ВИДАВНИЧИЙ ДІМ ДМИТРА БУРАГО

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Видавничий дім Дмитра Бураго

****

Наукове видання

«МОВА І КУЛЬТУРА»

Випуск 15

Том VIII (162)

Київ
2012

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Издательский дом Дмитрия Бураго

****

Научное издание

«ЯЗЫК И КУЛЬТУРА»

Выпуск 15

Том VIII (162)

Киев
2012

УДК 80 + 008] (082)
М 74

М 74 МОВА І КУЛЬТУРА. (Науковий журнал). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – Вип. 15. – Т. VIII (162). – 216 с.

Наукове видання «Мова і культура» засноване у 1992 році

Видання зареєстроване Міністерством юстиції України.
Свідоцтво КВ № 12056-927ПР від 4.12.2006 р.

Засновники:
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Видавничий дім Дмитра Бураго

Видається за рішенням Вченої ради Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 19.02.2007 р.

Головний редактор Д. С. Бураго

Редакційна колегія:
канд. філол. наук, доц. ***П. П. Алексєєв***; д-р філол. наук, проф. ***В. М. Бріцин***; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України ***Ю. Л. Булаховська***; д-р філол. наук, проф. ***О. П. Воробйова***; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України, заслужений працівник ВШ України ***Л. П. Іванова***; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України, заслужений працівник ВШ України ***М. О. Карпенко***; д-р філол. наук, проф. ***Т. В. Клеофастова***; д-р філол. наук, проф. ***Ю. І. Корзов***; д-р філол. наук, проф. ***Н. В. Костенко***; д-р філос. наук, проф., д-р філол. наук, проф. ***Г. Ю. Мережинська***; д-р філол. наук, проф. ***А. К. Мойсієнко***; д-р філол. наук, проф. ***Ю. В. Мосенкіс***; д-р філол. наук, проф. ***Н. Г. Озерова***; д-р філос. наук, проф., академік НАН України ***О. С. Онищенко***; д-р пед. наук, канд. філол. наук, проф. ***Г. В. Онкович***; д-р філол. наук, проф. ***Т. А. Пахарєва***; д-р філол. наук, проф. ***Г. Ф. Семенюк***; д-р філол. наук, проф., академік НАН України, заслужений діяч науки і техніки України ***В. Г. Скляренко***; д-р філол. наук, проф. ***Н. В. Слухай***; д-р філол. наук, проф. ***О. С. Снитко***; д-р філол. наук, проф. ***Е. С. Соловей***; д-р психол. наук, проф., член-кор. АПН України ***Н. В. Чепелєва***.

© Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, 2012
© Видавничий дім Дмитра Бураго (майнові), 2012

УДК 811.16 : 801.612 : 81’373.6

Лукінова Т.Б., Бріцин В.М., Гальчук І.Ю.
(Київ, Україна)

ВІД ШКІЛЬНОГО УЧИТЕЛЯ ДО АКАДЕМІКА
(до 75-річчя від дня народження академіка В.Г. Скляренка)

У статті висвітлено проблематику і зміст наукових досліджень відомого у світі акцентолога й етимолога, історика мови В. Г. Скляренка. Розкрито вплив ученого на розвиток вітчизняного мовознавства.

***Ключові слова**: акцентологія, етимологія, історія мови, наголос.*

В статье освещена проблематика и содержание научных исследований известного в мире акцентолога и этимолога, историка языка В.Г. Скляренко. Раскрыто его влияние на развитие отечественного языкознания.

***Ключевые слова**: акцентология, этимология, история языка, ударение.*

The article deals with research interests of the world-known accentologist and etymologist, language historian V.G. Skliarenko. His influence on the development of native linguistics is shown.

***Key words**: accentology, etymology, history of language, accent.*

14 серпня 2012 р. виповнилося 75 років одному з найвидатніших українських мовознавців другої половини XX – початку XXI ст., авторові фундаментальних новаторських праць з порівняльно-історичної слов’янської акцентології, етимології, історії української мови, талановитому організатору науки, академіку Національної академії наук України Скляренку Віталію Григоровичу.

Завдяки талантам і постійній напруженій праці, рівню й масштабам досліджень, багаторічній організаторській діяльності Віталію Григоровичу судилося прийняти естафету у вчених попереднього покоління – Леоніда Арсенійовича Булаховського, Олександра Савича Мельничука, які своїми працями, організаторською й керівною роллю великою мірою визначали в свій час високий рівень мовознавчої науки в Україні.

В.Г. Скляренко стрімко ввійшов у науку як дослідник історії українського наголосу. Вже перша його праця «Історія акцентуації іменників а-основ української мови» (1969 р.) стала помітним науковим явищем і привернула увагу Юрія Шевельова, який на сторінках журналу «Сучасність» тоді писав: «Ось, приміром, одна із справді цінних позицій Інституту – книжка Віталія Скляренка «Історія акцентуації іменників а-основ української мови», що містить чимало нового й цікавого матеріялу й виявляє вищу від пересічної на Україні обізнаність на літературі предмету…» [20: 288]. Молодий учений не був першопрохідцем у вивченні історії українського наголосу. Хоч тоді ще не були опубліковані основні акцентологічні дослідження, як вважають, зачинателя української акцентологічної науки О.О. Потебні (студії вченого в галузі наголосу опрацювала й ви-

© *Лукінова Т.Б., Бріцин В.М., Гальчук І.Ю., 2012*

дала В.Ю. Франчук під назвою «Ударение» в 1971 р.), науковець мав на що обпертися. На той час добре відомими були дослідження з історії українського наголосу І. Огієнка, З.М. Веселовської і, звичайно ж, Л.А. Булаховського.

І все ж саме В.Г. Скляренко розпочав системне вивчення історії українського наголосу. Результатом його праці в цій ділянці став ґрунтовний опис історії наголосу іменника від праслов'янського періоду до нашого часу в монографії «Історія українського наголосу. Іменник» (2006 р.), до якого він ішов через уже згадану «Історію акцентуації іменників а-основ української мови» (1969 р.), «Історію акцентуації іменників середнього роду української мови» (1979 р.), «Нариси з історичної акцентології української мови» (1983 р.), а головне, – через вивчення природи праслов'янських інтонацій, над чим учений працював, з невеликими перервами, близько тридцяти років.

Якщо в перших двох монографіях В.Г. Скляренко реконструює праслов'янські акцентні парадигми розглядуваних іменників, спираючись на свідчення української мови (насамперед давніх акцентованих пам'яток) та інших слов'янських мов, то в подальших працях він простежує історію наголошення досліджуваної лексико-граматичної групи в зворотному напрямку – відправним пунктом є вже реконструйований пізньопраслов'янський наголос.

Вивчення природи (походження і розвитку) балто-слов'янських і праслов'янських інтонацій, зібраний і опрацьований величезний фактичний матеріал східнослов'янських і південнослов'янських мов (зі стародруків, словників, діалектологічних праць, поетичних творів класиків) дозволило ученому реконструювати праслов'янську акцентну систему, по-новому пояснити цілий ряд акцентологічних явищ і процесів, що мали місце в праслов'янській мові. В.Г. Скляренко створив оригінальну теорію праслов'янського наголосу. Результатом його багаторічної праці в галузі праслов'янського наголосу стала перша у славістиці ґрунтовна монографія «Праслов'янська акцентологія» (1998 р.).

В.Г. Скляренко розвинув деякі теоретичні положення своїх попередників – представників класичної акцентології (П.Ф. Фортунатова, О.О. Шахматова, Г. Гірта, Л.А. Булаховського, Т. Лер-Сплавінського, Н. Ван-Вейка, О. Белича та ін.) та нового акцентологічного напряму (Х. Станга, Є. Кириловича, В.А. Дибо, В.В. Колесова, Р.В. Булатової, А.А. Залізняка та ін.), а ряд складних акцентологічних проблем, як уже відзначалося, розв'язав по-новому. «Визначення ученим причини збереження деяких флексійних та суфіксальних довгот під час скорочення довгих голосних у пізньопраслов'янській мові за чіткістю й аргументованістю формулювання, мабуть, може бути схарактеризоване як закон Скляренка», – відзначає Ю.О. Карпенко [5: 70]. Саме з ім'ям В.Г. Скляренка пов'язане формування визнаної у світі Київської акцентологічної школи.

Учений продовжує працю в галузі акцентології. Так само, як В.Г. Скляренко вперше у славістиці створив повну праслов'янську акцентологію, він ставить амбітне завдання створити повну історію українського наголосу, якої не має ще жодна слов'янська мова. І, як нам відомо, більше двох третин цієї роботи вже виконано.

Вагомими є також етимологічні дослідження В. Г. Скляренка. Він співавтор і співредактор «Етимологічного словника української мови» у 7 томах, який вважається одним з найкращих у слов'янському світі серед словників такого типу, автор численних «Етимологічних розвідок», присвячених висвітленню важливих для української культури шарів лексики.

Великою заслугою перед вітчизняною, та й світовою, наукою В. Г. Скляренка є те, що фактично його зусиллями відновлено видання «Етимологічного словника української мови». Перші три томи Словника були видані у 80-х роках минулого століття під орудою автора ідеї і концепції, керівника колективу авторів, незмінного редактора академіка О. С. Мельничука. Через нестачу фінансів четвертий том «Етимологічного словника української мови» без руху пролежав у видавництві понад 12 років. 1997 р. О.С. Мельничук пішов з життя, не дочекавшись поліпшення справи. В. Г. Скляренко як редактор четвертого тому взяв на себе всю роботу з видавництвом, і в 2003 р. том, нарешті, побачив світ. Одразу ж був переданий до друку наступний, п'ятий том, відредагований у свій час ще О.С. Мельничуком. І знову вся копітка робота над верстками (тривалістю в два – два з половиною роки) припала на Віталія Григоровича.

Вихід у світ 2012 року шостого тому «Етимологічного словника української мови», що містить етимологічні статті на останні літери алфавіту *У–Я*, став великою подією для колективу українських етимологів – колективу, створеного на початку 60-х років минулого століття академіками Л.А. Булаховським і О.С. Мельничуком, того колективу, у який з часом увійшов молодий учений В.Г. Скляренко і який у нинішньому столітті йому судилося очолити. Позитивно оцінений науковою громадськістю [10], український Етимологічний словник просто не існував би без двох з половиною тисяч етимологій, укладених В. Г. Скляренком як співавтором словника (частково літери *З, Л, Н, С, Т*), без його роботи як члена редколегії і редактора томів і без його героїчних зусиль як ученого й організатора, спрямованих на відновлення й фактичне завершення друкування праці.

Як автор кількох сотень, навіть тисяч етимологій Віталій Григорович не міг пройти повз неясних щодо походження слів.

Одну з найперших своїх етимологій Віталій Григорович присвятив такій ключовій для нас власній назві, як *Україна* («Звідки походить назва *Україна*» [12], «*Україна:* походження назви» [19]).

Бездоганно володіючи фонетичною стороною етимологізування, прийомами реконструкції найдавнішої праслов'янської форми слова, Віталій Григорович у своїх нових етимологіях особливого значення надає семантиці давнього утворення.

Поруч з «Етимологічними розвідками» ще в 90-і роки з'являється там же нова серія публікацій невтомного дослідника – «Темні місця» в «Слові о полку Ігоревім» *(теж 1, 2, 3 і т.д., вийшло друком 14 статей)*.

Мабуть, інтерес до пам'ятки виник частково з питання про наголошення: у 1990 р. було надруковано статтю Віталія Григоровича «Слово о полкý….» чи «Слово о пóлку…»? [18]. Етимолога, вченого, для якого розгадування таємниць слова стало повсякденною справою, захопили «темні місця» в пам'ятці. Він розумів, що міркування саме лінгвіста-етимолога можуть бути тут особливо корисними. Статті, присвячені «Слову» (на той час вийшло друком 10 статей) були об'єднані автором в одній книжці «Темні місця» в «Слові о полку Ігоревім» (К., 2003).

У книзі розглянуто й детально проаналізовано 41 «темне місце». Із властивою Віталію Григоровичу фундаментальністю кожного разу він бере до уваги всі попередні думки й гіпотези всіх дослідників, які висловлювалися з того чи іншого приводу, аналізує й систематизує ці гіпотези, причому вміє це зробити чітко й коротко й так само чітко

й переконливо сформулювати власну версію. У своїй аргументації дослідник широко залучає українські мовні, історичні й діалектні факти, використовує дані етнографії, історії, фольклору, міфології.

Серед етимологічних розвідок Віталія Григоровича увагу читача в двохтисячних роках привернули статті з етимологіями давньої назви *Русь* [14; 15; 16 та ін.]. У статтях викладалася нова концепція походження назви: заперечувалася поширена досі думка про скандинавське її коріння й обґрунтовувалась гіпотеза про те, що вона виникла в середовищі прибалтійських слов'ян. Згодом з'явилася публікація й з етимологією слова *варяги* [13], для якого пропонувалося таке саме походження – з мови прибалтійських слов'ян. Всі ці розвідки автор об'єднав у книжці «Русь і варяги: Історико-етимологічне дослідження» [17].

Як і в попередніх своїх працях, дослідник з максимальною увагою й повагою ставиться до численних версій учених, які вже не одну сотню років намагалися витлумачити обидві назви. Інтерпретуючи давню літописну легенду про звернення новгородців до варягів, Віталій Григорович висловлює припущення. що слов'яни звернулися не до скандинавів, а до варягів-ругів (слов'ян острова Рюген), які називалися ще рутенами, або русами – від назви одного з кельтських племен, що взяли участь в етнічному формуванні слов'ян острова Рюген.

Детально аналізує дослідник і відомості про азовсько-чорноморських русів, тісно пов'язаних з антами. Нащадками азовсько-чорноморських русів автор вважає запорізьких козаків.

У питанні походження назви *Русь* особливого значення надається іменам русів (князів, послів, купців) у договорах Олега та Ігоря з греками та назвам порогів, оскільки саме в цих давніх іменах і назвах, начебто скандинавських, норманісти вбачають головні аргументи на користь своєї теорії. Етимологізуючи ці назви, Віталій Григорович доводить, що значна їх частина кельтського, а не скандинавського походження (є серед них також естонські та іранські), а ті ж, що дійсно є скандинавськими, пояснюються як запозичені русами острова Рюген від скандинавів (відомо, що власні імена широко запозичаються, пор. історію християнських імен у слов'ян).

Учений доводить також слов'янське походження слова *варяг*, що вважалося запозиченням у давньоруську мову з давньоскандинавської [4]. Насправді ж назва виникла, за свідченням Віталія Григоровича, в середовищі прибалтійських слов'ян.

Оглядаючи пройдений В.Г. Скляренком до сьогоднішнього дня шлях у науці, можна помітити, що учений завжди обирав для себе найважчий напрямок. Так було із, за висловом Й. Хамма, «таємничою» («езотеричною») слов'янською акцентологією, якій присвячено, по суті, все життя (враховуючи ще й майбутні два томи), так є і з «темними місцями» в «Слові о полку Ігоревім» і з найважчими, здавна дискусійними етимологіями *Русь* і *варяги*. І кожного разу дослідник оволодівав усією сумою знань, добутих до нього, вмів знайти в них слабкі місця і, головне, висунути свою оригінальну, всебічно обґрунтовану концепцію, сказати своє нове, свіже слово, яке означало новий крок уперед у цій ділянці.

Учений має свій своєрідний індивідуальний стиль: при всій складності проблематики для його мови характерна чіткість, послідовність, сувора логіка; досліджуваний матеріал викладається в системі, коротко, концентровано, але вичерпно; графічно ускладнений текст відтворюється надзвичайно ретельно. Через обізнаність автора в усіх тонко-

щах питань, максимальну насиченість фактичним матеріалом, прозорість класифікацій праці вченого вражають фундаментальністю.

Змістовні монографії Віталія Григоровича були високо оцінені рецензентами – як вітчизняними вченими (В.А. Глущенко [2], Ю.О. Карпенко, [6], І.Г. Матвіяс [8], Ю. Мосенкіс і Д. Переверзєв [9], Л.І. Шевченко і О.І. Ніка [21] та ін.), так і зарубіжними. Із зарубіжних необхідно згадати рецензії Я. Гркович-Мейджор (Нови Сад) та В.В. Колесова (Санкт-Петербург) на книжку «Праслов'янська акцентологія», розгорнуту рецензію А. Даниленка (Нью-Йорк) на книжку «Русь і варяги: Історико-етимологічне дослідження»; на етимологічні праці Віталія Григоровича відгукнулася чеський етимолог Павла Валчакова (Брно) [1]. Ці позитивні відгуки є свідченням того, що порівняльно-історичні акцентологічні та етимологічні праці Віталія Григоровича (насамперед його фундаментальні монографії «Праслов'янська акцентологія», «Історія українського наголосу. Іменник», «Темні місця» в «Слові о полку Ігоревім», «Русь і варяги: Історико-етимологічне дослідження», численні етимологічні розвідки) є здобутком не тільки українського мовознавства чи славістики, а й індоєвропеїстики в цілому.

Інтерес до науки сформувався у В. Г. Скляренка ще на студентській лаві, свідченням чого є його студентська друкована праця [11]. Наукові дослідження він не припиняв і працюючи кілька років учителем української мови та літератури, директором середньої школи в Миколаївській області, інспектором шкіл у Кіровоградській області.

У 1963–1966 рр. В.Г. Скляренко навчався в аспірантурі Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР. Працював науковим, старшим, провідним науковим співробітником, з 1985 р. до 1996 р. заступником директора Інституту, а з 1997 р. і дотепер – він директор Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН.

У 1992 р. Віталій Григорович був обраний членом-кореспондентом Національної академії наук України, а в 2003 р. – академіком; з 1992 р. він професор; у 2004–2009 рр. Віталій Григорович академік-секретар Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України і член Президії НАН, з 2009 р. радник Президії НАН України. Заслужений діяч науки й техніки (2003 р.); у 2007 р. нагороджений орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня.

У широкій громадській і науково-організаційній діяльності В. Г. Скляренко вирізняється високою професійністю, принциповістю, вимогливістю насамперед до себе і колег, доброзичливістю, через що користується авторитетом і повагою в науковому середовищі.

Нині Віталій Григорович продовжує працювати напружено й плідно. У нього великі творчі плани. Немає сумніву, що їх здійснення збагатить порівняльно-історичне мовознавство новими блискучими ідеями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Валчакова Павла. Новые украинские этимологии: Русь, невеста // Ukrajinistika: minulost, přítomnost, budoucnost. II. – Brno, 2009. – С. 52–57.

2. Глущенко В. [Рец. на кн.:] Скляренко В.Г. «Темні місця» в «Слові о полку Ігоревім». – К.: Довіра, 2003. – 147 с. // Мовознавство. – 2004. – № 2–3. – С. 81–86.

3. Етимологічний словник української мови. – К.: Наукова думка, 1982. – Т. 1.– С. 335–336.

4. Карпенко Ю. [Рец. на кн.:] Скляренко В.Г. Русь і варяги: Історико-етимологічне дослідження. К.: Довіра, 2006. – 119 с. // Мовознавство. – 2007. – № 2. – С. 83–87.

5. Матвіяс І. [Рец. на кн.:] Скляренко В.Г. Історія українського наголосу. Іменник. К., 2006. – 710 с. // Мовознавство. – 2009. – № 6. – 79–80.

6. Мосенкіс Ю., Переверзєв Д. Русь і варяги: кельтологічний вимір. Рец. на кн.: Скляренко В.Г. Русь і варяги: Історико-етимологчне дослідження. – К.: Довіра, 2006. – 120 с. // Мова та історія. – К., 2009. – Вип. 111. – С. 67–69.

7. Орел В.Э. Етимологічний словник української мови. Т. І. А–Г. – Київ, 1982 // Этимология 1983. – М., 1985. – С. 182–186; Меркулова В.А. Етимологічний словник української мови. Т. І. А–Г. – Київ, 1982. Гол. ред. О.С. Мельничук // Теория и практика русской исторической лексикографии. – М., 1984. – С. 253–255.

8. Скляренко В.Г. Акцентологічні коментарі до відмінювання іменників чоловічого роду // Пр. Одеського держ. ун-ту ім. І.І. Мечникова: Зб. студ. робіт. – Одеса. 1960. – Т. 150. Вип. 6. – С. 63–69.

9. Звідки походить назва *Україна* // Україна. – 1991. – № 1. – С. 20 – 29.

10. Скляренко В.Г. «Слово о полку́….» чи «Слово о по́лку…» // Культура слова. – 1990. – Вип. 38. – С. 74–76.

11. Скляренко В.Г. Походження назви Русь. 1 // Мовознавство. – 2003. – № 5. – С. 3–13.

12. Скляренко В.Г. Походження назви Русь. 2 // Мовознавство. – 2004. – № 2–3. – С. 3–19.

13. Скляренко В.Г. Походження назви Русь. 3 // Мовознавство. – 2004. – № 5–6. – С. 3–11; та ін.

14. Скляренко В.Г. Походження назви варяги // Мовознавство. – 2006. – № 1. – С. 8–17.

15. Скляренко В.Г. Русь і варяги: Історико-етимологічне дослідження. – К.: Довіра, 2006. – 118 с.

16. Скляренко В.Г. Скляренко В.Г. *Україна:* походження назви // Вісник МАУ. – 1991. – № 1. – С. 66–72.

17. Шевельов Юрій. Вибрані праці. – К., 2008. – Кн.. 1. – С. 288.

18. Шевченко Л.І., Ніка О.І. Часовий і етичний дискурси «Слова о полку Ігоревім»: Стаття-рецензія на монографію В.Г. Скляренка «Темні місця» в «Слові о полку Ігоревім». – К.: Довіра, 2003. – 147 с. // Актуальні проблеми української лінгвістики: Теорія і практика. – К., 2004. – Вип. 10 – С. 165–170.

УДК 801.10/01

Зарецкая О.А.
(Киев, Украина)

ИНТЕРНЕТ-ОБЩЕНИЕ НА «ВЫСОКИЕ ТЕМЫ»: АНАЛИЗ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

У роботі аналізуються особливості інтернет-спілкування під час інтернет-опитування, в перебігу якого з'ясовувалися уявлення дорослих людей різного віку про особистісний розвиток і зростання. Об'єктом аналізу були наративи, породжені опитуваними у відповідь на анкету. Особливу увагу при проведенні аналізу приділено особистісному досвіду, його проявам у наративних практиках, рефлексивному переосмисленню досвіду людиною під час породження наративу. З'ясовано психологічні контексти породження наративів такого типу.

Ключові слова: *інтернет-спілкування, інтернет-опитування, особистісний розвиток, особистісне зростання, наратив, анкетування, особистісний досвід, наративні практики.*

В работе анализируются особенности интернет-общения при интернет-опросе, в ходе которого выяснялись представления взрослых людей разного возраста о личностном росте и развитии. Объектом анализа были нарративы, порождённые анкетируемыми в ответ на анкету. Особенное внимание при проведении анализа уделено личностному опыту, его проявлениям в нарративных практиках, рефлексивному переосмыслению опыта человеком при порождении нарратива, выявлены психологические контексты порождения нарративов такого типа.

Ключевые слова: *интернет-общение, интернет-опрос, личностное развитие, личностный рост, нарратив, анкетирование, личностный опыт, нарративные практики.*

The paper analyses the internet-communication while internet-intervening that aimed at establishing ideas of adults of all ages about personality growth and development. The narratives generated by respondents in response to the questionnaire were analysed. Particular attention was paid to the analysis of personality experience, its manifestations in narrative practices, reflexive rethinking the own experience while generating a narrative. Psychological contexts of generating narratives of this type were established.

Key words: *internet-communication, internet-intervening, personality growth, personality development, narrative, survey, personality experience, narrative practices.*

Работа посвящена анализу специфических особенностей общения взрослых людей разного возраста на темы, которые, возможно, большинством из них никогда не обсуждались, - проблемы личностного роста человека. Материал для исследования был полу-

© *Зарецкая О.А., 2012*

чен при проведении интернет-опроса среди взрослых людей разного возраста в рамках исследования жизненных контекстов личностного роста [3], [4], [5], [6]. Цель опроса состояла в выявлении представлений взрослых людей о личностном росте и развитии человека. При проведении опроса акцент делался на таких проблемах: возможность и сущность изменений в личности в течение жизни человека; проблема личностного роста; роль жизненных обстоятельств для личностного роста. Анкетирование должно было спровоцировать опрашиваемых породить нарративы, воплощающие представления взрослого человека по интересующему нас вопросу – назовём их *нарративами личностного роста*, в отношении которых еще до проведения эмпирического исследования мы пытались найти ответ на вопрос: существует ли представление взрослого человека о личностном росте как феномен индивидуального или коллективного сознания? Или же оно актуализируется и оформляется в текст нарратива только в пространстве речевых практик ([8], [12])?

В ходе проведения эмпирического исследования оказалось, что общение на столь возвышенную тему задаёт как бы другой «жанр» для наррации опрашиваемого – заставляет «поднять взгляд в небо» (по образному выражению С.Б.Крымского). Вслед за эпистолярным жанром прошлых веков, интернет-опрос оказался способным дать людям возможность письменно сказать то, что не вписывается в жанры устной коммуникации. И дело здесь не только в письменной форме опроса, главное – в заданной «высокой» теме, неожиданной для абсолютного большинства опрашиваемых и определяющей некоторый пафос ответов – не по форме, а по существу. Интернет-форма, в отличие от обычного письменного опроса, даёт опрашиваемому возможность не вступать в контакт, если он не желает (просто не отвечать на письмо), или ответить не сразу – опрашивающий и опрашиваемый не включены в одну пространственно-временную ситуацию, что делает ответчика более свободным в своём выборе. Можно ответить позже, сослаться на занятость, необходимость подумать или вообще сделать вид, что не получил сообщение с вопросами анкеты.

Осознание взрослым человеком своего личностного роста как определённый аспект осознания себя и возможность экстериоризации этого процесса представляются едва ли не самыми загадочными аспектами проблемы; исследование сложного по природе, близкого к мифу психического образования – представления человека о своей собственной личностной динамике – до сих пор не имеет общепринятой шкалы оценки и представляется весьма проблематичным. Перспективен в этом плане именно психогерменевтический подход, в рамках которого сформулировано: чтобы выразить и дать возможность понять невыразимое, надо рассказать историю, разложить, развернуть это непереводимое в нарратив [11, с. 128].

Использование в качестве объекта исследования индивидуального нарратива личностного роста даёт возможность «прикоснуться» к этой неуловимо абстрактной вещи. Задача опроса состояла в том, чтобы «разговорить», «расписать», заставить взрослого человека породить мысли по этому поводу и пожелать ими поделиться.

Важную роль в решении этой задачи играет диалог (с кем-то или с самим собой) [1]. В диалоге, в практике общения происходят осознание и осмысление некоторых ещё не оформленнях в языковой продукт собственных смысловых образований, «достраивание» и обогащение выработанных ранее смыслов и понимание аналогичных вещей у

собеседника (если он есть). Именно потому целесообразным является опрос в форме интервью или интернет-интервью. Нарратив, который воплощает и отражает субъективное представление человека о своей жизненной ситуации, жизненных достижениях, своём росте как личности, - «нарратив личностного роста» - это вариант Я-нарратива, в котором "сито" отбора событий собственной жизни настроено определённым образом. Он в максимальной степени воплощает то, что в вербальной форме соответствует представлению личности о сконструированной им самим собственной личностной идентичности.

Качественный (смысловой и психологический) анализ полученных при опросе нарративов личностного роста осуществлялся методами контентного анализа нарративов, в результате чего были выделены содержательные единицы (темы) 4 видов: единицы рефлексивного плана; единицы концептуального плана; единицы фактологического (событийного) плана; единицы организационно-методологического плана.

Ответы опрашиваемых на предложенные исследователем вопросы чётко разделились по признакам: (1) готовность/неготовность опрашиваемых осмыслить заявленную проблему в концептуальной плоскости (предложенные вопросы побуждают к этому); (2) наличие/отсутствие в представлении опрашиваемого хоть каких-то смыслов относительно личностного роста и, соответственно, наличие/отсутствие самой темы в его «психологической ситуации», нерефлексированность событий, фактов, ситуаций своей жизни в этой плоскости; (3) готовность/неготовность опрашиваемого вербализовать, текстуализировать или просто открыть экспериментатору своё видение проблемы.

По форме полученные от опрашиваемых тексты далеко не всегда соответствовали тому, что принято считать нарративом [9], [10], [11], [12]. Были получены тексты трёх типов: (1) достаточно короткий ответ на поставленные вопросы (1-2 предложения или вообще односложный ответ – как «реакция» на определённый стимул); (2) вопросы экспериментатора и вся ситуация опроса в целом воспринимаются как единый стимул, реакция на который - нарратив-эссе, как правило, размером в 1-2 абзаца с одной идеей относительно личностного роста и краткой детализацией или кратко очерченными альтернативами; (3) ситуация опроса пробуждает у опрашиваемого в ответ фонтан идей, исследователь получает развёрнутое эссе, и не одно, а вдогонку такие опрашиваемые часто шлют исследователю слабо связанные с темой опроса тексты (свои и чужие), из которых он должен почерпнуть информацию об их мнении по этому поводу.

Полученные нарративы существенно разнятся по степени эмоциональности. Разумеется, упомянутые выше «формальные» и мини интервью отличаются невысокой степенью эмоциональности. Но часть опрошенных, углубившись в содержание ответа, смогли породить то, что мы назвали «патетическими» нарративами – целостные нарративы, по форме и стилю больше похожие на небольшие эссе. Встречались и большие по размеру ответы, когда вопросы и частично благодарная реакция интервьюера вызвали у опрашиваемого «фонтан» творчества на эту тему. Такие нарративы ми называли «бесконечными»; их можно подвергнуть дальнейшему анализу в соответствии с методикой периодических «срезов» (наподобие разработанной нами ранее методики гипотетического образа [2]) для отслеживания динамики изменений в видении опрашиваемым предмета анализа.

Рефлексивная позиция опрашиваемых относительно предложенных вопросов была 3 типов:

1. Позиция «Я могу на эту тему говорить» и «Я хочу на эту тему говорить». Опрашиваемые сами инициативно отвечали на вопросы, как правило, в течение 1-5 дней, ответы были чёткими и короткими, по существу это тезисы ненаписаного большого текста. Можно предположить, что самооценка этих опрашиваемых не допускает того, что они «не в состоянии» ответить, а степень организованности и собранности заставляет делать это быстро, чётко и кратко. Излишняя категоричность ответов их явно не волновала – сам факт ответа ценился ими выше, чем его возможная неполнота, необоснованность или неаргументированность.

По возрасту это были чаще «молодые взрослые» - до 40 лет.

2. Позиция «Я не могу» или «не хочу» говорить на эту тему, вербализованная или нет, чаще без объяснения причин или с не очень понятными объяснениями типа: «Я, конечно, отвечать не обираюсь – менталитет не тот» (?!) или: «Я сама писать, наверное, ничего не буду. Я многословна и пишу то, что ты и так знаешь…» Точно так же можно интерпретировать и полное отсутствие реакции на вопросы экспериментатора: от хороших знакомых – участников опроса, обычно заинтересованных в личном контакте с экспериментатором, это звучало именно так. Интересны мотивы такой реакции, хотя о них можно только строить предположения: нет времени или соображений для развёрнутого ответа? Недостаёт «базы», чтобы сделать ответ убедительным? Побаиваются выглядеть слабыми на фоне других? Вопрос цепляет за что-то болезненное? – остаётся только гадать. Такую реакцию продемонстрировали, в основном, взрослые более позднего возраста – после 50, но не только.

3. Позиция «надо подумать» - и дальше или глухое молчание (как во второй позиции), или после недолгой паузы содержательный и развёрнутый нарратив.

Результаты опроса заставляют думать, что взрослый человек готов рассуждать «вообще», формулировать выводы из своей концепции жизни – но не относительно себя. Нужны какие-то особые условия, контексты, чтобы взрослая личность была готова породить нарратив личносного роста с аппеляцией к своей истории жизни. По данным опроса вырисовываются несколько таких ситуаций:

1. Ситуация сознательной гордости за успех: человек гордится своим жизненным путём, считает его достойным уважения и подражания (больше свойственно мужчинам зрелого, реже молодого возраста).

2. Ситуация разочарования в своих жизненных достижениях;

3. Ситуация откровения с близким по духу человеком или в обстоятельствах задушевного розговора;

4. Письменная практика – дневники, задушевные письма.

Наблюдение и анализ нарративных практик личностного роста при проведении опроса позволил обнаружить некоторые неожиданные результаты. Так, в социуме, несомненно, есть дискурса личностного роста, а вот *на индивидуальном уровне его практически нет* (кроме «профи» - ученых, учителей, тренеров личностного роста, их учеников, - всех тех, кто исследует или практикует техники личностного роста, для кого это объект профессионального интереса). Обычно обсуждают (если обсуждают – тема не общераспространена) личностный рост другого человека – ребёнка, ученика, молодого сотрудника и т.п. Индивидуальной рефлексивной практики такого направления нет, она не сформирована социумом, не является объектом воспитания или желательным каче-

ством у взрослого человека. В индивидуальных процесах осмысления, порождённых нашим опросом, наличие рефлексивной практики такого типа не наблюдалось, и рефлексия часто не достигалась – какой-то могучий защитный механизм не давал её осуществить. Можно назвать это «*парадоксом нерефлексированности свого личностного роста*». Опрошенные часто демонстрируют отстранение от свого субъективного опыта в этом вопросе. Возможно, рефлексию не дают запустить механизмы сохранения самоидентичности? Похоже, что в этом проявляется угроза разрушить что-то осознанием – возможно, свой личностный миф?

Части опрошенных после ответов на первую порцию вопросов предлагалась другая, с болем конкретними вопросами именно об их индивидуальном пути развития. Если первая анкета вызвала у опрошенных относительное одобрение, то от ответов на вторую взрослые активно уклонялись – даже те, кто прислал опусы в ответ на первую. Благодарили за то, что «анкета открыла глаза на жизнь», обещали над ней поработать – и тишина.

В нарративах можно наблюдать проявление защитных механизмов, которые используются взрослыми при встрече с вопросами, которые нахально заглядывают в самое сокровенное:

- Формальная краткость, категоричность, тезаурусность, «нет времени» - или соображений, спросим мы?
- Агрессивное самоутверждение, особенно у молодых самоуверенных, амбициозных и категоричних мужчин (35-45 лет, но не только) – «А что это за вопросы вы нам ставите? Я вот читал такого-то автора, а вы его почему-то не упоминаете? Может быть, вам объяснить?» Защитным механизмом здесь выступает отрицание;
- Выведение обсуждения на более абстрактный уровень: «Давайте говорить не обо мне, а вообще»;
- Агрессивный позитивизм, который заставлял опрашиваемого порождать слишком развёрнутый и детализированный текст нарратива – как спасительный миф (от собственного неуспеха?); можно усмотреть в этом проявление обращённой на себя мифонарративной психотерапии.

Нарративную идентичность, по Рикёру, можно трактовать как утверждение, что личность начинает существование в процессе создания истории о себе. Интервьюирование с вопросами о личностном росте даёт шанс рассказать эту историю тем, у кого она сложилась, но глубоко таится (это не означает, что её сразу выложат – люди взрослые), а также тем, у кого её нет – человеку даётся толчок для её создания. Опрашивающий выступает в роли активатора события, важного для личного развития опрашиваемого.

Анализ нарративов личностного роста, как и всей ситуации опроса в целом, даёт основания утверждать, что предложение описать своё представление о том, какие обстоятельства способствуют личностному росту, чаще всего только «запускает» в субъекте процессы рефлектирующего осмысления этих пластов опыта. В ответ исследователь получает только первую порцию осмысления, «сливки», однако следующие, глубинные пласты тоже надо собрать. Отсюда необходимость в последующих встречах (письменных или устных) с тем же опрашиваемым через некоторое время.

Выводы. Анализ проведенного опроса взрослых разного возраста относительно их представлений о личностном росте человека позволил выявить феномен нерефлекси-

рованности или слабой рефлексированности индивидом собственного личностного развития. Взрослый человек практически любого возраста живёт, если нет особых обстоятельств (кризисов, вопросов на эту тему со стороны другого и т.п.), «не приходя в сознание» - не рефлексируя собственное личностное развитие, плывет по течению. Вопросы анкеты касались «потаённого» в человеке, глубоко личносного и скрытого, иногда даже от него самого. Но эмпирически вызванный процесс осмысления и нарративизации затягивает личность в погружение, актуализацию и текстуализацию потаённого и тем самым немного приоткрывает занавес над ним. Нарративная практика такого типа формирует систему снятия «личностного забрала», «щита».

На основе проведеного исследования можно сделать вывод о значении некоторых видов языковой (речевой) практики, в которые задействована взрослая личность, для дальнейшего переосмысления ею событий, которые имели решающее значение в плане развития личности, и, вследствие этого, для самого личностного роста. Вспомним в связи с этим одно из положений генетико-моделирующего метода, созданного С.Д.Максименко: создание актуального простора реализации самой личностью многочисленных возможностей моделирования собственного развития и существования [7, с.17-18]. Можно допустить, что проведение такого опроса само по себе может служить фактором личностного развития, так как оно не может не вызвать активного осмысления личного опыта и тем самым, по Н.В.Чепелевой, открыть простор для саморазвития. Пространство языковых (речевых) практик (пространство общения) выполняет роль среды для возникновения и жизни дискурса личностного развития. Специально организованный опрос по личностному росту, который инициировал определённый вид нарративной практики у взрослых личностей разного возраста, послужил действенной технологией самоосознания личности, а также сыграл роль нарративного тренинга.

ЛИТЕРАТУРА

1. Васильченко А.А. Діалог як модель інтерпретації / А.А.Васильченко // Проблеми психологічної герменевтики. Монографія / За ред.. Н.В.Чепелєвої. – К.: Міленіум, 2004. – С. 22 - 24.

2. Зарецкая О.А. Опыт разработки методики анализа процесса интерпретации текста / О.А. Зарецкая // Мова і культура. Вип. 5. Том 1. Част. 2. Філософія мови і культури. – Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2002. – С. 79-87.

3. Зарецька О.О. Життєва ситуація і особистісний розвиток: методологічні аспекти проблеми / О.О. Зарецька // Соціально-психологічні чинники взаємодії суспільства та освіти: Матеріали методологічного семінару НАПН України 17 листопада 2010 року : Зб. матеріалів / За ред. академіка С.Д.Максименка. – К., Вид. «Інтерпрес ЛТД», 2010. – с. 471 -478.

4. Зарецька О.О. Життєві контексти особистісного зростання: до постановки проблеми. // Матеріали ІІ Всеукраїнського психологічного Конгресу, присвяченого 110 річниці від дня народження Г.С.Костюка.19-20 квітня 2010 року). Том І. – Київ, 2010. - С. 90-94.

5. Зарецька О.О. Життєві обставини і особистісний розвиток: підхід з позицій психологічної герменевтики / О. О. Зарецька // Наук. студ. із соц. та політ. психол.: зб. статей / НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології; ред. рада: М. М. Слюсаревський

(голова), В. Г. Кремень, С. Д. Максименко та ін. – К.: Міленіум, 2011. – Вип. 25 (28). – 148 с. – С. 31–38.

6. Зарецька О.О. Особливості усвідомлення людиною свого особистісного зростання (за матеріалами опитування). / О.О.Зарецька // ІІ Міжнародна науково-практична конференція «Генеза буття особистості». 19-20 грудня 2011 року. Том І. – С. 182-184

7. Максименко С.Д. Генетико-моделюючий метод і психологія особистості / С.Д.Максименко // Матеріали ІІ Всеукраїнського психологічного конгресу, присвяченого 110 річниці від дня народження Г.С.Костюка (19-20 квітня 2010 року). – Т. 1. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – С. 16-24.

8. Масієнко Ю.О. Структурно-динамічні ознаки «я-тексту» особистості. – дис. канд. психол. н. – 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2006. – 253 с.

9. Наративні психотехнології / Чепелєва Н.В., Смульсон М.Л., Шиловська О.М., Гуцол С.Ю.]. – К. : Главник, 2007. – 144 с. – (Серія «Психол. інструментарій»).

10. Чепелева Н.В. Исходные теоретические положения психологической герменевтики // Проблемы психологической герменевтики. Под ред. Н.В.Чепелевой / Н.В. Чепелева. – К.: Издательство Национального педагогического университета им. Н.П.Драгоманова, 2009. – С. 9-24.

11. Чепелева Н.В. Общая характеристика нарративной психологии // Проблемы психологической герменевтики. Под ред. Н.В.Чепелевой / Н.В. Чепелева. – К.: Издательство Национального педагогического университета им. Н.П. Драгоманова, 2009. – С. 127 – 134.

12. Чепелєва Н.В. Теоретичні засади наративної психології / Чепелєва Н.В., Смульсон М.Л., Шиловська О.М., Гуцол С.Ю. // Наративні психотехнології. / Н.В.Чепелєва. – К., 2007. – С. 3-37. (Серія «Психол. Інструментарій»).

УДК 811.161 + 811.111

Коч Н.В.
(*Николаев, Украина*)

КОГНИТИВНАЯ МЕТАФОРА КАК «СРЕДСТВО ПРИПОМИНАНИЯ»

Стаття присвячена розгляду когнітивної метафори у динаміці свого розвитку. Реконструкція культурного вектора забезпечується діахронним підходом до вивчення процесу метафоричної когніції.

Ключові слова: *діахронна метафора, когнітивна метафора, метафорична когніція, тілесно орієнтована метафора.*

Статья посвящена рассмотрению когнитивной метафоры в динамике своего развития. Реконструкция культурного вектора обеспечивается диахроническим подходом к изучению процесса метафорической когниции.

Ключевые слова: *диахроническая метафора, когнитивная метафора, метафорическая когниция, телесно ориентированная метафора.*

The article deals with a cognitive metaphor in the dynamics of its development. The reconstruction of cultural vector is ensured by the diachronic approach to the study of metaphoric cognition process.

Keywords*: diachronic metaphor, cognitive metaphor, metaphoric cognition*, *body oriented metaphor.*

В основе *диахронической метафоры* как культурного феномена, зеркально отражающего процессы познания мира и закрепления результатов практического опыта человека в коллективном сознании, лежат базовые культурно-исторические знания. Когнитивное направление в лингвистике позволяет определить гносеологический статус метафоры в своем динамическом развитии в качестве ментально-языкового конструкта, имеющего свой генезис. Генеративный аспект исследования когнитивно-языковой метафоры через описание взаимодействия глубинных ментальных и поверхностных языковых структур, через анализ трансформационных процессов, восстанавливающих рекурсивное движение атомов знания (информем) от доконцептуальных гносеологических схем до концептуально сформированных образований сознания, позволяет определить векторную направленность процесса метафоризации от пралогических до логических уровней сознания. Реконструкция этого процесса обеспечивается *диахроническим подходом* к изучению *метафорической когниции*, которую мы понимаем, как *познавательный процесс, структурно включающий все психические операции сознания* (восприятие, образ-представление, мышление во всех его формах), *с помощью которого специфическим образом обрабатывается интериоризованная информация, основанная на первичном сенсорном восприятии объектов действительности*. Экстериоризация обработанных сведений интуитивного и аналитического характера происходит посредством языковой метафоры. Метафорическая когниция и шире – *тропеическая когниция* – органическая составляющая мышления и языковой деятельности человека.

© *Коч Н.В., 2012*

Согласно нашей *концепции диахронического концепта*, количественные накопления содержательных различий в структуре концепта под влиянием различных интра- и экстралингвистических факторов приводят к образованию качественно иного концепта – *синхронического*, который актуализируется в сознании носителей языка с помощью ресурсов современной ему языковой системы и других семиотических «средств припоминания» (термин К. Леви-Строса). Наиболее мощным «средством припоминания», безусловно, является метафора. Путь когнитивной метафоры во времени как ядерного элемента концепта прослеживается с помощью анализа ее поверхностных структур, встроенных в динамические исследовательские модели генеративного характера. Метафора показывает степень понимания (освоения) того или иного фрагмента действительности во взаимодействии с другим фрагментом на основе установления ассоциаций по контрасту и сходству, что и составляет специфику интеллектуальной обработки информации, поступающей извне.

В связи с рассмотрением метафоры в диахронии, представляется возможным поставить под сомнение одно из положений теории М. Блэка, касающееся утверждения, что не существует никаких общих правил, объясняющих сдвиги в значении слова, их обязательность или факультативность, поэтому нельзя ответить на вопрос, почему часть метафор остается, а некоторые метафоры «проходят» [1: 168]. Универсальное свойство человеческой психики познавать мир через систему противопоставлений, выработанных сознанием на основе фундаментальных природных бинарностей, позволяет рассматривать это свойство как общее правило создания метафорической модели познания вообще, а характер балансировки и медиации крайних членов семантической диады в конкретном культурном контексте объясняет характер сдвигов в значении слова. Это дает возможность прогнозировать активизацию или угасание той или иной конкретной модели метафоры в ее семантическом наполнении. В этом случае установление ассоциаций по сходству, наряду с ассоциациями по контрасту, рассматривается как случай ассоциативного противопоставления. Кроме того, если речь идет о когнитивной (концептуальной) метафоре, сформированной в сознании и спроектированной на картину мира через концепт, она не может «пройти», исчезнуть. Семантические трансформации, которым она подвергается в диахронии, могут нивелировать явную связь между объектами сопоставления, сохраняя при этом их глубинное сходство.

Безусловно, права Н.Д. Арутюнова, которая отмечает: «Дар человека улавливать общее в разном является врожденным. Чувство сходства интуитивно. Для определения метафоры существенно понятие меры сходства. Метафора возникает тогда, когда между сопоставляемыми объектами имеется больше различного, чем общего» [2: 385]. По-видимому, тот момент, когда баланс общего и различного склоняется в пользу последнего, и является моментом рождения метафоры. Тогда логично предположить, что на стадии развития homo sapiens, которому еще свойственно тотемическое мышление, где все принадлежит к одному роду (многообразие в одном), метафоры в современном понимании этого термина не существует.

Рассматривая метафору как феномен, образующийся в результате взаимодействия противоречащих логике смыслов, которые преодолевают свою несовместимость и восстанавливают «смысловую гармонию», Н.Д. Арутюнова пишет: «Перенос названия внутри естественных родов, т.е. в рамках стереотипа класса, обычно не расцениваются как

метафоры. Метафора – этот постоянный рассадник алогичного в языке – позволяет сравнивать несопоставимое – элементы разной природы – конкретное и абстрактное, время и пространство» [2: 385]. Несомненно, что объяснение генезиса когнитивной метафоры основывается на логике другого порядка, где все сопоставления были логичны и закономерны, так как во всем усматривалось сходство. Вероятно, метафора как форма интуитивного познания была присуща уже пралогическому (домифологическому) мышлению, которое характеризовалось такими свойствами, как синкретичность, отождествление разнородных объектов, предметов и их свойств, а также вещей и их имен, неразличение общего и частного. Однако в этом случае речь идет об *абсолютных метафорах* космонологической картины мира.

Метафора в диахронии – это синкретическая часть знания, эндогенно содержащая целое при его экзогенной расчлененности. Целостность в общем предполагает нерасчлененность мысли, действия и слова, в частности – категориальное неразличение объектов внутреннего и внешнего мира с позиций человека разумного. Образом такого полного смешения с другой сущностью является, например, мифологическое божество. Как можно отделить Нарцисса от цветка, в который он превратился, Зевса от быка, похитившего Европу, и т.п. Дифференциация происходит только на этапе перехода схемы «бог–растение», «бог–животное» в схему «человек–растение», «человек–животное», т.е. на этапе десакрализации природы (космоса) в уже антропоцентричной, а не космонологичной картине мира.

Дословесная стадия развития человечества, совпадающая с процессом мифологизации действительности, предполагала отожествление мышления и действия, объекта-субъекта и мысли о нем, т.е. существование неких идеально-материальных информем, возможность расчленения которых возникает с появлением высших форм мышления и языка. О.М. Фрейденберг, анализируя сюжеты древних мифов, пишет: «Сюжет имел стадию долитературную и даже дословесную, когда его морфология совпадала с морфологией действия, вещи, кинетической речи, мира действующих лиц, с которым он был слит» [3: 222]. Когнитивная метафора, начало рождения которой связано с этим эволюционным этапом, – это тот ментальный инструмент, который позволяет, прежде всего, разорвать органичную связь между внутренним и внешним миром через операцию разотождествления. Первые разотождествления происходят посредством механизма противопоставления наиболее поляризованных смыслов исходных монарностей типа *свет/тьма, верх/низ, лево/право, снаружи/внутри* и т.п., согласующихся с телесными ощущениями. Первоначальным этапом возникновения метафоры есть дифференциация пралогических синкретем по типу поляризации двух ее компонентов. Вторичные распады таких дихотомических единств охватывают зону осознания человеком себя как особой сущности, отличающейся от тотемов: животных, растений, предметов, явлений природы, в результате чего происходит категоризация действительности. Образовавшиеся дискретные фрагменты стремятся сохранить свою смысловую общность. Возникает ситуация, стимулирующая образование особого *механизма удержания этой общности* – механизма метафоризации. Метафора как медиатор в семантическом триггере удерживает баланс смыслов, первоначально синкретичных.

Толчок к образованию языковой метафоры дает внутренняя дихотомия «бессловесность/слово». Основным механизмом, трансформировавшим глубинную информацию

на поверхность, являлась языковая метафоризация как текст второго порядка, интерпретирующий развивающуюся мысль. Если рассматривать когнитивную метафору как глубинный мыслительный конструкт, а языковую метафору как презентацию первой на поверхностном уровне, следует предположить существование ряда трансформаций семантического преобразования. Основной трансформацией перевода глубинного знания на поверхность, результатом которой является метафора, есть *трансформация асимметрии*. Нами были отмечены случаи формирования метафорического бриколажного концепта путем семантической *трансформации искажения* [4: 155].

К. Леви-Строс уверен, что на первом этапе развития языка прямой и переносный смыслы объектов не дифференцируются, только в дальнейшем «прямой смысл освобождается от первоначальной метафоры, в которой всякий предмет смешан с другими» [5: 24]. Анализируя взгляды Жана Жака Руссо на происхождение языка, он отмечает, что именно метафора «образует … первоначальную форму дискурсивного мышления», поэтому этот троп – не «позднее украшение языка», а его одна «из фундаментальных разновидностей» [Там же: 106].

В психологическом аспекте глубинные семантические структуры метафоры можно рассматривать как базовые мотивы, побуждающие человека понимать, интерпретировать и изменять действительность, а также формировать ментальные миры, допускающие возможное существование объектов, непосредственно не наблюдаемых органами чувств. Психоаналитический ракурс явления метафоризации предполагает сложные процессы «смещения» в бессознательном. Первыми функциями метафоры постепенно десакрализующейся картины мира являются медиативная, дифференцирующе-интегративная и замещающая функции. Последняя функция связана с процессом психологической проекции [4: 191–208].

Доантропометрическое представление человеком действительности, по-видимому, основывалось на уподоблении объектам природы через подражание. В «Поэтике» Аристотеля метафора рассматривается в соответствии с философской концепцией понимания искусства как *подражания* жизни. Подражание как следование образцу с целью проникновения в смысл содержания исходной модели является, по-видимому, базовым принципом познания и условием освоения реальности. В этом случае метафора, в частности телесно ориентированная, изначально подражательная по своей сути, являлась инструментом механизма научения и вспомоществования, благодаря которому человек периода тотемизма мог усвоить формы поведения природных объектов через их копирование и идентификацию с ними.

Метафоры, созданные в мифологических структурах сознания, в частности тотемического, являются базовыми в познании и освоении внешнего мира. Согласно идеям Э. Кассирера, при базисном метафорическом переносе создается новый концепт [6: 36]. Таким образом, важность метафорической модели типа «человек→зверь» или «зверь→человек» заключается в образовании в сознании некоего коррелята третьей сущности, наделенной характеристиками обоих референтов мысли в равной степени. При этом мифологический контекст допускает ее бытие в реальности. Согласно нашему представлению о генезисе когнитивной метафоры, следует предположить обратную (зеркальную) расчлененную линейность: существование коррелята синкретичной субстанции, который со временем постепенно утрачивает свое смысловое единство парал-

лельно с дифференциацией этой субстанции на две сущности (явленности), отличающиеся друг от друга в большей или меньшей степени. Достигая «точки невозврата» в своем разотождествлении, коррелят становится метафорой. То есть, если обратится к предыдущему примеру, в мышлении и реальности существует абсолютный коррелят (концепт) «человекозверь» (или «зверечеловек» – перестановка незначима, так как еще нет доминирующего компонента). Самосознание себя человеком как особой сущности приводит к балансированию компонентов с целью установления их специфики (отличия от Другого) и лидирования одного из них. Сначала возникают равноценные варианты «**человек**=зверь» и «**зверь**=человек». Расслоение единого смыслового континуума и осознание разнокатегориальности объектов приводит к выделению семантической доминанты. Появляется метафора-медиум между двумя еще пока больше едиными, чем разными смыслами: «человек↔зверь», «зверь↔человек». Накопление различий приводит к предвосхищению образования двух концептуальных зон и необходимости сохранения концептуальной зоны пересечения, т.е. зоны сходства. За сохранность такой зоны отвечает метафора, которая, по сути, и представляет собой область пересечения ранее синкретичных смыслов и является доконцептуальным конструктом для двух разделенных в диахронии компонентов монарности:

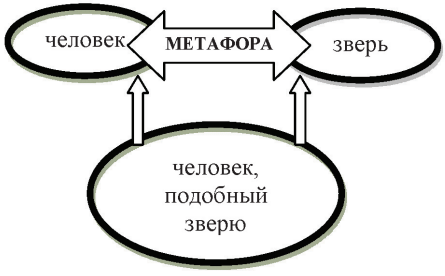

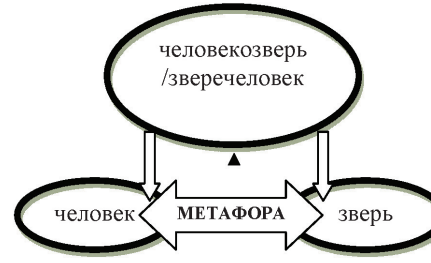

Рис. 1. Метафорическая связь в современном сознании (синхронный срез).
Рис. 2. Антропоморфная метафоризация в диахронии.

Миф как виртуальная система оставляет право доминирования в такой пралогической монарности, как правило, за тем компонентом (образом), который соответствует концепции мифа. По правилам любой реальной системы, ее лидером становится наиболее вариабельный элемент. Человек как сущность, обладающая наиболее широким спектром поведенческих интенций и разумом, способным моделировать свое поведение (во многом благодаря языку как второй сигнальной системы), получает право лидировать. В диадах типа «человек-зверь», «человек-растение», «человек-предмет» смысл «человек» выходит на первый план за счет процесса эволюционного научения человеком выполнять функции животного, растения, предмета. Ситуация «человек, выполняющий функцию Х» (например, волка, камня, воды …) реализуется в метафорах по образцу «человек – Х». Условие «предмет (животное, растение), выполняющий функцию человека» воплощается, например, в телесно ориентированной метафоре. Более того, такая метафора

выполняет функцию, которую человек хотел бы осуществить, но не имеет возможности и поэтому расширяет, трансформирует свое тело (сказочные метафоры *ковер-самолет, сапоги-скороходы*, музыкальный инструмент *горн* (связано с *горло*) как продолжение звука и усиление голоса (ср. нем. *Horn* «рог») и т.п.). По словам Ю.С. Степанова, метафора – это «фундаментальное свойство языка, не менее фундаментальное, чем, например, оппозиция элементов языка. Посредством метафоры говорящий ... вычленяет... из тесного круга, прилегающего к его телу и совпадающего с моментом его речи, другие миры» [7: 229].

Антропоцентричность, возникшая благодаря эволюции высшей формы мышления – логической – и развитию языка, – первопричина отделения человека от всего, что его окружало. Однако неуверенность в своей обособленности и самости порождает мифологические, по сути метафорические дискурсы, где человек вначале позиционирует себя как пассивного и второстепенного адресата метафизической (космической) информации. Его активность проявляется в попытке разъединения себя и природных объектов, которые все поначалу мыслятся как живые. По-видимому, первым шагом к такой дифференциации является противопоставление живого неживому. В пределах класса «живые» наиболее долговечным является союз человека и животного, сохраняющий длительное время большую степень сходства. В результате мыслительного анализа накапливающихся различий появляется интенция к образованию бинарного конструкта, объясняющего различия при сохранении сходства, – когнитивной метафоры.

Не все исследователи признают смысловую двуплановость метафоры. Например, в работах Д. Дэвидсона отрицается семантическая двойственность метафоры. Ученый говорит о диффузности значения метафоры на том основании, что «метафора не сообщает ничего, кроме своего буквального смысла» и «в метафоре определенные слова принимают новое … «расширенное» значение» [8: 181]. Он приводит пример стертой метафоры в английском языке *mouth*, где данное слово называет рот человека, устье реки и горлышко бутылки. Сравним: русск. *уста* «губы» и *устье* реки; *губа* 1) (анатом. и биолог.), 2) залив, бухта, 3) территориальный или судебный округ (ср. ст.-русск. *губной староста, губная изба* «уголовный суд» → ср. совр. *посадить на губу*); *губка* 1) морской организм, отсюда – *губа грецкая* «церковная утварь, изготовленная из морской губки; символизирует губу, с помощью которой римляне поили уксусом Христа». Д. Дэвидсон считает, что неважно, будем ли мы рассматривать слово *рот* как многозначное или представлять единое поле его функционирования. По-видимому, неслучайно, развивая свою теорию диффузности значения, исследователь анализирует так называемую «мертвую» метафору, потому что именно она сохраняет в себе реликты монарного восприятия мира, когда его буквальность лежала в основе понимания реальности. То, что Д. Дэвидсон называет диффузностью значения, является «эхом» монолитного единства всех значений, в особенности тех, которые представляли концептуальный континуум природы и человека. Человек, со временем осознавший свое тело как ориентир и мерило познания, проецирует свои мысли и ощущения на все, что его окружает. Таким образом, формируются условия для образования антропоцентричной телесной метафоры как воплощения и как продолжения своего тела.

В основе универсальных мифологических метафор антропоцентричной картины мира находятся модели «человек – животное», «человек – растение», «человек – пред-

мет». Эти модели чаще всего являются предметом диахронического описания. С их помощью человек устанавливает сходство между собой и другими объектами живого и неживого, видимого и невидимого мира по своему «образу и подобию», используя схему «X – это Y». Наиболее ярким примером антропометафоризации является «телесная» метафора, в которой в рамках мифологического сознания проявляется зыбкость и диффузность границ человеческого тела. Самые различные материальные предметы мыслятся в телесных категориях. Их оболочка (внешний слой) представляется кожей: *Дворі же* ***кожа ковчега***[1] (ГБ, 123в. XIV в.)[1]. Взаимопроникновение тела и одежды и подобие их защитной функции позволяет называть тело ***кожаной ризой*** (ГБ, 208 б), ***одеяньем кожаным*** (ПНЧ, 100г. 1296 г.). Например, горло человека (др.-р. *гърло, гъртань*, укр., ю.-русск. *гирло* «рукав реки; пролив», иногда ошибочно «устье») как сосредоточение голоса (*да оч(с)тимъ руцѣ* ***оуста*** *и* ***горло*** – ГБ, 43а. XIV в.) проецируется на предметы и живые объекты (или их часть), напоминающие его форму: *ибо птица обьрѣте себѣ храминоу и* ***горлица*** *гнѣздо себѣ* (СбЯр, 14. XIII в.); *то исходить ѩко огнь из* ***горнила*** (ГБ, 28а. XIV в.); *тако и поваръ с повары и со ѡгнемъ и с* ***горньци*** … (ФСт, 84б-в. XIV в.).

Особенностью архаичных метафор является их тесная связь с другими формами интуитивно-дискурсивного мышления: метонимиями, олицетворениями, символами и т.п. Например, в рукописном сборнике поучительных наставлений «Пчела» (XIV в.) *чревоугодие* представлено образной метонимически-метафорической фраземой *печаль гъртаньная* (Пч., 80 об.). Связанность тропов в диахронии предполагает возможность реконструкции тропеических информем, послуживших первоисточником всего многообразия конкретных оборотов речи с переносными значениями. Вопросы исторической морфологии первичных тропов связаны с проблемой концептуализации действительности, в частности с исследованием универсальных/специфических, глубинных/поверхностных структур сознания и языка.

Перспективность исследования когнитивных метафор в диахронии обусловлена появлением нового направления в языкознании – диахронической когнитивной лингвистики, в задачи которой входит установление причин семантических (в частности метафорических) трансформаций в информационных полях диахронических концептов, а также анализ генезиса тропеической когниции с использованием материалов памятников письменности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Блэк М. Метафора // Теория метафоры: Сборник: [под общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журинской] / Макс Блэк. – М.: Прогресс, 1990. – 512 с. – С. 153–172.

2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Нина Давыдовна Арутюнова. – М.: «Языки русской культуры», 1999. – 896 с.

3. Фрейденберг О.М. Миф и литература древности / Ольга Михайловна Фрейденберг. – М.: Наука, 1978. – 605 с.

4. Коч Н. Генезис восточнославянской концептосферы в языковом и культурном отражении (эволюционное развитие дуальности *человек–животное*: на материале мифо-

[1] Примеры по: Словарь древнерусского языка (XI—XIV вв.): В 10 т. / [под ред. Р.И. Аванесова]. – М.: «Русский язык», 1989. – Т. 2. – 494 с. [список сокращений: см. Т. 1].

логии, фольклорных источников, памятников письменности XI – XVII вв.) / Наталия Коч. – Николаев: Илион, 2010. – 440 с.

5. Леви-Строс К. Первобытное мышление [пер., вступ. ст. и прим. А.Б. Островского] / Клод Леви-Строс. – М.: Республика, 1994 – 384 с.

6. Кассирер Э. Сила метафоры // Теория метафоры: Сборник: [под общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журинской] / Эрнст Кассирер. – М.: Прогресс, 1990. – 512 с. – С. 33–43.

7. Степанов Ю.С. В трехмерном пространстве языка: Семиотические проблемы лингвистики, философии и искусства / Юрий Сергеевич Степанов. – М.: Наука, 1985. – 335 с.

8. Дэвидсон Д. Что означают метафоры // Теория метафоры: Сборник [под общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журинской] / Дональд Дэвидсон. – М.: Прогресс, 1990. – 512 с. – С. 173–193.

УДК 72

Жильцова О.П.
(Київ, Україна)

СУЧАСНА МОВА РОСІЙСЬКОГО ТРАДИЦІЙНОГО ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

Розглядаються проблеми російського традиційного образотворчого мистецтва в сучасному контексті. Підкреслюється значення високих зразків традиційного мистецтва, їх зв'язок з людиною як творінням природи.

Ключові слова: *традиційне образотворче мистецтво, російська культура, сучасний контекст.*

Рассматриваются проблемы русского традиционного изобразительного искусства в современном контексте. Подчеркивается значение высоких образцов традиционного искусства, их связь с человеком как творением природы.

Ключевые слова: *традиционное изобразительное искусство, русская культура, современный контекст.*

Problems of Russian traditional art in the modern context are considered. The great value of the traditional art of high level is underlined.

Key words*: traditional art, Russian culture, modern context.*

Постановка проблеми. В сучасному світі мистецтва часто виникають питання: що дає мистецтво і традиційне мистецтво зокрема, як впливає традиційне мистецтво на сучасну людину, яка живе та працює в умовах великої кількості різноманітнішої інформації? Виникають питання про те, що залишається незмінним в традиційному мистецтві і що нового з'являється у ньому (технічні засоби та прийоми, сюжети, форми творів мистецтва, їх призначення та умови демонстрації, а для творів прикладного мистецтва і умови застосування).

Набуває значення і питання про моральну та матеріальну цінність творів традиційного мистецтва в умовах, коли за допомогою сучасних технічних засобів створюються індивідуальні або масові твори (наприклад, індивідуальна та масова фотографія, твори мистецтва з використанням комп'ютерних технологій, твори мистецтва на основі новітніх досягнень поліграфії, автоматизованого виробництва, наприклад, створення рельєфних зображень за комп'ютерними моделями), про використання нових матеріалів в творах мистецтва, використання традиційних матеріалів, які стали більш доступними завдяки розвитку транспорту та міжнародної торгівлі (наприклад, перламутр, перлини).

В даній статті розглядаються особливості російського традиційного образотворчого мистецтва в сучасному контексті. Що таке традиційне мистецтво? В цій статті під традиційним мистецтвом ми розуміємо таке мистецтво, яке тривалий час розвивається у

© *Жильцова О.П., 2012*

відповідній місцевості (сто років та більше) і у зв'язку з цим має свої особливості. Такі особливості визначаються з точки зору призначення предметів мистецтва, їх мотивів та сюжетів, майстерності виконавців, які живуть та працюють в середовищі таких традиційних творів мистецтва. Такі майстри, як правило, в більшій мірі, ніж представники інших місцевостей, оточені предметами конкретного традиційного мистецтва. На зміст їхньої творчості впливають також умови природи та культури даної місцевості. Це рослинний та тваринний світ, інші природні умови (ландшафт), умови природного освітлення – в місцевостях, де менше сонячних днів, може бути характерними використання більш яскравих фарб та тонів в творах образотворчого мистецтва, згадаємо, наприклад, ікони північних шкіл – казки та легенди, історичні події, пов'язані з даною місцевістю, життя та побут місцевих жителів, місцеві матеріали.

Велике значення має також спілкування з художниками – представниками попередніх поколінь, які передають накопичені протягом десятиліть та століть особливості створення предметів традиційного мистецтва. Багато з цих особливостей не зафіксовано в публікаціях або ж взагалі не може бути зафіксовано у формі текстів. Вони передаються усно і на прикладі конкретних практичних дій. Велику роль відіграє також різнобічна інтуїція майстра, сформована в результаті багаторічної роботи над творами традиційного мистецтва. Тому часто для таких творів характерні свої унікальні особливості, стиль, фактура обробленого матеріалу. І мова йде не тільки про індивідуальний стиль конкретного автора, але й про загальний стиль і фактуру предметів традиційного мистецтва конкретної місцевості, завдяки чому фахівці можуть визначати, до якої місцевості може належати конкретний предмет мистецтва.

В сучасному світі зростає інтерес до творів ручної роботи, до високих зразків образотворчого мистецтва, які містять в собі те, що не може відтворити найточніша сучасна техніка. Тому вони близькі до людини, і людина, яка розуміє це, цінує такі твори, отримує від них емоційне задоволення та натхнення.

Колись люди жили у величезній Ойкумені, що мала десь у неосяжній далечині свої краї, а за ними безмежність загадковості. Але ті часи минули і сьогодні наша планета наш дім, який ми кожного дня все краще вивчаємо і пристосовуємо до своїх, людських потреб, тому і головна тенденція сучасності – це глобалізація. Зближення різних культур в більшості відбувається через прагнення людини жити як можна зручніше, тому кожного дня мільйони їдять їжу з одного і того ж самого фастфуду і вдягаються у однакові джинси, нехтуючи гендерними і національними відмінностями, адже так швидше, так зручніше. І от що найцікавіше суспільний організм пристосовується до нових умов існування в тісному спілкуванні різних етносів і одночасно випрацьовує, щось на зразок власних антитіл. І в якості імунітету у кожного народу виступає його зв'язок з пращурами через власну культуру. Мабуть саме тому кожного року світові подіуми наповнюються трансформованими предметами національних костюмів і характерними колористичними рішеннями. Та, навіть, не подіуми, а повсякденне життя є тим дзеркалом. В якому відображується цікавість і любов звичайних людей до свого національного коріння. Адже саме аналогічний знайомій з дитинства «бабусиній» хустинці палантин не тільки виконує свої прямі функціональні обов'язки, але слугує певним маяком і надає тепле відчуття приналежності до своєї рідної країни і свого народу, що виявляється дуже важливим для кожної людини в нашому ще не перенаселеному, але вже насиченому світі. На

мій погляд, саме ця природна необхідність розуміти своє місце у строкатому світі призводить до невичерпного інтересу до традиційних ремесел і мистецтва окремих народів.

І в наш час вже, я вважаю, подоланий критичний момент – перший етап глобалізації, коли з'явилися нові матеріали і форми і водночас вже існували технічні засоби масової інформації, і тому, новинки одразу підкорили світ витіснивши «анахронізми» і «пережитки минулого», знаменували своєю появою, начебто, перехід у нову епоху, «космічну» епоху, але перша жага яскравої синтетики була втамована і виявилося, що живемо ми не в холодному космосі (а там, мені здається, сердечний біль і необхідність зв'язку з рідною домівкою ще сильніший), а на яскравій, багатій всякими дивами Землі, і кожен виявляється індивідуальність викохана родиною і своїм родом, от і потягло людину знову до природних матеріалів і традиційних технік, щоб почуватися затишно вдома і гідно в натовпі. Отже, аналізуючи, нещодавнє становище традиційних промислів і їх зростаючу популярність сьогодні, можна зробити висновок, що любов і увага до національних мистецтв буде тільки зростати с часом і рівнем розвитку людського суспільства. При цьому прослідковується ще одна закономірність сьогодення, популярність традицій і культури країни прямо пропорційна силі країни на політичній арені (безумовно існує ще і ефект екзотичності: коли люди з цікавості і бажання отримати нові відчуття звертаються до культури далеких країн). Доволі часто керівництво країни вірно оцінюючи вплив культури на емоційне ставлення людей до іншого народу або держави, сприяє популяризації власного мистецтва і розглядає вироби традиційних ремесел як перспективний товар і рекламу одночасно. Тому, вивчення національного традиційного мистецтва надзвичайно перспективне і воно необхідне не лише для розуміння його витоків, але і для подальшого розвитку.

З одного боку саме традиційне національне мистецтво допомагає нам зрозуміти хто ми і звідки, а тому його сила у його незмінності, але з іншої сторони нові тенденції в мистецтві в цілому не можуть не впливати і на нього. Предметом свого дослідження я обрала традиційне національне мистецтво і ремесла Росії.

Російська культура надзвичайно багата і самобутня. Знаходячись між Європою і Азією Росія стала певним феноменом зі своєю загадковою душею, і найкращий шлях до пізнання цієї «руської душі» це народне мистецтво, мабуть тому, вироби російських традиційних ремесел викликають захоплення по всьому світу. І якщо в давні часи майстрами були прості неосвічені талановиті люди, то сьогодні це люди з фаховою освітою, деякі з вищою художньою освітою, отже, і погляд цих професійних, знайомих з надбаннями світового мистецтва художниками, дещо відрізняється від їх попередників. Тому змінюється і сам формат виробів, з одного боку вони стають більш сучасними, а з іншого чи не втрачають вони від цього своєї самобутності. Отже, збагачує чи призводить до зубожіння спроба осучаснити традиційне мистецтво? Безумовно, успіх чи не вдача у кожному конкретному випадку залежить від власного смаку і професійності майстра. Хоча іноді змінюється не лише художня складова твору, але з'являються і нові конструктивні рішення, так, наприклад, до класичної чайної пари (чашки та блюдця) з Гжелі сьогодні доволі часто додають ще і маленьку посудинку у формі чайничка для чайних пакетиків.

Отже, осучаснення національного мистецтва складний багатогранний процес в якому досвід вироблення власної художньої системи, яка б відображала світосприйняття цілого народу чи етнічної групи перехрещується з споживацькою звичкою нащадків цього

народу та нащадками інших етнічних груп. Отже, своє дослідження я хочу присвятити основним художнім промислам Росії у сучасному світі: зміні їх художніх особливостей, цільовому призначенню, що тягне за собою появу нових видів виробів, і взагалі переосмисленню місця цих речей у сьогоденному житті їх власників.

Для цього я розгляну основні види російських художніх промислів, вироби яких найчастіше використовуються у повсякденному житті, тобто які не тільки стали візитною карткою Росії завдяки своїй художній цінності, а ще і зберегли прикладне значення: павлопосадська хустка, гжель, федоскінська і палехівська підлакова мініатюра, фініфть. Безумовно, для того щоб прослідкувати ті зміни, що характеризують сучасний розвиток художніх промислів треба знати історію їх виникнення, основні етапи розвитку, найулюбленіші мотиви майстрів та художні особливості.

Павлово-посадські набивні хустки - вовняні та напіввовняні хустки, прикрашені традиційним барвистим набивним орнаментом, що виникли в підмосковному місті Павловський Посад в 1860-1880-х рр. Район Павловського Посада (територія колишнього Богородського повіту) - один з найстаріших російських текстильних центрів. У XVIII - першій половині XIX ст. богородські хустки і сарафанні тканини відрізнялися особливою красою витканого золотою ниткою орнаменту. Пізніше тут широко поширилося шовкоткацтво, а з 1860-х рр.. почався випуск вовняних і напіввовняних хусток, прикрашених барвистим набивним орнаментом. Поступово виробництво розросталося і набувало яскраво вираженого національного характеру. З кінця 1950-х рр.. ручне виробництво стало поступово витіснятися сучасними друкованими машинами і технікою фотодруку, і в даний час хустки методом ручної набійки на Павловопосадській хустковій мануфактурі в Павловському Посаді не виробляються. Однак, створюючи зразки для тиражування з застосуванням сучасних методів друку, художники прагнуть зберегти традиційні для павлопосадських шалей прийоми декоративного узагальнення квіткових мотивів, характер композиції і особливості колориту.

Гжеллю називають високохудожні порцелянові вироби, розписані кобальтом по білому тлу, що випускаються в цій місцевості. Гжель вперше згадується в письмових джерелах в 1339 році в духовній грамоті Івана Даниловича Калити. З тих пір протягом століть, як одна з найбільш прибуткових волостей, переходила Гжель у спадщину в роду великих московських князів і царів, приносячи їм чималий дохід. Історія Гжелі йде вглиб століть, і її народному мистецтву судилося довге життя, сьогодні знаменитий народний промисел набирає нові сили.

Федоськінська мініатюра виникла в XVIII столітті. Традиційній Федоскінській мініатюрі притаманне органічне поєднання прийомів письма по-щільному і по-наскрізному, це дає надзвичайний декоративний ефект. Федоскінська мініатюра завжди доповнюється золотим орнаментом, який пишеться лаком з додаванням в нього білил, на нього накладається сусальне золото. У Федоскіно були також розроблені прийоми оригінального декорування виробів: скань (візерунок з дрібних карбованих металевих елементів), цировка (візерунок у вигляді блискучих хвилястих променів, що розходяться від центру), розпис під черепашку, малюнок шотландка (по аналогії з шотландськими тканинами), імітація малахіту, червоного дерева. Речі покривають трьома шарами світлого масляного лаку з просушуванням і прочищенням кожного шару. Після покриття четвертим шаром лаку вироби шліфують зернистою пемзою і полірують спочатку трепелом (порошком з

обпаленого черепка), потім цигейковим хутром. Протягом 20 ст. федоскінська фабрика мініатюрного живопису випускає шкатулки, скриньки, пудрениці, ігольниці, чайниці, брошки, кулони та інші вироби з пап'є-маше.

Палех - це село в Іванівській області, в якому з XVI століття майстри створювали дорогі ікони, займалися вони також розписом і реставрацією фресок у церквах російських міст. Після революції промисел виявився непотрібним, і палешані стали шукати застосування своєму мистецтву. Сталося так, що художник Іван Голіков поїхав до Москви і побачив там в кустарному музеї (зараз Музей народного мистецтва) роботи старих лукутінських майстрів: шкатулки з пап'є-маше розписані по чорному фону олійними фарбами. Свою першу роботу Голіков зробив на денці фотографічної ванночки з пап'є-маше. Вірніше це були дві роботи «Полювання на ведмедя» і «Адам в раю», виконані золотом. Після цього родич Голікова О.О.Глазунов організував майстерню, в якій працювали крім Голікова палехські майстра І.П.Вакуров, О.В.Котухін, І.В.Маркічев. На Всеросійській сільськогосподарській виставці в 1923 році художники отримали диплом 1-го ступеня. А в 1925 році на Всесвітній виставці в Парижі артіль отримала золоту медаль. Гармонійну єдність художньої форми і глибокого національного змісту, традиційність і народність відрізняють твори художників Палеха. Традиції, закладені засновниками, продовжують їх діти та учні: Т.Зубкова, Н.Голіков, А.Котухіна, П. Чалунін, Г.Мельніков, Б.Ермолаев і багато інших.

Фініфть - це російська назва емалі (що має, втім, грецьке коріння: fingitis - світлий блискучий камінь). При виготовленні фініфті емаль використовується в поєднанні з металом, причому емаль є основним матеріалом, а метал - «підкладкою», основою. Найбільшою популярністю до цього дня користується ростовська фініфть. Виробництво фініфті в Ростові почалося ще в 1760-х роках з організації майстерні при архієрейському домі. Майстри займалися виготовленням образків і прикрасою предметів церковного вжитку. Цікаво, що революція 1917 року не знищила ростовську фініфть, як це сталося з багатьма ювелірними та художніми промислами. Навпаки, була організована артіль, чиїм завданням було виробництво художньої емалі. У 20-30-ті роки XX сторіччя ця артіль активно випускала різноманітні шкатулки, брошки, пудрениці, рамки для фотографій і так далі - з розписом по емалі. Виготовлялися також портрети політичних діячів, письменників, музикантів, жанрові композиції і квітковий орнамент. Згасла діяльність фініфтяної артілі лише під час Великої Вітчизняної війни, але ненадовго - відразу після закінчення війни роботу було відновлено. З 1960 року артіль була перетворена у фабрику «Ростовська фініфть», і в цій якості працює донині.

Кожен художній промисел мав свій історичний шлях і сьогодні намагається зберегти свою унікальність. Безумовно, підлаковий розпис існує у багатьох країнах світу, так само як і фініфть має багато спільного з ліможською емаллю, їх єднає спорідненість технології, але стилістично кожен художній промисел формувався під впливом багатьох факторів, перш за все – власна культура кожного народу: естетичні уподобання, звичаї, повір'я. Але світ змінюється, а разом з ним і умови життя людей. Багато речей виходять з ужитку, ще більше з'являється. І щоб бути не музейними експонатами, а по праву займати місце у повсякденному житті людей - художнім промислам доводиться також розширювати асортимент виробів, при цьому зберігаючи свою художню сутність джерелом якої є народ. Так, все частіше павлопосадську хустку одягають з джинсами, тому і колористика

узорів все частіше розробляється у відповідності до «джинсового» кольору. Майстри федоскінської мініатюри, найчастіше сьогодні копіюють або створюють варіації на твори відомих західноєвропейських та вітчизняних художників (Г. Клімт, І.І. Шишкін), адже самі такі твори відповідають смакам і добре уписуються до інтер'єру. При цьому і самі художники сьогодні, не просто талановиті народні майстри, а люди з вищою художньою освітою, обізнані на різних матеріалах і техніках, добре знайомі зі світовим мистецтвом і багато подорожуючі. Отже, і твори сьогоднішніх художників-мініатюристів федоскінського розпису не поступаються кращим зразкам живопису професійних художників станковістів. Безумовно, велика кількість творів робляться як сувеніри невеликої вартості, так звана «масовка» і не можуть похизуватися високим художнім рівнем та якістю. Така сама ситуація і в палехській мініатюрі і в фініфті, тут все більшої популярності набувають нові сюжети і нові варіації традиційних сюжетів. Так, наприклад, Тецька С. відома своїми квітковими композиціями, здавалось би, що може бути традиційнішим за квітковий розпис для фініфті. Але зображення виконані майстром, їх колористика, композиційна побудова значно відрізняються від звичних гірлянд з розочок. Художниця будує свої композиції зображуючи майже всі квіти, які можна зустріти в нашому кліматі, іноді вони змальовані більш декоративно, а іноді майже натуралістично. При цьому твори Тецької не випадають із загального ряду виробів з фініфті, а збагачують і розширюють його. Також, змінюються не лише виконання художниками композицій, їх побудова і сюжет, але і значно розширилися технологічні можливості, з'являються нові барвники, нові основи і взагалі вироби народних художніх ремесел стають ще багатшими і яскравішими, завдяки великій кількості золотої і срібної фарби, китайського перламутру (що слугує основою під федоскінський розпис сьогодні, також багато пишуть і на натуральному камінні, наприклад, індійському).

Таким чином, змінюється світ і разом з ним змінюються наші естетичні уподобання і відповідно до них змінюються навіть найтрадиційніші види мистецтва. Отже, я вважаю, що вивчення художніх особливостей, стану і популярності традиційних художніх промислів дає можливість краще зрозуміти сучасні соціальні процеси, естетичні уподобання людей їх ставлення до власної культури і історії.

Висновки

В сучасних умовах, коли людина оточена великою кількістю високотехнологічних виробів, спостерігається тенденція зниження інтересу до низькоякісних творів традиційного мистецтва, які можуть програвати в порівнянні з яскравими, точними, багатофункціональними недорогими технічними предметами.

І навпаки, зростає інтерес до високих зразків мистецтва, які містять те, що не може відтворити ніяка техніка, які близькі людині як частка того світу, який нас оточує, які знаходяться у гармонічній єдності з людиною як творінням природи і з усім тим, що її в цій природі оточує.

Тому перспективним є всебічне дослідження особливостей високих зразків творів традиційного образотворчого мистецтва, а також дослідження творчого шляху її майстрів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гжельские истории в записках коллекционера. Часть 1. Начала". — М.: Репроцентр М, 2004. — 356 с. с илл. на www.gzhel-info.ru

2. Уханова И. Н. Русские лаки в собрании Эрмитажа. — Л.: Изд-во Гос. Эрмитажа, 1964. — 96 с.

3. Грязнов А. И. Федоскинские таланты / Художник Ю. Давыдов; Фотокорр. А. Становов. — М.: Московский рабочий, 1970. — 128 с.

4. Чижов М. С. Среди миниатюристов: Записки федоскинского мастера / Под ред. Б. И. Коромыслова; Оформление В. С. Ворониной. — Л.: Художник РСФСР, 1982. — 264 с.

5. Супрун Л. Я. Лаковая миниатюра Федоскино. — М.: Легпромбытиздат, 1987. — 320 с.

6. Крестовская Н. О. Лаковая миниатюра. Федоскино: Альбом / Надежда Крестовская. — М.: Интербук-Бизнес, 1995. — 144 с.

УДК 811.161.1

Муравьёва О.В.
(Киев, Україна)

ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПТА «ЛЮБОВЬ» В РУССКОЯЗЫЧНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Т.Г. ШЕВЧЕНКО
(философский, культурологический и психологический аспекты)

Стаття присвячена вивченню особливостей реалізації концепту «Любов» у творах Т.Г. Шевченка в філософському, культурологічному і психологічному аспектах. Автор здійснив аналіз характерних способів реалізації концепту «Любов», які допомагають краще зрозуміти ступінь почуттів письменника.

Ключові слова: *концепт, любов, мовні засоби, повісті Т.Г. Шевченка.*

Статья посвящена изучению особенностей реализации концепта «Любовь» в произведениях Т.Г. Шевченко в философском, культурологическом и психологическом аспектах. Автор проанализировал характерные способы реализации концепта «Любовь», которые помогают лучше понять степень чувств писателя.

Ключевые слова: *концепт, любовь, языковые средства, повести Т.Г. Шевченко.*

The article is devoted to the peculiarities of the realization of concept "Love" in the works by T.G. Shevchenko in philosophical, cultorological and psychological aspects. The author analyzed the characteristic methods of realization of "Love" concept, which help to understand the intent of author's feelings.

Key words: *concept, love, language means, works by T.G. Shevchenko.*

На сегодняшний день нет такого украинца, который бы не был знаком с творчеством Т.Г. Шевченко, не гордился его произведениями, не вспоминал поэта в обсуждениях о национальной культуре, не старался при желании говорить по-украински, чтобы его язык был таким же чистым, красочным, ярким, насыщенным разными языковыми приемами.

Разносторонним аспектам реализации темы *любви* в русскоязычных произведениях Т.Г. Шевченко посвящены работы таких ученых, как А.М. Барзилович, В.С. Ващенко, М.А. Карпенко, В.П. Ковалев, Т.К. Черторижская и др.[1, 2, 10, 11, 26-28]. Исследователи акцентируют внимание на функционировании в повестях Т.Г. Шевченко таких **стилистических средств**, как эпитеты, противопоставления, метафоры, сравнения, определения. В данной статье мы проанализируем особенности вербализации концепта «Любовь» в текстах Т.Г. Шевченко.

Язык Т.Г. Шевченко интересен нам также тем, что с его помощью в полном объеме актуализируются концепты культуры украинского народа, одним из которых является концепт «Любовь». В статье мы обратимся к концепту «Любовь», представленного в русскоязычных произведениях Т.Г. Шевченко (в повестях «Прогулка с удовольствием и

© *Муравйова О.В., 2012*

не без морали», «Близнецы» и «Наймичка».) Таким образом, связь темы статьи с популярными сегодня когнитивными, лингвокультурологическими исследованиями обеспечивает ее актуальность.

Базовым понятием для современных когнитивных исследований является **концепт**. Одно из первых современных определений концепта принадлежит А. Вежбицкой, которая понимала концепт как некую универсалию [25].

Ю.С. Степанов определяет концепт как «сгусток культуры в сознании человека, то, в виде чего культура входит в ментальный мир человека, тот «пучок» представлений, понятий, знаний, ассоциаций, который сопровождает слово» [22].

В.И. Карасик понимает концепт как «условную ментальную единицу, используемую в комплексном изучении языка, сознания, культуры» [9]. При этом культура детерминирует концепт.

Идеальной системой, при исследовании которой изучается концептуальная структура, является идиостиль. Концептуальная структура индивидуального стиля – это интеллектуально-эстетическое содержание, основанное на законах логики художественного мышления. Языковая, знаковая структура идиостиля отражает способы организации знаковых, языковых средств, с помощью которых формируется и транслируется концептуальная информация [25].

Национальная специфика концептов проявляется в наличии различий в одноименных концептах в разных национальных культурах, а также в наличии эндемичных, уникальных концептов, характерных только для одной культуры. В близких концептах разных культур национальная специфика проявляется в том, что сопоставимые концепты полностью совпадают по своему содержанию, причем именно совпадения могут быть очень существенны для межкультурной коммуникации. Показателен в этом смысле концепт «Любовь», когда любовь выступает как эмоциональное состояние, является эмоциональной универсалией в том смысле, что каждый человек может любить и признавать любовь другого человека. Это вызывает вопрос, не является ли ее лингвистическое кодирование тоже универсальным [3].

Сегодня есть немало работ, в центре внимания которых находятся лингвокультурные концепты «дом», «счастье», «женщина» и др. Одним из центральных в этом ряду является универсальный лингвоконцепт «Любовь». Так, **С.Г.Воркачев** в своей работе «Любовь как лингвокультурный концепт» рассматривает телеономный (смыслообразный) лингвокультурный концепт «Любовь» [6]. Автор приводит энциклопедические признаки концепта «Любовь» в научной парадигме, а также рассматривает его в основных типах дискурса и областях познания: научном, языковом, религиозном и др. Образность любви показана на основе семантического признака, лежащего в основании базовой когнитивной метафоры, которая способствует порождению различных вербализаций – «метафорических выражений». Рассмотрены синонимические пары: «любовь – милость», «любовь – жалость» и «счастье – блаженство». Автор пишет, что женские представления о любви отличаются большей духовностью, в отличие от мужских. С возрастом, как замечает ученый, любовь становится духовнее, но отношение к ней наполняется разочарованием.

Не менее интересна, на наш взгляд, и работа **Г.А. Огарковой** «Вербалізація концепту *кохання* в сучасній англійській мові: когнітивний та дискурсний аспекти» [14], которая рассматривает эмоциональный концепт «Любовь» как фрагмент научной (философской

и психологической) картины мира. Автор пишет про виды любви: филия, сторге, агапе, эрос и праксис. Г.А. Огаркова выделяет особый тип дискурса – дискурс любви. Основными измерениями концептов автор считает: образный (на основе метафорическоих выражений), понятийный и ценностный (на основе представлений о концепте).

Тему *любви* затронула в своей работе и **И.А. Широкова** «Эмоциональный концепт «Любовь» в идиостиле А.С. Пушкина» [25]. Анализируя эмоциональный концепт «Любовь/Liebe» в идиостиле А.С. Пушкина, она изучает этимологию концепта, рассматривает концепт в психологии, сопоставляет словарные дефиниции, выделяет слоты концепта и его смысловые зоны. И.А. Широкова пользуется определением концепта Е.С. Кубряковой про то, что «концепт – единица памяти, ментального лексикона, концептуальной системы языка и мозга» [12].Однако существуют также другие определения концепта.

Чтобы определиться в понимании самого явления "любовь", мы сочли логичным вслед за Л.Е. Вильямсом, исходить из положения, что любовь есть чувство, либо комплекс эмоций, различных по психическим параметрам (интенсивность, качество, продолжительность, ценность, оценочность и т.д.) [3].

Например, С.Г. Воркачев описывает любовь как «чувство, вызываемое у субъекта переживанием центрального места ценности объекта в системе его личностных ценностей при условии рациональной немотивированности выбора этого объекта и его индивидуализированности-уникальности. При этом любящий испытывает желание получить предмет в свою «личную сферу» или сохранить его в ней, желает ему добра и процветания, готов идти ради него на жертвы, заботиться о нем, берет на себя ответственность за его благополучие, он находит в любви смысл своего существования и высший моральный закон» [4, с. 189-208.]. Концепт «Любви», безусловно, отражает представления о базовых ценностях и «экзистенциальных благах», в которых выражены основные убеждения, принципы и жизненные цели, и стоит в одном ряду с концептами «Счастья», «Веры», «Надежды», «Свободы». Он напрямую связан с формированием у человека смысла жизни как цели, достижение которой выходит за пределы его непосредственно индивидуального бытия [4, с. 189-208.].

Концепт «Любовь» невозможно описать в терминах сущностных признаков, отправляющих к конкретным причинам возникновения этого чувства. Отсутствие рациональных («корыстных») оснований для возникновения любви входит в определение этого чувства [4, с. 189-208.].

Чтобы определиться в понимании самого явления «любовь», мы сочли логичным исходить из положения, что *любовь есть чувство, либо комплекс эмоций, различных по психическим параметрам* (интенсивность, качество, продолжительность, ценность, оценочность и т.д.). Тем самым обеспечивается объективность сопоставительного анализа языковых средств описания концепта «Любовь» в психологическом, философском и культурологическом аспектах. Такое понимание ориентировано, прежде всего, на сопоставление различных эмоциональных переживаний, связанных с чувством любви. Например, *любовь + восхищение → восторгаться, восхищаться, ' умирать по ком-либо, превозносить до небес кого-либо* и т.п. [3].

Исследуя реализацию концепта «Любовь» в русскоязычных произведениях Т.Г. Шевченко, мы взяли за основу определение понятия «Любовь» в психологии, философии и культурологии.

Так, «Любовь» в психологическом словаре определяется как 1) высокая степень эмоционально положительного отношения, выделяющего его объект среди других и помещающего его в центр жизненных потребностей и интересов субъекта (*любовь к родине, к матери, к детям, к музыке* и т.д.); 2) интенсивное, напряженное и относительно устойчивое чувство субъекта, обусловленное сексуальными потребностями и выражающееся в социально формируемом стремлении быть своими личностно-значимыми чертами с максимальной полнотой представленным в жизнедеятельности другого таким образом, чтобы пробуждать у него потребность в ответном чувстве той же интенсивности, напряженности и устойчивости. Любовь в своих интимных психологических характеристиках является общественно и исторически обусловленным чувством, своеобразно отражающим социальные отношения и особенности культуры, выступающим в качестве нравственной основы отношений в институте брака. [35].

«Любовь» в философии определяется как универсалия культуры субъектного ряда, фиксирующая в своем содержании глубокое индивидуально-избирательное интимное чувство, векторно-направленное на свой предмет и адъективирующееся в самодостаточном стремлении к нему. Любовь называют также субъект-субъектное отношение, посредством которого реализуется данное чувство. Для носителя Любовь выступает в качестве максимальной ценности и важнейшей детерминанты жизненной стратегии, задавая специфическую сферу автономии: нельзя произвольно ни вызвать, ни прекратить Любовь, ни переадресовать ее на другой предмет. Атрибутивным аспектом любви является особый эмоциональный ореол ее носителя, выражающийся в душевном подъеме и радостной окрашенности мировосприятия. Любовь является сложным комплексным феноменом, поскольку возникает в пространстве соприкосновения противоположных начал: индивидуального и общесоциального, телесного и духовного, сугубо интимного и универсально значимого [29].

Любовь в культурологических исследованиях определяется как нравственно-эстетическое чувство в отношениях людей друг к другу, сопровождающееся душевной теплотой, сердечностью [36].

В результате изучения содержательной структуры концепта «Любовь», вербализованной в повестях Т.Г. Шевченко, мы выделили такие микрополя: 1) любовь между людьми, связанными кровно-родственными узами: родительская любовь, любовь детей к родителям, любовь брата к сестре/сестры к брату; 2) любовь как физическое влечение; 3) любовь к Родине; 4) любовь к Богу; 5) любовь к искусству; 6) любовь к природе.

Микрополе «**любовь между людьми, связанными кровно-родственными узами**» наиболее ярко представлено в повести «Прогулка с удовольствием и не без морали», которая посвящена проблеме *бедности, воспитания детей и трудностям жизни простых людей*. Проанализируем следующий пример:

«Дело вот в чем. В присутствии комитета раненых были спрошены эти увечные бедняки, какую кто из них пожелает себе награду за верную службу престолу и отечеству. Иные попросили денежной награды, другие – чтобы освободить детей их из кантонистов. А последний из них, молодой матрос, со слезами на глазах просил, чтобы освободили сестру его родную от крепостного звания. Великодушная просьба этого простого человека меня поразила, я дальше не мог читать, закрыл книгу и погасил свечу» [32]. В данном текстовом фрагменте актуализация кровно-родственных отноше-

ний между участниками событий осуществлена с помощью словосочетания «сестра его родная». Тем самым автор подчеркивает не только традиционный характер отношений между матросом и его сестрой, но и объясняет специфику проявления эмоционального состояния героя. С помощью фразы «со слезами на глазах» Т.Г. Шевченко описывает проявление чувств, искренних отношений матроса к его сестре. К тому же следует учесть интерпретацию слез в народной этимологии. По мнению В.В. Жайворонка [7, с.552], «сльози – безбарвна прозора солонувата рідина, яку виділяють розміщені в очній ямці залози при деяких фізіологічних або психічних станах (при подразненні, болі або сильних душевних переживаннях і т.ін.). Таким образом, использование автором просьбы «со слезами на глазах» эксплицирует глубину и интенсивность чувств, переживаемых матросом. На наш взгляд, текстовый фрагмент содержит и такие указатели на проявление чувства любви, как словосочетания «освободить детей», «освободили сестру». Такую интерпретацию этих словосочетаний мы считаем возможным на основе анализа социально-исторических условий проживания украинского населения в начале и середине XIX века. Крепостное право не только было социальным злом, но и особенная его жестокость и несправедливость ощущалась в семьях простых людей. Если мужчины имели возможность получить свободу, уйдя в солдатчину (двадцать пять лет в армии), то женщины не имели и такой возможности. Поэтому матрос после многих лет верной службы императору обратился с такой просьбой, увидев родную сестру. Таким образом, в данном фрагменте наблюдаем экспликацию такого компонента содержательной структуры концепта, важного не только для индивидуально-авторской картины мира Т.Г. Шевченко, но и для национальной картины мира украинского народа этого периода, как «**любовь-свобода**». Использование **эпитета** *великодушная просьба* подчеркивает глубину и искренность обращения матроса. **Противопоставление** просьбы об освобождении от крепостной зависимости просьбам о денежных наградах, очевидно, можно интерпретировать как продуманный, взвешенный, выстраданный поступок героя.

Следующий текстовый фрагмент также демонстрирует особенности вербализации микрополя «любовь между людьми, связанными кровно-родственными узами». Раздумывая над поступками матерей, Т.Г. Шевченко говорит: *«Зачем они детей родят, эти амфибии, эти бездушные автоматы? С какой целью они выходят замуж, эти мертвые красавицы? Бедные бездушные матери! Вы свой долг, свою священную обязанность передаете наемнице гувернантке и еще хуже – деревенской неграмотной бабе. И диво ли после этого, что порода хорошеньких кукол у нас не переводится. Да и будет ли когда-нибудь конец этой породе? Едва ли, она страшно живуча на нашей тучной замaтерелой почве»* [32]. Для писателя, впитавшего с детства любовь и уважение к матери, женщине в целом, истинное предназначение женщины не только в рождении детей, но и в их воспитании. Такое отношение к женщине-матери заложено и в национальном сознании украинского народа. Так, В.В.Жайворонок пишет о женщине, что «споконвіку на обов'язку української жінки був дім, родинне вогнище, виховання дітей, виготовлення одягу й готування їжі; становище жінки в українському суспільстві було високе й шановане; суворо засуджувалася легковажна жіноча поведінка» [7, с.222]. Такие же уважительные комментарии даны и по поводу матери. Ученый отмечает, что мать – «найближча з рідні людина; як основний член родини мати в народі споконвіку в пошані; це перший порадник і вихователь; у нашого народу зберігся високий культ матері, що відбилося в

народних піснях та приповідках, а особливо у весільній обрядовості, де мати виступає на першому плані» [7, с.356]. Таким образом, уважительное отношение к женщине, преклонение перед матерью – генетически заложенная национальная черта украинцев. Культ матери можно проследить во многих произведениях Т.Г. Шевченко. Для автора, о чем говорит текст, любящие матери выходят замуж, рожают детей, их воспитывают и дают им образование. Женщины-дворянки, которые, по мнению Т.Г. Шевченко, лишь выполняли «свой долг, свою священную обязанность», получают от автора осуждение. Именно поэтому Т.Г. Шевченко называет их «амфибиями, бездушными автоматами», а также «бедными бездушными матерями». Называя их «бедными», автор подразумевает не материальное богатство, а душевные характеристики. Мы считаем, что автор жалеет таких матерей, а значит по-своему любит. В энциклопедическом словаре С.С. Аверинцева [24] одним из значением слова «любовь» является «жалость, преобладающая в любви родительской». Т.Г. Шевченко смотрит на матерей со стороны и жалеет их как старший наставник.

Концепт «Любовь» вербализуется с помощью таких языковых средств, как: **метафора**: *эти **амфибии**, эти **бездушные автоматы**,* происходит перенос названия на основе смежности, поскольку автор подразумевает людей, т.к. автоматы не способны проявлять какие-либо чувства. Само слово «амфибия» в Толковом словаре живого великорусского языка В. Даля [23] обозначает «движимое или земноводное животное, гад; их четыре отдела: лягушки, черепахи, ящерицы и змеи». В Словаре русского языка С.И. Ожегова [18] слово обозначает «позвоночное животное, дышащее в раннем возрасте жабрами, а во взрослом состоянии легкими». Советский Энциклопедический словарь под ред. А.М. Прохорова [19] дает такое определение «амфибии»: «от греч. “amphibious” – ведущий двойной образ жизни; автомобиль, способный передвигаться по суше и по воде, с водонепроницаемым кузовом, гребным винтом или водометным движителем, водным рулем». Сравнивая матерей с амфибиями, Т.Г. Шевченко называет таких матерей «животными-гадами, которые передвигаются как бездушные двигатели». Повтор словосочетания «бездушные автоматы» с заменой главного компонента на «матери» подчеркивает **сравнение** матерей с бездушными механизмами. **Определение** *бедные бездушные матери* автор употребляет, говоря не о материальном богатстве, а о душевных характеристиках героинь. Называя матерей *бедными*, он жалеет их.

Таким образом, актуализация микрополя «любовь между людьми, связанными кровно-родственными узами» в данном фрагменте имеет свои особенности. Если в предыдущем примере отношение между людьми, связанными родственными узами, демонстрирует проявление любви в максимально положительном объеме, то во втором примере наблюдаем противоположное явление, то есть микрополе в данном случае имеет биполярную структуру. Это, в свою очередь, позволяет нам проникнуть и в идиокартину мира Т.Г. Шевченко, основанную на личном опыте и этических народных нормах.

Следующий пример еще раз подтверждает наши выводы об особенностях биполярной структуры данного микрополя: *«Юный Федор Сокира, оставшийся единственным наследником прав и состояния отца и единственным сыном чадолюбивой матери, оказался порядочным мальчиком, несмотря на заботливость нежной матери. Он изрядно выучился читать печать церковную и гражданскую, письму и благозвучному церковному пению, и всему этому выучил его добронравный соборный дьяк Степан Перепелыця,*

невзирая на все увещевания нежнейшей матери» [33]. В повести «Близнецы» описана проблема *смерти родителя и трудности жизни главного героя*. Мы наблюдаем вербализацию положительных свойств проявления любви. С этой целью автор использует определение, которое подчеркивает истинные свойства женщины. Любящую мать Т.Г. Шевченко изображает «чадолюбивой, нежной, нежнейшей». Поскольку, одно из значений «любви» – это «Чувство глубокой привязанности к кому- и чему-либо (например материнская любовь) [20], то выражение «заботливость нежной матери» указывает на одно из микрополей концепта «Любовь» - **заботу**.

В этой же повести находим пример, усиливающий положительный компонент в структуре анализируемого микрополя концепта «Любовь»: *«Как ни переполнена чаша счастия, а всегда найдется место для капли яду. Для полного счастия Сокиры чего бы недоставало? А ему недоставало самого высшего блаженства в жизни – детей»* [33]. Для вербализации этого значения автор также использует такие языковые средства, как: 1) **противопоставление** *чаше счастья – каплю яду,* **определения**: ***полного*** *счастия,* ***высшего*** *блаженства.* Из примера видно, что для автора и его героев любовь – это «чаша счастья», «полное счастье», которое неразрывно связано с детьми: «высшее блаженство в жизни – дети». **С.Г. Воркачев** связывает концепт «Любовь» со счастьем. «Любовь» и «Счастье» он называет «материнскими концептами» и пишет, что «синонимичные пары составляют маркированные члены «любовь – милость», «любовь – жалость» и «счастье – блаженство». Данную концепцию по отношению к концепту «Любовь» можно представить в виде формулы: «Любовь/Счастье – блаженство», где «Любовь» и «Счастье» синонимичны, а «Блаженство» маркируемый член [6]. Пересечение концептов «Любовь» и «Счастье» мы наблюдаем в состоянии радости, удовлетворенности, что подтверждают и наблюдения В.В. Жайворонка. На наш взгляд, здесь происходит актуализация еще одного содержательного компонента в структуре микрополя, а именно: «любовь – **счастье**». «Щастя» [7, с.654] – «це 1) стан цілковитого задоволення життям, відчуття безмежної радості, яких зазнає хто-небудь…».

Счастье – это наши дети, которых в народе называют «цветы счастья», «вершина любви». Выражая свою любовь к детям, мы чувствуем себя счастливыми.

В повести «Наймичка» Т.Г. Шевченко также обращается к актуализации положительного содержательного компонента микрополя «любовь между людьми, связанными кровно-родственными узами»: *«В продолжение ужина отец и мать Лукии сидели на призбе и любовалися своей единственной прекрасной дочерью. Через край полною счастия жизнию их сердце билося, глядя на свою Лукию»* [30]. В данном примере Т.Г. Шевченко показывает, что родители любят Лукию, они «любуются своей прекрасной дочерью», их сердце «бьется через край полною счастия жизнию». Лексемы «любуются», «прекрасной», «через край полною счастия жизнию» символизируют чувства любви по отношению к дочери, а выражение «сердце билося» от счастья свидетельствует о проявлении нежных эмоций к Лукии. Родители горды за свою прекрасную дочь. В этом примере для реализации концепта «Любовь» используются такие языковые средства, как **определения**: ***единственной прекрасной*** *дочерью.* Для изображения полноты счастья автор использует фразеологизм: ***через край.*** Русский фразеологический словарь [37] дает следующее определение термина: «через край чего. Разг. Экспрес. Слишком много, в избытке чего-либо». М.И. Михельсон [13] трактует фразеологизм так: «Через край

хватить (иноск.) – не соблюдать меры». Можно понять данные определения так, что счастья слишком много. Таким образом, здесь мы наблюдаем актуализацию еще одного содержательного компонента анализируемого микрополя, а именно «любовь – **гордость**».

Как показал анализ языковых средств вербализации фрагмента концепта «Любовь», содержательными компонентами анализируемого микрополя выступают следующие: **«любовь – свобода», «любовь – забота/отсутствие заботы», «любовь – счастье», «любовь – гордость»**. Такая семантическая структура фрагмента концепта «Любовь» соответствует основному пониманию концепта «Любовь» в национальной картине мира украинского народа данного периода.

Исследование других выделенных микрополей концепта «Любовь», актуализированных в русскоязычных произведениях Т.Г. Шевченко, станет объектом нашего дальнейшего анализа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Барзилович А.М. О методах определения значений слов (на материалах Словаря повести Т. Г. Шевченко «Художник») // Тезисы докладов межвузовского симпозиума составителей «Словаря М. Горького». – Киев, 1966. – с. 5-7;

2. Ващенко В.С. О построении словаря языка Шевченко // IX научная шевченковская конференция (АН УССР Ин-т лит-ры). Тезисы докладов и сообщений. – Киев, 1960. – с. 21-23;

3. Вильямс Л.Е. Лингвокультурологическая специфика понятия «Любовь» (на материале нем. и рус. языков): автореф. дис. канд. филол. наук. – Волгоград: ВГПУ, 1997. – 23 с;

4. Воркачев С. Г. Концепт любви в русском языковом сознании // Коммуникативные исследования 2003: Современная антология. Волгоград: Перемена, 2003. – с. 189-208;

5. Воркачев С.Г. Любовь как лингвокультурный концепт». – М.: «Гнозис», 2007. – 284 с.;

6. Даль В.И. Толковый словарь русского языка. Современная версия. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 736 с., с.59;

7. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – с.41, 181, 552, 654;

8. Ивина Л.В. Лингвокогнитивные основы анализа отраслевых терминосистем (на примере англоязычной терминологии венчурного финансирования). – М.: Академический Проект, 2003. 304 с;

9. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М., 2004. – 390 с;

10. Карпенко М.А. Словник мови Шевченка и Словарь русских произведений Шевченко как обобщающий лексикологический источник // Русское языкознание. Вып. 18. – Киев, 1989. – с. 11-18;

11. Ковалев В.П. Словник мови Шевченка в двох томах. – Київ, Наукова думка // Вопросы языкознания,1966. – № 1. – с. 129-133;

12. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. М. : Наука, 1981. – 200 с;

13. Михельсон М.И. Русская мысль и речь. Свое и чужое. Опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний: В двух томах. – М.: Русские словари, 1994, т.2: 936 с., с.499;

14. Огаркова Г.А. Вербалізація концепту *кохання* в сучасній англійській мові: когнітивний та дискурсний аспекти. Київський національний університет ім. Т.Г.Шевченка. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – К., 2004;

15. Попова З.Д. К проблеме унификации лингвокогнитивной терминологии // Введение в когнитивную лингвистику. – Кемерово, 2004. – Вып. 4;

16. Селиванова Е.А. Когнитивная ономасиология. – К.: Изд-во украин. фитосоциол. центра, 2000;

17. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006, 716 с., с.645;

18. Словарь русского языка С.И.Ожегова. Гос.издательство иностранных и национальных словарей. – М., 1960, с.23;

19. Советский Энциклопедический словарь под ред.А.М.Прохорова, Издательство четвертое. – М., «Советская Энциклопедия», 1990, с.50;

20. Современный толковый словарь русского языка/Гл.редактор С.А.Кузнецов. – СПб: «Норинт», 2006. – 960с., с. 46, 328;

21. Соколова О.В. Категория фрейма в когнитивной лингвистике. Вестник Астраханского государственного технического университета №1. Изд.Астраханский государственный технический университет. – Астрахань, 2007, с.236-239);

22. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. – М.: Академический проект, 2001. – 214 с;

23. Толковый словарь живого великорусского языка Владиміра Даля, т.1, А-З. Издательство поставщиков Двора Его Императорского величества Товарищества М.О.Вольф. – С.-Петербург, Гостиній Двор, 18. – М., Кузнецкій мост, 12, 1903. – с.39;

24. Христианство: Энциклопедический словарь: В 3 т.: т.2: А-К/Ред.кол.: С.С.Аверинцев (гл.ред.) и др.- М.: Большая Российская энциклопедия, 1995. – 671 с., с.57;

25. Широкова И.А. Эмоциональный концепт «Любовь» в идиостиле А.С. Пушкина. – Режим доступа: www.tmnlib.ru/DbFileHandler.axd?511;

26. Черторижская Т.К. Инструкция по составлению Словаря языка русских произведений Т.Г. Шевченко // Культура русской речи на Украине. Киев, 1976. – с. 341-354;

27. Черторижская Т.К. Научные основы и принципы составления Словаря языка русских произведений Шевченко // Лексика. Терминология. Стили. Вып. 5. – Горький, 1976. – с. 160-162;

28. Черторижская Т.К. Системность в семантико-стилистической характеристике слов и словосочетаний в словаре языка писателя (на материале «Словника мови Шевченка») // Тезисы докладов межвузовского симпозиума составителей «Словаря М. Горького». – Киев, 1966. – с. 83-85;

29. http://enc-dic.com/philosophy/Ljubov-1284.html;

30. http://lib.rus.ec/b/240268/read (Наймичка);

31. http://lib.rus.ec/b/328469/read#t14 (Варнак);

32. http://lib.rus.ec/b/362991/read (Прогулка с удовольствием и не без морали);

33. http://lib.rus.ec/b/50429/read (Близнецы);

34. http://lib.rus.ec/b/50430/read (Художник);

35. http://psychology.net.ru/dictionaries/psy.html?word=482;

36. http://www.animaclan.com/glossarypart5.html;
37. http://glossword.info/index.php/list/6-russkiij-frazeologicheskiij-slovar-/2,%D0%A7,%D0%95,.xhtml (Русский фразеологический словарь).

УДК 81’373.231’374.3

Слабоуз В.В.
(Славянск, Украина)

К ОБОСНОВАНИЮ НЕКОТОРЫХ НАПРАВЛЕНИЙ РАЗВИТИЯ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЙ ОНИМОГРАФИИ

У статті надається стислий аналіз розвитку лінгвокультурології і лінгвокультурної онімографії на сучасному етапі. Визначаються основне завдання лінгвокультурології стосовно до онімного матеріалу і основне завдання розвитку онімографії.

Ключові слова: *власне ім’я, лінгвокультурний, лінгвокультурологія, онім, онімографія.*

В статье представлен краткий анализ развития лингвокультурологии и лингвокультурной онимографии на современном этапе. Определяются основная задача лингвокультурологии применительно к онимному материалу и основная задача развития онимографии.

Ключевые слова: *имя собственное, лингвокультурный, лингвокультурология, оним, онимография.*

The article deals with the brief analysis of the development of cultural linguistics and linguistic-cultural onymography at the modern period. The main task of cultural linguistics in relation to the onym material and the main task of onymography are defined.

Key words: *proper name, linguistic-cultural, cultural linguistics, onym, onymography.*

Онимное пространство любого языка, будучи важнейшей составляющей культурно-специфического семиотического кода, отображает специфический аспект членения действительности представителями определенной лингвокультурной общности. В нём поименованные объекты действительности соотносятся с понятиями культуры, сохраняется историческая память. Этими свойствами онимосферы любого языка объясняется постоянный интерес лингвистов к сущностным свойствам имени собственного, к его роли в лингвокультуре. В последние десятилетия развития ономастических наук особое внимание привлекает лингквокультурный потенциал собственных имён, реализующийся в процессе функционирования онимов и открывающий мыслящему и чувствующему сознанию носителей языка сокровища духовной культуры народа.

Огромный, едва ли не на порядок превосходящий лексический запас любого языка, объём онимного материала, к сожалению, всё ещё не стал объектом постоянного внимания исследователей-лексикографов. Не используется в полной мере культурно-исторический, этнографический и эстетический потенциал собственных имён в онимогра-

© *Слабоуз В.В., 2012*

фических проектах. Это положение, сложившееся в современной отечественной онимографии, делает целесообразной нашу попытку представить краткий обзор развития лингвокультурологии и онимографии с целью выявления интересующих нас сторон и фактов развития науки, а также ответственного формулирования задач, поставленных жизнью и развитием науки и требующих решения при определении направлений развития лингвокультурной онимографии.

Лингвокультурология – достаточно молодая наука, днем рождения которой принято считать выход в 1991 году сборника статей под редакцией Н. Д. Арутюновой «Логический анализ языка. Культурные концепты». Общепринятого определения лингвокультурологии и единого мнения относительно ее статуса и категориального аппарата не существует (см.: http://ru.wikipedia.org.wiki). В научных работах, посвященных изучению лингвокультурологии и ее категориального аппарата обсуждаются понятия «ментальность», «языковая личность», «смысл». [1: 64]. Наибольшую известность получили труды Ю. С. Степанова [2], Н. Д. Арутюновой [3], В. М. Телия [4] и др. В целом термины "лингвокультурология", "менталитет", "ментальность", "языковая личность", и др. встречаются в названиях многих публикаций последнего десятилетия, однако определения этих понятий, как и методы лингвокультурологического исследования, сформулированы не всегда однозначно [5: 238]. В. В. Воробьев предложил определение лигвокультурологии как "комплексной научной дисциплины синтезирующего типа, изучающей взаимосвязь и взаимодействие культуры и языка в его функционировании и отражающей этот процесс как целостную структуру единиц в единстве их языкового и внеязыкового (культурного) содержания при помощи системных методов и с ориентацией на современные приоритеты и культурные установления" [6: 36-37]. Основным объектом лингвокультурологии автор называет "взаимосвязь и взаимодействие культуры и языка в процессе его функционирования и изучение интерпретации этого взаимодействия в единой системной целостности", а предметом этой дисциплины являются "национальные формы бытия общества, воспроизводимые в системе языковой коммуникации и основанные на его культурных ценностях", — всё, что составляет "языковую картину мира" [6: 32].

Изучение лингвокультурологических объектов предлагается проводить с помощью системного метода, предполагающего единство семантики, синтактики и прагматики и позволяющего получить "целостное представление о них как единицах, в которых диалектически связаны собственно языковое и внеязыковое содержание" [6: 43].

В. А. Маслова определяет лингвокультурологию как отрасль лингвистики, которая возникла на стыке лингвистики и культурологии, гуманитарную науку, которая изучает воплощенную в живой язык и проявляющуюся в языковых процессах материальную и духовную культуру. Она же считает лингвокультурологию "интегративной областью знаний, которая вбирает в себя результаты исследований в культурологии и языкознании, этнолингвистике и культурной антропологии" [7: 9, 30, 32]. В. В. Красных объединяет лингвокультурологию с изучением "национальной картины мира, языкового сознания, особенностей ментально-лингвального комплекса" [8: 12], и предлагает использование лингво-когнитивного подхода к коммуникации, поскольку он позволяет проанализировать как её общелингвистический аспект, так и национально-детерминированный компонент [8: 20-21]. Однако в его подходе отсутствует ясное представление о разграничении этнопсихолингвистики и лингвокультурологии и утверждается общность их проблема-

тики. Теоретической предпосылкой их возникновения объявляется гипотеза Сепира-Уорфа [9], не выявляются различия в методах исследований.

Основная задача лингвокультурологии применительно к онимному материалу состоит в исследовании и описании механизмов, на основе которых осуществляется взаимодействие онимов как единиц естественного языка с семантикой культурного кода. Результатом взаимодействия является свойство онимов хранить и передавать информацию о культуре. Носители языка обладают способностью к культурной референции, в основе которой лежит соотнесение онимов естественного языка с «языком» культуры, и обладают способностью опознания в языковых сущностях культурно значимых и национально специфических установок. Природа собственных имен отличается от природы апеллятивов, о чем еще в 1981 году писал Ю. А. Карпенко [10] Наименование предполагает не описательное, а конкретное называние уникального объекта. При этом каждый денотат является принадлежностью культурной среды и так или иначе взаимодействует с ней. Поэтому изучение содержания и значимости собственных имен в отрыве от социального и культурного контекстов представляется непродуктивным.

Онимная лексика, включенная в словари общего языка в качестве самостоятельной заголовочной единицы, как правило, несет ценную, культурно значимую информацию. Поэтому объединение собственно ономастической и культурологической информации в онимографической практике, по идее, должно способствовать выявлению важной роли этих лексических единиц в коммуникации. Собственные имена в большей степени, чем имена нарицательные, реагируют на общественные изменения, становятся своего рода регистраторами происходящих исторических событий, имеют свою социальную и идеологическую значимость. Нынешнее состояние ономастики и онимографии, использовавшиеся ранее методы и способы фиксации собственных имен, представляются недостаточно специфичными для создания ономастических словарей лингвокультурологического типа.

Трудности техники лингвокультурной онимографии связаны, в первую очередь, с тем, что их культурная значимость отражается не в номинации, а в денотате. Один и тот же предмет, одно и то же историческое явление, вне зависимости от того, одинаково они названы представителями разных культур или нет, в лингвокультурологической составляющей семантики будут отражать *особенности* национального мировоззрения, мировосприятия и миропонимания. Онимы прочно вписаны в исторический и социокультурный контекст, они обладают статусом культурно-коннотативных и культурно-значимых компонентов коммуникации.

На наш взгляд, раскрытие содержания культурно-коннотативной значимости наиболее эффективно возможно посредством лингвокультурного толкования. В составе национальных ономастиконов особого внимания заслуживают репрезентативные имена собственные, использующиеся не столько для обозначения конкретного события, человека, города, организации и т.д., сколько в качестве культурного знака, символа определенных качеств, событий, судеб. Репрезентативные имена собственные обозначают широко известные, часто упоминаемые в речи, реальные или виртуальные объекты. Они являются важной частью национальной ментальности, способствуют выработке определенных стереотипов в описании окружающей действительности и участвуют в оценке последней в национальном сознании.

К настоящему времени словари вообще и словари онимов в частности еще не достигли уровня универсального средства отражения языка и культуры, однако они обладают существенным потенциалом для развития лингвокультурной онимографии.

Основной задачей на данном этапе развития онимографии можно считать разработку технологии отражения в словарной статье интеркультурного и интерлингвального типа обусловленных особенностями национальных мировоззрений различий в понимании одного и того же собственного имени разными народами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании [Текст] / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64 – 72.

2. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры [Текст] / Ю. С. Степанов. – Изд. 2-е, испр. и доп. — М.: Академический Проект, 2001. — 990 с.

3. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека [Текст] / Н. Д. Арутюнова. – М.: Изд-во “Языки русской культуры”, 1999. – 896с.

4. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты [Текст] / В. Н. Телия. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.

5. Лучинина Е. Н. Лингвокультурология в системе гуманитарного знания Тверской государственный университет [Текст] / Е. Н. Лучинина // Критика и семиотика. – Вып. 7. – 2004. – С. 238 – 243.

6. Воробьев В. В. Лингвокультурология (теория и методы) [Текст] / В. В. Воробьев. – М.: Изд-во РУДН, 1997. – 331 с.

7. Маслова В. А. Лингвокультурология: Уч. пособие [Текст] / В. А. Маслова. – М.: Академия, 2001. – 208 с.

8. Красных В. В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология [Текст] / В. В. Красных. – М.: Гнозис, 2002. – 284 с. 284 с.

9. Chandler Daniel. The Sapir — Whorf Hypothesis [Электронный ресурс] / Web site of University of Wales, Aberystwyth. – Режим доступа: \WWW/ URL: http://www.aber.ac.uk/media/Documents/short/whorf.html – Загл. с экрана.

10. Карпенко Ю. А. Специфика имени собственного в языке и речи [Текст] / Ю. А. Карпенко // Proceedings of the 13th International Congress of Onomastic Sciences. – Warszawa; Kraków, 1981. – V. I. – P. 79 – 89. (То же в: Юрій Карпенко. Літературна ономастика. Збірник статей. – Одеса: Астропринт, 2008. – С. 221 – 236).

УДК 821.01.03

Лабащук О.
(Тернопіль, Україна)

ФУНКЦІЇ НАТАЛЬНОГО НАРАТИВУ

Прагматика натального наративу визначається передусім комплексом функцій, виконуваних даними текстами в соціумі. Найважливішими серед них є культурно-символічна, комунікативна, інтеграційна, соціорегулююча, ритуальна, емоційно-катартична та психотерапевтична функції.

Ключові слова: *натальний наратив, материнство, прагматика фольклору, функція, соціальна група.*

Прагматика натального нарратива определяется прежде всего комплексом функций, исполняемых данными текстами в социуме. Наиболее важными среди них являются: культурно-символическая, коммуникативная, интеграционная, социорегулирующая, ритуальная, эмоционально-катартическая и психотерапевтическая функции.

Ключевые слова: *натальный нарратив, материнство, прагматика фольклора, функция, социальная группа.*

The pragmatics of natalis narrative is determined by the complex of functions performed by these texts in the society. Among them the most essential are: cultural symbolic, communicative, integrational, socioregulative, ritual, emotionally cathartic and psychotherapeutic functions.

Key words: *natalis narrative, motherhood, pragmatics of folklore, function, social group.*

Засаднича роль фольклору в житті як кожної людини, так і суспільства в цілому полягає в тому, що фольклор забезпечує певні життєві потреби, є акумулятором та транслятором символічних цінностей. Віолетта Кравчик-Василєвська зазначає, що «передача фольклорного тексту мусить виконувати різноманітні суспільні функції, оскільки характерною рисою фольклору як живої категорії є його можливість існувати у живому автентичному середовищі, в якому він виконує певні функції та виражає певні духовні потреби» [13: 34]. Сучасні фольклористи вважають, що функції фольклору є величиною більш сталою, універсальною щодо його змістової сторони, яка є величиною змінною.

Передусім окреслимо ту функцію натального наративу, яку ми можемо визначити як **культурно-символічну**. Маємо на увазі здатність натального наративу акумулювати певну символічну інформацію (як у структурі, так і у семантиці) і транслювати цю інформацію від одного покоління до іншого.

Коли Б. Маліновський визначав функцію міфу в тій традиції, де він все ще зберігає живу актуальну форму, то зауважив, що міф є виразником практичних потреб і нормативних установок людини. Він, за словами Б. Маліновського, є не просто «історією, що розповідається», а «реальністю, що переживається», тобто живою актуальною дійсністю. Це не вимисел, не фікція, а «жива реальність, яка… виникла та існувала у первісні часи і з того часу продовжує впливати на людські долі» [5: 94-108]. Дослідник порівнює важливість міфу для людини архаїчного суспільства з тим значенням, яке має Святе Письмо для віруючого християнина, оскільки живе в наших обрядах, в нашій моралі, керує на-

© *Лабащук О., 2012*

шою вірою і визначає нашу поведінку [5: 94-108]. Дослідження міфу в контексті живої віри дозволило суттєво змінити уявлення про його функції в людському суспільстві: «Він переказується для задоволення глибоких релігійних потреб, він є зібранням моральних і навіть практичних рекомендацій, а також засобом підтримання суспільної субординації» [5: 99].

Схожі міркування знаходимо у роботах Мірча Еліаде. Для дослідника властиво трактувати архаїчні ритуали як прояв релігійних почуттів, засадничо важливих не лише для спільноти, а й для кожного її члена зокрема. Саме в такому ключі учений інтерпретує родильний ритуал: «Таємниця народження, тобто відкриття жінкою факту, що вона творить життя, — це релігійне почуття, яке неможливо передати в термінах чоловічого досвіду» [4: 99]. Саме «глибоке релігійне почуття», яке відкриває «доступ до священності», є суттю жіночих ініціаційних обрядів [4: 99].

Поглянемо, у який спосіб корелює з викладеним вище той досвід, що його сучасна жінка здобуває в процесі очікування та народження дитини. Дослідники, які займалися цією проблемою, стверджують, що народження дитини, особливо первістка, є переломним етапом у житті кожної жінки [12; 14]. Польська дослідниця Богуслава Будровська у своїй книзі «Материнство як поворотний пункт у житті жінки» пише таке: «З цілковитою певністю можемо говорити, що народження дитини є одним з найінтенсивніших переживань у житті жінки, котрі ніколи не забуваються. Цей досвід є дуже приватним і особистим, але одночасно має величезне суспільне значення — заново визначає особистість жінки, котра з того часу стає матір'ю» [12: 254].

Тетяна Щепанська розглядає механізм, за допомогою якого відбувається «переформування моделі світу» [10: 19]. Дослідниця звернула увагу, що всі поради, прикмети, забобони, що їх чує майбутня матір, тією чи іншою мірою стосуються благополуччя її дитини (наприклад: не можна ко́пати собаку — у дитини буде щетинка). Ці поради формують стереотип, згідно з яким ядром життя жінки відтепер стає дитина. Усі майбутні дії жінки будуть узгоджуватися з інтересами її малюка. Після народження немовляти весь простір дому організовується з точки зору корисності чи шкідливості для дитини [10: 20].

У записаних нами спогадах жінки підкреслюють, що після народження малюка у них суттєво змінюється коло спілкування, інтереси, все «крутиться» довкола дитини:

Як, наприклад, десь перших пів року я говорила тіки про дитину, і я була свято переконана, що всім тоже це цікаво, от. Всім тоже цікаво слухати там про памперси, про грудне вигодовування. Я думала, як то може бути не цікаво? А, звичайно, люди, там дівчата молоді, в яких нема дітей, їм все рівно до цього, от. І якось так поступово просто я перестала з багатьма людьми спілкуватися, нам просто стало нецікаво разом. Ну нема вже про що поговорити, ну там зустрілися десь колись, розказали в кого що змінилося в житті, ну і в принципі, в принципі всьо. Зараз в мене абсолютно інші інтереси, і я дуже, і якщо чесно, я дуже тому рада [Мокрій 2010, СНЮ, 21 рік, одна дитина].

На нашу думку, основна культурно-символічна роль натального наративу — сформувати у молодих матерів нове бачення світу. Центром цього світу відтепер буде дитина, а мати готова пройти через будь-які випробування заради щастя народити дитину. Схожі висновки знаходимо й у роботі Богуслави Будровської: «Жінки, стаючи матерями, отримують різноманітні фізичні відчуття та переживають різні емоції, але коли розповідають

про цей досвід, зосереджуються на двох різних почуттях — болю і радості» [12: 254]. Ще раз підкреслимо, що відповідне сприйняття жінкою себе і своєї дитини можливе лише тому, що в нашій культурі існує відповідна модель сприйняття материнства. І саме натальний наратив є одним із чинників, що формують новий світогляд жінки-матері. Зауважимо, що ця функція за своєю природою близька до функції міфу в архаїчному суспільстві, принаймні в тих аспектах, які визначають Б. Маліновський та М. Еліаде. Наратив є формою трансляції міфологічних уявлень, багаторазово редуплікованих на основі персонального досвіду. Таким чином соціальний «примус до материнства» відбувається у формі спонукання і веде до побудови персонального міфологічного наративу, який виправдовує всі труднощі та болі дітонародження і спонукає ставитися до дитини як до найвищої сакральної цінності.

Окрім культурно-символічної, натальний наратив виконує ще цілий ряд функцій: інтеграційну, ритуальну, комунікативну, соціорегулюючу, емоційно-катартичну, психотерапевтичну, а також функцію соціального наказу. Розглянемо функції натального наративу стосовно різноманітних ситуацій їх виконання, адже кожна ситуація виконує певне прагматичне завдання — як для жінки, так і для суспільства в цілому. Деякі з перелічених функцій є універсальними і «працюють» у будь-якій ситуації виконання, наприклад культурно-символічна, комунікативна. Інші ж характерні лише для певного типу ситуацій.

Найперші історії про народження, що їх матері розповідають своїм маленьким донечкам, вже транслюють уявлення про неповторність дитини: «Я так довго тебе чекала!», «Ти для мене найкраща, найдорожча!». Такі розповіді є початковою формою «репродукції материнства», вони формують у майбутніх матерів уявлення про дитину як унікальну цінність. У такий спосіб починає проявлятися культурно-символічна функція.

Розповіді про «страшні пологи», якими часто лякають одна одну дівчатка-підлітки, виконують зовсім інші функції. Насамперед такі розповіді мають викликати страх і напруження — саме ці почуття упродовж певного часу асоціюватимуться в дівчини-юнки з майбутніми пологами. Цей момент тісно пов'язаний з ініціаційною природою родильного обряду: як відомо, будь-який ритуал, а особливо ритуал ініціації, передбачає проходження двох фаз, де спершу ініційована особа зазнає страху й приниження [1; 2; 8; 9].

Принагідно зауважимо, що розповідь «про страшні пологи» використовує жанрову форму «страшного оповідання», який віддавна посідав важливе місце в народній прозі. Міфологічні легенди з домінуючою функцією налякати, а також дитячі страшилки виразно це засвідчують [3]. Відчуття і переживання, яких зазнає жінка у пологовому будинку, цілком придатні для конструювання наративу жахів. Знову бачимо, що натальний наратив використовує функціональну модель, віддавна притаманну народній культурі.

Наступним етапом засвоєння традиції є розповіді про пологи, які чує вагітна жінка від своїх досвідченіших товаришок. Саме в цей час традиція «говорити про вагітність і пологи» засвоюється найактивніше. Розповідання історій у цей момент виконує низку функцій. Відбувається засвоєння основних культурно-символічних уявлень про материнство, вагітність, пологи, маленьку дитину тощо. Формується цілий ряд практичних навичок: як налагодити побут і харчування під час вагітності, яких застережень і заборон слід обов'язково дотримуватися, як правильно підготуватися до пологів і як полегшити їх перебіг за допомогою магічних засобів, як відшукати «свого» лікаря, у які моменти перебігу пологів потрібно бути особливо уважною, коли слід перетерпіти, а коли шукати

допомоги медичних працівників. Не виключаємо також функції залякування майбутньої матері «страшними пологами».

Ось свідчення інформантки, яка визнає важливість розповідей про пологи для недосвідченої жінки, однак стверджує, що особистий досвід є вирішальним у формуванні власних уявлень про вагітність та пологи.

Тому що я перший раз йшла, і скільки б мені перед цим не розказували, я могла це все слухати сто раз, записувати. Мені було це цікаво від інших все слухати, але це не те, що ти це переживеш. Це не дає такого ефекту, поки ти не… А вже як ти попробуєш, на другий раз вже появляється такий добрий страх, і боїшся. Але все рівно, назад вороття немає і мусиш це відбути [Денега: 2011, РОМ, 32 роки, двоє дітей].

Як ми уже зазначали в попередньому параграфі, вперше конструювати і розповідати власну історію про вагітність і пологи жінка починає вже після повернення з пологового будинку. Основним прагматичним завданням для породіллі є утвердитись у ролі матері, інтегруватися в коло жінок-матерів. На наш погляд, жінка виголошує натальний наратив для того, щоб довести свою належність до материнської спільноти. Це підтверджує наше спостереження: першу більш-менш цілісну історію про пологи молода матір розповідає одразу після повернення додому, коли її провідують подруги і родички. Вона ділиться з ними пережитим досвідом, акцентуючи увагу на тому, що на її долю випали нелегкі випробування, які вона змогла подолати. Найголовніша мета такої розповіді — ідентифікація себе як повноправного члена материнської спільноти, ствердження успішного проходження ritas de passage. Таким чином виявляє себе **інтеграційна** функція.

Найбільш повно та комплексно функції натального наративу виявляються тоді, коли жінки починають розповідати про пережитий досвід вагітності та пологів у колі своїх приятельок. Натальний наратив — це специфічно жіночий фольклор. Він репрезентує материнський досвід жінки, її уявлення про правила поведінки під час вагітності, пологів та при догляді за немовлям. Специфіка натального наративу ще й у тому, що він включає людський досвід проходження ritas de passage. Тому ці оповіді відображають не буденні переживання, а моменти, пов'язані з надзвичайною емоційною і фізичною напругою, де страх смерті й відповідальність за життя і здоров'я — як власне, так і своєї дитини — видаються не риторичною фігурою, а реальною формою світопереживання. Таким чином виявляє себе **ритуальна** функція.

Однією з найважливіших функцій натального наративу є **комунікативна** функція. Розповіді про вагітність і пологи, що є типовою формою жіночого спілкування, передають саме ту інформацію, яка оцінюється жінкою як важлива, актуальна, потрібна. Специфіка фольклору як усної форми трансляції знання не залишає шансів на побутування текстів, нецікавих співрозмовникам.

Розповідання про пережитий досвід вагітності та пологів у натуральному контексті відбувається під час безпосереднього щирого спілкування двох чи кількох жінок. Зазвичай вони досить добре між собою знайомі, тому інформація про те, що котрась із присутніх в минулому була вагітна і народила дитину, не є новиною і сама по собі навряд чи викликала б той підвищений інтерес, а головне, ту емоційну напругу, якою здебільшого супроводжується виконання натального наративу. Важливішою, на наш погляд, є маніфестація екзистенційної співпричетності жінки до Великої Справи Материнства — саме це й повинні підкреслити такі розповіді.

Прагматика натального наративу полягає в тому, щоб здобути визнання серед своїх подруг як найбільш досвідченої, знаючої, тієї, з чиєю думкою варто рахуватися, до чиїх порад варто дослухатися. Власне прагненням здобути авторитет серед інших матерів зумовлюється стратегія побудови розповіді. Зазвичай тут вибирається один із двох цілком протилежних сценаріїв: «У мене все було якнайкраще, я гідно пройшла усі випробування, а отже я — справжня жінка і справжня мати», або «Я так настраждалася, я таке пережила, що вам і не снилось, отже я — по-справжньому героїчна жінка і мати». Зразком тексту першого типу може бути такий приклад:

Я не знала, що то нудить, я не знала, що то тяжко ходити. Чи так, як ти, лежала. Я навіть ходила до своєї акушерки, стара в нас така акушерка. І кажу: "В нас от мама так родила. І так перейшло від мами". Вона каже: "В вас видно настільки правильно розвинене все, їдло так, що воно сприймалося дітьми, от та вагітність, видно, вона дуже рідкісна, розумієш, що можна родити десятеро, без всяких проблем". Єдине, що я тільки пам'ятаю, що як схватки, то там трохи боліло мене. І то: поболіло — відпускало, поболіло — відпускало. А родити: то лікарі, вони дійсно там щось трохи знають, бо я трьох дітей родила в трьох різних місцях. І всі три гінекологи говорили мені, що там всьо так, без розривів. В мене діти: три сімсот, три шістсот, три п'ятсот. То досить великі діти. То щоб там щось чуть-чуть — то без нічого. <...> То рідко так буває. Легко було. От завагітніла би я ще, я би ще родила. Бо я не відчувала такого тягару. [Лабащук 2006, ГОС, 49 років, двоє дітей].

Подаємо зразок тексту другого типу:

Мені не то що не хамили. Я в той роддом взагалі заходити не хочу. Я лежала в патології, вряд лі ти пам'ятаєш, але ти... така була Ф. Я не пам'ятаю її прізвища, Франтувата її всі називали. <...> І оце треба: мене привозять, поки мене оформили, поки тири-пири, без п'яти вісім. А вона до восьмої години, сука, чергує, ця Ф. І ми заходим і вона мені каже: "Так, лягай". І Ніна каже: "Вам п'ять хвилин лишилось, я її сама подивлюсь". А вона каже: "Нє, ще моїх п'ять хвилин, я її ще подивлюсь!" А лягла, я не знаю, що вона зі мною зробила, мало того, що я і так вже була змордована окончатєльно і безповоротно, вона мені якийсь інструмент так засандалила, що я вилетіла через цю фігню фактично. Це такий був дикий біль! І крик, і біль! <...> Вона спеціально, свідомо зробила боляче. І якби я не була в такому стані, як я була, я б їй, канєшно, ногою в морду, перелітаючи через крісло, засандалила. Но я вже тоді не соображала, я вже тоді була мало на людину, на гомо сапієнс подібна, розумієш? А ти кажеш, не хамили [Лабащук 2007, ПІМ, 38 років, двоє дітей].

Однак часто авторитет серед інших жінок здобуває мати, яка народила більше дітей і, відповідно, має більше досвіду. Таким чином проявляється **соціорегулююча** функція натального наративу.

Кожен, хто спостерігав виконання натального наративу в натуральному контексті, може помітити особливе емоційне піднесення жінки під час розповіді. С. Мишанич, характеризуючи поетику усного оповідання, зазначає: «Художність усного оповідання посилюється експресивністю, емоційністю оповіді чи розповіді, опертої не на уявне зображення, а на ґрунт реальної дійсності, реальних фактів, на життєво достовірні події» [6: 64]. Як засвідчують антропологічні дослідження емоцій, природа цих почуттів обумовлюється не біологічними чинниками, а типом культури, до якого належить людина: «…емоції є схема-

ми культури (“інтерпретаційними структурами”, “нараційними сценаріями”, “структурами культури”), які впорядковують пережитий досвід в окреслену розумну цілісність. Містять у собі певні, скорельовані з культурою характеристики емоції, норми омовлення емоційного досвіду і норми їх збереження (програми дій)» [11: 19]. Як ми уже побачили, для сучасної усної традиції властивий надзвичайно сильний емоційний заряд, що супроводжує усе, що стосується вагітності, народження та плекання дитини. Найсильніші, найдраматичніші емоції пов’язані з відчуттям страху в період вагітності (страх невиношування, страх патологій розвитку плоду, страх перед пологами, страх народити хвору дитину), пізніше — страх за здоров’я та правильний розвиток дитини. І водночас — відчуття неймовірного щастя одразу після народження немовляти, радість від спілкування з ним.

Історики, котрі мають справу з усними історичними дослідженнями, часто звертають увагу на те, що омовлення минулого їхніми респондентами — це передусім вербалізація травматичного досвіду. Спостереження за прагматикою натального наративу дозволяє стверджувати, що вагітність і пологи, попри усю їх травматичність (як фізичну, так і психологічну), не сприймаються жінками в суто травматичному ключі. Причиною цього є позитивний фінал цих випробувань — народження дитини. Навіть якщо жінка розповідає про попередні невдалі вагітності, сповнені драматичних перипетій, проблем зі здоров’ям, — ця історія все одно закінчуються щасливо, урешті-решт жінка щасливо народжує довгоочікувану дитину.

Перша вагітність в мене закінчилася викиднем, хоча в малому строку, але все одно через три роки мені можна було завагітніти знову, а тут через три місяці можна сказати… виявилася вагітність, то лікарка дуже переживала тоже за нас, щоб маленький родився здоровий (чути голос дитини), але я зараз… дякую, дякую Богу і дякую за то можливість знов стати мамою, тому що все-таки мені було дуже погано відчуття порожнечі всередині. Але зараз цеї порожнечі немає, я зараз уже можу спокійно про це говорити, тому що на перших порах це було дуже тяжко…ось. А зараз це наше сонечко наскільки нас освітлює і наскільки нас радує кожного дня, шо все погане забувається… Ось [Костецька: 2011, АКВ, 23 роки, одна дитина].

Розповідання сповнених драматизму історій про вагітність та пологи — це своєрідний компенсаторний механізм подолання кризового явища. Дослідники, об’єктом вивчення для яких є усні розповіді про минуле, звертають увагу на важливість для оповідача у процесі конструювання історії вибудувати певну наративну ідентичність, «…на прагматичному і локально ситуативному рівні якої відбувається “ремонт” біографії, — важливе поле аналізу тих ресурсів, з якими оповідач вирішує найголовніше завдання свого життя, — збирає своє Я» [7: 28]. Отже, розповідь — це завжди пошуки смислів, пошуки виправдання тим випробуванням, які довелося пережити. Таким чином виявляє себе **емоційно-катартична** функція.

Втім, інколи натальний наратив має гумористичне, іронічне чи навіть комічне забарвлення. Мета цих розповідей — викликати сміх слухачів і оповідача. На таку функцію виконання фольклорного тексту — разом посміятися над тим, що видавалось страшним і небезпечним, як форму групової психотерапії, — вказують дослідники дитячих страшилок [3]. На нашу думку, комічні оповіді виконують одночасно і психотерапевтичну, і ритуальну функцію: подолання страху — сміхом, смерті — життям. У цьому ми також бачимо прояв **психотерапевтичної** функції.

Після опівночі все ж таки я відчувала, що в мене пер.., ну, в мене перейми, будемо говорити так. І почала будити чоловіка. Він каже "*Ти не обманюй, бо перше квітня*". *Це так, і настільки це смішно! Тоді почала йому пояснювати, що насправді це так* [Волос: 2010, КНА, 36 років, двоє дітей].

Окремо потрібно сказати про функцію розповідей про іншу матір, якій не вдалося виносити і народити здорову дитину. Такі тексти застерігають: так не можна робити, бо це може мати негативні наслідки, у цій ситуації потрібно бути особливо пильним, щоб не сталося непоправного тощо. Віолетта Кравчик-Васілєвска зазначає: «Очевидно, що народна творчість не є кодексом етичних норм чи звичаїв, не дає вказівок, як потрібно чинити, вказує швидше на наслідки недотримання цих правил» [13: 39]. Саме таку роль виконують у натальному наративі розповіді про інших матерів, що часто регулюють поведінку жінки у період вагітності та пологів.

Ми з бабцею жили і живемо. Вона мені завжди розказувала той випадок, що стався в селі. Що наїлась жінка після пологів свіжого хліба і зразу ж померла. Народивши двох діточок, вона… еее… з'їла свіжого хліба, десь зразу, каже, що в кишках залип той хліб і я дуже, знаєте, так боялась. Вона мені чогось так наказала і воно мені в підсвідомість зайшло, що навіть тих яблук чи ще там чогось, не можна багато з'їсти, а чучуть і помалесенько. Вона так мені наказалася і воно мені зайшло [Денега: 2011, РОМ, 32 роки, двоє дітей].

Однією з функцій натального наративу є **функція соціального наказу,** яка полягає у трансляції життєвого досвіду оповідача, що слугує керівництвом до дії, поведінковою моделлю, яку слухач буде використовувати у складних ситуаціях життєвого вибору. С. Мишанич також зауважує це, спостерігаючи за функціонуванням народних оповідань. У цих історіях «…співрозмовники шукають у своєму житті, у житті близьких і знайомих подібні ситуації та спосіб їх вирішення» [6: 99].

Отже, з точки зору прагматики натальний наратив виконує роль транслятора суспільних уявлень про материнство, слугує для самоідентифікації жінки як матері, допомагає утвердженню її авторитету серед матерів. Якщо розглянути функції, що їх виконує натальний наратив у різних каналах комунікації, то отримаємо такі кореляції:

мати — бездітна подруга: *формування уявлень про материнство, трансляція досвіду в межах одного покоління;*

мати — інша мати: *утвердження свого статусу в середовищі матерів, подолання психологічних проблем, пов'язаних з народженням дитини;*

старша жінка (мати) — молода жінка (мати): *трансляція досвіду між поколіннями.*

Функції натального наративу можна поділити на два типи: індивідуальні та суспільні. Для виконавця тексту найважливішими функціями є комунікативна, культурно-символічна, інтеграційна, соціорегулююча, ритуальна, емоційно-катартична та психотерапевтична. Щодо суспільних функцій натального наративу, то провідною тут виступає культурно-символічна функція, яка транслює важливі суспільні уявлення про материнство і покликана сформувати ідеальну матір.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белоусова Е. А. Представления и верования, связанние с рождением ребенка: современная городская культура : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. культурологи : спец. 24.00.01 «Культурология» / Е. А. Белоусова. — М., 1999. — 16 с.

2. Гаврилюк Е. Хаос, Танатос і Ерос у символіці обрядів переходу / Елеонора Гаврилюк // Народознавчі зошити. — Студії з інтегральної культурології. Thanatos. — 1996. — №1. — С. 63—70.

3. Гречина О.Н. Современная фольклорная проза детей / О. Н. Гречина, М. В. Осорина // Руський фольклор. Фольклор и историческая действительность. — Т. XX. — Л. : Наука, 1981. — С. 96—107.

4. Еліаде М. Священне і мирське; Міфи, сновидіння і містерії; Мефістофель і андрогін; Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / Еліаде Мірча ; пер. з нім., фр., англ. Г. Кьоран, В. Сахно. — К. : Основи, 2001. — 591 с.

5. Малиновский Б. Магия, наука и религия / Бронислав Малиновский ; пер. с англ. А. П. Хомик ; ред. О. Ю. Артемова. — М. : Рефл-бук, 1998. — 304 с.

6. Мишанич С. В. Усні народні оповідання. Питання поетики / С. В. Мишанич. — К. : Наукова думка, 1986. — 328 с.

7. Рождественская Е. Биографическая работа по возвращению смысла: история жизни остарбайтеров / Елена Рождественсткая // У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод та джерел : зб. наук. ст. / за ред. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. — Харків : ПП «ТОРГСІН ПЛЮС», 2010. — С. 25—38.

8. Тернер В. / Виктор Тернер. Символ и ритуал. — М. : Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1983. — 277 с.

9. Топоров В. Н. О ритуале. Введение в проблематику / В. Н. Топоров // Архаический ритуал в фольклорных и раннелитературных памятниках. — М. : Наука, 1988. — С. 7—60.

10. Щепанская Т. Б. Мир и миф материнства: Санкт-Петербург, 1990-е гг. (Очерки женских традиций и фольклора) / Т. Б. Щепанская // Этнографическое обозрение. — 1994. — № 5. — С. 15—27.

11. Brocki M. O języku emocji / Marcin Brocki // Literatura Ludowa : dwumiesięcznik naukowo-literacki / Polskie towarzystwo ludoznawcze ; Instytut Filologii Polskiej Universytetu Wrocławskiego / pod red. Czesława Hernasa. — Wrocław, 2002. — № 1 (46). — S. 15—40.

12. Budrowska B. Macierzyństwo jako punkt zwrotny w życiu kobiety / Bogusława Budrowska. — Wrocław : Wydawnictwo Funna, 2000. — 424 s.

13. Kravchyk-Wasilewska V. Współczesna wiedza o folklorze / Violetta Kravchyk-Wasilewska. — Warszawa : Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1986. — 264 s.

14. Rich Adrienne Of Woman Born: motherhood as experience and institution. — New York ; London: W W Norton and Company, 1976. — 322 p.

УДК 811.161.2’373.4(045)

Семашко Т.Ф.
(Маріуполь, Україна)

КОЛОРАТИВИ У НАЇВНІЙ КАРТИНІ КОЛЬОРУ УКРАЇНСЬКОГО ЕТНОСУ

У статті автор окреслює предмет дослідження, завдання лінгвокультурології та місце в її структурі кольоропозначень. Колір розглядається як один із універсальних кодів творення світу, а назви кольору — складовою частиною мовної картини світу української культури.

Ключові слова: *етнокультура, колоратив, символ, мовна картина світу.*

В статье автор определяет предмет исследования, задачи лингвокультурологии и место в ее структуре цветономинантов. Цвет рассматривается как один из универсальных кодов создания мира, а цветонаименования — составной языковой картины мира украинской культуры.

Ключевые слова: *этнокультура, цветономинант, символ, языковая картина мира.*

The article deals with color nominations. The color is shown as the code of universe creation and as the component of the linguistic picture of the world of Ukrainian culture.

Key words: *ethnic culture, symbol, language picture of the world.*

На рубежі тисячоліть почав виформовуватись новий культурологічний напрямок дослідження мови: мова все активніше розглядається у взаємозв’язку і взаємодії з історією, етногенезом, суспільством, національною психологією, культурою.

На основі наукових досліджень, філософських та культурологічних спостережень, вичленовується розуміння мови як засобу прилучення мовної особистості до безперервної культурної традиції певного народу. Мова не лише зберігає накопичену мовним колективом інформацію, а й закарбовує особливий спосіб світобачення своїх мовців, погляд на світ крізь призму національно-культурних уявлень і образів.

Лінгвокультурологія (за якою визнається статус самостійної дисципліни) синтезувала у собі всі надбання попередніх лінгвістичних напрямів культурологічного спрямування: етнолінгвістики, етнопсихолінгвістики, соціолінгвістики, лінгвокраїнознавства. На думку В.В. Воробйова, лінгвокультурологія - це нова комплексна наукова філологічна дисципліна синтезуючого типу, яка вивчає взаємозв’язок і взаємодію культури і мови в їх функціонуванні, сформовану сукупність духовних цінностей і досвід мовних особистостей національно-культурної спільноти, досліджує “перш за все живі комунікативні процеси і зв’язки використовуваних у них мовних висловів із синхронно діючим менталітетом народу” [1: 77].

Найважливішим завданням лінгвокультурології є системне висвітлення культури народу через його мову, відображення культурної значущості мовної одиниці на основі її співвіднесення з “кодами” культури, які відомі тільки носію мови, або які встановлюються за допомогою аналізу, тлумачення співвідношення і зв’язку мови та духовної культури, мови і народного менталітету, мови і народної творчості [2: 82].

© *Семашко Т.Ф., 2012*

Предметом дослідження молодої перспективної науки, крім "безеквівалентної лексики і лакун", стали одиниці мови, що набули символічного, еталонного, образно-метафоричного значення в культурі, та які узагальнюють результати власне людської діяльності, що зафіксовано у міфах, легендах, обрядах, ритуалах, звичаях, повір'ях, символах, художніх текстах, фразеологізмах та мовній поведінці [1: 96]. До таких одиниць належать назви кольору, які по-особливому відображають народну психологію, великий життєвий досвід народу, його уміння спостерігати й узагальнювати найсуттєвіші факти і явища. Колір виступає однією з основних категорій культури, фіксує унікальну інформацію про колорит навколишньої природи, своєрідність історичного шляху народу, взаємодії різних етнічних традицій, особливості художнього бачення світу. Він може служити "своєрідною моделлю розвитку, що відображає шляхи формування, освоєння, закріплення в культурній пам'яті не тільки загальних, але й національно-забарвлених, культурно-значимих концептів" [3: 36].

У сучасній українській мові колірна характеристика предметів та явищ дійсності відбувається через розгалужену систему кольоропозначень. Вони мають містку семантичну структуру, зумовлену з одного боку, багатством хроматичної гами об'єктивної дійсності, з іншого - соціокультурною сутністю кольору, що втілюється в його експресивній, асоціативній та символічній значущості.

І хоча на сьогодні вже існує чимало досліджень лінгвокультурологічного спрямування (розгляду феномена кольору та прикметників на позначення кольору в аспекті національно-культурної специфіки, встановленню їх семантичної та функціональної типології, діахронічної еволюції та національної самобутності присвячені дослідження С.Я. Єрмоленко, Л.В. Лаєнко, О.А. Решетнікової, Л. Ковтун, Р.М. Фрумкіної, Ш. Жаркинбекової та ін.), пропонована розвідка є актуальною, оскільки це спроба дослідити кольороназви, що є невід'ємною складовою наївної картині світу кольору українського етносу.

На думку Р.М. Фрумкіної, у психіці носія мови існує наївна картина світу кольору, яка фіксується за допомогою мови, хоча ні процес фіксації, ні зв'язки, які виникають при цьому, не усвідомлюються тим, хто говорить. Не усвідомлюються ці зв'язки саме тому, що вони вже закріплені в мові, і "наївна картина світу кольору" є одним із елементів наївної картини світу в цілому, яка проявляється через мову [4: 108].

Одиницею колоративної картини світу, на думку І. Цегельник, є колірний концепт як когнітивне поняття. Кольорові концепти містять інформацію про власне колірну ознаку, а деякі з них пов'язані з індивідуальними асоціаціями, народними віруваннями і уявленнями, історико-культурним досвідом. Колірний концепт - поняття кольору з потенційно закладеною можливістю розвивати метафоричні, символічні некольорові значення [5: 8].

Колоративну картину світу має кожна нація, етнос, окрема людина. Оцінки, норми людини певним чином пов'язані з суб'єктивними кольоровими відчуттями й характеристиками. Сприйняття кольору - процес індивідуальний, і його результати у різних людей часто не співпадають, тому індивідуальна й національна кольорова картина світу можуть мати відмінності.

Як засвідчують наукові джерела, у слов'янській мовній картині світу існує дванадцять основних кольорів: червоний, оранжевий, жовтий, зелений, блакитний, синій, фіолетовий, білий, чорний, сірий, а також рожевий та коричневий. Саме вони і репрезенту-

ють українську національну картину світу [4: 41], виступають основним носієм елементів культури, транслюючи з покоління в покоління культурні надбання етносу.

В українській традиції білому кольору відведено особливе священне місце. Білий - це колір національного житла - хат-білянок, одягу - хустин-наміток (білий колір символізував сімейний стан жінки), образи яких засвідчують дослідження, присвячені звичаям українців. Про існування звичаю носити білу хустку (намітку або намитку) пише О. Воропай: "Діставши намитку на весілля, заміжня жінка колись не розлучалася з нею все своє життя. ... Звичай велить заміжніх жінок ховати у білій намитці" [6: 505-506]. Він же зазначає, що саме білий колір української хустки вказує на його давню символіку і національний характер.

В українській традиції білий колір абсолютизується через Божественне світло, святість, істину, чистоту та непорочність, належність до символізації Бога-отця, Богородиці, ангельських чинів. Про це свідчить ім'я давнього бога Білобога - повелителя добра, Сонця, творця землі. Своєрідним оберегом України є білий покрив (омофор) Богоматері, що з часом став символом прагнення країни до встановлення миру і добросусідських відношень; на білому коні з'являється Святий Георгій.

Часто з українською культурою пов'язують концепт "білий світ", що позначає землю та життя на ній. В календарно-обрядових традиціях українців сформовані моделі використання цілісного комплексу концепту "білий світ", пов'язаного з творчою світоглядною функцією в обрядових дійствах Святвечора, народження, весілля, в землеробських та будівельних, поминальних ритуалах [7: 50]. Зазначене дає підставу розглядати білий колір як український етноколір.

Кольори червоної гами для українського народу здавна були і залишаються дотепер улюбленими кольорами. Червоні нитки у вишиванці рушника одвічно символізують любов і журбу українського народу, його долю. Не можна погодитися з думкою В.В. Похльобкіна, який тлумачить червоний колір в українській кольоровій символіці як пролиту кров: "…червоний колір може розглядатися або як символ насилля, або як символ помсти. Він ніколи в українській символіці не пов'язується з любов'ю, радістю, втіленням прекрасного, кращого" [8: 551-552]. Можна погодитися з тим, що червоний колір займає в мовній свідомості українців менше місця у порівнянні, наприклад, ніж у росіян, але, на наш погляд, В.В. Похльобкін дещо гіперболізує символіку цього кольору в Україні як позначення насилля чи помсти.

Останнім часом точаться жваві дискусії щодо малинового кольору запорозьких куренів, який виводять то від польських, то від турецьких символів. Дехто прямо вказує при цьому і на потребу збереження у державній символіці України червоного кольору, відтінком якого і є згадані вище малинові барви запорожців [9: 105].

Дійсно, малинові барви знамен були поширеними в українській історії, хоч і не були домінуючими. Використовувались вони насамперед у військових справах. Можна припустити, що малинова барва на українських прапорах так само природна, як і синьожовті барви. Суть у тому, що малиновий колір, то є колір калиновий. Як ми пам'ятаємо, калина в українській духовності - ознака чистоти, незайманості. Якраз на оборону цих чеснот (як свого світу) і піднялися запорозькі козаки, клейнодами піднісши їх понад усе. Тому малинові козацькі знамена - то батьківська хата, кохана дівчина, рідний край, на які підняв руку чужинець. І коли гинув козак, то в останню путь його проводжали знову ж

таки з малиновою китайкою, щоб він узяв із собою у вічність частину батьківської землі та українського духу, зазнав своєрідного очищення.

Жовтий і синій кольори - це священні барви українського народу. Тлумачень цього феномену є чимало. Одного часу чи не найпопулярнішим було інтерпретування синьо-жовтого національного прапора українського народу як уособлення безкрайніх ланів золотого збіжжя на тлі бездонного синього неба. І такий погляд зрозумілий: бо небагато знайдеться цінностей для народу, які б значили в його житті так багато, як хліб (пшениця, жито тощо), з одного боку, та увесь інший світ, простір (небо - як його персоніфікація), - з іншого.

Жовтий колір в українській культурній традиції передає позитивні конотативні смисли. Сьогодні існують переконливі підстави вважати, що жовтий колір позначає сонячний культ праукраїців. І, цілком зрозуміло, якщо верховне божество для них - Дажбог-Сонце, то і колір цього божества також є священним. Тому цей колір супроводжував київських князів на їхніх клейнодах, запорозьких козаків - на їхніх прапорах, тому завершували золотими (жовтими) куполами християнські українські храми, тому увінчували їх не лише символічні знаки Сонця - хрести, а й зображення власне Сонця з життєдайними променями навсібіч. У цьому контексті зрозуміло, чому жовтий колір доповнюється саме синім кольором. Річ у тому, що синій колір, притаманний небу, водночас символізує увесь світ утворений Дажбогом [9: 203].

Тлумачення жовтого кольору в українській мові отримує додаткову опору - денотат ‘соняшник’, одну з найважливіших сільськогосподарських культур України. Найдавніші символічні значення жовтого кольору - ‘урожай’, ‘багатство’, ‘сонце’ збереглись і до сьогодні в традиції розмальовування печі чи великодних яєць. Як зазначає М.В. Попович, символізація негативних і позитивних значень жовтого кольору виразно виявлена не стільки на мовленнєвому рівні, скільки у використанні чуттєвих образів у національному одязі, кераміці й декорі української культурної традиції, що пов’язано із впливом язичницьких уявлень наших предків. Це зумовлено тим, що “на Україні церква не була елементом владної структури, і не настільки сильно і авторитарно контролювала повсякденне життя, як у католицьких країнах. Внаслідок цього в українській культурі набагато відчутніші релікти дохристиянської старовини, - і в побуті, і в книжній культурі” [10: 719].

Для української культури характерна і більша символічна значущість голубого і синього кольорів, свідченням чого є не лише вербальні тексти, а й кольорове оформлення національного одягу. З цього приводу О. Воропай пише: “Ми, українці, як відомо, не захоплюємося яскравими кольорами. Нам більше подобаються спокійні барви, а тому над Дніпром парубки співають про дівчину, що у неї: Руса коса до пояса, В косі стрічка голуба…” [6: 488]. Голубий, як регальний колір, присутній на державному прапорі України, що символізує велич і красу народу, вірність Батьківщині, свободу.

Зелений - колір весни, воскресіння природи, багатства рослинного і тваринного світу. В українській лінгвокультурній традиції зеленому кольору відводиться особливе місце. Зелена рута і зелений барвінок були обов’язковим атрибутом весільного одягу. Роль фати у весільному вбранні українки традиційно виконував вінок із зеленого барвінку, який символізував вічне кохання. З найдавніших часів відоме свято Святої Трійці (Зелена неділя), під час якого дівчата та хлопці йшли до лісу, співали веснянки, гаївки, грали в

ігри, водили хороводи. Часто зелений колір застосовується у вишивці та під час створення писанок, втілюючи прагнення людей зобразити буяння природи.

На особливе місце зеленого кольору в українському фольклорі вказує С.Я. Єрмоленко, зазначаючи, що в українській ліричній народній пісні кольоропозначення зелений використовується не тільки у своєму первісному значенні (колір флори), а й у пізніших, переносних - як виразник позитивної оцінки: в українській культурній традиції символічні значення зеленого кольору - це 'щастя', 'радість', 'багатство', 'новизна', 'свіжість', 'молодість', 'сила'. Тобто, у свідомості українців зелений колір символізує світлі, радісні відчуття та настрої [11: 71-78]. Це дозволяє надати зеленому кольору статусу етнокольору.

Для українського народу з найдавніших часів символічним було використання чорного кольору, що знаходило місце у народному мистецтві, звичаях, втілюючи горе і кохання, сум та відвагу. Чорна барва мала велику вагу у житті козацтва. Чорна Рада (Загальна рада) - це козацьке віче, відродження прадавньої традиції спільного прийняття рішень, відомого ще з часів "Велесової книги" і Київської Русі. Рішення Чорної ради традиційно вважалися обов'язковими для всіх, зокрема й для старшини. До того ж чорний колір є кольором землі, яка в українській традиції завжди вважалася святою і була сакральним оберегом.

На нашу думку, чорний колір, так само як і сонячні білий та жовтий, традиційно для української культури є кольором сили, кольором еліти. Звідси і Чорні запорожці, які були елітною частиною української армії. Більше звитяг, ніж цей полк, не мав, напевно, жодний кінний підрозділ Армії УНР [12: 1].

Кольором «тепла та єднання», кольором «життя і світла», кольором «перемоги» восени 2004 року став оранжевий колір. Як зазначають науковці, «колись звичайні, позбавлені відчутних конотацій колоративи оранжевий, жовтогарячий, помаранчевий стали національно-прецедентними феноменами, органічними в національній когнітивній базі, з якими - укупі з іншими феноменами - тепер ідентифікують Україну [13: 26]. Хоча для українців природним і органічним є жовтогарячий колір моркви, гарбуза, горобини, сходу та заходу сонця, оранжевий (кальковане утворення з французької мови) також широко представлений в українській мові. За словами Л.О. Ставицької, жовтогарячий колір не належить до архетипних, як чорний, білий чи червоний, а отже, є до певної міри периферійним, чужим на глибинному психічному рівні мовної свідомості соціуму [13: 26]. Очевидно, саме тому прикметник оранжевий витіснив власне українське кольоропозначення жовтогарячий і є на сьогодні етнокольором для просторового й предметного континууму української лінгвокультури.

Існують в українській мовній традиції і свої власні неповторні назви кольору: бузковий, волошковий, а особливо вишневий. На думку Івана Вихованця, цей колір «усимволізовує рідну землю, красу, сум» [цит. за 7: 51]. Для праукраїнців вишня - це релігійне, світове дерево життя, а людська свідомість вирізняє те, що ближче для духовного життя народу.

Отже, світ кольору представлений у мові широким спектром лексичних одиниць, що інтерпретують інформацію, яка надходить по зоровому каналу зв'язку, - від елементарних колірних відчуттів до складних, багатогранних понять кольору. Не підлягає сумніву, що колористика є частиною мовної картини світу. Неможливо при цьому чекати чіткої ідентичності кольорових картин світу різних народів. Однак, як кожний індивід

має улюблений колір чи кольорову гаму, так і певному народові якийсь колір чи гама ближчі. У свідомості кожного етносу закріплюється якась барва як своєрідна частина світобачення. Тому колір, як своєрідний символ культури, є вираженням ідей, понять та почуттів. Сприйняття кольору є сталим у часі, а отже становить невід'ємну складову мовної картини світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воробьев В.В. Лингвокультурология в кругу других гуманитарных наук / В.В. Воробьев // Русский язык за рубежом. - 1999. - № 3. - С. 95-101.
2. Толстой Н.И. О предмете этнолингвистики и ее роли в изучении языка и этноса / Н.И. Толстой // Ареальные исследования в языкознании и этнографии. Язык и этнос. - М., 1983. - С. 74-117.
3. Жаркынбекова Ш. Цвет-сознание-менталитет. Реконструкция цветовой картины мира в казахской и русской лингвокультурах. Монография / Ш. Жаркынбекова. - Астана: Мастер ПО, 2011. - С. 163 с.
4. Фрумкина Р.М. Цвет, смысл, сходство. Аспекты психолингвистического анализа / Р.М. Фрумкина. - М.: Наука, 1984. - 175 с.
5. Цегельник И. Цветовая картина мира Иосифа Бродского: когнитивно-функциональный подход: автореф. дис. на соискание науковой степени канд. філол. наук / И. Цегельник. - Ростов-на-Дону, 2007. - 22 с.
6. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис / О. Воропай. - К.: Оберіг, 1993. - 592 с.
7. Ковтун Л. Український колористичний код світотворення / Л. Ковтун // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. - Вип. 13. - 2009. - С. 49-52.
8. Похлебкин В.В. Словарь международной символики и эмблематики / [сост. В.В. Похлебкин]. - 2-е издание, переработанное и дополненное. - М.: Международные отношения, 1994. - 560 с.
9. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика: навч. посібник / В.С. Крисаченко. - К.: Заповіт, 1996. - 352 с.
10. Попович М.В. Нарис історії культури України / М.В. Попович. - К.: «АртЕк'', 1998. - 728 с.
11. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С.Я. Єрмоенко. - К.: Довіра, 1999. - 431 с.
12. Сорохан Г. Колоратив чорний у фразеології як вияв ментальності нації / Г. Сорохан. - Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна. - 2010. - Режим доступу: http://www.rusnauka.com/ Page_ru.htm.
13. Ставицька Л.О. Дискурс «помаранчевої» пристрасті / Л.О. Ставицька // Урок української. - 2005. - № 11-12. - С. 24-27.

УДК 811. 161. 2:398

Шкляєва Н.В., Николюк Т.В.
(Луцьк, Україна)

ГОСПОДАРСЬКІ МОТИВИ У НАРОДНІЙ ТОПОНІМІЧНІЙ ПРОЗІ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ

У статті розповідається про мотиви землеробства, скотарства та найпоширеніших народних промислів у народній топонімічній прозі Західного Полісся. Такі мотиви переважають у цьому регіоні. Вони простежуються від прадавніх часів і до початку XX століття.

Ключові слова: *народна топонімічна проза, Західне Полісся, мотив.*

В статье рассмотрены мотивы земледелия и животноводчества в народной топонимической прозе Западного Полесья. Эти мотивы распространены в регионе. Они доминируют с древнейших времен и до начала XX века.

Ключевые слова: *народная топонимическая проза, Западное Полесье, мотив.*

The article deals with motives of agriculture, cattle breeding and most widespread folk trades in folk toponymy prose of Western Polissya. Such reasons prevail in this region.

Key words: *Western Polissya, toponymy prose, folk trades.*

У народній топонімічній прозі чимало різноманітних мотивів. Один із них — мотив про обробіток землі, розвиток тваринництва та ремесел у цьому регіоні протягом усієї історії Західного Полісся: від прадавніх часів і до початку XX століття.

Причини появи певного соціального процесу приховані від народного розуміння. Його корені сягають економічних зрушень не тільки Західного Полісся, а почасти і Європи. Еволюція суспільного життя часто вимагала від населення підкорятися змінам, адаптуватися до нових умов життя з метою виживання. Звідси й зрозуміло, чому зміст інформації топонімічної прози з економічними мотивами реальний і має констатуючий характер. Розміри переказів залежать від обсягу фактичної наповнюваності повідомлень.

Економіка цього регіону була об'єктом наукових спостережень таких дослідників, як Я. Контрим, Ю. Крашевський, Т. Стецький, Й. Нєбжицький та інші [1: 155].

Так, Й.Нєбжицький у праці „Полісся – опис військово-географічний і дослідження місцевості" показав, що на початок 20-х років XX століття на Поліссі сформувались основні та допоміжні заняття. До основних він відносить землеробство, до допоміжних – рибальство, мисливство, збиральництво, бджільництво [21: 45]. Т.Стецький на перший план у господарстві Полісся ставить виробництво дьогтю і смоли [23: 115]. Ю.Крашевський до вищезгаданих промислів додає лісообробку, лісоплав [22: 29].

У народній топонімічній прозі Західного Полісся найчастіше простежується тема землеробства та скотарства. За твердженням дослідників, ці галузі „набирають особливих темпів розвитку, починаючи з XVI-XVII ст., коли магнати і шляхта прагнули розширити свої орні землі, щоб виробляти більше продуктів на продаж" [14: 174]. Інтен-

© *Шкляєва Н.В., Николюк Т.В. , 2012*

сифікації розведення скотарства сприяло і те, що у ХХ ст. підвищились ціни на худобу в Західній Європі і почався її експорт. Історичні факти фіксують вивіз годовалих волів тисячами на ярмарки, найбільший із яких був у Луцьку. Звідси їх великими гуртами гнали у Сілезію [14: 174].

У топонімічній прозі не зафіксовано фактів експорту худоби, однак міститься інформація про вигодовування її у великій кількості. Так, урочище Тулова (с. Видраниця Ратнівського району), бо „як кінчаця весняні роботи, люди з биками тулилися, випасали їх" [4: 3], Волиця (с. Вербичне Турійського району), бо „воли тим якісь були"[12: 2].

Крім узагальненого образу вола, у народній свідомості зафіксовано ще одну, не менш важливу свійську тварину - свиню. За свідченнями краківського дослідника Контрима, у цьому регіоні була „велика кількість диких та свійських свиней, сало яких вивозилося в Польщу" [24: 58].

У народній інтерпретації це звучить так: „Урочище Свинєрське є, бо колись був випас для свиней" [4: 2]. (с. Видраниця Ратнівського району), „Куток Свиняча, бо колись пасли свині, то там хат не було" (с. Комарово Маневицького району) [3: 3]. Зауважимо, що у переказах міститься інформація про випасання свиней і про місцезнаходження спеціальних випасів для свиней. „Свиняча нивка – випасали свині, гонили на пашу свиней" [3: 2] (с. Городок Маневицького району).

Кінь став помітним образом топонімічного повідомлення. „Кобилля – там пасли коні" (с. Головно, Любомльського району) [7: 5]. На думку науковців, цих свійських тварин на Західному Поліссі „було значно більше, ніж того вимагали господарські потреби, бо наявність коней часто відігравала роль престижу того чи іншого господаря" [7: 4].

Зразки народної топонімічної прози містять інформацію про те, що жителі Західного Полісся, крім великої рогатої худоби, розводили ще й овець та кіз. „Урочище Кіззє, бо всі, хто жив у цьому урочищі, тримали кіз" (с. Гута Ратнівського району) [9: 3].

Дослідники твердять, що на Поліссі було поширене кустарне ткацтво і тому відносно швидко, на кінець XIX- початок ХХ ст. розвивалось розведення овець. Як приклад, переказ про урочище Баранки (с. Личини Камінь-Каширського району) – „Там колись були болота, а посередині було хороше пасовисько. І туди можна було загнати худобу тико одною дорогою, бо кругом було болото. Туде все ганяли овечок, баранів. Висною, як було чимало воде, то овечок переносили чириз воду. Того й почали називати Баранки" [7: 2]. Агрокліматичні умови сприяли розвиткові тваринництва.

У народній прозі можна знайти свідчення, що на Західному Поліссі займалися не лише розведенням великої і малої рогатої худоби, а й домашньої птиці, яку у значній кількості випасали поряд зі свійськими тваринами. Так, назва урочища – Вигун (с. Висоцьк Любомльського району), бо „туда виганяють худобу пасти, качок, гусей" [4: 1]. Вигін (с. Вербичне Турійського району) – „ виганяли гуси, корови пасти " [4: 1]. „Вигун – там худобу виганяють" [4: 2] (с. Запілля Любомльського району).

З інформації топонімічного змісту дізнаємося, що розведенням великої рогатої худоби населення переслідувало ще одну важливу мету: збагачення неродючих ґрунтів органікою. У переказах інформується про наявність полів – пасовищ, куди виганяли тварин. Ці факти збереглись у семантиці топонімів: Вигун, Вигін, Маньово (за кличкою корови „Маня"), Скутогін, Лужки. „Просто на лужках твар пасли" (с. Годомичі Маневицького району)" [2: 2], урочище Вигін: „Куток у центрі села, куди виганяли пасти худобу" [11:

2] (с. Висоцьк Любомльського району). Куток Вигін „Де корови виганяють”(с. Заброди Ратнівського району) [12: 1].

За твердженнями дослідників, господарі „утримували худобу в „напівдикому” стані. З ранньої весни до пізньої осені худоба перебувала цілими днями на віддалених пасовищах або в містах. Тільки на зиму її закривали у хлівах, а одержаний гній розкидали по полю” [14: 177].

У народній топонімічній прозі ця інформація інтерпретується так : урочище Городище (с. Заріччя Маневицького району), бо „там колись городили кошарі для худоби” [9: 1], урочище Кошари є, бо „в старе врем’я випасали худобу і городили кошари для худоби” [3: 1] (с. Комарово Маневицького району), Кошари, бо „стари люди казали, шо тут у пана було багато кошар, де всеньке його хазяйство стояло” (с. Старі Кошари Ковельського району) [9: 2]. Очевидно, у даному випадку йдеться про місця для утримування худоби. Науковці стверджують, що на території етнографічного Полісся „худоба зимувала не біля оселі, а у вигідних місцях літнього випасання, здебільшого – поблизу сінокосних масивів, щоб зручніше було влаштовувати годівлю. Тому у цих місцях споруджували приміщення для пастухів, а також для утримання худоби („зимарки”, „зимівки”, „пастирки”, „буди”, „кошари”)” [20: 12].

Важливою галуззю народного господарства Західного Полісся стало землеробство, незважаючи на неродючість і заболоченість грунтів. Звичайно, селяни змушені були докладати значних зусиль, щоб земля давала урожай.

Зміст топонімічних повідомлень, що є своєрідними скарбницями народної агрономії, дає змогу уявити умови, у яких відбувається обробіток землі, дізнатися про види культивованих рослин, про домінантні галузі сільського господарства. Куток Дерть, бо „здирали землю, обробляли поле” [4: 2] (с. Видраниця Ратнівського району). Урочище Підбереза, бо „був березовий ліс, було березу скорчовано, а розроблено поля” [3: 2] (с. Комарово Маневицького району). Урочище Калок – „жив, значить, колись пан, то значить таким кулком катали землю, бо то була панська земля, о, то каже „Калок”, бо то панська земля” (с. Озерно Ковельського району) [7: 1].

Клаптики орної землі для населення Західного Полісся – це відвойовані у болота місця, тому подекуди вони знаходилися біля боліт або й між ними. Ця інформація міститься у таких переказах: „Є поле за булотом, Забулушеха” (с. Гірки Любешівського району) [11: 2]. „Поля є понад болотом – нивки, бо понад болотом” [18] (с. Серхів Маневицького району). „Между центром поля були, то вже називається Полісся, бо по лісу” [18] (с. Серхів Маневицького району). „Заболоттє – урочище і поле так само зветься Заболоттє” [18] (с.Серхів Маневицького району).

Про розмір цих земель дізнаємось з такої, даної народом інформації „Нивки – раньше було багато малих полів [18] (с. Серхів, Маневицького району). „Були болота і ліси, а між ними нивки” (с. Видраниця Ратнівського району) [4: 2].

Зі зразків західнополіської топонімічної прози дізнаємося про ті види рослин, які вирощували на цих землях. Поодинокими є назви злакових. „Село Житнівка, бо жито сіяли” (с. Житнівка Камінь-Каширського район) [5: 2]. „Пшенишники є – то така завшей пшениця родилася” [16] (с. Годовичі Турійського району). Зате інформація про сінокоси, про трави для вигодовування худоби досить обширна. „Поле Гребенецьке – були покоси, сіно гребли”[13: 1] (с. Доманове, Ратнівського району), „Сінокоси Ульос – сінокоси,

через які веде стежка у ліс" [8: 1] (с. Раків Ліс, Камінь-Каширського району), „Урочище Травна – там було пасовище, що трав було багато" (с. Синове Старовижівського району) [8: 1].

У народних переказах констатуються факти розвитку садівництва на Західному Поліссі. „Колись у нас був пан Задвирський, у нього був хороший садок. Він був загороджаний, то те місце, шо біля саду було, звалося Пудсадде" (с. Карасин Камінь-Каширського району) [7: 2]. Сади, як і орні землі, знаходились між болотами. Перед жителями Західного Полісся була дилема: що переможе – болото чи садок? „Урочище Садки – болото, що знаходиця між лісами, на його місці був великий сад" (с. Хотешів, Камінь-Каширського району) [5: 3]. „Тут за селом єсть болото Садок, бо там кажуть був великий сад" [18] (с. Серхів Маневицького району).

Досліджуючи топонімічні мотиви, щоразу переконуємося у тому, що в господарстві Західного Полісся велику роль відігравали народні промисли. У давніх писемних джерелах згадується про значну кількість сільських ремісників у регіонах Північної Волині і Західного Полісся. Переказів про давні промисли і роди занять є багато. „Кушніри – там жив якийсь мій прапрадід, він кушнір був" [1: 1] (с. Згорани Любомльського району). „Кушніров рів – то там рів ішов, і видно поле того кушніра" [2: 3] (с. Згорани Любомльського району). Помітною у переказах цього типу є тенденція до повного опису процесу праці. Спочатку збирання кори з дерев, потім її варіння, виготовлення фарби, і фарбування полотна – кінцева лінія опису. „Колись давно на місці села був ліс, найбільше в тому лісі було вільхи. Сюда приїжджали люди, які заготовляли кору з вільхи. Потім люди красили полотно. Згодом стали переселятися люди сюди. Так появилося село Краска" [5: 4] (с. Краска Ратнівського району).

Із аналізованих зразків топонімічної прози можна зробити висновки, що формування населеного пункту відбувається у тому місці, де мешкають майстри, які згуртовують навколо себе людей. Такі тенденції спостерігаються і у переказі про походження назви села Сукачі, що у Старовижівському районі. „Коло лісу, недалеко от сила Яворник посилився один чоловік. Звідки він прийшов, нихто ни знав. Жив вин у малий хатени і вельми бідно. На прожиттє він зароблєв тико тим, шо сукав мотуззє, шнури, вужища і продавав на базари. Прозвали того чоловіка Сукач. Яворницкій пан, коли взнав, шо коло лісу живе такий чоловік, наказав, шоб Сукач научив людей сукати шнури. Сукач согласився і учив людей теї роботи. Місце, де жив Сукач, було хороше, то люде посилелися коло його. Так стало сило Сукачі" [6: 2] (с. Сукачі Старовижівського району).

Характерним для переказів із такими мотивами є перетворення назви одного з процесів праці або його продукту в топонім. „Колись в Олиці жили ремісники. Навкруг села, біля боліт і ставків росли лози. У те время люди заробляли на хліб ремеслом, з лози дерли лико і з його плели постоли. Купляти їх приходили з усіх блищих сіл, того й називають Олика" [5: 5] (с. Олика Ківерцівського району).

Отже, способи номінації вказаних переказів досить-таки типові. Називання, в основному, стосується видів ремесел чи промислів. Топонімічна проза, де в основі - мотиви землеробства й тваринництва, має відношення до назв тваринного походження (зооназв) та назв різних за площею сільськогосподарських угідь.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – А.Од.зб.3.
2. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – А.Од.зб.10.
3. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – А.Од.зб.16.
4. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – А.Од.зб.23.
5. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од.зб.24.
6. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од.зб.27.
7. Архів ПВНЦ. – Ф.1. Од.зб.30.
8. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од.зб.42.
9. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Б. Од.зб.54.
10. Архів ПВНЦ. – Ф.1. Од.зб.69.
11. Архів ПВНЦ. – Ф.1. Од.зб.86.
12. Архів ПВНЦ. – Ф.1. Од.зб.120.
13. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од.зб.160.
14. Єврорегіон Буг: Волинська область / [Б.П. Клімчук, П.В.Луцишин, В.Й.Лажнік]. – Луцьк: Ред.-вид.відд. Волин.ун-ту, 1997.
15. Записано в селі Городку Маневицького району від Гордія Вакулича. 1935р. н.
16. Записано в селі Годовичах Турійського району від Ніни Яким . 1923р. н.
17. Записано в селі Запіллі Любомльського району від Степана Бендзюха. 1936р. н.
18. Записано в селі Серхові Маневицького району від Антона Сидорука. 1925р. н.
19. Кострица М. Ю. З історії етнографічного дослідження Полісся: історіографія, джерела, постаті / М. Ю. Кострица, Н. С. Кострица // Велика Волинь: Минуле і сучасне. – Житомир, 1993. – С. 154 – 158.
20. Полесье: Материальная культура / [В. К. Бондарчик, И. Н. Браим, Н. И. Бураковская]. – К., 1988.
21. Niezbrzycki I. Polesie: opis wojskowo-geograficzny i studium terenu / I. Niezbrzycki – W-wa, 1985.
22. Kraszewski I. Wspomnienia Wolynia, Polesia i Litwy / I. Kraszewski. – W-wa, 1930.
23. Steski T. I. Wolyn pod względem statystycznum, Wolynia, Polesia i Litwy. – W-wa, 1985.historychnym i arheologicznym. – T. 1. – Lwów, 1864.
24. Podróż Kontryma urzędnika banku polskiego, jaka byla w roku 1829 do Polesia. – Poznań, 1863.

УДК 821.04/12

Зарицька Т.Г.
(Київ, Україна)

ФОЛЬКЛОРНІ ЗБІРКИ М.О. МАКСИМОВИЧА ЯК СЛАВІСТИЧНЕ ДЖЕРЕЛО У ЧЕХІЇ ТА СЛОВАЧЧИНІ

В статті розглядаються історико-культурні зв'язки між українським, чеським та словацьким народами: переклади українських пісень і дум зі збірників М.О. Максимовича чеською та словацькою мовами.

Ключові слова: *фольклорні видання, дослідницька робота, аналітичний метод, історико-культурні зв'язки.*

В статье рассматриваются историко-культурные связи между украинским, чешским и словацким народами: переводы украинских песен и дум из сборников М.А. Максимовича на чешский и словацкий языки.

Ключевые слова: *фольклорные издания, исследовательская работа, аналитический метод, историко-культурные связи.*

The article deals with the historical and cultural relations between Ukrainian, Czech and Slovak peoples: translations of the Ukrainian songs and ballads into Czech and Slovak.

Key words: *folk-lore editions, research work, analytical method, historical and cultural relations.*

Спілкування культур українського, чеського та словацького народів беруть початок в далекому минулому, що засвідчують археологічні пам'ятки V століття. На різних етапах історії українська народна пісня, народний епос були постійним об'єктом зацікавлення чеської та словацької суспільності.

Безпосередні пісенні зв'язки українських, чеських та словацьких народів проходили на території, де вони спільно проживали. Більш широку можливість донести всю повноту поетичної творчості українського народу до своїх співвітчизників мали література і періодична преса. Цей процес розпочався в XVI столітті в добу Відродження.

Чеський вчений та релігійний діяч Ян Благослав (1523-1571) зацікавився українською мовою, багатою на поезію, і вніс до своєї граматики чеської мови текст української балади «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш» (1551-1555). Це – найдавніший запис української народної пісні, про зміст і форму якої написано багато праць вітчизняними та зарубіжними науковцями.

Свідчення Я. Благослава та повний текст пісні «Дунаю, Дунаю…» зайняли почесне місце в українській філологічній науці, а ім'я чеського вченого ввійшло в українську фольклористичну науку. Під впливом нових ідей, породжених романтизмом, в кінці XVIII та на початку XIX століть пробуджується інтерес до проблеми слов'янського єднання і народна поезія займає важливе місце в будівництві національних культур. В Чехії

© *Зарицька Т.Г., 2012*

та Словаччині пісня, в тому числі й українська, набуває актуальності й трактується як засіб єднання слов'ян. Перший виявив інтерес до українського народного поетичного слова патріарх чеської науки, основоположник слов'янської філології Йозеф Добровський (1753-1829), для якого пісні були пам'ятками мови. Як філолога його цікавили українські видання «Острозька біблія» (1851), видання Івана Федоровича, словник Зизанія. Коли вийшло з друку «Слово про похід Ігоря» Й. Добровський висловив думку, що автором цього твору був українець. Він перший серед чехів і словаків привітав появу «Енеїди» І. Котляревського як визначного твору народною українською мовою. Добровський ніколи не був в Україні.

Про Україну він знав лише з польських, російських та німецьких джерел, які не давали повної уяви про українську мову і пісню. В той час не було друкованих збірок української пісенної поезії, тому про українську мову, пісню і думу Й. Добровський сказав мало. Однак, він став попередником чеських та словацьких «будителів», які в ті часи відіграли важливу роль в обороні української мови, пісні та прав народу. Чеські та словацькі «будителі» - Й. Юнгман (1773-1847), П.Й. Шафарик (1795-1861), Я. Коллар (1799-1852), В. Ганка (1791-1861), Ф.Л. Челаковський (1794-1852) та послідовники словацького письменника Л. Штура (1815-1856) трактували пісні та думи як художні твори. Їх праці з історії слов'ян, філології, фольклору та етнографії розкривали світу життя слов'янських народів. Вони перші почали перекладати українську народну поезію чеською мовою. Протягом першої половини XIX століття проходить ознайомлення з українською піснею і думою через переклади Ф. Челаковського, статті про Україну та її поезію й через художню літературу. Це був період романтичного захоплення українськими піснями й думами, яким чеські й словацькі діячі культури відводили перше місце серед творчості слов'ян. Роль першопрохідця на ниві художнього перекладу з української мови на чеську належить чеському поету, філологу Вацлаву Ганці. В 1814 році він переклав і опублікував українську пісню «Ой послала мене мати зеленого жита жати». Це був перший переклад української пісні чеською мовою. У 1968 році в Празі з нагоди відзначення 150-річчя з часу появи першого перекладу української пісні чеською мовою вийшов науково-бібліографічний збірник «Сто п'ятдесят років чесько-українських літературних зв'язків 1814-1964 рр.», підготовлений чеськими філологами під керівництвом Ореста Зілинського. В цьому виданні поданий багатий матеріал перекладів українських пісень і дум та літературних творів чеською мовою. Вступна стаття О. Зілинського «Українська народна пісня в чеському літературному розвиткові» висвітлює історію перекладу української пісенної поезії на чеську мову, та оцінка її чеськими діячами культури. Звертання В. Ганки до джерел української народної поезії не випадкове, його покоління захоплювалося піснями й найбільше любили українські пісні, в яких виявився геній слов'янства, що відповідало ідейним та естетичним засадам чеського романтизму. Пісня «Ой послала мене мати зеленого жита жати», яку відібрав для перекладу В. Ганка, контамінована з двох творів. До основного тексту додано приспів «Гей, нуте, косарі»

Oy poslalate mne mati
Zelenego zita zati,
Oy chute (!) kosari, proc ne râno pocali,
Proč ne rano počali, byste mnoho ustali… [1,т. 1, 198]

Перекладом цієї пісні почався новий етап в житті україно-чеських літературних зв'язків.

Після перекладів В. Ганки з серією перекладів українських народних пісень виступив чеський літератор доби романтизму Франтішек Ладіслав Челаковський (1799-1852). Романтизм розбудив у Ф. Челаковського інтерес до рідної чеської мови, літератури й культури. Молодий вчений зацікавився народною пісенною поезією слов'ян. Він збирає друковані й рукописні збірки, виїздиnm до сусідніх слов'янських земель, знакомиться з їх творчістю й публікує тритомну збірку пісень слов'янських народів під загальною назвою «Слов'янські народні пісні, зібрані Ф.Л. Челаковським» (Прага, 1822, 1825, 1827). Челаковський намагався в одному виданні зібрати пісенний поетичний світ слов'ян, показати їх близкість і скарби, якими володіють слов'яни. Збірка Ф. Челаковського «Слов'янські народні пісні», в якій надруковані польські, російські, українські, сербські та інші пісні, мала успіх і стала джерелом для багатьох європейських видань, збірок і праць, пов'язаних із слов'янським світом. Пісні надруковані в оригіналі та в перекладах чеською мовою. Для перекладу Ф. Челаковський відібрав 15 українських пісень, які близькі до чеської народної пісні. Всі 15 пісень перекладені точно, кожний рядок оригіналу й перекладу майже ідентичний. Переклади Ф. Челаковського хоч і не відкрили всіх багатств української поезії, однак стали першим кроком до знайомства з поетичним світом українського народу. Збірку Ф. Челаковського тепло прийняли не лише в слов'янському світі, але й в Європі.

Найсвітлішою постаттю в історії українсько-чеських та словацьких культурних зв'язків був видатний вчений, діяч чеської та словацької культури Павел Йозеф Шафарик (1795-1861). Він перший науково обґрунтував місце української мови й народної поезії в слов'янському світі, високо оцінив українське поетичне слово й зміцнив його загально-європейським авторитетом. Славістичні наукові зацікавлення П.Й. Шафарика утвердили в чеському й словацькому народах свідомість, що українці – це самостійний слов'янський народ з національною мовою та самобутньою культурою. Найгрунтовнішою працею П. Шафарика вважається «Історія слов'янської мови та літератури з усіма діалектами». На основі цієї праці американська письменниця німецького походження, перекладачка Тереза Робінсон (псевдонім Тальві, 1797-1870) написала свої розробки про слов'ян, зокрема про Україну, її мову, народну поезію й літературу під назвою «Історичний огляд слов'янських мов і їх різних діалектів та слов'янських літератур» (1834) англійською мовою, цим розширила популяризацію думок П. Шафарика.

Під впливом професора Й. Юнгмана, послідовника вольтеріанських ідей, який закликав співвітчизників не зрікатися рідного слова й культури. Ідеї Й. Юнгмана вплинули на П. Шафарика й Ф. Палацького, які стали визначними діячами національного відродження. У листі до Яна Коллара (1821) П. Шафарик писав: «Набагато краще прославити свій народ смертю, як збезчестити його своїм життям», наголошуючи «Любимо свій народ без ненависті до чужого народу» [1, Т. 1, 205]. Цього принципу П. Шафарик дотримувався в своєму житті і в своїх наукових і літературних працях. Коли П. Шафарик писав «Історію слов'янської мови та літератури …», що вийшла з друку 1826 року, він ще не мав чіткої уяви про мови і літератури слов'янських народів. Мало знав про український народ і його мову. Не було чіткої думки і в європейській науці про місце української мови в системі інших мов. Не сказав свого слова Й. Добровський. Тільки Ф. Палацький в 1830 році виступив з тезою, що українська мова цілком самостійна та її не можна вважати діалектом польської чи російської мов. П. Шафарик вивчав усі джерела, що стосувалися

історії та культури України, що писали про українців німці, поляки, росіяни, зокрема, у «Словаре» митрополита Євгенія, в історії російської літератури М. Греча, у статтях польського вченого Бандтке. Він дослідив українські видання – збірку дум М. Цертелева, «Енеїду» І. Котляревського, пізніше видання М. Максимовича, О. Бодянського, твори М. Костомарова, А. Метлинського, І. Вагилевича та інші. На основі доступних йому досліджень П. Шафарик у своїй науковій праці «Історія слов'янської мови …» написав, що українську мову та культуру треба вивчати, особливо треба зібрати й дослідити народні пісні. У «Вступі» він упевнено говорить про українську мову нарівні з російською, сербською та польською мовами. Вихід «Історії слов'янської мови та літератури …» П. Шафарика мало велике значення для української культури. Тут вперше в науці було визначено місце української мови в системі слов'янських мов і дано високу оцінку українській народній поезії, яку П. Шафарик поставив на перше місце серед творчих здобутків слов'ян. З усіх учених славістів П. Шафарик найкраще знав українську народну поезію й літературу.

На початку 30-х років XIX століття П. Шафарик зав'язує тісні стосунки з українськими вченими, сподівається на наукове співробітництво, листується з М. Максимовичем, О. Бодянським, І. Срезневським, М. Лукашевичем, Я. Головацьким, І. Вагилевичем, які допомагають йому в роботі над українською проблематикою. В рукописному відділі Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського НАН України зберігається перший лист П. Шафарика до М. Максимовича, написаний німецькою мовою, датований 25 вересня 1835 року. Через збирача російських народних пісень П. Киреєвського, який відвідував П.Шафарика в Празі й повертався додому через Київ, П. Шафарик передав лист і збірки пісень західних слов'ян для М. Максимовича: Співанки Словенські, які видав Ян Коллар у Будін'є (1834-1835), Слов'янські народні пісні Ф. Челаковського, видані в Празі (1822-1825-1827), Пісні Моравські, які видав Ф. Сушіл у Брно (1835). В кінці листа П. Шафарик пише: «… Я був би дуже радий, коли б Ви погодилися люб'язно сповістити мене про дальшій хід видання Вашої збірки малоросійських народних пісень, - а надто – коли б Ви не відмовилися зав'язати зі мною тривалі літературні стосунки й підтримали мене порадою і ділом у моїх щойно розпочатих українських студіях. З найвищою повагою залишаюся покорний слуга Вашего высокоблагородія» Прага, 25 вересня 1835 р. (за новим стилем) Павел Йозеф Шафарик, доктор філософії [2, 121-123].

Цей лист дав змогу більш точно датувати початок стосунків двох великих учених П. Шафарика та М. Максимовича. А саме 25 вересня 1835 рік. Як проходило подальше листування двох учених важко визначити, тому що багато матеріалів втрачено. Однак, з листа М. Максимовича до П.Шафарика від 23 квітня 1840 року видно, що листування тривало, вислав першу частину своєї «Истории русской словесности» (1839) П. Шафарику й запросив чеського славіста, а через нього й В. Ганку взяти участь у виданні альманаха «Киевлянин» (1840-1841) «ибо весьма желательно мне ознаменовать «Киевлянин» участием знаменитых наших словен». У меморіальній бібліотеці П. Шафарика зберігається багато книжок з присвятами М. Максимовича, зокрема на виданні «Украинские народные песни» (М., 1834) Максимович залишив запис: «Достопочтенному и многоуважаемому у нас г. Шафарику от Максимовича из Киева».

Так як в ті часи було важко підтримувати безпосередні стосунки з П. Шафариком, М. Максимович часто робив це через О. Бодянського. В листах до О. Бодянського

М. Максимович запитував про новини в слов'янському світі, повідомляв, що зібрав книги для західних слов'ян і просив відправити їх «по обещанию в западную слов'янщину». Пропозиція П. Шафарика встановити ділові творчі стосунки з М. Максимовичем – це важливий факт в історії чесько-українських відносин – це висока оцінка П. Шафариком української фольклорної творчості, глибока повага до вченого-енциклопедиста, одного з перших теоретиків і практиків науково-романтичної ідеології ,започаткованої на українському ґрунті в тісному зв'язку з європейською думкою та романтичними пошуками. Реалізуючи основні постулати романтизму в Україні, М. Максимович звернув увагу на зв'язки із зовнішнім світом. Його фольклорні видання «Малороссийские песни» (1827), «Украинские народные песни» (1834), «Голоса украинских песен»(1834), «Сборник украинских песен» (1849), «Дни и месяцы украинского селянина» (1856), не тільки започаткували українську фольклористику, але й стали важливим чинником європейсько-українських культурних зв'язків.

Фольклорні видання М. Максимовича збудили інтерес до української народної поезії у представників різних народів – росіян, поляків,чехів, словаків, болгар, сербів, хорватів, німців, англійців, французів, американців та інших. Збірники М. Максимовича дали матеріали для дослідження та перекладів різними мовами. Завдяки М. Максимовичу українська проблематика вийшла на світову арену, стало зрозумілим, що Україна має талановитих учених і невичерпні скарби народної поезії. Сучасники цінували М. Максимовича за глибокі знання та багатогранну наукову діяльність, інноваційні славістичні розвідки, які були на рівні не лише тогочасної науки, але й накреслювали для неї нові теоретичні шляхи.

Вивчення народної творчості М. Максимович поставив на наукову основу. В своїх працях він розкрив красу й неповторність української лірики. Наукові праці М. Максимовича стали джерелом для написання та перекладів нових наукових праць ученим і літераторам тогочасних і майбутніх поколінь. М. Максимович започаткував зв'язки з науковцями інших країн, листувався з відомими вченими, письменниками, культурними та громадськими діячами. Особливо М. Максимовича цікавило слов'янське відродження, він уважно слідкував за виданнями слов'янських учених, зокрема працями чеських і словацьких «будителів» Й. Добровського, П. Шафарика, Я. Коллара, В. Ганки, Ф. Челаковського та інших.

Готуючи видання «Слов'янської етнографії», з метою кращого висвітлення питань, пов'язаних з українською мовою та народною поезією, П. Шафарик звертався до українських учених, зокрема до О. Бодянського для з'ясування мовних, етнографічних та географічних питань. Консультації О. Бодянського дали П. Шафарику багато цінного для розуміння і висвітлення української народної поезії, мови та історії. Відносно мови О. Бодянський писав П. Шафарику, що російська й українська мови обидві давні окремі паростки слов'янської мови. Що ж до характеру української поезії, яку П. Шафарик у книзі «Історія слов'янських мов…» назвав «елегійною» О. Бодянський заперечив наголосивши, що українська народна поезія лірико-драматична, в ній всюду «дія, поривання, буря, всюду драма… всюду життя…». В «Слов'янській етнографії» П.Шафарик окреслив мовно-етнографічні кордони проживання українського населення, подав відомості про українську літературу, її милозвучну мову та фольклористику. До своєї книжки П. Шафарик додав невеличку антологію слов'янських пісень в оригіналі, які характеризують кожну слов'янську мову живим художнім словом. Тут маємо чотири українські

пісні: «Ой, спав пугач на могилі» (зі збірки М. Максимовича), «Поїхав Івасенько на полювання» (із книжки Вацлава з Олеська), «Ой хвортуно, хвортуно» (одержав від О. Бодянського), «Коли це було…» (одержав від І. Вагилевича).

«Слов'янська етнографія» П. Шафарика стала міцними підвалинами славістики. Вона була перекладена мовами світу і сприяла виявленню місця українського народу та його творчості в європейській культурі.

З аналогічними думками про долю слов'ян і їх культуру одночасно з П. Шафариком виступав письменник-романтик Ян Коллар (1799-1852). Свої погляди на слов'янство, їх культуру, мову і пісню він висловив у творах «Дочка Славії» та «Про літературну взаємність між різними племенами та говірками слов'янської нації» (1836-1837). В своєму дослідженні Я. Коллар висловив програму пізнання культури слов'янських народів, де пісня, народна поезія кожного народу в програмі займають велике місце. В пісні Я. Коллар шукав природні риси характеру слов'янина. В 1834 році Я. Коллар опублікував двотомну збірку «Narodnie zpivanky» («Народні пісні»), де він першим заговорив про спільні риси української й словацької народної поезії. До чеських пісень Я. Коллар подає українські паралелі. Це була перша спроба вивчення українських пісенних сюжетів з аналогічними явищами в братніх народів. Захоплення українською піснею визначних чеських і словацьких діячів культури (В. Ганки, П. Шафарика, Я. Коллара, К. Гавлічка-Боровського, Л. Штура та ін.), їх активна позиція сприяли обороні прав української народності й мови. Пісня стає основним матеріалом при визначенні самостійної української мови в світі. В «Історії слов'янської мови …» П. Шафарик наголосив, що Україну, зокрема західні землі, необхідно дослідити й описати. Молоде покоління чеських і словацьких учених (Я. Коубек, К. Зап, Л. Штур, Ф. Яхім та ін.) зацікавились Україною і поїхали на Закарпаття й Галичину. Серед них був учитель гімназії, пізніше професор Празького університету, поет Ян Коубек (1805-1854). В Галичині Я. Коубека полонила краса українських пісень, двісті з них він записав і переклав чеською мовою. На жаль, збірка не побачила світ. Характеризуючи українські пісні, Я. Коубек наголосив на загальнослов'янському значенні українських пісень, які своїм розмаїттям, поетичною красою й оригінальністю перевищують усі інші слов'янські пісні. Разом з тим зауважив, що народ, який має таку багату поезію – має давню розвинену культуру. Ця думка була уже проголошена німецьким письменником-перекладачем Фрідріхом Боденштедтом в книжці «Поетична Україна» (1845). «У кожній країні дерево народної поезії не зродило таких величних плодів, ніде душа народу не виявила себе в піснях так живо й правдиво як українців … Слід визнати, що народ, який співає такі пісні й любується ними, не міг стояти на низькому ступені розвитку освіти» [1, кн. 2, 64]. Ф. Боденштедт робить висновок, спрямований проти тих, хто ставив під сумнів самобутність української мови та її культури. До Львова, як кореспондент чеських газет і журналів, поїхав автор розвідки про слов'янську міфологію Франтішек Яхім. Він написав небагато статей про Україну. Але всі вони наголошують на тісний зв'язок пісні з історією українського народу. Посередником між українською інтелігенцією (І. Вагилевичем, Я. Головацьким, І. Срезневським) і діячами чеської та словацької культури – П. Шафариком, Я. Колларом та чеськими літературними виданнями став Карел Зап (1812-1871). К. Запу в основному належать інформаційні статті й рецензії, написані оперативно й присвячені українському народу і його поезії, з яких черпали відомості для досліджень тогочасні вчені.

Протягом першої половини XIX століття чеською мовою було опубліковано небагато рецензій та статей на українські фольклорні видання та українські пісні та думи. Небагато було й перекладів, в основному це були переклади Ф. Челаковського. В статтях увага зверталася на етнографію України, яка вважалася центром слов'янщини.

Українські матеріали широко публікують видавництва: «Чеська бджола» («Česka vcela»), «Квіти» («Kvєty»), «Всесвіт» («Svetozor»). Найбільше місце українським пісням і думам відводив «Часопис чеського музею» ("Časopis českého Muzeum"), заснований у 1826 році Ф. Палацьким, редактором якого був П.Й. Шафарик (1837-1843). Починаючи з 1833 року чеські періодичні видання рецензують майже всі публікації українського фольклору. Вчені й видавці (Я. Коллар, Я.П. Коубек, Л. Сушіл, К.Я. Ербен) зіставляють свою рідну народну поезію з пісенною поезією українців, сербів, росіян та інших.

Перша половина XIX століття проходила під знаком романтичного захоплення українською народною поезією. Чеські автори висловлювалися про українську народну поезію емоційно-піднесено, або ж намагалися знайти загальнослов'янські риси, які послужили б єдності слов'ян, давності й самобутності культури.

В 40-х роках XIX століття розвивається аналітичний метод дослідження фольклору. На зміну поодиноким перекладам і фрагментарним статтям приходять наукові праці, які опираються на фактичні матеріали й добротні переклади. В другій половині XIX століття у чеській та словацькій фольклористиці наступає період наукового аналізу української народної поезії. Спроба проникнуть у суть змісту й поетики українських дум і пісень. Від захоплення робиться крок до глибокого і широкого пізнання, виходячи з вимог науки й досконалих методів. В українських думах й історичних піснях чеська і словацька суспільність намагаються пізнати крім рис слов'янської спільності ще й вільнолюбний дух козацтва. Збільшується кількість перекладів дум й історичних пісень та аналітичних статей про них. Зростає когорта знавців української пісенної культури (Й. Первольф, Я. Голл, П. Соботка, К. Ербен, Я. Гебауер) та багато інших. Посилюється інтерес письменників і музикознавців до української народної творчості. З'являються збірки українських пісень чеською мовою. В художніх творах та перекладах до них знаходимо відгуки чеських і словацьких письменників про українську народну поезію.

Особливо широко вивчаються і перекладаються фольклорні збірки М. Максимовича, які стають славістичним джерелом для чеських та словацьких дослідників. Наукове співробітництво започатковане П. Шафариком та М. Максимовичем продовжено послідовниками Людвіга Штура (1815-1856) - одного з найвизначніших політичних, наукових і літературних діячів того часу. Когорта штурівців виявила симпатію до поезії козацького народу. Вони не тільки любили читати українські пісні, але й переписували їх, вивчали та співали. Кожний штурівець обов'язково знав три пісні: «Там на чистім полі білий орел вбитий», «Сльоза моя камінь точить», «Ой, погнала дівчинонька ягняточка в поле». Л. Штур вважав великим гріхом зрікатися своєї пісні, мови, звичаїв. Для нього пісня і дума були ланками, що з'єднують народи. Новаторське наукове дослідження Л. Штура «Про народні пісні та повісті слов'янських племен» (1856) – це одна із перших праць слов'янської філології, побудованої на зіставленні народної поезії майже всіх слов'янських народностей. Л. Штур з'ясував роль слов'янської культури в світі, де пісня є ознакою багатства народу, його прагнення до самоудосконалення. Злет слов'янської народної поезії ілюструє зразками сербських, українських, польських, російських, сло-

вацьких творів. Частина пісень подана уривками, частина передрукована повністю, зокрема тексти двох дум: «Вітчим» та «Втеча трьох братів з Азова» з публікацій М. Максимовича (1834-1849). Широко використовуються історичні пісні: «Ой Морозе, Морозенку», «Ой три літа три неділі» та інші. Українські пісні та думи займають четверту частину ілюстрацій.

Крім народних пісень Л. Штур розглянув українські твори літературного походження «Їхав козак за Дунай», «За Неман іду», в яких відбивалися погляди українського народу на кохання й громадські обов'язки. Л. Штур був добре обізнаний з українською народною поезією. Його розвідка – це ґрунтовна праця, присвячена пісенній творчості слов'ян, українська частина якої не втратила цінності й сьогодні. Це найавторитетніше слово про українську пісню діяча доби слов'янського Відродження.

Українською піснею захопився однодумець Л. Штура Янко Краль, який був не тільки прихильником, а й збирачем українського фольклору. Він зібрав рукописний збірник «Малоруські пісні. Весілля». В поезіях Я. Кроля відчувається ритм українських коломийок. Його вірш «Моя пісня» близький до пісні «Красная панна вино стерегла» зі збірки М. Максимовича (1827).

Збирачем українських дум і пісень був письменник-штурівець Само Богдан Гробонь, для якого українська дума і пісня були не тільки предметом вивчення, а й наслідування. З них він черпав образи й символи. Його твір «Дух степу, мати Україна», пов'язаний з поетикою дум і коломийок.

Найбільше цікавився українською піснею, думою й культурним життям українців штурівець Богуш Носак-Незабудов (1818-1877). Він побував на Закарпатті й засвідчив високий рівень культури українського народу. Він записав і опублікував в оригіналі пісні «Ой на Татри вітер віє», «Ой летить ворон», «Ой у полі криниченька», «Коло Мукача города» та думу «Про втечу трьох братів з Азова». Переклад досить точний, збережена специфіка українського епосу, його поетика й стиль.

У 40-50-х рр. чеська та словацька наукова громадськість намагалася глибше проникнуть в сутність змісту й поетики українських дум і пісень окрім слов'янської спільності пізнати ще й волелюбний дух козацтва.

Статті й розвідки другої половини XIX століття розглядають українську пісню в історично-соціальному плані. Найактивнішим пропагандистом і коментатором історичної долі української пісні і думи був Йосиф Первольф (1841-1891) – студент Празького університету, пізніше – професор імператорського Варшавського університету. В розвідці «Військова республіка запорожських козаків» Й. Первольф прославляє козацтво як символ волі й лицарства. Через пісні і думи Й. Первольф намагався пізнати історію України. До 1860 року єдиними перекладами дум були уривки ненародної думи «Похід на поляків». У 1860-х рр. Й. Первольф перекладає три думи: про Коновченка, про Свігорського та про похід Серпяги, пізніше він опублікував як поетичний документ «Дари Баторія», який характеризує життя і боротьбу козацтва давньої України.

В статті «Українські історичні думи та пісні» Й. Первольф подав характеристику поетичного світу українського народу. Статтю Й. Первольф проілюстрував власними перекладами історичних пісень і ненародних дум, взятих зі збірки І. Срезневського «Запорожская старина». Як перші зразки інтерпретації українського епосу чеською мовою переклади Й. Первольфа заслуговують на увагу.

Відомий чеський літератор, редактор журналу «Всесвіт» (««Svetozor»») Прімос Соботка в журналі «Квєти» («Kvety») (1870-1871) надрукував розвідку про поетичні символи в слов'янських піснях, наголосивши, що українська народна поезія самобутня, багата й правдиво передає історію свого народу. Такої ж думки були й інші чеські та словацькі дослідники (Я. Дуновський, А. Екк, Я. Грубий, Я. Гануш, Я. Гебауер, В. Дундер та інші). Всі вони виділяли три характерні риси, притаманні українській творчості: реалізм, історизм та шляхетність вислову поетичного чуття. Найбільше уваги привертали думи та історичні пісні. Перекладачі прагнули розкрити думи як художні твори, звертали увагу на естетику слова та поетичність перекладу. В журналі «Kvety» з'явилися досконалі переклади П. Суботка «Дума про втечу трьох братів з Азова», «Дума про сестру і брата», «Дума про смерть козака-бандуриста», «Дума про бурю на Чорному морі», «Дума про козацьке життя» з публікацій М. Максимовича та П. Куліша. В 60-х рр. XIX століття це були досконалі переклади поетичного епосу України. Перекладачі намагалися пізнати твір і проаналізувати його за новими методами, внести до народознавчих наук.

У 70-х рр. XIX століття в такому ж плані перекладається й сприймається український епос ученим-істориком, поетом, автором багатьох розвідок про українську народну поезію Ярославом Голлом (1846-1929). Переклади дум «Вітчим» («Прощання козака») та «Вдова й три сина» перекладені точно. Я. Голл дослівно переносить у рідну літературу всі особливості стилю і форми дум.

В 1874 році Ф. Вимазал переклав і опублікував думу «Про втечу трьох братів з Азова». Р. Покорний переклав думу «Смерть Свірговського». 1876 року з перекладами «Дума про Івана Коновченка» та «Чорноморська буря» виступив Я. Шляхта (Гудок). Я. Дуновський, гарячий прихильник таланту кобзаря Остапа Вересая, переклав з репертуару О. Вересая «Бурю на Чорному морі» та «Вітчима» й написав про нього велику статтю.

З перекладом думи «Самійло Кішка» виступив Ян Махал, автор кількатомної праці «Слов'янські літератури». У 1881 році він опублікував переклади українських пісень, а в 1894 році надрукував розвідку про слов'янський героїчний епос.

У другій половині XIX століття на чеську мову було перекладено біля двох десятків дум. Особливою увагою користувалися думи «Буря на Чорному морі», «Втеча трьох братів з Азова», «Вітчим», «Брат і сестра». Чеська народна творчість не мала поетичного епосу, українські пісні і думи були близькі чеській громадськості своїм ліризмом і волелюбними мотивами.

З'явилися музичні видання з українськими піснями.

Найцікавішим виданням 70-х рр. була двотомна збірка «Слов'янська поезія» (1874), підготовлена Ф. Вимазалом. Другу частину першого тому займають твори української народної та літературної поезії. У вступній статті автор звернув увагу на поетичний епос, історичні пісні, балади, ліричну поезію, наголосивши, що поетична краса дум зробила їх найпривабливішими у слов'янській поезії. Ф. Вимазал характеризує форми і стиль дум та їх жанрові прикмети. До збірки Ф. Вимазал подав думи різних перекладачів «Про втечу трьох братів з Азова» (в перекладі Ф. Вимазала), «Думу про вдову і трьох синів» та «Прощання козака» (в перекладі Я. Голла), «Брат і сестра» (з читанки Іречкова) та три думи ненародного походження «Дари Баторія», «Чигиринская битва», «Похід на поляків» (у перекладі Й. Первольфа). Добре підібрані історичні пісні та балади в перекладах Я. Голла, Я. Дуновського, Р. Покорного та переклади Ф. Челаковського. Збірка

Ф. Вимазала «Слов'янська поезія» - перша науково підготовлена праця, яка розкривала поетичні багатства слов'янських народів і привернула увагу громадськості світу.

Найретельнішим популяризатором українських пісень в Європі був Людвіг Куба (1863-1956). Це унікально обдарована особистість, письменник, художник, музикознавець, учений. Під впливом ідей П. Шафарика та В. Ганки вивчив слов'янські мови, захопився піснями. Він поставив собі завдання видати чеською мовою пісні всіх слов'янських народів. Залишив учительську роботу та помандрував по землях слов'янщини.

У 1872 році Л. Куба видав першу збірку чеських пісень. У 1884 році з'явився перший випуск «Слов'янство у своїх піснях». Їх радо привітали всі народи. Українці написали декілька прихильних рецензій. Київський професор-славіст А. Степович запросив Л. Кубу в Україну. У 1886-1887 рр. Л. Куба їздив по Україні, записував тексти й мелодію пісень. З'явилися його статті й нариси «Співучою Україною» («Квєти», 1887), «У Британах» («Лумір», 1888), «Південноруський робітничий хор» («Журнал Чеського музею», 1888), «Лірник» («Рух», 1887), «На Галицькій Русі» («Чехословацька Республіка», 1922) та ін. Статті й нариси про слов'янські пісні Куба видавав окремими виданнями «Мандрівка за слов'янською піснею». У 1887 році вийшов з друку шостий випуск збірника «Слов'янство у своїх піснях», присвячений Україні, кожна пісня мала свої ноти, була надрукована двома мовами – українською й чеською. У збірках Л. Куба подає не тільки свої твори, а й зі збірників М. Лисенка, С. Гулага-Артемовського, О. Кольберга, О. Рубця та ін.

Пісню «Одна гора високая» взяв з чеського пісенника, виданого в 1857 році і звернув увагу на її українське походження (збірка М. Максимовича). Цінність збірки Л. Куба в ґрунтовній підготовці нотної частини видання. Це перше окреме нотне видання українських пісень чеською мовою. Л. Куба вивчав специфіку українських пісень, їх природу, середовище, де вони народилися, розкривав психологію співаків, таємницю виникнення багатоголосся. Народне багатоголосся засвідчувало давність української пісенної музики та її самобутність.

В кінці XIX – на початку XX століть в чеській та словацькій культурі, літературі, мистецтві йшла орієнтація на західноєвропейський модернізм, інтерес до фольклору страдає. Тільки після Другої світової війни після налагодження взаємозв'язків між країнами, вивчення та переклади українських дум і пісень набувають широкого розмаху, підноситься мистецький рівень перекладів. У Празі, Братиславі, Пряшеві створюються центри україністики, де досліджується й український фольклор. Виростають молоді кадри україністів – О. Зілинський, М. Мольнер, М. Неврлий, Й. Кчесаник, Р. Братань та інші, які активно вивчають і пропагують українську пісню. Великий внесок в сприянні української думи й пісні зробили досвідчені поети-перекладачі Ян Владіслав та Марія Марченова. Орест Зілинський підготував антологію української народної пісні «Україна співає». До антології відібрано 390 українських пісень. Поява антології стала справжнім святом української й чеської культури. Антологія перекладена чеською мовою талановитими перекладачами Я. Владіславом і М. Марченовою. У 1952 році світ побачила збірка «Козацькі думи», підготовлена Я. Владіславом. До збірки ввійшло двадцять дев'ять сюжетів українського поетичного епосу чеською мовою з коментарями до кожного твору та статею перекладача й упорядника книжки Я. Владіслава. Я. Владіслав добре знав українські джерела. Крім відомих в світі дум «Про втечу трьох братів з Азова», «Про Марусю Богуславку», «Самійла Кішку», упорядник відібрав думи мало знані за межами України:

«Віщий сон козака», «Розмова Дніпра з Дунаєм», «Вдова Івана Сірка» та інші. Переклади дум Я. Владіслава точні за змістом і формою. Перекладач зумів проникнуть в поетичну природу дум, а як дослідник він подав історичні обставини виникнення дум і характеризував думи як козацький епос.

Зацікавленість українськими піснями та історичним епосом є постійним об'єктом прихильності чеської та словацької суспільності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Нудьга Г.А. Українська дума і пісня в світі. – Кн. 1. – Львів, 1997. – Кн. 2. – Львів, 1998.

2. Скрипка В.М. Невідомий лист П.Й. Шафарика до М.О. Максимовича. //Радянське літературознавство. –№ 3. - К., 1961. – С. 121-122.

3. Украинские народные песни, изданные М. Максимовичем. – М., 1834.

4. Людвіг Куба про Україну // Упор. Михайло Мольнер – К., 1963. – 228 с.

5. Ukrajina spiva. Antologije ukrajinske lidové i pisné. Přelozili Marie Marcanova a Jan Vladislav. – Praha, 1950.

УДК 82-1(417) «19»

Поўх І.В.
(Брэст, Беларусь)

ДЫЯЛОГ КУЛЬТУР У ПАЭЗІІ ГЭЙБРЫЭЛА РОЎЗЭНСТОКА

У артыкуле разглядаецца пытанне полікультурнасці творчасці сучаснага ірландскага паэта Гэйбрыэла Роўзэнстока (нар. у 1949 г.). Асобная ўвага надаецца ўвасабленню дыялога культур на ўзроўні жанраў, моў, рэлігій, вобразаў і сюжэтаў.

***Ключавыя словы**: ірландская паэзія, полікультурнасць, хайку, жанр, вобраз, сюжэт.*

В статье рассматривается проблема поликультурности творчества современного ирландского поэта Гейбриела Роузенстока (род. в 1949 г.). Особое внимание уделяется воплощению диалога культур на уровне жанров, языков, религий, образов и сюжетов.

***Ключевые слова**: ирландская поэзия, поликультурность, хайку, жанр, образ, сюжет.*

The article considers the works of a modern Irish poet Gabriel Rosenstock (born in 1949) from the multicultural perspective. Special attention is paid to the ways the dialogue of cultures is embodied through genres, languages, religions, images and plots.

***Keywords**: Irish poetry, multicultural, haiku, genre, image, plot.*

Гэйбрыэл Роўзэнсток (1949 –) – ірландскі паэт, перакладчык, эсэіст, аўтар звыш за сотню прац, пераважна на ірландскай мове. Прадстаўнік паэтычнай суполкі "Innti", у

© *Поўх І.В., 2012*

якую ўваходзілі М. Дэвітт, Н. Ні Гональ, Л. О'Мірхіль, К. О'Шаркі і інш. Былы кіраўнік "Poetry Ireland", ён удзельнік шэрагу міжнародных асацыяцый хайку, а таксама ганаровы член Саюза ірландскіх перакладчыкаў.

Г. Роўзэнсток – паэт Сусвету. У яго творчасці спалучаюцца традыцыі заходняй і ўсходняй культур – верлібр і хайку, хрысціянства і індуізм, паэзія, жывапіс і музыка. Так, у вобразе Брамса з аднайменнага верша, паэт адлюстроўвае лёс творчага чалавека, яго ўнутраную і знешнюю адзіноту, непаразумеласць з сям'ёй, сябрамі, каханай жанчынай і нават самім сабой. Матыў адзіноты – лейтматыў усяго верша – перадаецца праз адмоўныя сінтаксічныя канструкцыі і лексічныя адзінкі з адмоўнай канатацыяй "парушыць спакой", "адчужаны", "пасварыўся" [2, 16].

Увагу паэта прыцягвае і няскончанае палатно Поля Сезана (верш "Ginmhilleadh" / "Абарванае жыццё"), на якім павольна "гніюць" яблыкі і губляе колер пер'е птушак. Паблёклыя фарбы нагадваюць паэту вочы, пасвятлелыя ад слёз. Няскончанае палатно нібы аплаквае сваё непражытае жыццё.

Асобную ўвагу Г. Роўзэнсток надае ірландскай культуры, таксама ўводзячы яе ў сусветны кантэкст. Верш "Portráid den ealaíontóir mar yeti" / "Партрэт мастака-йеці" напісаны ад імя йеці, снежнага чалавека, які жыве ў Гімалаях, але марыць пра Ірландыю: жыць у катэджы, насіць традыцыйную ірландскую вопратку і нават вывучыць ірландскую мову. Назва верша – алюзія на "Партрэт мастака ў маладосці" Дж. Джойса – далучае йеці да шэрагу разгледжаных вышэй вобразаў людзей мастацтва. Усіх іх паядноўвае трагічнасць лёсаў: так, Брамс памірае ў адзіноце, "выплакаўшы вочы / на смяротным ложку" / "Ar leaba do bháis / Chaoin tú uisce do chinn" [2, 16], палатну Сезана не лёс пражыць уласнае жыццё, йеці не можа далучыцца ні да людзей, ні да звяроў і марыць, "bheith slogha ag an spéir" / "каб неба праглынула мяне" [2, 2].

Полікультурнасць паэзіі Г. Роўзэнстока праяўляецца таксама на моўным ўзроўні, праз іншамоўныя ўкрапленні ў ірландскамоўны тэкст, у тым ліку ў загалоўку. Так, у вершы "Sprache" / "Мова" паэт звяртаецца да пытання дастатковасці моўных сродкаў для выражэння ўсёй шматграннасці і бясконцасці чалавечай думкі, яго ўнутранага свету, таго, што ён мае сказаць. У цэнтры верша – ліст, атрыманы ад сябра з Германіі і напісаны на ірландскай, нямецкай, італьянскай і лацінскай мовах. Тым не менш, нават такой колькасці моў недастаткова, каб "значнае нешта данесці", сцвярджае паэт:

Tá sé deacair aon ní le dealramh a rá inniu	Не хопіць ніякай мовы,
– i dteanga ar bith –	каб значнае нешта данесці
issaki no kaki ku'u muku wo yurishi oki	*issaki no kaki ku'u muku wo yurishi oki*
mar a deir Yoshiko Yoshino [2, 48]	як сказаў бы Ёшыка Ёшына.

Верш "ScnØd: mímiú" / "ScnØd: тлумачэнне" прысвечаны праблеме знікнення моў і страты адпаведнага непаўторнага пласта культуры. У цэнтры верша вобраз дзевяностагадовага чалавека, адзінага носьбіта амаль ужо зніклай "трылійскай" мовы, у якой няма літар, але ёсць словы і, адпаведна, паняцці, якіх не маюць іншыя мовы. Адно з такіх слоў – "scnØd" – і спрабуе патлумачыць яе носьбіт. "ScnØd" – гэта комплекс пачуццяў, якія ўзнікаюць, калі чалавек бачыць у квецені дрэва, што квітнее кожныя дваццаць гадоў і асыпаецца ў той жа вечар, а пасля глядзіць на яго другі раз, бачыць, што кветкі ўжо асыпаліся, і адводзіць позірк, каб не глядзець на тое, чаго больш няма.

Значнае месца ў творчасці Г. Роўзэнстока належыць рэлігійным веравызнанням. Паэт звяртаецца да Хрыста і Будды з пытаннем, дзе яны былі ў той час, калі адбылося забойства (верш “Mord” / “Забойства”), стварае вобраз каталіцкага святара, які нясе на сабе ўсе смяротныя грахі (верш “An Pápa Siobhán” / “Папа Іаанн”), распытвае Будду пра яго падарожжы і ўвасабленні (верш “An Búda” / “Будда”).

Хайку ствараюць асобны, самастойны пласт паэзіі Г. Роўзэнстока. Яны – як і ўся творчасць паэта – спалучаюць філасафічнасць, глыбіню думкі са стылістычнай выразнасцю, нечаканасцю метафар і параўнанняў.

oileáin á nochtadh
is ag leá
an mar seo a cruthaíodh an domhan? [1]

астравы прыходзяць
і сыходзяць
ці не так быў створаны сусвет

coiligh ag freagairt dá chéile
eatarthu leátar
an ré [1]

пеўні перагукваюцца
ў іх крыку растворана
поўня

Тыповая для ўсходняй культуры назіральнасць, здольнасць перадаць няўлоўнае, захапленне прыродай і яе адухаўленне ўласціва і творчасці Г.Роўзэнстока. Метафарычнасць яго паэзіі ўключае кожную з’яву, рэч ці жывую істоту ў агульны жыццёвы працэс, як будаўнічыя блокі, з якіх складаецца Сусвет, падкрэсліваючы іх значнасць, уласную і непаўторную функцыю:

guth dearg an choiligh
dathaíonn spéir
na maidine [1]

чырвоны голас пеўня
фарбуе
ранішняе неба

Дасканаласць прыроды, яе веліч і непадуладнасць чалавеку таксама не застаецца незаўважанай паэтам:

ní gá iarraidh orthu –
seolann na crainn phailme
bríos chugainn [1]

ветрык
з пальмаў
няпрошаны

Нельга не адзначыць і графічныя сродкі выразнасці, што таксама даволі актыўна выкарыстоўваюцца паэтам. Так, у хайку “у форме карала” аддаленаць невядомай галактыкі перадаецца праз адасобленасць слова “галактыка” ў канцавой пазіцыі ад папярэдняга тэксту:

cruth an choiréil seo
cruth réaltbhuíne
i gcéin

у форме карала
структура далёкай
галактыкі

Своеасаблівай дэкларацыяй полікультурнасці творчасці Г.Роўзэнстока выступае верш “Xolotl” / “Ксолатл”. У ім паэт звяртаецца да чытача ад імя бога ацтэкаў Ксолатла, сімвала бясконцай і бесперапыннай энергіі, што

fuinnimh á ghiniúint	выпрацоўваецца
is á ídiú	і спажываецца
ar domhan	ў свеце
gach milleasoicind [2, 154].	кожную мілісекунду.

Вобраз Ксолатла сінкрэтычны, ён паядноўвае ў сабе ўсе з'явы, месцы і культуры, што існуюць у свеце, з'яўляючыся людзям то голасам пустыні, то воблакам над Ірландыяй, то зоркай над востравам у Атлантычным акіяне. Г.Роўзэнсток выкарыстоўвае старажытнаірландскую песню пра стварэнне, што паэтызуе ўзнікненне новай істоты, з уласным матэрыяльным увасабленнем і мовай, і накладае яе на культуру старажытных ацтэкаў.

Такім чынам, творчасць Гэйбрыэла Роўзэнстока – сінтэз нацыянальнай ідэнтычнасці і полікультурнасці, традыцый і наватарства, рознасці і адзінства. Паэт імкнецца аднавіць парушанае адзінства Сусвету, паядноўваючы далёкія на першы погляд культурныя з'явы, падкрэсліваючы іх шматграннасць і ўніверсальнасць. Філасафічнасць паэзіі Г. Роўзэнстока – у цэласным успрыманні быцця як адзінства супрацьлегласцяў, гістарычным мысленні, бачанні кожнай часткі ў агульным і агульнага ў кожнай яго частцы.

ЛІТАРАТУРА

1. Rosenstock, G. Lines written in Bangaram, Lakshadweep Islands / G. Rosenstock [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.poetseers.org/the-great-poets/irish-poets/gabriel-rosenstock/lines-written/ - Date of access: 15.07.2012

2. Rosenstock, G. Rogha Dánta : Selected Poems / G. Rosenstock. – Indreabhán : Cló Iar-Chonnachta, 2005. – 193 p.

УДК 811.111'37

Руда О.В.
(Львов, Украина)

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ВЕРБАЛЬНЫХ И НЕВЕРБАЛЬНЫХ КОМПОНЕНТОВ В КОММУНИКАЦИИ

В статті проаналізовані особливості невербальної комунікації, її функції та взаємодію з вербальною комунікацією.

Ключові слова: *невербальна комунікація, вербальна комунікація.*

В статье проанализированы особенности невербальной коммуникации, ее функции и взаимодействие с вербальной коммуникацией.

Ключевые слова: *невербальная коммуникация, вербальная коммуникация.*

The article is concerned with the peculiarities of non-verbal communication, its functions and interaction with verbal communication.

Key words: *non-verbal communication, verbal communication.*

Впервые термин «невербальная коммуникация» (НК) был использован в 1955 году в работе Г. Хьюса [1-2; 4: 2]. В 1971 году Ю. Фаст использовал теперь всем известное выражение «язык тела» (англ. body language) в книге, которую он издал под таким же названием [4: 2]. Невербальная коммуникация – это целенаправленный процесс информационного обмена, знаковыми системами которого могут быть биологически целесообразные поведенческие сигналы животных или людей, направлены на совместную адаптацию к окружающей среде [8; 13]. В процессе обучения иностранному языку важно учитывать то, что невербальные средства общения также передают национально-культурную специфику конкретного народа.

Исследователи невербальной коммуникации выделяют девять целей НК [6; 2]:

1. Заменяет речевое общение в ситуациях, когда разговор невозможен или неуместен.
2. Дополняет речевое общение, тем самым подтверждает сказанное.
3. Модифицирует устное сообщение.
4. Противоречит, умышленно или неумышленно сказанному.
5. Регулирует коммуникацию, помогая отметить очередность собеседников.
6. Выражает эмоции и межличностные отношения.
7. Согласовывает отношения в соответствии к таким аспектам как, например, доминирование, контроль и симпатии.
8. Передает личную и социальную идентичность через такие особенности, как одежда и украшения.
9. Создает контекст и определенную социальную среду для общения [6: 49]

Выделяем следующие виды невербальной коммуникации [4; 6; 14]:

Таб .1

Основные компоненты (коды) невербальной коммуникации	**Определение**
Окулесика	Изучает «зрительный контакт» (прямой взгляд между двумя людьми) или его отсутствие как одна из форм невербальной коммуникации.
Кинесика	Совокупность жестов, мимики; движения глаз и зрительного контакта (окулистики), движений тела, прикасаний (гаптики), осанки, походки, манеры одеваться, которые используются как вспомогательные, невербальные (сопутствующие) средства коммуникации.
Проксемика	Пространственные параметры, которые используются в коммуникации как вспомогательные, невербальные (сопутствующие), в частности, территория, где происходит общение, дистанция между собеседниками; каким образом они расположены и перемещаются в пространстве в процессе коммуникации, локализация посторонних лиц, предметов, явлений природы и т.п.
Гаптика	Тактильное взаимодействие, которое используется в коммуникативной ситуации как вспомогательное невербальное средство общения.

© *Руда О.В., 2012*

Невербальная часть коммуникации не является частью системы естественного языка [7: 8], поэтому язык тела нужно понимать в контексте, оценивать в сравнении с тем, что и как говорится [13; 14].

Вербальная коммуникация отличается от невербальной коммуникации. Рассмотрим основные различия [3: 159]:

Таб. 2

	Вербальная коммуникация	**Невербальная коммуникация**
Сложность	Одномерная (только речь)	Множественная: зрительный контакт, голос, осанка, жесты и движения, телесный контакт и прикосновения, близость, время и синхронизация, запах, цвет, и т.д.
Плавность	Нерегулярная (речь и воздержание от речи взаимозаменяются)	Непрерывная и без перерывов (почти невозможно не общаться невербально)
Ясность	Менее подвержена неправильному истолкованию	Возможно более чем одно толкование и нет лишь одного очевидного смысла
Влияние	Имеет меньшее влияние, особенно когда вербальные и невербальные сигналы являются взаимно противоположными	Имеет большее влияние, особенно когда вербальные и невербальные сигналы противоречат друг другу
Преднамеренность	Как правило, является сознательной и намеренной	Обычно происходит не преднамеренно (без умысла)

В сравнении с вербальными функциями, были определены четыре невербальные функции:

1. НК может повторять, дополнять и акцентировать произнесенные слова.
2. Иногда НК может заменять речь.
3. НК может регулировать коммуникацию.
4. НК может противоречить произнесенным словам и даже вводить в заблуждение собеседников [3: 153].

На основе признаков намеренности / ненамеренности невербальной коммуникации выделяют следующие типы невербальных средств [6; 7]:

Таб. 3

Типы невербальных средств:	**Значения:**
Поведенческие знаки	Обусловлены физиологическими реакциями: побледнение или покраснение, а также потоотделение от волнения, дрожь от холода или страха и др.
Ненамеренные знаки	Их употребление связано с привычками человека (их иногда называют самоадапторами): почесывание носа, качание ногой без причины, покусывание губ и др.
Собственно коммуникативные знаки	Сигналы, передающие информацию об объекте, событии или состоянии.

Невербальная коммуникация (НК) имеет несколько важных характеристик [3: 153-154]:

1. НК присутствует всегда, когда люди общаются друг с другом и во многих ситуациях, где они физически не присутствуют.

2. НК имеет большое значение в передаче информации о других и большая часть этой информации является тем, что другой человек хотел бы скрыть или не имеет намерения раскрывать.

3. НК особенно полезна в раскрытии, того что ваши собеседники думают о вас и разговоре, отношениях и т.д.

4. Невербальные сообщения являются гораздо более неоднозначными, чем вербальная коммуникация.

5. Хотя большая часть невербальной коммуникации является универсальной, культура, а также некоторые другие факторы обусловливают то, как мы выражаем себя и понимаем других.

6. Гендер также играет определенную роль в том, как мы общаемся [3: 153; 4; 8].

Выделяют шесть функций невербальной коммуникации [7: 22]:

Таб. 4

№ п/п	**Функции невербальной коммуникации:**	**Примеры:**
1	***Идентификация и самопрезентация.***	Коммуникатор используется невербальные коды, чтобы люди знали, кем он/она является.
2	***Управление взаимодействием.***	Говорящий использует невербальный канал для регулирования взаимодействий (поднимает одну руку, своей мимикой показывает недоумение, поднимает указательный палец, наклоняется вперед / назад и т.д.).
3	***Отношения между собеседниками.***	Показываем другим, как хорошо мы знаем человека, насколько близко мы стоим, или сидим к нему или к ней, улыбаемся ли и подмигиваем человеку, можем ли мы шепнуть что-нибудь на ухо ему или ей.
4	***Отображение познавательной информации.***	Мы используем невербальную коммуникацию, чтобы передать определенную информацию получателю; рассматриваем возможность использования движений рук, чтоб с их помощью сказать «Стоп», «ОК», «Чудесно!».
5	***Отображение эмоциональной информации.***	Мы используем невербальную коммуникацию, чтобы дать другим знать, что мы чувствуем.
6	***Отображение обмана.***	Мы также используем невербальную коммуникацию, чтобы показать другим, что мы чувствуем определенную эмоцию, когда мы на самом деле этого не чувствуем. Мы стараемся обнаружить обман, наблюдая за невербальным поведением собеседника.

В основном, теория и научно-исследовательские проекты, посвященные невербальным аспектам общения, изучаются в рамках ряда различных дисциплин, в том числе

лингвистики, антропологии, когнитивной психологии, психиатрии, социологии и семиотики, и др.

Исследования по невербальной коммуникации можно разделить на следующие три направления [8: 24]:

1. ситуация или коммуникационная среда (физическая и пространственная, контекст, время взаимодействия);

2. физические характеристики коммуникатора или говорящего (одежда, голос, расстояние);

3. получатель (движение тела и положение, жесты, позы, прикосновения, выражение лица, а также вокальные характеристики) [7: 9; 8: 24].

Традиционно в психологии считается, что вербальный язык передает «когнитивный» смысл, в то время как невербальный код – «аффективную» информацию, например: *гнев, сарказм, удивление, внимание, азарт* и т. д. [5: 165]. Так, тембр голоса влияет на восприятие собеседником информации. Очень важную роль в общении играет интонация. С ее помощью мы можем радикально изменить смысл высказывания. Многое зависит также от употребления пауз в речи [10: 12]. Разговаривая на иностранном языке, фонетической системой которого мы можем владеть в совершенстве, но неправильно употребляя паузы между фразами, мы не можем рассчитывать, что носители языка нас поймут правильно. Это подтверждает, что необходимо преподавать эти предметы вместе с ритмическим разделением речи на смысловые части [12: 87]. Даже если собеседник ничего не говорит, то все равно мы получаем информацию и приходим к определенному заключению о том, что скрыто за молчанием [10: 12].

Исследования НК в 1950-х годах, показали, что общее воздействие сообщения составляет около 7% вербальных, 38% вокальных и 55% невербальних [2; 4; 9; 11]. Поскольку, паралингвистика, проксемика, окулесика и т.д. являются составными частями любой культуры и языка, то кажется очевидным, что мы должны повышать информированность учащихся о невербальной коммуникации в целях улучшения и повышения уверенности, беглости речи на иностранном языке, чтобы помочь им избежать межкультурных недоразумений. В плане преподавания иностранных языков и развития культурных навыков следует использовать невербальные ключи при разработке материалов для аудирования и развития устной речи. Преподаватели должны всегда помнить, ряд невербальных методов уже существует в репертуаре учащихся, такие как использование цвета и графики. Учителя должны убедиться, что учащиеся понимают их коды, и научить их пользоваться ими самостоятельно.

Одной из важных целей расширения владения иностранным языком, должно быть обучение студентов свойств вербальной и невербальной коммуникации изучаемого иностранного языка, его культуры, и ожидаемых контекстов и целей их использования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Крейдлин Г. Е. Мужчины и женщины в невербальной коммуникации / Г.Е.Крейдлин. М.: «Языки славянской культуры», 2005. 224 с. ISBN 5-9551-0090-3.

2. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика. Язык тела и естественный язык / Г.Е.Крейдлин. М.: «Новое литературное обозрение», 2002. 592 с. ISBN 5-86793-194-3.

3. Adler R. B. Understanding Human Communication. / R. B. Adler, G.Rodman. 9th ed. New York, Oxford: OUP. 2006.

4. Calero H. The Power of Nonverbal Communication. How You Act Is More Important Than What You Say / H.Calero. 1st ed. Silver Lake Publishing: Los Angeles, CA Aberdeen, WA, 2005. 315 p. ISBN 1-56343-824-0.

5. Crystal D. Paralinguistics / D.Crystal. In: J. Benthall & T. Polhemus (eds), The body as a medium of expression. London: Institute of Contemporary Arts. 1975, p. 162-74.

6. Hargie O. Skilled interpersonal communication. Research, theory and practice. / O.Hargie, D.Dickson. Routledge: London and New York. 2004. 542 p. ISBN 0-415-22719-4.

7. Hickson L. M. III Nonverbal Communication: Studies and Applications / L. M. III Hickson, W. D.Stacks, N.J. Moore. 4 th Edition. Los Angeles: Roxbury Publishing Company P.O. 2004. 503 p. ISBN 1-891487-20-5.

8. Knapp M. L. Nonverbal Communication in Human Interaction / M. L. Knapp, J.A. Hall. Wadsworth: Cengage Learning, 2009. ISBN-10: 0495568694

9. Kretschmer E. Physique and character. An investigation of the nature of constitution and of the theory of temperament / E. Kretschmer. Edinburgh: The Edinburgh Press, 1925.

10. Levitsky A. E. Linguistics / A.E.Levitsky, L.L. Slavova, N.D.Borisenko. Kyiv: Znannya Ukrainy. 2006. ISBN 966-316-138-8.

11. Stacks W. D. Nonverbal Communication / M. III Hickson, J. Deyo, P. Walt. In: R. L. Miller, E. Balcetis, S. R. Burns, D. B. Daniel, B. K. Saville, & W. D. Woody (Eds.), Promoting student engagement. 2011. Vol. 2. P. 230-236. Available on-line at: http://teachpsych.org/ebooks/pse2011/index.php

12. Sukhorolska S. M. Methods of Linguistic Analysis / S. M. Sukhorolska, O. I. Fedorenko. Lviv: Intelekt-Zakhid. 2009. 347 p.

13. Wainwright G. R. Body Language / G. R. Wainwright, D. Bird. McGraw-Hill. 2003. ISBN 0-340-85999-7.

14. Wharton T. Pragmatics and Non-Verbal Communication / T. Wharton. CUP. 2009. ISBN 9780521691444.

УДК 81’271

Ажнюк Л.В.
(Київ, Україна)

ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА І ПРИНЦИП ЮРИДИЧНОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ

У статті запропоновано ряд підходів у лінгвістичній експертизі юридичних текстів. При інтерпретації спірних фрагментів таких текстів лінгвістичну експертизу, яка спирається на систему дискурсивних практик, враховує лінгво-когнітивні механізми сприйняття й вибудовується на достатньо формалізованих моделях аргументації, можна розглядати серед засобів реалізації принципу юридичної визначеності в правозастосуванні.

Ключові слова: *лінгвістична експертиза, юридичний текст, експертні презумпції, принцип юридичної визначеності.*

В статье представлен ряд походов в лингвистической экспертизе юридических текстов. При интерпретации спорных фрагментов таких текстов лингвистическую експертизу, учитывающую линво-когнитивные механизмы восприятия и систему дискурсивних практик и выстраиваемую на формализированных моделях аргументации, можно рассматривать как средство реализации принципа юридической определенности в правоприменении.

Ключевые слова*: лингвистическая экспертиза, юридический текст, экспертные презумпции, принцип юридической определенности.*

The paper examines a number of approaches to the linguistic expert examination of legal texts. Its methodology is based on the formalized models of argumentation taking into account linguo-cognitive mechanisms of perception and a system of respective discursive practices. It is argued that such expert examination can be instrumental in the evaluation of the contesting interpretations of the legal texts.

Key words: *linguistic expert examination, legal text, expert presumptions, principle of legal certainty.*

Принцип юридичної визначеності[2] (англ. – legal certainty) – один із засадничих принципів верховенства права – вимагає передбачуваності законодавства та однаковості трактування й застосування правової норми. Концепція юридичної визначеності є однією з засадничих концепцій верховенства права, яке прописане в преамбулі Європейської конвенції з прав людини. Правовий сенс юридичної визначеності полягає в тому, щоб

[2] В українських джерелах на позначення цього поняття уживаються дві терміносполуки: юридична визначеність і правова визначеність, що є наслідком термінологічної неусталеності використання в українському юридичному дискурсі прикметників юридичний і правовий.

забезпечити правними рамками громадян, аби вони могли передбачити з упевненістю юридичні наслідки своїх дій [1: 758].

В українському законодавстві втілення в процесі правозастосування принципу юридичної визначеності як однієї з фундаментальних концепцій верховенства права відображено в ч. 4 статті 8 «Верховенство права» Кодексу адміністративного судочинства України: «Забороняється відмова в розгляді та вирішенні адміністративної справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини» [2]. С. Головатий у фундаментальній монографії «Верховенство права» пише: «цим пунктом встановлено, що суд (суддя) не мають права розглядати чи то прогалину в національному законодавстві, чи то невідповідність національного законодавства принципові юридичної визначеності, який – у свою чергу – є складовим елементом принципу верховенства права, як підстави для відмови у прийнятті позову від особи чи для відмови вирішити справу по суті [3: 1549].

При інтерпретації тексту в правозастосуванні правники часто віддають перевагу т. зв. «буквальному правилу»: «юридичні норми мають тлумачитися відповідно до правил, які самі по собі є зрозумілими, чіткими і такими, що поширюються на всіх членів суспільства, до яких застосовується закон; у цьому аспекті правилом тлумачення, яке найкращим чином досягає цієї мети, найімовірніше, є «буквальне правило», тобто правило, яке приписує, що юридичні поняття слід розуміти відповідно до загального значення, наведеного словником» [1: 759-761; 4: 151-152]. Рекомендоване «буквальне правило» тлумачення юридичного тексту у відповідності з загальним словниковим значенням його компонентів, попри свою привабливість, не враховує лінгвістичного феномену «прагматичного значення» висловлення й тому не завжди може бути реалізоване. Множинність інтерпретацій юридичного тексту найчастіше виникає якраз тоді, коли об'єктом інтерпретації стає саме прагматичне значення, яке не дорівнює формальній сумі компонентів тексту, а виводиться з урахуванням ряду прагмалінгвістичних факторів і передбачає встановлення несуперечливих синхронічних зв'язків тексту з іншими елементами юридичного дискурсу. Водночас юридичні джерела підтверджують, що принципу юридичної визначеності відповідає максимально формалізоване тлумачення тексту.

Реалізація принципу юридичної визначеності в правозастосуванні вимагає несуперечливої інтерпретації правової норми, а отже тісно пов'язана з питаннями лінгвістики тексту й містить вагомий лінгвістичний складник. У законах і підзаконних актах норма існує в мовленнєвій фіксації і тому має розглядатися також і як мовленнєвий факт. Якщо виникає конфлікт, пов'язаний з різночитанням такого тексту, правники дедалі частіше вдаються до *лінгвістичної експертизи*. Її завданням є інтерпретація наявного мовного матеріалу з використанням широкого спектру прагмалінгвістичних підходів і з опорою на прийнятні для права лінгвістичні аргументи. Принцип юридичної визначеності, якому має відповідати висновок лінгвістичної експертизи, вимагає застосування максимально формалізованих процедур і методик аналізу й використання логічних структур аргументації. Вироблення системи таких методик для лінгвістичної експертології є першорядним завданням. Зупинимось докладніше на можливостях застосування в лінгвістичній експертизі деяких формалізованих підходів.

© *Ажнюк Л.В., 2012*

Методологічним стрижнем лінгвістичної експертизи має стати нормативний підхід до аналізу матеріалу, оскільки будь-яка оцінка вибудовується з усвідомлення норми [5, 50]. При цьому об'єктивність висновків підтримується застосуванням ряду експертних презумпцій – своєрідних лінгвістичних аксіом, які не потребують доведення з огляду на їх очевидність, підкріплену основами лінгвістичної теорії.

Легітимність юридичного тексту, який набув законної чинності й функціонує в правовому полі, знімає питання щодо коректності його мовного оформлення. Тому лінгвістична експертиза виходить з презумпції коректного мовного оформлення такого тексту – з презумпції його неаномальності [5: 50-52]. Вона передбачає оцінку тексту як такого, що відповідає нормам мови загалом і принципам юридичної техніки зокрема (доки не доведено протилежне) [5: 61-64][3]. Презумпція неаномальності легітимного юридичного тексту є для лінгвістичної експертизи вихідною.

З презумпцією неаномальності пов'язані презумпції нижчого порядку: презумпції лексичної та граматичної однозначності мовних засобів; презумпція стильової однорідності тексту; презумпція релевантності маркованого мовного засобу та ін. Вони визначають підходи при інтерпретації фактів мовлення на різних мовних рівнях. При цьому лінгвістична аргументація оперує логічними структурами й вибудовується з урахуванням когнітивних моделей сприйняття тексту.

На прикладі фрагментів лінгвістичних експертиз проілюструємо застосування експертних презумпцій, пов'язаних з презумпцією неаномальності гіпонімічним зв'язком: 1) презумпції граматичної однозначності та 2) презумпції релевантності маркованого мовного засобу.

1. Презумпція граматичної однозначності мовних засобів передбачає, що: 1) попри існування в мові граматичної полісемії, в юридичному тексті граматичні засоби ужито лише в прямому значенні; 2) релевантні елементи граматичної семантики в юридичному тексті не можуть імплікуватися. Застосування цієї презумпції з опорою на вихідну презумпцію неаномальності юридичного тексту дозволяє аргументовано інтерпретувати текстовий фрагмент, різночитання якого пов'язані з потенційною неоднозначністю певної граматичної форми.

Приклад. Об'єктом експертного лінгвістичного дослідження став п. 14 Технічного регламенту мийних засобів, затвердженого Постановою КМУ № 717 від 20.08.2008 р., з таким формулюванням: «*Маркування пакування рідкого мийного засобу не повинне містити графічне зображення продуктів харчування, зокрема фруктів, які можуть ввести споживача в оману стосовно його застосування*». Завданням експерта було підтвердити або спростувати одну з альтернативних версій інтерпретації цього текстового фрагмента: 1) На упаковці не повинно бути ніяких графічних зображень продуктів харчування; 2) На упаковці не повинно бути графічного зображення лише таких продуктів харчування, які можуть увести в оману споживача стосовно застосування мийного засобу.

Виникнення альтернативних версій прочитання цього пункту пов'язане з двома інтерпретаціями підрядного речення «які можуть ввести споживача в оману стосовно його застосування». Перша з інтерпретацій цього текстового фрагмента (на упаковці не

[3] Ажнюк Л. В. Лінгвістична експертиза: статус і методологічні презумпції // Мовознавство, 2012. - № 3. – С.

повинно бути ніякого графічного зображення продуктів харчування) виходить з того, що підрядне речення вказує на причину наведеної в головній частині норми. При такому прочитанні підрядна частина пов'язана детермінантним зв'язком з усією головною частиною, а займенник *який* у підрядній частині є ситуативним замінником висловлення *оскільки вони* [6: 488-489]. Друга інтерпретація (на упаковці не повинно бути графічного зображення лише таких продуктів харчування, які можуть увести в оману споживача стосовно застосування мийного засобу) вибудовується з трактування підрядної частини як означального речення в приіменниковій позиції, зміст якого поширюється лише на опорний іменник (продуктів харчування) [6: 488-489].

Застосування експертної презумпції граматичної однозначності з опорою на вихідну презумпцію неаномальності тексту дає підстави стверджувати, що коректною є друга інтерпретація, оскільки в нормативно-правовому тексті відносний займенник *які* може вживатися лише в прямому значенні – як граматичний засіб приєднання підрядного означального речення. Використання займенника *які* як засобу приєднання підрядного речення причини (*які = оскільки вони*) у такому тексті неможливе.

Вихідна експертна презумпція неаномальності дозволяє також стверджувати, що пункт, у якому подається виклад правової норми, не може бути оформлений у вигляді причинно-наслідкової конструкції. Відповідно до усталених композиційних норм, пункт, де подається виклад норми, не може містити її обґрунтування. Обґрунтування норми може подаватися лише в ієрархічно вищих композиційних елементах тексту.

З урахуванням експертних презумпцій неаномальності та граматичної однозначності тексту є лінгвістичні підстави заперечити першу з наведених альтернативних версій інтерпретації п. 14 Технічного регламенту мийних засобів, затвердженого Постановою КМУ № 717 від 20.08.2008 р.

2. Презумпція стильової однорідності юридичного тексту та презумпція релевантності маркованого мовного засобу передбачають: 1) у юридичному тексті мовні засоби ужито лише в нейтральному стилістичному значенні; 2) при використанні стилістично маркованого (тобто відмінного від нейтрального) мовного засобу, його значення в цьому тексті не є тотожним до значення відповідного нейтрального засобу. Застосування цих експертних презумпцій з опорою на вихідну презумпцію неаномальності дозволяє аргументовано інтерпретувати значення маркованого текстового елемента, різночитання якого пов'язане з потенційним ототожненням такого елемента з його стилістично нейтральним відповідником.

Приклад. Предметом експертизи стало неоднозначне трактування п. *б* статті 254-2 Кримінального кодексу України 1960 року «Перевищення військовою посадовою особою влади чи посадових повноважень»: «*Застосування нестатутних методів впливу щодо підлеглого, або перевищення дисциплінарної влади, якщо ці дії завдали істотної шкоди, а так само застосування насильства щодо підлеглого карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років*». Пошук відповіді на питання, винесені на розгляд експерта, передбачав оцінку істинності кожної з двох альтернативних версій прочитання аналізованої статті, а саме: 1. Вислів *якщо ці дії завдали істотної шкоди* поширюється лише на попередню частину розглядуваної статті: *застосування нестатутних методів впливу щодо підлеглого або перевищення дисциплінарної влади* і не поширюється на частину статті, яка слідує за ним: *а так само застосування насильства щодо підлеглого*; 2.

Вислів *якщо ці дії завдали істотної шкоди* поширюється також і на частину статті, яка слідує за ним: «*а так само застосування насильства щодо підлеглого*.

Аналізована стаття граматично оформлена складнопідрядним реченням з трьома однорідними поширеними підметами в головній частині: 1) *застосування нестатутних методів впливу щодо підлеглого*; 2) *перевищення дисциплінарної влади*; 3) *застосування насильства щодо підлеглого*. У ролі підрядної частини виступає обставинне речення умови *якщо ці дії завдали істотної шкоди*, яке слідує за другим поширеним підметом. Питання, винесене на експертизу, вимагало аналізу граматичних і змістових зв'язків підрядної частини *якщо ці дії завдали істотної шкоди*.

Однорідний поширений підмет (3) *застосування насильства щодо підлеглого*, пов'язаний з двома попередніми однорідними частинами єднальним композитним сполучником *а так само*. Для юридичних текстів цей сполучник не є нейтральним: для нейтрального поєднання однорідних частин у таких текстах використовуються сполучники *і, й, та* (в значенні *і)*. При інтерпретації значення ужитих у цьому тексті лексичних і граматичних форм жанрова належність тексту й відповідні дискурсивні практики відіграють вирішальну роль. При цьому експерт виходить із презумпції, що аналізований текст не є аномальним і його оформлення відповідає жанровим вимогам. Визначальними дискурсивними ознаками мови юридичних документів, до яких належить Кримінальний кодекс України, є стильова однорідність, конкретність і однозначність. Цей жанр не передбачає уживання функціонально невиправданих стилістично маркованих елементів.

Експертна презумпція стильової однорідності тексту й пов'язана з нею презумпція релевантності маркованого мовного засобу дають підстави стверджувати про функціональну відмінність «не-нейтрального» сполучника *а так само*: цей сполучник в аналізованому тексті має значення, яке не збігається зі значенням нейтральних єднальних сполучників *і, й, та* (в значенні *і)*. Лише при інтерпретації «не-нейтрального» мовного засобу порівняно з відповідним нейтральним, як функціонально нетотожного, таке слововживання або граматична форма є лінгвістично виправданими. При відмінній інтерпретації стилістично маркованого мовного засобу (як функціонально тотожного нейтральному) є лінгвістичні підстави стверджувати, що стильова однорідність тексту порушена, що є показником його аномальності. Тому для визначення функції композитного сполучника *а так само* необхідно з'ясувати його семантичну відмінність порівняно з нейтральними *і, й, та* (в значенні *і)*.

Семантика композитного сполучника *а так само* виводиться на підставі його внутрішньої форми. Розглядуваний сполучник, який утворено шляхом частиномовної транспозиції, частково зберігає лексичну семантику вихідного аналітичного прислівника *так само*. Аналітичний прислівник *так само* в реченні виконує функцію обставини й позначає спосіб дії, аналогічний до вже згадуваного раніше [7: 18]. Пор. *Петро залишив роботу на понеділок, Микола зробив так само*. Похідний від прислівника *так само* композитний сполучник *а так само* у реченні виконує типову для єднального сполучника функцію поєднання синтаксично рівноправних частин (в аналізованому тексті – поєднує однорідні поширені підмети (2) і (3)), але крім того вказує також на спосіб дії, про яку йдеться в приєднуваній ним частині (*застосування насильства*) як аналогічний до вже згадуваного раніше. У попередньому контексті описувані дії: (1) *застосування нестатутних методів впливу щодо підлеглого* і (2) *перевищення дисциплінарної влади* обме-

жено дотриманням умови *якщо ці дії завдали істотної шкоди*. Зазначене обмеження дії є єдиним компонентом, на семантичний зв'язок з яким може претендувати композитний сполучник *а так само*, який характеризує спосіб дії як аналогічний до згадуваного раніше: *а так само* = «з дотриманням тієї ж умови». Таким чином, композитний сполучник *а так само* у складі висловлення *а так само застосування насильства щодо підлеглого* вказує на семантичний зв'язок цього висловлення з підрядним реченням умови *якщо ці дії завдали істотної шкоди*. Якщо припустити, що такого зв'язку не існує, уживання композитного сполучника *а так само* в цьому контексті замість нейтрального *і (й)* або *та* (в значенні *і)* стає невиправданим, а текст статті слід визнати синтаксично і стилістично аномальним.

Для верифікації отриманого висновку про існування семантичного зв'язку між підрядним реченням умови *якщо ці дії завдали істотної шкоди* і висловом *а так само застосування насильства щодо підлеглого* можна штучно розірвати семантичний зв'язок між композитним сполучником *а так само* і підрядним реченням умови *якщо ці дії завдали істотної шкоди*, вилучивши підрядне речення умови із синтаксичної структури аналізованого складного речення: *Застосування нестатутних методів впливу щодо підлеглого, або перевищення дисциплінарної влади, а так само застосування насильства щодо підлеглого карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років*. При цьому функціональна невиправданість уживання в тексті маркованого композитного сполучника *а так само* замість нейтрального *і*, стає очевидною, а отже стає очевидною й синтаксична аномальність аналізованого текстового фрагмента, що суперечить вихідній експертній презумпції коректного мовного оформлення тексту закону.

З урахуванням експертних презумпцій стильової однорідності та релевантності маркованого мовного засобу й з опорою на вихідну презумпцію неаномальності юридичного тексту є лінгвістичні підстави заперечити першу з альтернативних версій інтерпретації пункту б статті 254-2 Кримінального кодексу України 1960 року.

Інтерпретація тексту закону відбувається при розв'язанні будь-якого юридичного питання. Цей текст є частиною юридичного дискурсу і пов'язаний багатьма синтагматичними зв'язками з іншими текстами, до яких він прямо чи опосередковано відсилає інтерпретатора. «Правильність» тлумачення виявляється не в референції такого тексту з об'єктивною реальністю, а в його несуперечливих синхронічних відношеннях з іншими елементами юридичного дискурсу [8: 113]. Водночас інтерпретація відбувається з урахуванням усіх контекстуальних факторів конкретного випадку правозастосування. Суд стоїть перед необхідністю обов'язково винести рішення у справі, і це рішення має бути мотивованим і обґрунтованим. Тому остаточний смисл юридичного тексту визначає суд, і його інтерпретація, з огляду на мовленнєве втілення закону, великою мірою є власне лінгвістичною.

Та чи інша інтерпретація закону визнається обґрунтованою й правомірною завдяки аргументації, яка може бути більш або менш ефективною. При цьому аргументи характеризуються не як правильні або неправильні, а як сильні або слабкі. При інтерпретації тексту аргументація не розглядається як остаточна, єдино можлива, але вона має бути сильнішою від тої, яка висувається на підтримку поглядів протилежної сторони. Тому аргументаційна діяльність при інтерпретації закону в кожному випадку правозастосування є невід'ємним складником існування права [9: 101]. При необхідності інтерпретації

спірних фрагментів текстів, які мають юридичні наслідки, лінгвістичну експертизу, яка спирається на систему дискурсивних практик і вибудовується на достатньо формалізованих моделях аргументації, можна розглядати серед засобів реалізації одного з важливих принципів верховенства права – принципу юридичної визначеності в правозастосуванні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головатий С. П. – Верховенство права. – Книга друга. Від доктрини – до принципу. – К., 2006. – С. 625 – 1276.
2. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747–IV.
3. Головатий С. П. Верховенство права. – Книга третя. Український досвід. – К., 2006. – С. 1277 – 1747.
4. Fuller. Lon L. The Morality of Law … (1969). – 215 p
5. Ажнюк Л. В. Лінгвістична експертиза: статус і методологічні презумпції // Мовознавство, 2012. – № 3. – С. 47 – 64.
6. Вихованець І. Р. Підрядне речення // Українська мова. Енциклопедія. – К., 2007. – С. 509 – 510.
7. СУМ. – Т. X.
8. Баранов В. М., Александров А. С., Голев Н. Д. Риторика и право // Юрислингвистика 11: Проблемы юрислингвистической экспертизы. – С. 113 – 124.
9. Perelman, Ch. The idea of justice and the problem of argument. London: Routledge & Kegan Paul. 1963. – 240 p.

УДК 81’271

Ажнюк Б.М.
(Київ, Україна)

СТАТУС МОВ У РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ

Статтю присвячено аналізові термінів мовного статусу в російській мові та їх впливу на процеси мовного планування й мовної політики в Російській Федерації. Окремий інтерес становлять термінологічні інновації, що виникли під впливом «Європейської хартії регіональних або міноритарних мов». Аналіз показує, що термін, який уживається в контексті акту міжнародного права (наприклад, регіональна або міноритарна мова), може сприйматися неоднозначно в концептуальній системі національного законодавства.

Ключові слова: *соціолінгвістична термінологія, мовна політика, державна мова, офіційна мова, регіональна мова, міноритарна мова.*

The paper discusses the terminology of language status in the Russian Federation and its impact on the approaches to language planning and language policy in the country. Increasing public awareness of the symbolic importance of the language code as a nation’s identity factor

© *Ажнюк Б.М., 2012*

is reflected in the autonomous republic's legislation. Of special interest are terminological innovations that appeared under the influence of the European Charter for Regional or Minority Languages. Occasionally a term that is appropriate in the context of an international legal document may not be quite fitting in the terminological and conceptual system of the national legislation.

Key words: *sociolinguistic terminology, language policy, national language, state language, official language, regional language, minority language.*

Після схвалення Радою Європи й ратифікації відповідними слов'янськими країнами Європейської хартії регіональних або міноритарних мов (далі Хартія) терміновживання інтернаціоналізується і дедалі більше виходить за межі конкретної національної держави. Разом з тим уживання тих самих термінів у різних мовах зазвичай має семантичні відмінності, нерідко значні. Іншомовний термін при його запозиченні терміносистемою іншої національної мови адаптується до лінгвокогнітивних особливостей мови-реципієнта, оскільки в сприйнятті носіїв цієї мови він має сенс насамперед у проекції на мовну ситуацію у власній країні.

Важливою особливістю соціолінгвістичної термінології є значна роль семантичного і лінгвокогнітивного наповнення лексичних компонентів, з яких складається термін, їх асоціативного потенціалу в контексті нормативно-правових актів та мовних ідеологій у соціокультурному просторі відповідної національної держави. Особливого значення набуває здатність терміна бути зрозумілим не лише фахівцям із соціолінгвістики, а й широкому колу користувачів. Як зазначає В. Ю. Михальченко, суть терміна значною мірою розкривається завдяки семантиці слова: «У російській і радянській соціолінгвістиці склалася традиція описового вираження концепта шляхом застосування слів, що правильно орієнтують» [1: 12-13]. Ця традиція дала такі термінологічні сполучення, як *мови міжнародного спілкування*, *мови міжнаціонального спілкування*, *світові мови*, *мова титульної нації*, *регіональні мови* і т. ін.

На першочергову увагу заслуговують терміни, що позначають статус мови. Вони недостатньо уніфіковані як у масштабах окремих національних мов, так і в плані міжмовного співвіднесення термінологічних одиниць. Термінологічні розбіжності стають причиною різних тлумачень користувачами відповідних національних мов текстів мовного законодавства та інших нормативних документів, що регулюють мовну практику. Не сприяють вони й однозначному прочитанню наукових текстів та розумінню полемічних виступів на соціолінгвістичну тематику.

Розглянемо насамперед термінологічні сполучення *державна мова* і *офіційна мова*. У багатьох мовах, зокрема в українській, ці терміни нерідко використовуються як взаємозамінні або синонімічні. За свідченням відомого російського мовознавця і громадського діяча В. П. Нерознака, ще в 1953 р. експерти ЮНЕСКО запропонували розмежування цих термінів, використовуючи для цього англійські вирази national language у значенні «державна мова» і official language — «офіційна мова» [2: 5]. Державна мова, так само як і офіційна мова, є засобом державного управління, законодавства, судочинства, значною мірою присутня в освітній системі, сфері обслуговування і ЗМІ. Водночас, як наголошує В. П. Нерознак[2: 5], державна мова виконує ще одну важливу функцію, властиву не кожній офіційній мові — інтеграційну функцію в межах даної держави в політичній,

соціальній і культурній сферах. У цьому розумінні вона «виступає в ролі символа даної держави» [2: 5]. Термін *державна мова* сприймається в контексті багатьох лінгвокультур як статусно вищий, ніж *офіційна мова*, оскільки він є складником концептів «державотворення» і «державотворча нація» і відбиває роль мови в творенні національної ідентичності й національної свідомості. Такий погляд на мову знаходить своє вираження не лише у висловах літераторів і діячів культури, у наукових публікаціях і виступах політиків, а й в офіційних актах багатьох держав.

Відомі ситуації, коли інтеграційна роль мови не обмежується тільки державними кордонами країни, яка дала назву відповідній мові. Зокрема, це стосується мовної політики Російської Федерації. Ректор Московського державного університету ім. М. В. Ломоносова Віктор Садовничий у своєму виступі «Гуманітарна освіта в Росії: думки вголос» на нараді-конференції «Традиції та інновації в освіті: гуманітарний вимір» (15.02.2007 р.) робить наголос на особливій ролі мови як чинника не тільки культурної, а й державно-політичної інтеграції. З одного боку, «мова — необхідна умова і головна ознака культурної спільності, основа національної самосвідомості» [3: 8].

З другого боку, вона є знаряддям політичного згуртування «співвітчизників» як усередині країни, так і поза її офіційними кордонами»[3: 8]. Говорячи про російську мову, В. Садовничий наголосив, що вона не тільки окреслює кордони існуючої держави, а й є засобом етнокультурної демаркації ширшого простору, на якому ця держава здійснює свій вплив і реалізує свої державні інтереси: «Політичні кордони змінилися швидко, а кордони поширення російської мови, попри всі бажання політиків, напряму непідвладні дії документів. Хоча російська мова офіційно втрачає роль державної на значній частині території Радянського Союзу, вона не перестала бути важливим засобом спілкування» [3: 8]. У своєму виступі В. Садовничий наголошує: «ми повинні всіма силами зберегти роль російської мови … як фактора, що гарантує культурну спільність наших народів» [3: 8]. Інакше кажучи, і поза кордонами держави Росія державна інтеграційна роль російської мови в її неофіційній іпостасі залишається актуальним завданням зовнішньої мовної політики російських владних кіл, а також освітян, інтелектуалів, працівників культури, журналістів та ін.

У публікаціях і виступах російських науковців і політиків нерідко висловлюється думка, що в процесі формування нових незалежних держав «на пострадянському просторі відбувається поступовий розпад єдиного мовного простору» [4: 57] і щонадання російській мові особливого статусу в пострадянських державах є важливим чинником у збереженні її позицій. На цій підставі А. Е. П'янов вважає, що Російська Федерація як «основа російського народу, його мови і культури», може й повинна надавати покровительство і здійснювати захист російського населення держав СНД. На думку цього автора, «у повному обсязі питання про статус російської мови розв'язане тільки в Білорусі» [4: 57].

Подібні погляди висловлюють російські високопосадовці. Голова Ради Федерації Федеральних Зборів Російської Федерації В. І. Матвієнко під час засідання Президії Ради законодавців Російської Федерації при Федеральних Зборах Російської Федерації заявила: «… Ми всі — депутати, регіональні законодавці, федеральні законодавці повинні активно нарощувати зусилля із збереження російської мови, її гармонійного розвитку, із просування її в світі, особливо просування і збереження її на пострадянському просторі» [5].

Важливою особливістю державної мови є те, що держава бере на себе відповідальність за її якісний стан і кодифікацію, за регулювання граматичних, лексичних, словотвірних, стилістичних та інших норм з урахуванням історичних традицій та діалектної бази цієї мови. У одному з суб'єктів Російської Федерації Республіці Саха (Якутія) відповідно до закону («О языках в Республике Саха (Якутия)» 1992, змін. 2002) державними є мова саха і російська мова. Але зазначений закон зобов'язує здійснювати державний захист і піклуватися розширенням громадських і культурних функцій тільки однієї з цих мов — титульної, тобто мови саха (ст. 4). Підставою для цього є зазначення в законі того, що мова саха — це «мова корінної нації, яка дала назву республіці» (ст. 4).

Сприйняття мови як національного надбання, що передбачає право держави і її обов'язок піклуватися якісним станом мови, є важливим складником змісту терміна *державна мова* в контексті його зв'язку з національною історією, з концептами «нація» і «народ». Ця думка виразно виявляється в мовному законодавстві Росії. Відповідно до ст. 1 закону «Про державну мову Російської Федерації» російська мова є державною мовою на всій території держави. Захист і розвиток мовної культури визначається як одне з голових завдань зазначеного закону (преамбула)[1]. Зміст цього завдання конкретизується в подальших статтях закону: «Порядок затвердження норм сучасної російської мови ..., правил російської орфографії і пунктуації визначається Урядом Російської Федерації» (ст. 1, п. 3); «при використанні російської мови як державної мови Російської Федерації не допускається вживання слів та виразів, що не відповідають нормам сучасної російської мови, за винятком слів та виразів, що не мають загальновживаних аналогів у російській мові» (ст. 1, п. 6).

У Російській Федерації для статусного позначення мов місцевого рівня вживаються терміни *державна мова* (автономної республіки) і *місцева офіційна мова*. В абсолютній більшості випадків у конституціях і законодавстві російських автономій уживається термін *державна мова*, вираз*місцева офіційна мова* вживається тільки в законодавстві автономної республіки Саха (Якутія) щодо нетитульних мов цієї автономії: «Евенкійська, евенська, юкагирська, долганська, чукотська мови визнаються місцевими офіційними мовами в місцях проживання цих народів і використовуються нарівні з державними мовами» (закон «Про мови в Республіці Саха (Якутія)» 1992, змін. 2002, ст. 6).

Таке терміновживання відображає положення, зафіксоване в ст. 4, п. 4 закону РФ «Про мови народів Російської Федерації», де зазначено, що в місцях компактного проживання населення, що не має своїх національно-територіальних утворень, поряд з російською мовою і державними мовами республік, «у офіційних сферах спілкування може використовуватися мова населення даної місцевості». Порядок слідування мов вказує на їх градацію за ступенем важливості: (1) державна мова Російської Федерації, (2) державна мова республіки, (3) місцева офіційна мова, тобто *мова населення даної місцевості*, що може використовуватися в*офіційних сферах спілкування*. Закон називає цілий ряд сфер офіційного спілкування, а саме: мова офіційного опублікування правових актів РФ (ст. 12), мова офіційного діловодства і листування (ст. 16–17), мова судочинства (ст. 18), мова географічних назв (ст. 23) і т. ін. Характерно, що попри декларативну рівноправ-

[1] Важливо зауважити, що хоча російська мова має статус державної і в Білорусі, закон «Про мови в Республіці Білорусь» не передбачає жодних заходів щодо регулювання якісних параметрів цієї мови.

ність мов у деяких сферах офіційного спілкування, наприклад у офіційному листуванні та інших формах офіційних відносин, між державними органами й установами суб'єктів Російської Федерації і адресатами Російської Федерації використовується тільки російська мова (ст. 17).

Специфічний випадок уживання терміна *державна мова* щодо суб'єктів, які входять до складу держави, представляє вираз *державна мова республіки* в законодавстві Російської Федерації. Це офіційний термін, який використовується і в законі № 1807–I від 25 жовтня 1991 р. «Про мови народів Російської Федерації» і в законі № 53-ФЗ від 1 червня 2005 р. «Про державну мову Російської Федерації». За своїм змістом він найближчий до терміна *офіційна мова автономії*, прикметник *державна* відображає формальний статус тих суб'єктів федерації, які за законодавством Росії мають назви республік [2]. Наприклад, згідно з Конституцією Республіки Бурятія (від 22.02.1994), «Республіка Бурятія — держава в складі Російської Федерації» (ст. 60); відповідно державними мовами Республіки Бурятія є бурятська і російська мови (ст. 67). Статус державної мови закріплює за бурятською мовою також закон Республіки Бурятія «Про мови народів Бурятії» (№ 221–XII від 10.06.1992).

У вступній частині закону Республіки Бурятія «Про мови народів Бурятії» (№ 221–XII від 10.06.1992) зроблено особливий наголос на націєтворчій ролі мови: «Мова — це духовна основа існування будь-якої нації. Вона є найбільшою національною цінністю. Збереження і розвиток нації насамперед пов'язанізі збереженням і функціонуванням її мови». Регламент Народного Хуралу Республіки Бурятія вказує, що робота в Народному Хуралі здійснюється двома державними мовами (ст. 48.1). Разом з тим у вимогах до лінгвістичної експертизи законопроектів, яку здійснює правове управління Народного Хуралу, визначено, що текст законопроекту має відповідати «нормам сучасної російської мови — граматики, орфографії, морфології, синтаксису і пунктуації» (ст. 89.3). Про відповідність текстів законопроектів «нормам сучасної російської мови з урахуванням функціонально-синтаксичних особливостей текстів законів» повторно згадується в ст. 97.7, але немає жодного аналогічного положення, що стосувалося б державної бурятської мови. Суперечність між декларативною і операційною частинами законодавства вказує на те, що змістове наповнення терміна *державна мова автономної республіки* в цьому випадку не відповідає сутнісним параметрам поняття «держава, державність». Не випадково норми мовного законодавства Бурятії порушуються на найвищому рівні. Так, попри вимогу до кандидата на пост президента республіки володіти обома державними мовами [6], В'ячеслав Наговіцин, призначений у 2007 р. президентом Бурятії, цієї вимоги не дотримувався [7: 13-14].

Змістову девальвацію терміна *державна мова* у використанні щодо мов суб'єктів Російської Федерації посилює відсутність юридичної визначеності в самих текстах законодавчих актів. Наприклад, у Конституції Республіки Дагестан вказано, що державними мовами в цій республіці є «російська мова і мови народів Дагестану» (ст. 11). Оскільки конституція і законодавство Республіки Дагестан не надає переліку цих мов, можна припустити, що такими мовами є насамперед ті, що мають свою писемність, зокрема аварська, агульська, азербайджанська, даргинська, кумицька, лакська, лезгинська, ногайська, рутульська, табасаранська, татська, цахурська, чеченська [8: 7]. Зі зрозумілих причин

[2] Наприклад, у Конституції Республіки Татарстан.

у конституції Дагестану немає вимоги до президента Дагестану володіти державними мовами. Попри високий формальний статус кожної з державних мовДагестану, за свідченнями російських соціолінгвістів, «рейтинг рідної мови падає» [9: 165].

Подібна ситуація характерна для Кабардино-Балкарської Республіки, конституція якої визнає три державні мови: кабардинську, балкарську і російську. За конституцією, вони «використовуються на рівних правах у органах державної влади, місцевого самоврядування, державних установах» (ст. 76). Насправді в виробництві, освіті, сфері духовної діяльності панує російська мова. Політика так званої оптимальної національно-російської двомовності призвела до «проникнення російської мови в найбільш непроникну сферу спілкування — сім'ю» [9: 163].

У «Законі про державні мови в Республіці Комі» (від 28.05.1992) зазначено, що «державні комі та російська мови функціонують на території Республіки Комі на рівних умовах» (ст. 2). Цьому положенню суперечить зміст ст. 7 цього ж закону, де зазначено, що «діловодство, засідання в органах державної влади Республіки Комі в органах місцевого самоуправління ведуться російською мовою». Таким чином, мова комі з формальним статусом державної виведена за межі реального офіційного вжитку на функціональну периферію. На те, що її присутність у системі державної влади є не обов'язковою, а факультативною, вказує модальна конструкція *может употребляться* і прийменник *наряду с* у такому положенні закону:«В органах государственной власти Республики Коми, органах местного самоуправления *наряду* с государственным языком Российской Федерации — русским *может употребляться* государственный язык Республики Коми — коми» (ст. 7).

Під впливом Європейської хартії регіональних або мінори тарних мов у мовну практику більшості слов'янських країн проник англійський термін *minority language*, що належить до категорії дихотомічних, тобто передбачає існування парного антонімічного поняття, а саме *majority language* (мова більшості). Не випадково в термінологічному словнику [10: 219] визначення терміна *minority language* дається через його протиставлення антонімічному термінові *majority language* «мова більшості, мажоритарна мова» (р. 219). Аналогічно пояснюється цей термін у Словнику соціолінгвістичних термінів за ред. В. Ю. Михальченко: «Як правило, міноритарна мова виконує значно менше соціальних функцій, ніж мажоритарна мова, і не функціонує в найпрестижніших сферах спілкування (державне управління, міжнародна діяльність, наука, вища освіта) [11: 129]. Дихотомічне використання термінів міноритарна мова — мажоритарна мова зустрічаємо в ряді інших публікацій [див. наприклад 12. 13, 14, 15, 16].

У російській мові вираз *миноритарные языки* має чималий стаж у науковому й офіційному вжитку. Наприклад, ще в 1993 р. в російському журналі «Социологические исследования» (1993, № 1. — С. 113–115) опубліковано статтю заступника голови Ради з мовної політики в освіті при Міністерстві освіти РФ М. В. Дьячкова з назвою «Миноритарные языки в России». Відповідно до Програми фундаментальних досліджень Президії РАН у 2006–2007 виконувався проект «Миноритарні мови Євразії — історія й сучасність». Із російських публікацій, автори яких використовують вираз *миноритарные языки* варто згадати принаймні такі: *Гришаева Е. Б.* Национальный язык и миноритарные языки Европейских стран с точки зрения образовательной перспективы / Реальность этноса : Материалы VIII Междунар. науч.-практ. конф., 4–7 апреля 2006 г.

— СПб., 2006. — С. 305–309; *Нерознак В. П.* Языковая реформа (1990–1995) // Вестник Российской академии наук. — М., 1996. — Т. 66. № 1. — С. 3–7; *Мечковская Н. Б.* Социальная лингвистика: Пособие для студентов гуманит. вузов и учащихся лицеев. — 2-е изд., испр. — М., 2000. — 207 с.; *Пьянов А. Е.* Статус русского языка в странах СНГ // Вестник Кемеровского государственного университета. — Кемерово, 2011. — № 3. — С. 55–59; і т. ін.

Спостерігається також утворення словотвірних похідних на основі терміна *міноритарна мова*, зокрема в мовознавчих публікаціях російською мовою наприклад: «Иногда в обществе может сложиться определенный социоэкономический и демографический дисбаланс, что может привести к «*миноризации*» одного или нескольких национальных и/или официальных языков» [9: 161]; «В рамках диглоссной и двуязычной языковой ситуации квебекский вариант французского языка характеризуется двойной *миноризацией*, двойным социальным обесцениванием» [16: 214] (курсив наш. — *Б. А.*).

Як свідчать окремі публікації, недостатня уніфікованість термінології призводить до сплутування подібних але нетотожних за змістом термінів. Не завжди правомірно ототожнюються терміни *державна мова* і *офіційна мова*, *регіональна мова* і *міноритарна мова* (*мова національної або етнічної меншини*), *офіційна мовакраїни* і *місцева офіційна мова, офіційна мова* і *мова офіційного використання* тощо. Сплутування термінопонять трапляється навіть у законодавстві однієї республіки. Наприклад, у законі «Про мови в Республіці Саха (Якутія)» російську мову помилково названо офіційною мовою Російської Федерації (ст. 23 і ст. 28), хоча згідно з конституцією й законодавством країни вона є державною мовою Російської Федерації.

ЛІТЕРАТУРА

1.Михальченко В. Ю.О принципах создания словаря социолингвистических терминов: к постановке проблемы // Словарь социолингвистических терминов / Отв. ред. В. Ю. Михальченко. — М., 2006.

2 Нерознак В. П. Языковая реформа (1990–1995) // Вестн. Рос.акад. наук. — М., 1996. — Т. 66. № 1.

3. Виктор Садовничий. Гуманитарное образование в России: мысли вслух. Выступление наВсероссийскомсовещании-конференции «Традиции и инновации в образовании: гуманитарное измерение». 15 февраля 2007 г. Москва, МГУим. М.В. Ломоносова // Безопасность Евразии. – 2007. - № 4.

4.Пьянов А. Е. Статус русского языка в странах СНГ // Вестн. Кемеров. гос. ун-та. — Кемерово, 2011. — № 3.

5. Стенограммазаседания Президиума Совета законодателей Российской Федерации при Федеральном Собрании Российской Федерации06.07.2012.

6. Конституція Республики Бурятия, ст. 70. 2.

7. Катунин Д. А. Языковое законодательство в республиках Сибири // Язык и культура. — 2009. — № 4 (8).

8. Соколовский С. В., Тишков В. А. Европейская языковая Хартия и защита языковых прав в России // Европейская языковая хартия и Россия :Исслед. по приклад. и неотлож. этнологии / Под ред. С. В. Соколовского и В. А. Тишкова. —М., 2010.

9. Самойлова М. Н. Языковая ситуация и языковая политика в современном обществе // Вестн. Волгогр.гос.ун-та. — Сер. 2:Языкознание. — 2009. — № 1.

10. Richards J. C., Platt J., Platt H. Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics. — S. L., 1999.

11. Словарь социолингвистических терминов / Отв. ред. В. Ю. Михальченко. — М., 2006.

12. Абрамова Е. И., Ощепкова В. В. Англо-валлийские культурно-языковые контакты и их влияние на формирование языковой ситуации в Уэльсе // Вестник МГОУ (Московского государственного областного университета). Сер. «Лингвистика». — 2012. № 6.

13. Нозимов А. А. Яыковая ситуация в современном Таджикистане: состояние, особенности и перспективы развития // Автореф. дис. доктора филол. наук. — Душанбе, 2010.

14. Самойлова М. Н. Языковая ситуация и языковая политика в современном обществе // Вестник Волгоградского государственного университета. — Сер. 2 «Языкознание». — 2009. № 1.

15.Суходоева Т. А. Языковые контакты в условиях активного доминирования мажоритарного языка над миноритарным: На примере взаимодействия луизианского варианта французского языка с английским языком : Дис. ... канд. филол. наук. — Ульяновск, 2006.

16.Разумова Л. В. Соотношение понятий «региональный» / «миноритарный» язык // Гуманитарный вектор. — 2011. № 2.

УДК 811.14.04/811.14.06 : 811’162.3

Ващенко О.О.
(Київ, Україна)

СТАРО- ТА НОВОГРЕЦИЗМИ У СКЛАДІ ЧЕСЬКОГО ЛЕКСИКОНУ *(історичний, культурологічний та мовознавчий аспекти дослідження)*

Стаття присвячена історії появи, адаптації та відродження старих грецизмів у чеській мові, створенню чеських неологізмів на основі грецьких морфем. Проводиться порівняльний аналіз тлумачень слів у різних чеських лексикографічних джерелах.

Ключові слова: *запозичення, дивергентне запозичення, грецизм, еллінізм, інвазія.*

Статья посвящена истории появления, адаптации и возрождения старых грецизмов в чешском языке, созданию чешских неологизмов на основе греческих морфем. Проводится сравнительный анализ значений слов в различных чешских лексикографических источниках.

Ключевые слова*: заимствование, дивергентное заимствование, грецизм, эллинизм, инвазия.*

© *Ажнюк Б.М., 2012*

The article is devoted to the history of appearance, adaptation and revival of old Greek words, creating Czech neologisms based on the Greek morphemes. It examines the ways of entering Hellenism into the Czech language.

Keywords: *adoption, divergent adoption, Greek words, Hellenism, invasion.*

Здавна носії різних мов спілкуються між собою: налагоджують політичні та економічні стосунки, обмінюються культурними досягненнями. Унаслідок таких контактів відбувається процес лексичної конвергенції, результатом якої спочатку стала поява слів іншомовного походження, а згодом – і запозичень. Саме наявність запозичених лексем, сталих виразів, афоризмів «готує» кардинальні зміни, що впливають на мовну картину світу [1: 43; 2: 86–87].

У чеській лексикології розрізняють поняття: «іншомовні слова» (ч. *cizí slova*), які вважаються словами іншомовного походження, та «запозичення» (ч. *přejatá slova, přejímka, výpůjčka*), котрі розглядаються як складові чеського лексичного складу. «Чужинність» останніх у мові не відчувається, особливо коли йдеться про старі запозичення. Основою такого розподілу є ступінь адаптації певної лексеми на різних рівнях граматичної системи чеської мови [3: 170–171]. П. Гаузер зазначав, що в мовознавчій літературі поняття іншомовних запозичень є неоднозначним: «Інколи слова адаптовані або ж частково адаптовані окреслюються як *запозичені*, а терміном *іншомовні* позначають ті, котрі не адаптувалися. Наведені терміни не є досконалими, оскільки слова обох типів є чужим і запозиченим» [4: 57]. У своїх працях про структуру запозичення В. Матезіус наголошував на тому, що клас слів, котрий сприймається як питомий, і клас, який сприймається як чужий, утворюють у мові два особливі стилістичні шари. Якщо відтінок «іншомовності» запозиченого слова зникне і, якщо згадані два шари зіллються в один, то результатом цього стане уніфікація [5]. В. Матезіуса підтримали К. Гаузенблаз і Я. Кухарж. На їхню думку, у чеській мові запозичених лексем набагато більше, ніж здається на перший погляд, через те «чужинність» слів можна розглядати у двох аспектах: з погляду походження, коли «чужим» буде вважатись кожне слово, котре чеська мова запозичила з іншої мови, та з погляду сучасної мови, коли «чужим» уважається лише те слово, котре самі носії мови, сприймають як «чужий» елемент [6: 267–281]. Учені констатують, що переважна більшість слів, які сприймаються сьогодні як «чужорідні тіла», мають іншомовне походження, але, з іншого боку існує багато слів, котрі кваліфікуються як власне чеські, хоча вони запозичені з інших мов. Так, до першої групи можна віднести наступні лексеми: *foyer, marketing, fotbal*, до другої, приміром, ч. *škola*, що увійшло через латинську мову (лат. *schola* зі с.-гр. σχολή «спокій, вільно») [там само].

Постає питання – який відсоток складають запозичення у словнику чеському мови? Відповіді науковців дещо відмінні. Так, опрацьовуючи етимологічний словник чеської мови Ї. Голуба й Фр. Копечного, російський лінгвіст О. М. Трубачов серед 4493 слів нарахував лише 177 власне чеських слів, що складає 3% чеського лексикону [7: 67]. Я. Кухарж у словнику чеської літературної мови в діапазоні слів *dějiny – děkovat* нарахував 74 і лише 10 з них були власне чеськими, у діапазоні *pijan – pilný* 106 слів, серед них іншомовних – 63, але в межах лексем *doba – dobrý* зафіксовано 87 власне чеських і лише 3 запозичені лексеми. І, як висновок, учений стверджує, що питома вага слів іншомовного походження складає трохи менше половини словникового складу мови [6: 276]. М.

Тєшілова разом із колективом мовознавців, аналізуючи 10 000 найуживаніших у мові слів, констатувала, що серед них зафіксовано: латинізмів – 523 лексеми, еллінізмів – 288, германізмів – 171, галліцизмів – 152, італізмів – 36, англіцизмів – 30, русизмів – 10, слів з інших мов – 29, власних назв – 45. На підставі цього аналізу авторка дійшла висновку, що слова іншомовного походження складають приблизно 13% досліджуваної лексики [8: 112]. Однак, серед численних запозичень, що функціонують у сучасній чеській мові, є й такі, котрі входять до її активного лексичного фонду. До них належать старогрецизми та неологізми, утворені на основі грецьких морфем. Отже, ***метою*** нашого дослідження є вивчення шляхів засвоєння лексем грецького походження чеською мовою, незалежно від часу їх появи.

Історія появи перших старогрецьких одиниць тісно пов'язана з ґенезою чеського народу, а саме з політичним устроєм країни. Як свідчать історики, у IX ст. християнство до Богемії проникало двома шляхами: із заходу – під впливом Стародавнього Риму (богослужіння велося латиною), та зі сходу. І, хоча останній відбиток візантійського культурного впливу у чехів – старослов'янська літургія – зник наприкінці XI ст., згадки про нього все-таки збереглися [9]. Так, із IX ст. відомими є імена двох святих – *Svatý Konstantin* (с.-гр. Κωνσταντίνος) та *Svatý Metoděj* (с.-гр. Μεθόδιος,). Цікавим є те, що на чеському мовному ґрунті вони набули специфічного звукового та графічного оформлення. Майже до половини XIX ст. ім'я *св. Кирил* старочеською подавалося як *Crha,* що виникло з *Cyrill*[1] (с.-гр. Κύριλλος) а св. Мефодій – як с.-ч. *Strachota* [VW]. Фр. Копечни пояснює це тим, що с.-гр. лексема Μεθόδιος, потрапивши до латини, була хибно транслітерована (*metus)* і перекладалася як «страх» [PNJ].

Найдавнішою пам'яткою, в якій фігурує старогрецька лексема, є чеський релегійний спів «Hospodine, pomiluj ny!». Вона дійшла у вигляді рукопису X–XI ст. і вважається набутком місії Кирила та Мефодія. Як свідчить хроніка Козьми Празького від 1154 р., її співали прості люди вже на посвяті першого єпископа Детмара. Її, до речі, співають у храмах і дотепер. Твір закінчується християнським молитовним зверненням *Krleš* (ч. «Pane, smiluj se», котре є богемізованим утворенням–універбантом від с.-гр. κύριεε ἐλέησον, що, у свою чергу, графічно трансформувалося в *Kyrie eleison, kyrieleison*[2], хоча, як відомо з вищезгаданої хроніки, існували й інші графічні варіанти: *kriles, kerleff, krleyff, krileff, kriles, kryeleff, krleff, krles* [GbSlov].

Іншими історичними джерелами, що зберегли старогрецизми, є перекладений з грецької мови збірник церковних правил і світських законів *Номозакон* (ч. Nomokánon – X ст.) та *Празькі глаголичні уривки гімнів грецького обряду* (ч. Pražské hlaholské zlomky). Ці пам'ятки, датовані XI ст., написані старослов'янською мовою на двох пергаментних листках. До речі, сама назва *Nomokánon* є транслітерацією с.-гр. Νομοκανών і складається з двох грецизмів: νομος «закон» та κανών «рівна палиця, правило, закон» – «закон-правило».

Опрацювавши чеські історичні джерела та лексикографічні джерела різних періодів, ми дійшли висновку, що, безсумнівно, найдавнішими є ті старогрецькі мовні одиниці, котрі чеська мова запозичила з перекладів Святого Письма, житійної літератури, створюючи, таким чином, шар релігійно-богословської лексики, як-от: *anděl* – ἄγγελος, *apokalypsa* – ἀποκάλυψις, *apoštol* – ἀπόστολος, *dogma* – *δόγμα, evangelia(um)* – εὐαγγέλιον та ін. [VW; MESJČ; RČES; PSJČ; SSJČ; ASCS]. Переважна більшість цих лексем мають

доволі вузьку сферу вжитку, проте деякі з них вийшли за межі певного сегменту, «емігрували» до розмовної мови та стали головним компонентом новостворених фразеологічних висловів. Наприклад, саме слово ч. *Bible* є прямим запозиченням зі с.-гр.: τὰ βιβλία мало початкове значення «свитки, книги, папір» і тривалий час розумілося як «Святе Письмо». Наразі, окрім основного значення, воно набуло нових відтінків і називає: 1) особу чи річ, яка користується визнанням, має великий авторитет; 2) товсту, об'ємну книгу [PSJČ]. У словнику чеської літературної мови фіксуються фразеологічні одиниці: вислів *mluvit jako bible* (дослівно – «говорити як по Біблії, по-вченому») та прислів'я *sedláku vidle a knězi Bible* (дослівно – «селянину вили, священику Біблія») [SSJČ].

Другу, найбільшу групу давнього чеського й сучасного чеського словника складають грецизми, котрі вважаються інтернаціональними, і є складовою чеського термінологічного вокабуляру, напр.: *psychologie, filosofie, archeologie, antropologie, etymologie, fyzika, astronomie, genetika* тощо. У свою чергу, кожна з цих наук теж має певний арсенал лексем–староелліністмів. Наприклад, у галузі медицини були засвоєні такі терміни: *diafragma, artérie, aorta, bakterie, anamnéza, prognóza* тощо; у галузі мовознавства: *syntax, thezaurus, lexikon, synonimum, antonimum, ort(h)ografie, fonologie* тощо; у галузі літературознавства: *metafora, epigram, epigraf, poezie, epilog, prolog, strofa, chrestomatie, óda* та ін.; у музиці: *symfonie, melodie, baryton* тощо; в економіці: *monopol, sindikat, oligarchie* та ін.; у біології: *cyklámen, hyacint, eukalypt, kaktus, narcis, arašíd, mandragora* та ін.; у зоології: *delfín, tygr, gorila, pelikán, chameleon* та ін.; у геології: *beryl, magnet, malachit, onyx* та ін.; у галузі спортивної термінології: *atlet, biatlon, olimpiada, pentatlon* та ін.; у суспільно-політичній сфері: *demokracie, monarchie, monarcha, charta, politika, hegemonie, patriota* і под. [MESJČ; RČES; PSJČ; SSJČ; ASCS]. Однак, деякі старогрецькі лексеми були запозичені в чеську мову безпосередньо з латинської, хоча фактично вони походять зі старогрецької. С. Жажа констатує, що, ті грецизми, котрі потрапили до мови через посередництво латини, все ж таки зберегли близьку до оригіналу грецьку вимову [10: 10]. Такі лексеми пропонують називати терміном «греко-латинізм». Хоча, на думку У. Мрозіцької, його використання допустиме лише при дослідженні штучних запозичень [11]. Ми ж пропонуємо такі грецизми називати дивергентними. За етимологічним словником Ї. Рейзека до цієї групи належать лексеми на зразок: *apokryf* < лат. apocryphus < с.-гр. ἀπόκρυφος, *cyklus* < лат. *cyklus* < с.-гр. κύκλος, *cypřiš* < лат. *cypressus, cyparissus* < с.-гр. κυπαρίσσις, *elipsa* < лат. ellipsis < с.-гр. ἔλλειψης, *synagoga* < лат. synagōga < с.-гр. συναγωγή тощо [RČES].

Певну кількість лексем старогрецького походження ми відносимо до розряду європеїзмів, бо вони увійшли до чеської мови через посередництво кількох європейських мов. Наприклад, слово *ekonomie* з погляду етимології є еллінізмом і походить від с.-гр. *οἰκονομία* «господарювання, адміністрація, розподіл», де *οἶκος* означає «дім, домашнє господарство», а *νόμος* – «маю у володінні, вправляю, відаю», але з погляду контактології його можна вважати і германізмом (нім. *Ökonomie*), і галліцизмом (франц. *économie*), і англіцизмом (англ. *economy*) [RČES: 153–154]. Таким чином, мовою-посередником є грецька, а дивергентне запозичення відбувалося через посередництво європейських мов-трансмітерів.

Третю групу складають антропоніми. Ті самі переклади Євангелія, Житій Святих, творів античної літератури подарували чеській мові низку власних імен і дали можливість створити власне чеські деривати. Наприклад, від уже згаданого с.-гр. Κύριλλος

утворилося ч. *Cyril* і похідні *Cyrilek, Cyrda, Cyra, Cýra, Cyroš*; від с.-гр. Στέφανος «вінок, переможний вінок, корона» > ч. *Štěpán* і похідні *Štěpánek, Štěpa, Štěpáneček, Štěpí, Štěpůnek, Štěpíček, Štěpínek*. Власна назва *Mikuláš* є формоутворенням від с.-ч. лексеми *Mikoláš,* котра, у свою чергу, походить від с.-гр. Νίκη λαός «переможець народів». Цим пояснюється поява в сучасній чеській мові низки скорочених та зменшувально-пестливих**,** розмовно-побутових варіантів імені: *Mikulášek, Mikuš, Miky, Mikeš, Mikísek, Mikša, Nikolasek, Nik, Niky, Kulíšek, Kulich.* Менш популярними є імена *Nikita, Evžen, Jeroným* та ін. [EKJ].

Деякі чеські чоловічі власні назви з'явилися в мові за рахунок калькування. Досліджуючи історію розвитку чеської мови, О. Гуєр визначив, що ч. *blahoslaviti* є калькою с.-гр. *εὐλογεῖν*, яке, у свою чергу, утворилося із старослов'янського словотвірного компонента *БЛАГО-* і старочеського *sláva,* що призвело до появи чеського імені та прізвища *Blahoslav*, а також похідного *Blažek* [12: 21].

Серед жіночих імен можна згадати ім'я *Barbora* (інколи *Barbara*), що утворилося від с.-гр. βαρβαρος (дослівно – «незрозуміло які», «іноземка»), а від нього похідні: *Bára, Barunka, Baruška, Barka, Barča, Barborka.* Старогрецьким за походженням є ім'я *Elena* < Ἑλένη «селена» (похідні *Elke, Elenka, Elen, Ela, Eleni)* або ж варіант *Helena* (похідні *Hela, Helenka, Helča*), *Agáta, Alexandra, Kristýna, Kyra* та ін. Загалом, в енциклопедії власних імен ми нарахували 65 імен грецького походження [EKJ].

Четверту групу, значно меншу за кількістю одиниць, складають крилаті вислови давньогрецьких мудреців, сентенції та фразеологічні одиниці, котрі увійшли до чеської мови через античну міфологію, напр.: *heuréka* (Архімед – «знайшов»), *próte filosofia* (Аристотель – «перша філософія»), *Ikarův pád, Pyrrhovo vítězství, Sysifovská práce, Panický strach, Tantalova muka, Augiášův chlév* тощо.

На одному чеському туристичному сайті «Greece Tours» у розділі «Zajímavosti o Řecku» зазначено, що Греція подарувала світові 51807 найуживаніших слів [13]. На жаль, на Інтерент-сторінці немає посилань, хто є автором цих підрахунків, та й ми аж ніяк не можемо бути впевненими в тому, що чеська мова запозичила до свого активного словника таку кількість лексичних одиниць, проте стверджуємо, що й донині старо- та новогрецизми складають чималий відсоток слів у чеському лексиконі.

Для перевірки такого твердження був проведений кількісний підрахунок лексем на літеру «А» за академічним словником іншомовних слів (видання 2001 року). З'ясувалося, що серед 3879 зафіксованих одиниць, слова грецького походження складають 1259 одиниць: *abiogeneze, abiogenní, abraxas, abysál, abysofobní* та ін; греко-латинізми – 270: *abakus, ablefarie, absorpciometr, acetamid* тощо; таких, що утворені штучно чи методом гібридизації (на базі морфем грецького походження) нарахована 241: *abilympiáda, abiolympiáda* (англ. + гр.), *abreografie* (BI + гр.), *acetaldehyd* (лат. + араб. + гр.), *aerobus* (гр. + англ. < лат.), *aerofilatelie* (гр. + франц.), *aeroklub* (гр. + англ.), *aerolinie, aerolinka* (гр. + нім. < лат.) і т. п. [ASCS: 15–87]. Цей факт підтверджує думку про те, що із загальної кількості чеських слів на літеру «А» грецизми і грецькі морфеми становлять 46%. За рахунок цього, зокрема, виникла можливість утворити неологізми в сучасній чеській мові.

Слід зазначити, що останнім часом у чеській мові простежується досить показовий процес – інвазія старогрецизмів. Він характеризується повторним запозиченням у тій самій формі, але з іншим значенням, й у цьому процесі інші мови стають для чеської

мовами-трансмітерами. Наочним прикладом такого явища може бути історія грецького слова *ikona*. Його відродження відбулося за рахунок англійської (а, точніше, американського варіанту цієї мови).

За етимологічним словником Ї. Рейзека ч. *ikona* – це «образ Христа або святих (у православній церкві)». Лексема потрапила до мови через посередництво російської, зі старослов'янської мови *ikona, ikuna*, котра, у свою чергу, походить від середньогрецького слова *εἰκόνα*, і, відповідно, від с.-гр. *εἰκόν* «образ, картина» [RČES: 234]. Хоча вона і вважається старогрецизмом, проте ані «Малий старочеський словник», ані «Електронний словник старочеської мови», ані «Словник старочеський» Я. Гебауера та «Словничок старочеської мови» Ф. Шімека лексему не фіксують. Натомість, словник-довідник чеської мови, без етимологічної довідки, реєструє її зі значенням «образ Христа чи святих у християн східного обряду» [PSJČ]. Словник літературної чеської мови подає більш розгорнуту інформацію: з погляду морфології – спочатку слово вживалося у чоловічому роді (*ikon, -u ч.р.); з погляду етимології – є еллінізмом, проте до мови потрапило через посередництво російської мови; з погляду номінації – це «образ Христа або святих, намальованих, як правило, на дерев'яній або металевій дощечці (у візантійському чи східнослов'янському стилі)» [SSJČ].

У наш час для старогрецизмів характерним є розширення значень, які були зафіксовані в лексикографічних джерелах. Так, в «Академічному словнику іншомовних слів», реєстрова одиниця тлумачиться і як комп'ютерний термін. Вона супроводжується позначенням англ. < гр. і тлумачиться як «графічний символ, піктограма, що вказує на екрані комп'ютера програму, файл, функцію комп'ютерної програми тощо» [ASCS: 320]. Від неї утворилися нові субстантиви *ikonomanie, ikon-menu,* зменшувально-пестливе *ikonka* та прикметник *ikonový* [SN1: 111]. У засобах масової інформації розуміється як «ідол, символ, типовий представник чогось» [SN2: 170]. Сучасний стан чеської мови характеризується новими дериватами на зразок: *pop-ikona, gigaikona*, *ikoničnost, ikonický, ikonizování, ikonoklazmus* тощо [PSJČ; ASCS; SN1, SN2]. З цього ми робимо висновок, що соціальні зміни у чеському суспільстві зумовили активізацію дії конвергенції та дивергенції в галузі комп'ютерної та лексики моди, сприяли відродженню старогрецизму *ikona* і розширенню його семантичного поля за рахунок чеських лексичних дивергентів.

Суттєву роль у створені богемізованих новотворів відіграють також і морфеми грецького походження, які широко використовуються у чеській науковій термінології. До таких відносяться: *bio-, hidro-, geo-, antropo-, chrono-, psicho-, mikro-, demo-, teo-, paleo-, neo-, makro-, poli(y)-, mono-, auto-, pseudo-, anti-, a-, -logie, -grafie, -metrie, -filie, -fobie, -os, -drom*. Проте сьогодні грецькі морфеми вийшли за межі наукового сегменту й увійшли до мови повсякденного вжитку. Чеські ЗМІ, а особливо реклама, рясніють неологізмами на кшталт: *elitofobie, pseudoaféra, bio-čaj, anti-hvězda, demoarchiv, mikroanekdota* тощо.

Таким чином, проведене дослідження свідчить про те, що: старо- та новогрецизми є невід'ємною частиною сучасного чеського лексикону; засвоєні грецькі лексичні одиниці функціонують за тими ж граматичними законами, що й і власне чеські; грецькі деривати, утримуючи статус інтернаціональних, залишаються універсальним компонентом для створення неологізмів у сучасній чеській мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Havránek B. Réponses aux questions du III Congrés Internatinal de Slavistes (Philologues slaves) à Belgrade, 1939. – S. 41–43.

2. Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка / Н.М. Шанский. – М.: Просвещение, 1972. – 253 с.

3. Svobodová D. Přejatá slova v češtině z pohledu uživatelů jazyka / Diana Svobodová // Český jazyk a literatura 7–8, roč. 51. – Praha: Fortuna, 2000/2001. – S. 170–178.

4. Hauser Př. Nauka o slovní zásobě: učebnice pro vys. školy / Přemysl Hauser. – 1. vyd. – Praha: SPN, 1980. – 192, [1] s.

5. Mathesius V. Cizí slova ze stanoviska synchronického / Vilém Mathesius. Čeština a obecný jazykozpyt. Soubor statí. – 1. vyd. – Praha: Melantrich, 1947. – S. 96–109.

6. Čeština za školou / Připravil kolektiv bohemistů z Ústavu pro jazyk český ČSAV, filozofocké fakulty UK aj. za hlavní redakce prof. dr. Karla Hausenblase, DrSc., a dr. Jaroslava Kuchaře, CSc. – Praha: Panorama, 1979. – 482, [1] s.

7. Трубачев О. Н. Принципы построения этимологических словарей славянских языков / О. Н. Трубачев // Вопросы языкознания. – 1957. – № 5. – С. 58–72.

8. Těšitelová M. O přejatých slovech v češtině z hlediska kvantitativního / Marie Těšitelová // Slovo a slovesnost : časopis pro otázky teorie a kultury jazyka 2, roč. 51. – Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, 1990. – S. 111–123.

9. Степовичъ А. Очеркъ исторіи чешской литературы / Составилъ А. Степовичъ. Изданіе Кіевскаго Славянскаго Общества. – К.: Тип. Е. Т. Кереръ Большая Владимірская ул., д. Сѣтовой, 1886. – 336 с.

10. Žaža S. Ruština a čeština v porovnávacím pohledu / Stanislav Žaža. – 2., přeprac. vyd. – Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 1999. – 122 s.

11. Мрозіцька У.Л. Інтра- та екстралінгвальні чинники розвитку мови- реципієнта (на матеріалі латинських запозичень в українській мові) Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.15 / Уляна Любомирівна Мрозіцька; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 18 с.

12. Гуйер О. Введение в историю чешского языка: Пер. с третьего чеш. издания доц. А. Г. Широковой / Под ред. и с предисл. проф. П.С. Кузнецова. Изд. 3-е, стереотипное / перевод O. Hujer Úvod do dějin jazyka českého. Třetí vydání. – Praha, 1946. / – М.: Изд-во иностр. лит., 1953. – 130 с.

13. Greece Tours. [Электронный ресурс] – Режим доступу до сайту: http://www.greece-tours.cz/zajimavosti-o-recku/z-rectiny-pochazi-51807-slov/. – Назва з екрана.

14. Паньків У. Л. Історичні джерела українських лексичних латинізмів / Уляна Любомирівна Паньків // Studia Linguistica. Випуск 5/2011. – С. 386–391. [Электронный ресурс] – Режим доступу до джерела: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Stling/2011_5_1/386_391.pdf.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

ASCS Akademický slovník cizích slov / kolektiv autorů pod vedením Jiřího Krause. – Praha: Academia, 2001. – 836 s.

EKJ V. Rameš Po kom se jmenujeme. Encyklopedie křestních jmen. / Václav Rameš. [Электронный ресурс] – Режим доступу до джерела: http://libri.cz/databaze/jmena/index.php. – Назва з екрана.

GbSlov Gebauer J. Slovník staročeský / Jan Gebauer. - 2., nezměn. vyd., (V Academii 1.) [on-line]. – Praha: Academia, 1970. – 2 sv. Verze 0.4.2. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. [Электронный ресурс] – Режим доступу до джерела: http://vokabular.ujc.cas.cz.

MESJČ Machek V. Etymologický slovník jazyka českého / Václav Machek. – Druhé, opravené a doplněné vydání. – Praha: Academia, Nakladatelství Československé Akademie Věd, 1968. – 866 [1] s.

PSJČ Příruční slovník jazyka českého. – V Praze: Státní nakladatelství: Školní nakladatelství : SPN, 1935-1957. – 9 sv.

RČES Rejzek J. Český etymologický slovník / Jiří Rejzek. – Vyd. 1. – Voznice: Leda, 2001. – 752 s.

SN1 Nová slova v češtině: slovník neologizmů / kolektiv autorů pod vedením Olgy Martincové. – Vyd. 1. – Praha: Academia, 1998. – 356 s.

SN2 Nová slova v češtině 2 : slovník neologizmů / kolektiv autorů pod vedením Olgy Martincové. – Vyd. 1. – Praha: Academia, 2004. – 568 s.

SSČ Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Zpracoval lexikografický kolektiv ÚJČ ČSAV / Hlavní red.: Josef Filipec, František Daneš. – Praha: Academia, 1978. – 800 s. i Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky. Zpracoval lexikografický kolektiv Ústavu pro jazyk český Akademie Věd České Republiky. – 4. vydání r. 2005, dotisk 2007. – Praha: Academia, 2007. – 648 s.

SSJČ Slovník spisovného jazyka českého / za vedení Boh. Havránka ... [aj.] zpracoval lexikografický kolektiv Ústavu pro jazyk český ČSAV. – 2., nezměněné vyd. – Praha: Academia, 1989. – 8 sv.

VW Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.4.2. [citováno ze dne 8. 8. 2008]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. [Электронный ресурс] – Режим доступу до джерела: http://vokabular.ujc.cas.cz. – Назва з екрана.

PNJ Kopečný Fr. Průvodce našimi jmény / František Kopečný; [předmluva František Kopečný, Vladimír Šmilauer]. – 2., přeprac. a rozš. vyd. – Praha: Academia, 1991. – 259 s.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

англ. – англійська	нім. – німецька
араб. – арабська	с.-гр. – старогрецька
ВІ – власне ім’я	с.-ч. - старочеська
гр. – грецька	франц. – французька

ПРИМІТКИ

1. За енциклопедією власних імен назва походить від ст.-гр. Kyrios та інтерпретується як «Господи, владика» або «Господень». Інколи маркується як перське Kuruš із значенням «сонце» [EKJ].
2. У сучасній чеській мові функціонує теж й у такій графічній формі.

УДК 812.01/03

Звонко Г.О.
(Київ, Україна)

УКРАЇНСЬКІ ІМЕННИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ АГЕНТІВ ПЕРЕТВОРЕННЯ

У статті вивчаються лексичні одиниці, що входять до лексико-семантичного мікрополя АГЕНТ ПЕРЕТВОРЕННЯ. Основна увага приділяється вивченню ономасіологічних властивостей і семасіологічних характеристик цього мікрополя, дослідженню принципів ієрархічної організації слів, що входять до названої семантичної сфери.

***Ключові слова**: сема, семантика, перетворення, агент (агенс), пацієнс.*

В статье изучаются лексические единицы, входящие в лексико-семантического микрополе АГЕНТ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ. Основное внимание уделяется изучению ономасиологических свойств и семасиологичних характеристик этого микрополя, исследованию принципов иерархической организации слов, входящих в названную семантическую сферу.

***Ключевые слова**: сема, семантика, преобразования, агент (агенс), пациенс.*

The article deals with the lexical units that make up the lexical-semantic microfield AGENT OF TRANSFORMATION. The focus is on learning onomasiological properties and semasiological characteristics of the microfield, the study of the principles of hierarchical organization of words which constitute semantic field.

***Keywords**: sema, semantics, conversion, agent (agens), patiens.*

Метою пропонованого наукового викладу є дослідження українських іменників на позначення агентів перетворення як засобів об'єктивації семантики метаморфози в українській мові.

Досягнення поставленої мети вимагає вирішення таких **завдань**:

1) окреслення кола іменників, що вживаються на позначення агентів / посередників перетворення;

2) реконструювання моделі мікрополя АГЕНТ ПЕРЕТВОРЕННЯ і з'ясування його місця в структурі макрополя ПЕРЕТВОРЕННЯ.

Сукупність одиниць на позначення феномену перетворення / метаморфози може бути представлена як польова модель – лексико-семантичне поле (далі – ЛСП) ПЕРЕТВОРЕННЯ, одиниці якого пов'язані між собою семантично і структурно. При цьому – з

© *Звонко Г.О., 2012*

огляду на специфіку своєї структурно-семантичної організації – поле ПЕРЕТВОРЕННЯ може розглядатися як ***макрополе***, що представлене низкою ***мікрополів***, тобто «функціонально-семантичних зон» (Д.І. Лалаєва), конституенти яких відображають різні іпостасі феномену перетворення.

У своєму баченні системи мікрополів, що утворюють макрополе ПЕРЕТВОРЕННЯ, ми спираємося на висновки М.О. Кравченко про основні конституенти ситуації перетворення. У своїх студіях дослідник вирізняв: а) *суб'єкт перетворення* – ту вихідну іпостась, яка, власне, зазнає перетворення, переходить в іншу іпостась; б) *дію-перетворення* – безпосередній процес переходу вихідної іпостасі у нову іпостась; в) *об'єкт перетворення* – предмет / істоту, що з'явилася в результаті перетворення, нову іпостась; г) *модус* перетворення – спосіб, у який відбувається перетворення; д) *агента* перетворення – особу, яка здійснює перетворення вихідної іпостасі у нову іпостась [2: 9].

Кожний з цих конституентів ситуації перетворення, взятий в аспекті їх мовних реалізацій, може бути представлений як мікропольова структура і осмислений у термінах ядра й периферії. Відтак сукупність лексичних одиниць (далі – ЛО), об'єднаних спільною семантикою «агент перетворення», розглядається нами як ***мікрополе***, що є одним з компонентів макропольового утворення ПЕРЕТВОРЕННЯ. Усередині мікрополя «агент перетворення» розрізняємо ядро, навколоядерну і периферійну зони.

Спираючись на розвідки М.О. Кравченка [2], Л.Ю. Дикаревої [1] та ін., зазначимо, що така функціональна іпостась, як агент / агенс перетворення виокремлюється передусім тоді, коли йдеться про *вимушені* перетворення (тобто такі, що відбуваються здебільшого поза власним бажанням суб'єкта метаморфози) – коли дія агенса спрямовується на когось / щось (пацієнса). Водночас, розуміючи, слідом за Кравченком, *агента* перетворення як особу (чи сутність), яка здійснює перетворення вихідної іпостасі у нову іпостась [2: 9], логічно говорити про агента/агенса перетворення й у випадку метаморфози активної дії (або, за визначенням Л.Ю. Дикаревої, *аутометаморфози*), коли суб'єкт метаморфози перетворюється на когось / щось з власної волі. У цьому випадку слід вести мову про злиття функціональних іпостасей агенса і пацієнта, суб'єкта і об'єкта перетворення.

Відтак родова сема (або гіперсема), яка питома для лексичних одиниць, що формують мікрополе АГЕНТ ПЕРЕТВОРЕННЯ, може бути інтерпретована як особа / сутність / персонаж, що володіє природною чи набутою здатністю змінювати морфологічні ознаки / природу живих і неживих істот і продукує такі метаморфози.

З огляду на особливості референта, носіями даної семи як одиниці смислу виступають винятково іменники. З-поміж цілої низки субстантивів, у яких присутня ця сема (***чарівник, чаклун, ворожбит, волхв, чародій, характерник, чорнокнижник, градівник, химородник, яритник, знахар, босоркан, шаркан, відьмак*** та ін.), до *центральної* зони мікрополя «агент перетворення» ми віднесли ті ЛО, які реалізують ідею метаморфози незалежно від контексту і є найбільш звичними для свідомості українського мовного колективу щодо позначення агентів перетворення. У межах центру ЛСП *ПЕРЕТВОРЕННЯ* ми розрізняємо ядро і навколоядерну зону.

За традицією, що сформувалася у сучасному мовознавстві, *ядерними* вважають ті елементи ЛСП, які є «прямими позначеннями» (Д.І. Лалаєва) того чи іншого явища. Ядерний елемент містить родову сему, або *гіперсему*, що виступає як семантичний компонент вищого рівня ієрархії і є тим каркасом, на основі якого відбувається семантичне

розгортання поля. При цьому дослідники наголошують, що зазвичай семантика ядерних лексем не ускладнена додатковими смислами.

У зв'язку з цим одразу зазначимо, що в тлумачних словниках сучасної української мови нам не вдалося виявити таких іменників, які на сучасному етапі розвитку мовної свідомості мали б у структурі значення тільки сему «агент перетворення» – тобто були б специфікованими позначеннями суто особи чи істоти, яка виступає актором (у термінах лінгвістичного функціоналізму) і продукує перетворення, спрямовані на зміну власної природи (аутометаморфоза) чи природи пацієнса (пасивна метаморфоза). П р и ч и н у цього можна вбачати в особливостях української фольклорно-міфологічної традиції, одним з ключових в якій був феномен чарівної метаморфози і постать її продуцента, яка (постать) в процесі розвитку мовної свідомості набула додаткових смислів. На сьогодні, як свідчить наведений вище перелік іменників, сема «агент перетворення» представлена в цілій низці лексем-субстантивів, що належать до різних функціональних стилів мови. Тому як ядерний елемент для мікрополя АГЕНТ ПЕРЕТВОРЕННЯ ми ідентифікуємо іменник, в якому ця сема є не лише головною, але й який є стилістично й аксіологічно нейтральним, – *ЧАРІВНИК*.

В академічному словнику української мови подається таке значення цього субстантиву: *ЧАРІВНИК* – 1. заст. **Чаклун** [15, т. 11, с. 270]. 2. перен. Людина, яка захоплює, приваблює чим-небудь (поетичним словом, грою, музикою і т. ін.) [16 (11: 270)].

З огляду на домінантний статус у структурі значення цього іменника-номінанта родової семи «агент перетворення», його можна розглядати як ***гіперонім***.

Навколоядерну зону субстантивного лексико-семантичного поля АГЕНТ ПЕРЕТВОРЕННЯ виформовують одиниці, які групуються навколо базової лексеми-номінанта *ЧАРІВНИК* на основі інтегрального, спільного з ядром і один з одним, значення, водночас відрізняючись від ядра і рядопокладених одиниць диференційними значеннями: *чаклун, чародій, ворожбит*. Академічний тлумачний словник подає такі значення цих субстантивів:

ЧАКЛУН – 1. заст. Людина, яка займається **чаклунством** // нар.-поет. Казковий персонаж, який впливає *магічними діями* на природу й людей; **чарівник** [16 (11: 266)]. Пор.: *Раз у раз пригадувалося їй чудове «Лебедине озеро» і красуня-дівчина, яку злий* ***чаклун*** *перетворив на лебедя* [5: 78].

До цієї ж зони мікрополя АГЕНТ ПЕРЕТВОРЕННЯ віднесено й субстантив *ВОРОЖБИТ*. Згідно даних Академічного тлумачного словника, окрім значення **чарівник** (пор.: [Христя:] *Що ж той* ***ворожбит*** *зробе [зробить]? [Маруся:] Що? Перекине Семена вовкулакою, а тоді й роби, що хочеш...* [10 (1: 89)]), іменник *ВОРОЖБИТ* має значення «Той, хто вгадує майбутнє чи минуле за якимись прикметами» (по зорях, по руці, ворожачи на картах). Таким чином, цей номінатив несе у собі інтегративну сему, що споріднює його з базовими лексемами *ЧАРІВНИК і ЧАКЛУН,* та диференційну сему «віщун, провісник», що вписує його в синонімічний ряд *ЗВІЗДАР, ЗНАХУР, ВІДЬМАК, ВІДЬМАР,* іст. *ВОЛХВ; АСТРОЛОГ, ХІРОМАНТ*.

До навколоядерної зони слід віднести і субстантив *МАГ*, семантична структура якого є майже ідентичною до семного складу іменника *ВОРОЖБИТ,* за винятком конотативної семи, яка, на наш погляд, пов'язана із вкоріненістю субстантивів *ВОРОЖБИТ* і *МАГ* у різні народно-культурні традиції. *ВОРОЖБИТ* – характерна постать східнослов'янського

етноландшафту, номен на позначення людини, котра володіла особливими властивостями і спеціальними знаннями, за допомогою яких впливала на природу чи інших людей. Номен «ворожбит» етимологічно пов'язаний зі словом «ворожба», оскільки у своїй практиці ворожбит використовував замовляння і магічні ритуали дохристиянської доби, тобто покладався на допомогу «ворожої» (чорної, диявольської – з точки зору християнської церкви) сили. Звідси й переважно негативне емоційно-експресивне забарвлення цієї лексеми.

Натомість іменник-номінатив *МАГ* (грец. *magos* від перс. *mug* – вогнепоклонник) первісно вживався на позначення жреців давнього Сходу, які виконували релігійні обряди, тлумачили сни, а також – подібно до ворожбитів – провіщали майбутнє, пор.: *На далекій вежі видко* ***магів*** *вавілонських, що ворожать по зорях* [12 (2: 146)]. На сучасному етапі домінантною у структурі значення цього іменника є інтегральна сема «Той, хто володіє таємницями магії; **чародій**, **чарівник**». В Академічному тлумачному словнику це значення подане як значення 2 субстантива *МАГ*: «Людина, що нібито володіє таємницями магії; **характерник**, **чарівник**» [16 (4: 588)]. Зазначимо, що на відміну від субстантивів *ЧАКЛУН* та *ВОРОЖБИТ*, у структурі значення іменника *МАГ* можна виділити диференційні семи «добрий чарівник» та «злий чарівник».

До зони *ближньої периферії* мікрополя АГЕНТ ПЕРЕТВОРЕННЯ ми віднесли ЛО, в яких ця сема виступає в якості *однієї з* диференційних, перелічених у словниках. До названої зони слід віднести, зокрема, субстантиви, які номінують агентів перетворення, що можуть бути ідентифіковані як істоти жіночої статі, – такі, як *ЧАРІВНИЦЯ, ЧАКЛУНКА, ФЕЯ, ВІДЬМА*.

Іменник *ЧАРІВНИЦЯ*, на нашу думку, знаходиться на межі центральної зони і ближньої периферії, оскільки його перше значення «Жіночий рід до *ЧАРІВНИК*» [16 (11: 270)] відповідає родовій семі «агент перетворення», що забезпечує його семантичну близькість до ядерного елементу-гіпероніма. Водночас у народно-поетичній традиції цей іменник «уживається як прикладка на означення чого-небудь незвичайного, захоплюючого» [16 (11: 270)], пор.: *Чого квилите так жалібно у скрипки-****чарівниці****?* [19 (2: 74)]; *Маю думи-****чарівниці****, Що для них нема на світі Ні застави, ні границі* [12 (1: 385)]. Окрім цього, іменник *ЧАРІВНИЦЯ* вживається у переносному значення для номінації «надзвичайної вроди дівчини, жінки» [16 (11: 270)] (пор.: *Мав я шаблю і рушницю, Ще й дівчину-****чарівницю*** [20: 62], а також як «пестливе звертання до коханої дівчини або дружини» [16 (11: 270)].

До ближньої периферії нами віднесено також номінатив *ЧАКЛУНКА* як «заст. розм. жіночого ріду до *ЧАКЛУН*» [16 (11: 266)], що в поетичній традиції уживається також як прикладка на позначення незвичайного, захоплюючого своєю красою предмету/явища, що презентується іменником жіночого роду.

Як одна з диференційних, сема «агент перетворення» присутня також в структурі значення номінатива *ФЕЯ* (фр. *fee*, англ. *fairy*), що походить з кельтського і німецького фольклору. Сьогодні номінатив *ФЕЯ* вживається на позначення **чарівниці** – «істоти жіночої статі, здатної творити чудеса» [16 (10: 581)]. При цьому фея найчастіше виступає в якості агента пасивної метаморфози. У якості диференційної в структурі значення субстантиву *ФЕЯ* слід розглядати сему «жінка, яка чарує своєю грацією, красою» та «яка робить добро, приносить щастя» [16 (10: 581)], пор.: *Ваша <u>добра</u>* ***фея*** *має рацію, коли клопочеться за вас* [7: 330].

До ближньої периферії ми віднесли також субстантив на позначення агента перетворення жіночої статі *ВІДЬМА*, який також несе у собі інтеграційну сему «агент перетворення» («**чаклунка**» [17 (1: 666)]). Однак, на відміну від *ФЕЇ*, *ВІДЬМА* є персонажем слов'янського фольклору і позначає демонічну істоту, яка може продукувати і пасивні, і активні метаморфози, пор.: *Чого вона тільки не виробляла, ота родима* ***відьма****! Перекидалась у полотно, що біліло смерком попід лісом, повзла вужем або котилась горбами прозорим клубком* [9 (2: 333)]; *Розказував [дід Наум] билиці й небилиці<…> про* ***відьом****, що в кішку обертаються* [14 (2: 28)]; ***Відьма*** *мене знайшла і обернула в тростинку* [Дівчина-тростинка]. Окрім цього субстантив *ВІДЬМА* має ще дві диференційні семи: а) «жінка-чаклунка, що знається з нечистою силою і сама є її уособленням»; б) «жінка-чаклунка, що заподіює людям тільки шкоду» [16 (1: 666)], а також яскраво виражену конотативну сему, яка зумовлює її вживання в якості лайливої номінації «нечепурної, розхристаної або сварливої, *злої* жінки» [16 (1: 666)].

Зона *дальньої периферії* мікрополя АГЕНТ ПЕРЕТВОРЕННЯ формується одиницями, в яких вказівка на агента перевтілення є однією з диференційних сем, що виражена імпліцитно. За цим критерієм до дальньої периферії мікрополя АГЕНТ ПЕРЕТВОРЕННЯ слід віднести вкорінений у давньогрецькій міфологічній традиції міфонім *ЦИРЦЕЯ* – ім'я лихої німфи-**чарівниці**, яка жила на острові Еея і обернула супутників Одіссея на свиней, пор.: *Живе на острові цариця,* ***Цирцея****, люта чарівниця і дуже злая до людей; Які лиш не остережуться, А їй на острів попадуться, Тих переверне на звірей* [8 (1: 159)]; *І стрілася йому Цирцея, / Як він в палац її зайшов. / Стала Цирцея, чаклувала* [13]. У такому значенні номінатив *ЦИРЦЕЯ* є гіпонімом ядерної лексеми досліджуваного мікрополя. Аналогічні гіперо-гіпонімічні відносини питомі й для міфонімів *ОХ*, *ЧУГАЙСТЕР*, а також для низки інших гіпонімів-власних імен фантастичних персонажів, пов'язаних з фольклорно-міфологічними традиціями різних народів.

До зони *дальньої* периферії ми віднесли передусім *оказіональні* / перифрастичні утворення на позначення агентів метаморфози, в яких аналізована сема має експліцитний характер, на кшталт: *Пішов в атаку Одіссей: // «А ну бігом,* ***чаклунська сила****, // Щоб зараз тут перетворила // Тварин усіх цих у людей!»* [13].

У *дальню* периферійну зону мікрополя АГЕНТ ПЕРЕТВОРЕННЯ входять також номінативні одиниці, які втрачають певні базові ознаки, при цьому залишаючи одну з ознак як родову і набуваючи інших семантичних компонентів.

Таким, зокрема, є субстантив *ПЕРЕВЕРТЕНЬ,* також пов'язаний зі східнослов'янською міфологічною традицією. За народними повір'ями *ПЕРЕВЕРТЕНЬ* – «людина, чаклуванням обернута на тварину або предмет; **нечиста сила, що набрала вигляду кого-, чого-небудь»** [16 (6: 138)]. Наявність семи «агенс/пацієнс перетворення» у структурі значення *ПЕРЕВЕРТЕНЬ* зумовлена насамперед дохристиянськими тотемістичними віруваннями – уявленнями про здатність людей обертатися на тварин і навпаки [16 (6: 138)]. Однак в процесі розвитку мовної свідомості субстантив *ПЕРЕВЕРТЕНЬ* практично втратив сему «людина, чаклуванням обернута на тварину або предмет», тоді як сема «представник нечистої сили, що має властивості змінювати власну природу», збереглася і призвела до появи нового семного компоненту «людина, що зрадила свої переконання» [16 (6: 138)], пор.: *Народ мій є! Народ мій завжди буде! Пощезнуть всі* ***перевертні*** *й приблуди І орди завойовників-заброд!* [15: 18]. З цієї нагоди слід згадати й поширений у живому мовленні

і мові мас-медіа усталений вираз «*перевертні у погонах*» (як позначення корумпованих співробітників міліції).

Те ж саме стосується й іменника *ВІДЬМАК*. З огляду на етимологію (субстантив *відьмак*, як і *відьма,* походить від праслов'янс. **vědě* «я знаю», д.-руськ. *вѣдь* «чаклунство, відьомство, знання») воно входить до периферійної зони лексико-семантичного мікрополя *ПРОВІСНИК*. Однак в свідомості сучасних носіїв мови ця сема практично деактуалізована; родовою ж на сучасному етапі виступає сема «**чаклун**», а диференційною – «чоловік, який знається з 'нечистою силою'» [17 (1: 667)].

Можна говорити про наявність у мікрополя АГЕНТ ПЕРЕТВОРЕННЯ також *крайньої периферії*, на яку накладаються периферії інших лексико-семантичних полів. У цій зоні розташовані такі елементи, які за своєю ядерною семантикою відносяться до інших лексико-семантичних полів, але в якості потенційної або периферійної містять сему «агент перетворення».

Передусім це ЛСП «назви людей за їхньою національною / етнічною приналежністю». Можливість використання одиниць цього ЛСП зумовлена тим, що в українській народній свідомості наймогутнішими чаклунами вважалися чужинці, найчастіше цигани тощо, пор.: *Один старий* ***циган*** *уже став* <u>*чаклувати*</u> [18: 15].

Сему «агент перетворення» як периферійну чи потенційну містять також ЛО, що відносяться до ЛСП «нечиста сила». Це, насамперед, *БАБА-ЯГА* – «казковий персонаж східних і західних слов'ян; зла баба-**чаклунка»** [16 (11: 622)], пор.: *А* ***баба-яга*** <u>*обернулася*</u> *молодцем пригожим і стала з того берега ласкаві мови говорити* [6].

До крайньої периферії традиційно відносять також одиниці, які виходять з ужитку або є діалектизмами. У нашому випадку до групи таких лексем належать: *ЧУДЕСНИК* – розм., заст. **Чаклун** (у 1 знач.) [16 (11: 373)]; *ШЕПТУН* – у своєму застарілому значенні: «Той, хто, **чаклуючи**, промовляє наговір, нашепт, приворот» [16 (11: 442)]. До цієї ж зони відноситься іменник жіночого роду до *ШЕПТУН – ШЕПТУХА* (часто: *баба-шептуха*); *ХИМОРОДНИК* – «**колдунъ**, знахарь». [17 (4: 398)]; «**ворожбит**» [16 (11: 59)]; *ХАРАКТЕРНИК* – заст. **чаклун**, **чарівник** на Запорізькій Січі; *МОЛЬФАР* – **діал**. 1. **Чарівник**. 2. Злий дух, чорт. [16 (4: 793)].

Також необхідно говорити про наявність у мікрополі АГЕНТ ПЕРЕТВОРЕННЯ *маргінального* шару, в якому розміщуються елементи інших ЛСП, які набувають даної семи лише через контекст. Це здебільшого елементи центральної зони таких ЛСП, як «людина» та «родина»: *БАБА, ДІД, ДІВЧИНА, СИН*, *ЦАРИЦЯ* тощо, пор.: ***Баба*** *навіть казала, що вже були два легіні, які хотіли вкрасти в неї перстень. Вона їх* <u>*обернула*</u> *у два камені. Там, під хатою, й лежать* [4] і т.ін.

До маргінальної зони мікрополя АГЕНТ ПЕРЕТВОРЕННЯ слід віднести також елементи, що входять до ЛСП «назва людини за професією». Ці слова не фіксуються словниками, оскільки така сема у структурі значення одиниць, що входять до названого поля, є контекстуально зумовленою. Її поява спричинена уявленнями українського народу про те, що своїм високим ремеслом майстри можуть творити справжні чудеса. Тому у народній свідомості шевці, ковалі тощо прирівнювалися до чаклунів, наділених надзвичайною силою; громада завжди ставилася до них з острахом, як до ворожбитів.

Розглянуті вище матеріали дозволяють зробити висновок про те, що ЛСП АГЕНТ ПЕРЕТВОРЕННЯ в українській мові є достатньо репрезентативним. Воно має чітку ієр-

рархічну структуру, а ЛО, що входять у названу семантичну сферу, співвідносяться одна з одною за інтегрально-диференційними ознаками у своїх значеннях. Подальший напрямок дослідження пов'язаний із вивченням інших мікрополів, що входять до макрополя *ПЕРЕТВОРЕННЯ* з метою цілісного відтворення цього корпусу лексики словникового складу української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дикарева Л.Ю. Міфопоетика метаморфози і способи її об'єктивації в художньому мовленні: лінгвосеміотичний аспект (На материалі прози М.В. Гоголя і М.А. Булгакова) ; автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.02.02 / Л. Ю. Дикарева. – К., 2003. – 20с.
2. Кравченко М.А. Языковая модель превращения в текстах русских народных сказок: дис. канд. филол. наук : 10.02.01 / М. А. Кравченко. – Таганрог, 2002. – 173 с.
3. Лалаева Д.И. Лексико-семантическое поле «Время» в донском казачьем диалекте: этнолингвокультурологический аспект исследования : автореф. дис. на соискание уч. степ. канд. филол. наук : 10.02.01 / Д. И. Лалаева. – Волгоград, 2007. – 28 с.

ДЖЕРЕЛА ЛЕКСИКОГРАФІЧНОГО МАТЕРІАЛУ

4. Дівчина-тростинка [Електронний ресурс]; режим доступу до джерела: http://kazka.in.ua/Zbirky/moje/Divczyna-trostynka.html
5. Забіла Н. Катруся вже велика : повість / Н. Забіла. – К. : Молодь, 1955. – 154 с.
6. Казка про Івана і чудову книгу [Електронний ресурс]; режим доступу до джерела: http://kazka.lov24.ru/2012/09/blog-post_3806.html
7. Качура Я.Д. Вибрані твори: В 2-х / [упоряд. М. І. Качури] / Я. Д. Качура. – К. : Держлітвидав, 1958. – Т. 2. – 603 с.
8. Котляревський І.П. Повне зібр. творів: у 2 т. // І. П. Котляревський. – К. : Вид-во АН УРСР, 1952.
9. Коцюбинський М.М. Твори: у 3 т. / М. М. Коцюбинський – К. : Держлітвидав, 1955.
10. Кропивницький М.Л. Твори: в 6 т. / М. Л. Кропивницький; [вступ. ст. І. Пільгук]. – К. : Держлітвидаг УРСР, 1958-1960.
11. Курінна М. Чаклунка-осінь [Електронний ресурс] / М. Курінна; режим доступу: http://www.poets.com.ua/modules/news/article.php?storyid=4425
12. Леся Українка. Твори в п'яти томах / Леся Українка. – К. : Держлітвидав, 1951-1954.
13. Одісея [Електронний ресурс]; режим доступу до джерела: http://alexlighty.narod.ru/uliss.html
14. Рильський М. Твори: у 3-х т. / М. Т. Рильський. – К. : Держлітвидав, 1956.
15. Симоненко В. Земне тяжіння : поезії / В. Симоненко. – К. : Молодь, 1964. – 119 с.
16. Словник української мови: у 11-ти т. / [Білодід І.К., Бурячок А.А. та ін.]; НАН України; Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1970-1980.
17. Словник української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4-х т. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958.

18. Тютюнник Г.М. Вир / Г. М. Тютюнник. – К. : Дніпро, 1964. – 543 с.
19. Франко І. Твори: в 20-и т. / І. Франко. – К. : Держ. вид-во худ. літ-ри, 1950.
20. Щоголів Я. Поезії / Я. Щоголів. – К. : Рад. письменник, 1958. – 510 с.
21. Яновський Ю. Твори: т. I-V / Ю. І. Яновський; [вступ. ст. Бабишкіна]. – К. : Держлітвидав, 1958.

УДК 81’373; 001.4

Кулиева Афсана Насими гызы
(Баку, Азербайджан)

МЕСТО ЭКОНОМИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В ЛЕКСИКОЛОГИИ СОВРЕМЕННОГО ТУРЕЦКОГО И АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКОВ

В статье исследуются экономические термины в турецком и азербайджанском языках. Отмечается, что термины очень важны во всех языках. Автор пытается определить роль и место некоторых терминов с экономической точки зрения.

Ключевые слова: *экономика, термин, иностранные, стоимость, место.*

The article investigates the economic terms in the Turkish and Azerbaijani languages. It is noted that the terms are very important in all languages. The author attempts to define the role and place of some of the terms from the economic point of view.

Key words: *economics, the term, foreign, value, place.*

После распада СССР бывшие союзные республики приобрели политическую и экономическую независимость. Азербайджан в этом отношении не составляет исключения. В стране произошли почти революционные изменения в каждой области жизни, в т.ч и лингвистические. Буквально перед нашими глазами образуется новая экономическая терминология. Данная терминология, согласно исследованиям состоит в основном из двусоставных терминов. Можно смело отметить, что многосоставные термины встречаются гораздо реже.

Это свидетельствует о тенденции упрощения и систематизации терминов в исследуемой терминологии. - это, по нашему мнению, наиболее употребительная модель деривации двухкомпонентных экономических лексических единиц (1, 34). На современном этапе происходят важные социально-экономические преобразования, страна вступила в новую эпоху, эпоху становления рыночной экономики. Все, происходящее в базисе, естественно, отражается в надстроечных структурах. В последнее десятилетие мы являемся свидетелями лексического взрыва типа, isteblişment*, nowhow, holding, lising, brokker, polis, kommersiya* – это всего лишь мизерная часть слов, прочно вошедшая с изменениями в социально–политической, экономической сферах жизни современной терминологии.

Азербайджан начал приобщаться к всемирной цивилизации. С ростом экономики и культуры появилось множество занятий, требующих новых названий и терминов. Их ис-

© *Кулиева Афсана Насими гызы, 2012*

точниками являются прежде всего национальные слова, кроме этого: английский, французский, немецкий, голландский и итальянский языки (2, 15). Появление в конце XX в. большого количества заимствованных слов потребовало составления нового словаря, Развивающаяся стремительными темпами экономика закружила в лексическом вихре: *marketing, bordro, kredit, auditor,makler, аренда, veksel, tarif, avizo* – лишь ограниченный перечень множества ряда слов. В современной лингвистике терминология, как самостоятельная научная дисциплина подверглась значительным изменениям. Это можно объяснить высоким ростом числа терминов и углублением сферы их функционирования – от научной (узкоспециальной) области до обиходного употребления.

Никому не секрет, что сейчас товарно-денежный тип отношений составляет экономическую структуру нового типа. И данный тип отношений символизировал появление целого ряда новых экономических терминов: это слова времени 1980-х годов, наполненные новым содержанием (*auksion, birja, bank, renta, netto, brutto* и др.). Огромный слой слов в азербайджанском и турецком языках представляют иноязычные заимствования, возникшие под влиянием английского, французского и других европейских языков. Большие изменения во всемирной экономике, тесные связи с западным миром нашли отражение и в глобализации экономической терминологии. Определение связей в современной экономической терминологии и исследование специфики экономических терминов иноязычного происхождения представляет особую лингвистическую значимость (3, 41).

Различные газетные тексты, имеющие отношение к экономике, финансам, бухучету, страхованию, управлению; словарные издания, призванные оказать помощь в изучении современной экономики послужили материалом для нашего исследования. В разные годы понятию заимствованной лексики и терминологии как особой языковой проблеме были посвящены работы турецких и азербайджанских лингвистов, как: Т. Бангуоглу, М.Эргин, Т.Н.Генджан, Х. Диздароглу, М. Гасымов, С.Садыгова, С.Кулиева и др. Будучи наиболее подвижной частью языковой системы лексика наглядно отражает изменения в жизни нашего общества и менталитета. Распад идеологии коммунизма в конечном счете способствовал сближению Востока с Западом; констатация базовых понятий, особенно в области политики и экономики, становится нейтральным и близким по семантике западно-европейским шаблонам. Например,*biznes, kapital, aksiz, lising, sertifikat*.

Заимствования многочисленных экономических терминов из английского языка, главным образом в его орфографическом варианте, - это один из наиболее живых и активных процессов, наблюдаемых в современном азербайджанском и турецком языках начала XXI столетия (4, 63). Современные достижения в области техники, экономики, спорта, искусства, культуры способствуют расширению корпуса терминов надлежащей терминологии. Область использования терминов – научный стиль, это тексты, рассчитанные на специалистов, которые не нуждаются в каких-либо комментариях и разъяснениях. В этом отношении характерны специальные термины экономической сферы: *demerej, detenşen, füçers, franchois* и тд.

Термины иноязычного происхождения образуют многочисленные тематические группы, среди которых принято выделять следующие:

а) Названия частных и государственных структур, образующих разные типы объединений:

consalting, konsern, holding.

б) Названия различных экономических программ и видов коммерческой деятельности (купля-продажа товаров, аренда, торговое посредничество и др.): *outright, outtraid, outplacement*.

в) Названия лиц экономической деятельности (статус, профессия, вид занятия): *out sider, jobber, konmen*.

г) Названия ценных бумаг и валюты: *eurobond, dollar, mark, funt.*

В условиях научно-технического прогресса, повышения уровня образования наблюдается вторжение научных терминов в повседневный язык. Выход ряда экономических терминов за пределы специального использования обусловлен особенностями данной терминологии (человеческое общество и человек как социальная единица) (5,82).

д) Названия новых профессий, определяющих становление новой модели экономики : *marketolog, menejer, piarmenejer, kollektor*.

Таким образом, в настоящее время в современном азербайджанском и турецком языках функционируют слова, определяющие новые реалии и имеющие большую значимость. По степени частотности употребления они превосходят бывшие аналоги, большинство заимствованных слов стали незаменимыми. Термины типа электорат, интеграция чаще используются в статьях на экономические темы. В процессе освоения иноязычные слова подвергаются изменениям, подчиняясь законам развития азербайджанского и турецкого языков, они приспосабливаются к турецкому и азербайджанскому словообразованию, грамматически вживаются в турецкий и азербайджанский быт. Употребление экономической терминологии и ее активизация в области живого языка и в специальной сфере – особенность нашего времени (6, 94).

Надо отметить, что новая азербайджанская экономическая терминология является продуктом и результатом эволюции терминологической деятельности, которая, как известно, имеет теоретические и практические ориентации.

Новая экономическая терминология является важнейшим социально-лингвистическим образованием, постепенно заполняющим терминологическую нишу современного турецкого и азербайджанского языков. Таким образом, данная терминология - объект, вызывающий внимание и интерес у каждого современного человека, от специалиста до обычного потребителя (7, 27).

Анализируемая терминология начала активно формироваться в языковой системе азербайджанского и турецкого языков в связи с переходом его к рыночным отношениям под влиянием конкретных лингвистических и экстралингвистических факторов. Образование данной терминологии нельзя считать законченным актом. Эта система еще полностью не сформирована, то есть дальнейшее развитие экономики сопровождается развитием и модификацией понятийной и деривационной системы многих экономических терминов.

Новая экономическая терминология, где термин идентифицируется как единица, «имеющая специальное значение, выражающее и формирующая профессиональное понятие, и применяемая в процессе познания и освоения научных и профессионально-технических объектов и отношений между ними», а система - как «соотнесенная с профессиональной сферой деятельности. совокупность терминов, связанных друг с другом на понятийном, лексико-семантическом, словообразовательном и грамматическом уровнях (8, 39).

Как известно, термин не может существовать отдельно от понятия, следовательно, он соотнесен с определенным понятием в конкретной терминологии. Термин также не может существовать без дефиниции (словесное определение термина).

Нельзя недооценивать и значение системной организации исследуемой системы, так как сущность научной терминологии не может быть понята без участия системы, к которой она принадлежит. Таким образом, новая экономическая терминология - это не просто список терминов, а специальная система, отражающая определенную систему экономических понятий, где все термины имеют вполне определенные места в соответствии с обозначаемыми ими понятиями, а новые термины, которые постоянно пополняют исследуемую сферу, нуждаются в систематизации и унификации (9, 51).

Такая система характеризуется следующими особенностями: подвижностью; большим количеством заимствованных терминов; стихийностью формирования; отсутствием строгой системы терминов; метафоризацией; развитой синонимией, преобладанием терминов-словосочетаний над однословными терминами.

В результате исследования установлены процессы формирования новых экономических терминов. Акты «политизации» и «идеологизации» терминов способствуют семантическим преобразованиям в лексике. Начинается освобождение семантики терминов от политических и идеологических коннотаций (бизнес, частная собственность, миллионер, предприниматель). В ходе перенаправления термины, обозначавшие раньше зарубежную или дореволюционную действительность, сопровождавшиеся в словарях либо пометой «устар.», либо комментариями «в старину (банкир, акционер, приватизация, биржа, вексель). Перерожденные экономические термины, которые ранее находились на периферии языкового сознания большинства носителей языка: они употреблялись только специалистами, так как основную массу населения страны вопросы советской экономики обычно не интересовали. При этом, активизировалась частотность употребления этих терминов (10, 85).

В ходе интеграции экономики в мировую экономическую систему, установления тесных контактов с экономически развитыми странами Запада и Востока, в новой экономической терминологии появляется большое количество терминов и понятий, заимствованных из других языков: английского, французского, итальянского, немецкого или образованных на базе латинских и греческих корней. Причем этот лексический пласт формировался во многом под влиянием англоязычного, в особенности его американского варианта.

Исследуемая терминология формируется не только однословными терминами, но и терминами-словосочетаниями, причем в количественном отношении составные термины преобладают над простыми (однословными).

Для анализа и классификации данной системы с точки зрения терминообразования мы опирались на следующие основные классификационные способы:лексико-семантический, морфологический, синтаксический.

Разумеется, не все заимствования прижились безболезненно. Ярые противники заимствований предлагали заменять иностранные термины тюркскими эквивалентами. Но проблема заключалась в том, что эквиваленты эти не всегда передавали точно суть понятия, например: *монополия – tekel, мануфактура – elişi, коммерция –pazar, кредит – güven, вексель – temessüh, бухгалтер –hesapdar, аренда – kiralık, авизо – sipariş.*

Широко продолжилось развитие экономической терминологии в XIX в. и, особенно, в XX в., который, безусловно, является веком экономики. В начале XXI в. субъекты бывшего СССР, в том числе и Азербайджан, начали переход к социально ориентированной рыночной экономике. Это вызвало образование множества новых терминов и понятий, толкование которых является насущной необходимостью. Процесс формирования рыночной экономики наполняет новым содержанием ряд категорий, например, деньги, кредит. В словарный запас входят и такие понятия, как *brokker, deposit, akkreditiv, valyuta, biznes, polis* и т.д.

Экономика Азербайджанской республики в последнее время активно включается в мировые хозяйственные процессы. Экономические контакты государства и предприятий с зарубежными партнерами осуществляются в форме внешнеэкономического партнерства. Рождается множество относящихся к различным аспектам внешнеэкономической деятельности малоизвестных специалистам республики терминов, которые широко используются в мировой практике. Освоение основных понятий рыночной экономики стало непременным условием успешной деятельности как субъектов хозяйствования принимающих в повседневной деятельности те или иные решения, руководствуясь на экономической целесообразности и рыночной цене.

Некоторые заимствования, которые воспринимаются сегодня как новые, известные ранее лишь специалистам и зафиксированные в словарях как относящиеся к капиталистической действительности, но получившие в последнее десятилетие XX в. широкое применение в турецком и азербайджанском языках в связи с актуализацией для нашей действительности обозначаемых ими понятий и реалий: Например: *infilyasiya, investisiya, emissiya, bizness, firma, kommersiya* давно присутствуют в азербайджанском языке, но актуализированы в последнее время.

Для азербайджанского языка абсолютно новым является слово *brend* (фабричная марка) – торговая марка. Термин *brend* используют в том числе и на политическом поприще. Названия корпораций, объединений, предприятий, организаций, трестов, консорциумов, различных форм собственности, специализирующихся в разных областях, сотрудничающие с иностранными инвесторами, привносят в нашу жизнь все новые экономические термины, например: *consalting,holding*– это новые для азербайджанского языка слова, пришедшие из английского. Слово *consulting* этимологически восходит к слову– консультирующий; *holding* –арендованный участок земли, владение акциями. В азербайджанском языке новым является и также слово *дилер* – коммерческий представитель.

Разумеется, все в этом мире развивается по спирали и, естественно, все не забывается. Нет сомнений, что научно-технический прогресс, начавшийся в XX веке, коснулся всех сфер жизни человека. Как правило и финансово-экономическая сфера, терминология которой в последние десятилетия развивается особенно активно. Это объяснимо рядом реальных факторов: во-первых, финансово-экономическая терминология европейского происхождения связывает интересы широкого круга субъектов – от людей бизнеса до работников СМИ и простых граждан; во-вторых, определение специфики переосмысления в отдельной области знания приобретает важное теоретическое значение для дальнейшего изучения ее механизмов; в третьих, доскональное описание переосмысленных моделей является одним из приоритетных, перспективных направлений современного языкознания.

Исследование экономических терминов в турецком и азербайджанском языках является актуальным и значимым. Детальные исследования помогают проследить ход развития языковых процессов и правильно понять законы, управляющие этими актами.

Такое описание азербайджанского языка состоит в рассмотрении его единиц и категорий на фоне турецкого языка. В ходе исследования экономических терминов обнаружены различные виды несоответствий терминов. Эти выявленные расхождения являются перманентными, отражают закономерные отличия, обусловленные различиями в системах азербайджанского и турецкого языков в общем.

ЛИТЕРАТУРА

1. Akalın H. Türkçenin Teknik Terim Zenginliği //Türk Dili, 624 sayı, 2003, 956c.

2. Akalın H. Yabançı kökenli bilişim terimlerinin yazılışı // Türk Dili, Dil ve Edebiyat dergisi, 627 sayı, 2004, 226c .

3.Бондалетов В.Д. Социальная лингвистика. Рязань: издательство Рязанского пединститута, 1984, 86с.

4.Deligönül M. Türkçede Terim Üzerine // Türk Dili, 367 sayı, 1982, s. 641-649.

Demir S.A. Türk Dili Dergisindeki Dil Bilimi Yazıları Üzerine Bir Değerlendirme // Türk Dili, 700 sayı, 2010, 416 c.

5.Гаджиева Н.З. Основные пути развития синтаксической структуры тюркских языков. М.: Наука, 1973, 408 с.

6.Гасымов М.Ш. Азербайджанская терминология / Развитие терминологии в языках союзных республик СССР, М., Наука, 1987, 145 с.

7. Sadıqova S. Azərbaycan dili terminologiyasının nəzəri problemləri, Bakı: Elm, 2002, 230 s.

8. SalahovS.A. Tərcümə yolu ilə yaranan texnologiya terminləri / Azərbaycan terminologiyası problemləri, Bakı, APİ nəşri, 1988, 149 s.

9.Serebrennikov B.A., Hacıyeva N.Z. Türk dillərinin müqayisəli tarixi qrammatikası. Bakı: Səda, 2002, 380 s.

10. Zeynalov F.R. Türk dillərinin müqayisəli qrammatikası, I hissə (Fonetika, leksika, morfologiya). Bakı: MBM, 2008, 354 s.

УДК 81’373; 001.4
УДК 81’367

Абдуллаева Гызылгюль Агали кызы
(Баку, Азербайджан)

ГЛАСНЫЕ В ФОНЕТИКО-ОРФОГРАФИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА XVII ВЕКА

В статье говорится о некоторых аспектах значения гласных в фонетико-орфографической системе тюркских языков, которые формировались в средние века. Отмечается, что в XVII веке при установлении норм азербайджанского литературного языка важную роль играли различные стили в художественной, научной и официально-эпистолярной сфере.

Ключевые слова: *гласные, фразеология, нормы, лексика, фонетика, орфография, текстоведение, литература.*

This article discusses some aspects of the value of the vowels in phonetic spelling system of the Turkic languages, which were formed in the Middle Ages. It is noted that in the XVII century in setting norms of the Azerbaijani literary language played an important role in a variety of styles.

Keywords: *vowels, phraseology, stern, vocabulary, phonetics, spelling, textualogy, literature.*

Как и во всех исторических эпохах, и в XVII веке при установлении норм азербайджанского литературного языка важную роль играли различные стили (художественный, научный и официально-эпистолярный). Потому, что эти нормы определяются и проявляются именно в этих стилях. А в итоге реализуется то, что в XVII веке как фонетической, так и лексической, а также в грамматической норме берется курс на национализацию.

Процессы дииференциации, стабилизации и народности, основы которых были положены с XVI века, как это было во все времена, начинают занимать ведущие позиции во всех нормах азербайджанского литературного языка, в том числе и в фонетической. «Наблюдения за средневековыми письменными памятниками показывают, что тюркские народы в XV–XVII столетиях больше всего из различных видов арабской каллиграфии, пользовались почерком насталиг» [6, стр.8]. Потому как почерк насталиг принимался как один из видов каллиграфии, адаптировавшийся к тюркской национальной почве и созданный именно на ее базе [2,s.17-18]. К тому же в этом виде почерка (при пользовании арабской графикой) учитывается персидская и тюркская языковая среда и арабские буквы приводятся в соответствие с фонетическими требованиями нового языка. К сожалению, из-за того, что наше классическое наследие, написанное на насталиге (другие в том числе), разными исследователями и текстоведами читается и преподносится научному миру и большому кругу читателей по разному. В итоге это приводит к вариативности лексических единиц по содержанию, а также к фоновариативности многих словарных единиц, обосновавшихся внутри контекста. С.Ализаде поддерживает мнение, что «составители, издающие классическую литературу, в том числе и наши историки

© *Абдуллаева Гызылгюль Агали кызы, 2012*

по литературе и языку, относятся к арабской графике интуитивно, и при транскрипции текстов, основываются больше на собственные выводы, нежели на единый научно-теоретический принцип» [6, с.9]. Несмотря на пользование арабскими графемами, в орфографической норме классическая система и фольклорная разговорная система постоянно чередуются, но со временем, преимущество постепенно начинает переходить на сторону последнего. Естественно, тем же преимуществом начинает обладать и фонетическая система. В целом, начиная с XVII века «фонетическое строение языка демократизируется, становится национально - тюркским» [8, с.280]. Исследуя классическое наследие - конечно же, если речь идет об азербайджанском литературном языке XVII века, - а также языковые материалы, представляющие эту эпоху, мы можем выявить фонетические принципы нашей исторической орфографии-правописания, а также нашего языка той эпохи. Но, реально и то, что нормирование в разных языках идет по разному. В доказательство и подтверждение наших слов, мы можем привести мысль Гухмана, который пишет, что орфографическая и морфологическая норма определяются раньше лексической и синтаксической. Конечно, трудно считать это правило универсальным. Например, в истории азербайджанского литературного языка, орфографическая норма установилась последней» [7, с.17]. И теперь как составная часть этого вопроса, мы должны выявить и представить своеобразную особенность фонетико-орфографической нормы литературного азербайджанского языка XVII века. Потому, что наряду с изучением фонетической системы, изучение основных характерных особенностей системы диктанта и как минимум параллельное их привлечение в круг исследования, в целом являются очень необходимыми для истории языка. Это относится не только к классическим произведениям XVII века, но и в целом на язык классической литературы. Для этого, мы должны прежде всего выявить своеобразность и характерные особенности графем, выражающих гласные и согласные в письме.

Как известно, в древней азербайджанской писменности, а конкретно в системе письма памятников Азербайджана XVII века использовались 33 графических знака. В старой азербайджанской писменности, основанной на арабской графике, 28 из используемых букв были арабскими, 4 персидскими и наконец 1 один из принадлежит тюркской графической системе. В отличие от других, последняя применялась только в тюркских словах, в тюркских текстах.

Нормирование не только фонетической системы XVII века, но и в целом, национального азербайджанского литературного языка происходит постепенно. Одна из главных причин связана с несоответствием между арабской графической и национальной фонетической системами. Это несоответствие способствует частичной разобщенности. Именно с фонетико-орфографической системы азербайджанского литературного языка XVII века, начинается курс на единение. Исключая «алиф» (ا) (отметим также, что с точки зрения используемого «алиф»ом звука в письме, у нее нет конкретности), остальные знаки письма (также следует отметить исключительность буквы «эйн» — ع) выступают как выразители согласных звуков. Однако, в написании согласных звуков XVII века встречаются и разные графемы синкретического характера, являющиеся выразителем согласных звуков, которые наряду с выполнением своих основных функций, выражают также и некоторые гласные звуки. Речь идет о выражении этими графемами как гласных, так и согласных звуков в письме. Это «вав» (و), «йа» (ى) и «хэ» (ه), то есть «хэйи-

хавваз». Об этих гласных звуках и выражающих их графемах, Бекир Чобанзадэ пишет: «звуки являются главнейшими из существующих в реальности, какими бы азбука, или алфавит не были звуковыми и фонетическими, они смогла установить только эти... Даже у тех народов, которые используют три-четыре арабских знака (و ا ي ٥) и в тех языках, которые имеют самые звуковые, фонетические письмена, нет в равной степени и по числу соответствующих всем звукам знаков (букв)» [1, с. 38]. И названные нами арабские буквы привлекают внимание именно как выразители длинных гласных в словах арабского и персидского происхождения. Конечно, «для того, чтобы читать все три показанные буквы как гласные, нужен особый случай». Требование же этого случая таковы: для выражения длинных гласных в письме, вышеуказанные буквы не должны принимать никакой «харака» и соответственно предыдущие буквы должны быть с фатха, кясра и дамма» [10, с.34]. А в словах тюркского происхождения они выступают как выразители коротких гласных. Конечно же, главная причина этого связана с отсутствием в тюркских языках длинных гласных и частым выражением в письме графем, имеющих вспомогательную функцию как выразители гласных. Если обобщить нашу мысль, с точки зрения фонетического содержания графем, выражающих в письме гласные (или наоборот), мы можем увидеть следующую картину.

Конкретно, в системе письма азербайджанского литературного языка XVII века, отмечается следующее фонетическое содержание «алиф»а:

	[a]	[a:]
ا (алиф)	[ə]	[ə:]
	[e]	[e:]

Включая алиф, мы будем наблюдать за форменными признаками этих графем, являющимися выразителями как коротких, так и длинных гласных в письме, а также за их разнообразием с точки зрения выражаемого ими гласного по соответствующему ряду, в том числе среди примеров.

Алиф (ا) в начале слова:

— В орфографической системе азербайджанского языка XVII века выразителем звука [a] является алиф с мадда (آ) :

ای اجل لطف ایلایب آل آیدین یوزدن

■ Ey əcəl lütf ilayıb canımnı *al a*ydın yüzdən [MD, с. 209]

— Как выражение звука[a] в начале слова в письме также встречается алиф без мадда (ا):

هجر ارا جان قصدی ایلار غم وصال ایچره فرح

■ Hicr *a*ra can qəsdi ilar qəmi - vüsal içrə fərəh [MD, с. 206]

— Алиф в начале слова(ا) отмечается и как выразитель звука [ə]:

اکر مسجد مقام ایلار و کر بتخانه ایلار جا

■ Əgər məscidi məqam ilər və kər bütxanə ilər ca [MD, с. 213]

— Алиф встречается и как знак, выражающий в письме звук [э] :

ای رقیب احباب ارا سالما نفاق

■ *E*y rəqib, əhbab ara salma nifaq («Диван» Месихи)

— Алиф-анлаут выступает как выразитель звука[и] часто в перенятых словах, и частично в словах тюркского происхождения:

مردمی و التفاتینک بار ایدی که که منکا

■ Mərdumi və *i*ltifatıŋ bar idi gəh-gəh məŋa («Диван» Месихи)

استاسن جانان وصالی ای کونکل جان توکین ات

■ *İ*stəsən canan vüsali ey köŋül, can tərkin et («Диван» Месихи)

Əlif (ا) söz ortasında:

— При среднем расположении в слове, алиф выступает как выразитель гласного [a] :

بوستان ایچرا خط و رخسار و لعلیندین جدا

■ Bost*a*n içrə xəttü rüxsarü ləliŋdin cüda («Диван» Месихи)

— В средней части слова (آ) отмечается как выразитель гласного [a] :

لعلونکی کورکج بولوپور ذوق دین آغزی پرآب

■ Lələüŋi görgəc bulupdur zövqidin ağzı pər*a*b

— Отмечается выражение алифом и звука [ə] посередине слова :

ای خوش اولا کونلار که اغیار سیه رودین نهان

■ Ey xoş ola günlər ki, əğyar sıyəh rudin nəhan («Диван» Месихи)

Yaxud: استاسن جانان وصالی ای کونکل جان توکین ات

■ İstəsən canan vüsali ey köŋül, can tərkin et («Диван» Месихи)

Отметим, что алиф не выражает и какой-нибудь конкретный гласный в письме, он встречается больше как выразитель гласного [a]. Но, как видно, он берет на себя еще и функцию выражения гласного [ə]. И в самом деле, для определения "алиф"а как выразителя гласного [ə] (или же других гласных кроме [a]) важную роль играет корень слова. Разумеется, если корень слова состоит из слабых гласных, выражение «алиф»ом звука [a] частично отпадает. Представленный, на вышеуказанном примере классического языка, слабый гласный [ü], представленный в корне слова کونلار — gün*lər* является не гласным "алиф"ом, а именно звук [ə]. В азербайджанском языке это подтверждает и твердость сингармонизма между коренью и словом (независимо от того, тюркского ли происхождения это слово или перенятое). Этот случай, в основном, связан с типом гласного в последнем слоге. Если гласный в последнем слоге жесткий, то и гласное в составе прикрепляемого ему окончания должно быть жестким. Наоборот, если гласный в последнем слоге корневой морфемы слабый, то использование слабого гласного в составе прикрепляемого им суффикса, обязательно (естественно имеются и исключения).

Алиф в конце слова (ا) :

Алиф привлекает внимание как графема, выражающая гласный [a] в конце слова:

نی نوا ایلا کی بلبل کلستاندین جدا

■ Ney nəv*a* saz ilə ki, bülbüli-gülüstandin cüd*a* («Диван» Месихи)

Алиф отмечается и как выразитель звука [ə] в конце слова:

یوزیکا کیمسه باقماس امیس حئچ وجه ایلا

■ Yüziŋa kimsə baqmas imis hiç vəch ilə («Диван» Месихи)

Как видно из представленного образца, в письменном варианте гошма *ilə* алиф написан в конце слова: ایلا — ilə. Но, слабость первого слога позволяет говорить, что она выступает не как выразитель гласного [a] в письме, а именно как выразитель звука [ə]: ایلا → il*a* → il*ə*

Следует отметить и то, что иногда встречаются как длинные, так и короткие варианты звуков (гласных), выражающих "алиф" в письме. В языкознании указывается на два вида удлинения гласных: Один из них, это первичное удлинение, которое в языкознании называется также этимологическим или фонематическим удлинением. А дру-

гое, это дальнейшее удлинение, определяющееся по позициям слова, также называемое комбинаторным удлинением. Если будем иметь ввиду, что в тюркском языке нет случая первичного удлинения, и не будем брать во внимание некоторые исключения, то мы можем сказать только о комбинаторном удлинении. Но, как мы и отмечали прежде, исключения тоже учитываются. Одно из таких исключений, является существование на туркменском [4, с.186] и частично на якутском [5, с. 192] языках первичного удлинения. Даже в туркменском языке первичное удлинение гласного реализует новые семантические смысловые изменения : «ат — a:т (ад), от — o:т (од), бил — би:л (бел), öl — ö:l (yaş), qer (gərmək) — qe:r (gələr), daş (kənar) — da:ş (daş) и т.д.» [14, с.140]. Конечно, если не будем учитывать эти изменения, то определение первичного удлинения в перенятых словах, будет аксиомой, не нуждающейся в доказательстве. В этой связи, А.Дамирчизадэ пишет: «В азербайджанском языке нет, полностью утвержденных и имеющих качество фонемы, длинных и коротких гласных» [3, с.45]. Попытка некоторых ученых связать вопрос первичного удлинения в тюркских языках с алтайским периодом и даже восстановить его на уровне алтайских языков, носит спорный характер в тюркологии. А факты говорят об обратном: в тюркском языке нет гласных, демонстрирующих такое первичное удлинение. [13, с.9]. Существование этого удлинения в некоторых лексических единицах наших диалектов становится определенной. Например, о существовании случая удлинения в словах qa:dın, a:rı, go:miş, o:xur (axur)... в диалекте Губа говорит Р.Рустамов [12, с.15], а в словах qa:rı, sa:rı, da:rı... в диалекте Шэки М.Исламов [9, с.11]. Хотя некоторые исключения и встречаются нам в азербайджанском литературном языке XVII века, мы можем твердо сказать, что именно внутри перенятых слов длинные гласные действуют активно. Например:

ناتوان مردوملارنین قانینه قیلمیش کوز قرا

- N*a*təvan mərdumlarnıŋ q*a*ninə qılmış göz qəra («Диван» Месихи)

Однако, как видно из примера, наряду с перенятым словом (перенятая лексическая единица: ناتوان — [na:təvan])в виде исключения мы наблюдаем здесь и первичное удлинение, исходящее из требований эруза и в слове тюркского происхождения: قانینه — [qa:ninə]

- Min üzr ilə dedi ol yeganə,
  Sizsiz mənə imdi *atə - anə* (Məsihi « Vərqa və Gülşa»)
- Gördün ola neylədi zəmanə
  Yalquz məni qoydu *atə - anə* (Məsihi « Vərqa və Gülşa»)

А также в отличие от перенятых слов в образцах представленных из мэсневи Месихи «Варга и Гюльша» (یگانه — [yega:nə]) в словарных единицах тюркского происхождения (آته — آنه ata → [a:tə]; ana → [a:nə]) именно по требованию вазна эруз с одной стороны можно отметить нарушения закона сингармонии, а с другой, удлинение гласного путем нарушения сингармонизма в национальных лексемах.

Из всего вышесказанного и представленных фактических языковых образцов становится ясным, что на самом деле алиф (ا) выступает не как выразитель одного конкретного гласного, но и как выразитель различных гласных звуков в разных позициях слова. Все это еще раз подтверждает, что "алиф", являющийся выразителем и твердых и слабых гласных, носит синкретический характер. Сказанное также подтверждает и то, что в письме гласное [a] больше всего выражается "алиф"ом. Но, из кон-

кретной нормы письма письменных памятников, выясняется и то, что одним из графических знаков выражающих это нелабиализованное, открытое гласное, является "хэйи-хавваз" (ه). Обратим внимание на примеры:

عجب یوق کر بهار و عیددین اجیلمایه کونکلم

■ Əcəb yoq gər bəhar və eyddin açılmay*ə(a)* köŋlüm («Диван» Месихи)

Отметим, что в этой строке бейта слово тюркского происхождения *açılmaq* не попало в рифму. То есть, оно не является одной из рифм. Мы это потому напоминаем, чтоб иногда дабы не нарушить рифму стиха, именно по требованию того же эруза наблюдается нарушение сингармонизма в словах тюркского происхождения, входящих в эруз и удобных для рифмы. Об этом, хоть и кратко, мы говорили выше. Но, здесь мы видим несколько иную картину. По нашему мнению, здесь и речи не может быть о нарушении закона сингармонии. Наоборот, использование твердых гласных в трех слогах этой лексической единицы национального происхождения, еще раз доказывает, что этот языковой образец должен читаться не как *açılmayə*, как *açılmaya*. Скажем и то, что последний вариант не нарушает требования читания эруза в классическом тексте (или в текстах), то есть не противоречит общему духу поэтического текста. Значить, этот представленный факт (а также все факты этого типа) позволяет принимать "хэйи-хавваз" как выразитель гласного [а] в конце слова. В результате, мы приходим к выводу, что основные показатели звука [а] в орфографической системе азербайджанского литературного языка XVII века, суммируются таким образом:

[а] — آ (алиф с мадда)
[а] — ا (алиф)
[а] — ه (хэйи-хавваз)

Хотя «алиф» (ا) и является одним из выразителей гласных [ə] и [e] в письме (выше дано достаточно фактических языковых примеров, связанных с этим), одним из графем, являющихся выразителем этих гласных звуков в написании художественно-литературных образцов XVII века, это "хэйи-хавваз". Так, гласные [ə] и [e] хоть и выражаются в письме в начале слова с «алиф»ом (ا) - иногда с инлаутом и анлаутом, в основном он выражается с "хэйи-хавваз" (ه). Обратим внимание на некоторые примеры, которые могут послужит опорой нашей мысли:

نه وصف ایله بیان منشی ادراک اته ذاتونکنی

■ Nə vəsf ilə bəyan münşi idrak edə zatuŋnı («Диван» Месихи)

В системе азербайджанского литературного языка XVII века, встречается и выражение гласного [ə] с "хэйи-хавваз" с хамза (ۀ):

آوارۀ — avarə دانۀ — danə («Диван» Месихи)

В целом выражение гласных [а] и [ə] с "хэйи-хавваз"ом встречается и в системе классических языковых образцов до XVII века. То есть, в графическое содержание "хэйи-хавваз"а входит как гласный [а], так и гласный [ə] : 1. Выражая гласный [а] — المه alma, گون اورته günorta, یولده yolda, دوقونسه doqunsa, میدانه meydana и т.д. 2. выражая гласный [ə] — کنه genə, کیمسه kimsə, یمه yemə, بیزه bizə, کیجه gecə, اوزوکه özünə» [6, с.13].

В фонетической и орфографической системе азербайджанского литературного языка XVII века графические выразители гласной фонемы [ə] мы можем обобщить следующим образом:

[ə] — ا (алиф)
[ə] — ه ("хэй-хавваз")
[ə] — ۀ ("хэй-хавваз" с хамза)

Выражение «алиф»ом звука [ə] отмечается не только в фонетической структуре литературного азербайджанского языка XVII века, но и некоторых других источниках тоже («Китаби Дэдэ Горгуд", "Шухеданамэ", "Тэзкиреи Шейх Сафи"...) По мнению С.Ализадэ, выступление «алиф»а в роли выразителя звука [ə] происходит под влиянием уйгурского способа написания:

« kimə — كيما
söyləgil — سيلاكيل
gözədürəm — كوزادورم
çörəklər — چوركلار » [6,s.12]

По мнению исследователя письменных памятников средневековья Н.Нагысойлу, выражение гласного [ə] алифом на последней позиции слова, не является характерным случаем для правописания средневековых письменных памятников Азербайджана [11, с.73]. Несмотря на все это, наличие этого факта, является реальным и для фонетико-орфографической нормы азербайджанского литературного языка XVII века.

В языковом материале XVII века встречается слабая, открытая, нелабиализованная фонема гласного [e] в начале слова иногда встречается в виде тандема «алиф – йа» (ای). Использованный выше языковой образец как нельзя кстати подходит для подтверждения нашей мысли: ايته — *e*də («Диван» Месихи).

Мы наблюдаем также выражение гласного [e] с "йа хамза" (ئ) в фонетико-орфографической системе азербайджанского литературного языка XVII века. Образцы тоже служат опорой для нашей мысли: هئچ — heç («Диван» Месихи).

В правописании письменных памятников XVII века представлен и другой вариант этой лексической единицы, имеющий другую фонограмму. Весьма интересно, что когда пишется *hiç* олучается иная фонетическая форма: هيچ — hiç («Диван» Месихи).

Если сделать еще одно обобщение, то мы можем выявить, что графемы, выражающие гласный [e] в письме, это следующие:

[e] — ا (алиф)
[e] — ه (хэйи-хавваз)
[e] — ای (тандем алиф-йа)
[e] — ى (йа)
[e] — ئ (йа хамза)

А гласные [ı] и [i] как и во всех эпохах, и фонетико-орфографической системе азербайджанского литературного языка XVII века, выражается с буквой «йа» (ى) носящий синкретический характер. По месту применения в средних и концевых позициях слов тюркского происхождения или в перенятых словах, используются соответствующие формы буквы «йа». Например, посередине слова:

يانماق و ييغلاماق اولميشدور ايشيم هى زارزار

■ Yanmaq və yığlamaq olmışdur iş*i*m (hey) zar - zar («Диван» Месихи)

Или же в конце слова:

قایسی باغونک گلشن حسنون کیمی گلزاری بار

■ Qaysı bağuŋ gülşəni-hüsnün kim*i* gülzar*i* bar («Диван» Месихи)

В словарных единицах тюркского происхождения или в перенятых использование гласных [ı] и [i] в начале слова сопровождается разнообразием. Так, если эти, стоящие в первой позиции слова, гласные выражаются только с "алиф"ом в перенятых словах (ا) [например: ادراک — *i*drak («Диван» Месихи); انشا — inşa («Диван» Месихи)], то в лексических единицах тюркского происхождения это выражается с тандемом «алиф - йа» (ای):

نی‌س ایرورسین مراد افسانه ایرور وامق و عذرا

■ Sin *i*rürsin muradi - əfsanə *i*rür vaməq və üzra («Диван» Месихи)

Digər bir dil faktına da diqqət yetirək:

قان یوتوب کیجه مسیحی غم المیش ایدوم

■ Qan yutub gecə Məsihi, ğəm olmış *i*düm («Диван» Месихи)

В таких словарных единицах, тюркского происхождения как *imis* — ایمیس il — ایل *içrə* — ایچره *ilə* — ایله // ایلا и др. тандем «алиф - йа» отмечается как письменный выразитель гласных [ı] и [i] в начале слова.

Таким образом, в фонетико-орфографической структуре азербайджанского литературного языка гласные[ı] и [i] выступают со с следующими выразителями в письме:

[ı] — ای (тандем алиф-йа)
[ı] — ی (йа)
[i] — ای (тандем алиф-йа)
[i] — ی (йа)

А выразителем в правописании всех лабиализованных гласных(o, u, ö, ü) в системе письма азербайджанского литературного языка XVII века, как и во всех эпохах, является буква «вав» (و) . Все лабиализованные гласные в средних и концевых положениях слова, выражаются с самостоятельной формой буквы«вав» (و) , а в концевых с формой расположения на конце (*ى*):

زهی حسنونک تجلی سیدین ایلکا سوزلار هرجا

■ Zehi hüsn*ün* təcəllisidin ilka s*u*zlar hərca («Диван» Месихи)

А выразителем лабиализованных гласных в начале слова является тандем «алиф-вав» (او).

عرضین کورکاج مسیحی اول شفق تون ارا

■ Arizin görgəc, Məsihi, *o*l şəfəq gün ton ara («Диван» Месихи)

Как видно, наряду с «алиф» ом (ا) графемы «вав» (و), «йа» (ی) и «хэйи-хавваз» (ه) выполняют не только свои основные, но также и вспомогательные функции в письме. То есть, вдобавок берут на себя еще и функцию выражать в письме гласные в соответствующей форме. Отметим и то, что графемы ه ی و ا выражали в фонетико-орфографической структуре нашего азербайджанского литературного языка XVII века и длинные и короткие, и жесткие и слабые гласные. А слабость и жесткость гласных, разумеется зависит от корня слова, и этот вопрос также связан с системой азбуки арабского языка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Чобан-заде Б. (Çobanzadə B.) Türk-tatar lisaniyyatına mədxəl. (Latın qrafikasına çevirən N.Novruzova). - Bakı: ASPOLİQRAF, 2006. – 180 s.

2. Дарабади Г.А. Художественно-полиграфические особенности почерка «насталик». – Баку, 1969, с. 17-18

3. Дямирчи-заде А. (Dəmirçizadə Ə.) Müasir Azərbaycan dili. – Bakı: Maarif, 1984-312 s.

4. Дмитриев Н.К. Долгие гласные в туркменском языке / Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков. Фонетика. Ч.1. –М.: Изд-во АН СССР, 1955, с.182 – 191

5. Дмитриев Н.К. Долгие гласные в якутском языке / Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков. Фонетика. Ч.1. –М.: Изд-во АН СССР, 1955, с.192 – 197

6. Али-заде С. (Əlizadə S.) Orta əsrlərdə Azərbaycan yazı dili. – Bakı: ADU nəşri, 1985, 85 s.

7. Гаджиев Т.И. (Hacıyev T.İ.) Azərbaycan ədəbi dili tarixi. – Bakı: ADU nəşri. 1976.-153 s.

8. Худиев Н. (Xudiyev N.) Azərbaycan ədəbi dili tarixi. – Bakı: Ankara, 1997.- 491 s.

9. Исламов М. (İslamov M.) Azərbaycan dilinin Nuxa dialekti. – Bakı: Azərb. SSR EA nəşri, 1968.- 274 s.

10. Маммадов А.С. (Məmmədov Ə.C.) Ərəb dili. – Bakı, 1958.

11. Нагисойлу М. (Nağısoylu M.) XVI əsr Azərbaycan tərcümə abidəsi « Şühədanamə ». Bakı: Nurlan, 2003.- 191 s.

12. Рустамов Р.А. (Rüstəmov R.Ə.) Quba dialekti. – Bakı: Azərb. SSR EA nəşri, 1961.-281 s.

13.Голосовое строения тюркских языков (составитель Кипчак М.) Türk dillərinin səs quruluşu (Tərtibçi M.Qıpçaqdır). – Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2005.-32 s.

14. Зейналов Ф. Основы тюркологии. (Zeynalov F. Türkologiyanın əsasları.) – Bakı: Maarif, 1981.- 345 s.

УДК 811.161.1’42

Филатенко И.А.
(Киев, Украина)

РЕЧЕВОЕ СОБЫТИЕ В ПРОСТРАНСТВЕ МАССМЕДИЙНОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

У статті розглядається мовленнєва подія як феномен масмедійного політичного дискурсу, виявляються її характеристики.

Ключові слова: *подія, мовленнєва подія, масмедійний політичний дискурс.*

В статье рассматривается речевое событие как феномен массмедийного политического дискурса, выявляются его характеристики.

Ключевые слова: *событие, речевое событие, массмедийный политический дискурс.*

The article is devoted to description of speech event as phenomenon of political discourse of media. Distinctive feature of speech event have been displayed.

Key words: *event, speech event, political discourse of media.*

Стремление представителей различных научных парадигм знаний осмыслить феномен события позволяет выявлять его разнообразные характеристики, релевантные в контексте каждой из них (философии, социологии, политологии и пр.) [1]. В языкознании экспликация и описание свойств события (далее также – С.) естественным образом предопределяется той «оптикой», которую используют исследователи. На современном этапе представляется возможным выделить несколько подходов к изучению данного понятия. Его ***лингвофилософский анализ*** представлен в работах *З. Вендлера* [2] и *Н.Д. Арутюновой* [3], рассматривающих событие как онтологическую категорию. ***Лингвопрагматическое направление*** исследования С. осуществляется в работе *В.З. Демьянкова* [4], отмечающего, однако, предварительный характер некоторых выводов. В ***психолингвистическом ключе*** анализирует событие *А.А. Леонтьев* [5]. Также наметилась тенденция изучения С. в русле ***когнитивной лингвистики*** [6]. Получило оно интерпретацию и в собственно ***коммуникативной парадигме***, в рамках которой исследуется *речевое, или коммуникативное событие* (speech event), определяемое как завершенное речевое общение, разговор, интеракция, что соответствует в речи макродиалогу или (макро)тексту (работы *Д.Хаймса* [7], *Т.А. ван Дейка* [8]). Рассматривается С. и в координатах ***лингвистики текста*** как глобальная категория, которая в коммуникативной перспективе выражает основное сообщение – рему текстового произведения [9].

Такое разноаспектное описание, с одной стороны, свидетельствует о многогранности этого феномена, а с другой – позволяет обнаружить точки соприкосновения в наблюдениях учёных, осуществлённых сквозь призму разных лингвистических парадигм. В этой связи следует остановиться на тезисе, сформулированном А.А. Леонтьевым. Размышляя о С., освещаемом в СМИ, исследователь приходит к заключению, что адресант описыва-

© *Филатенко И.А., 2012*

ет не событие, а его *психический образ,* который формируется из определённых элементов (субъект, средства, объект, время, обстоятельства или условия, причина, цель и др.) и в идеале должен отражать все из них. Согласно учёному, журналист описывает этот образ события при помощи текста и стремится создать аналогичный образ у адресата. Иными словами, образ С. возникает дважды: у аресанта, создающего текст, и у адресата под воздействием этого текста. В этом процессе образ события может подвергаться как намеренному, так и ненамеренному искажению. К последнему исследователь относит случаи наличия неадекватного образа С. у самого адресанта, неадекватного «перевода» данного образа в текст и др. Намеренная дефомация возникает в случае ангажированности, когда реципиент «намеренно отбирает нужные ему признаки события» [5: 84], тем самым сознательно вводя аудиторию в заблуждение. В этой же плоскости лежат рассуждения В.А. Марьянчик, опирающейся и на данные *когнитивной* лингвистики. По мысли исследователя, в медиа-политическом тексте события классифицируются так: образ коммуникативного события, образ политического события, образ вербального события [6].

Специфическую природу С., нашедшего вербальное представление в тексте, отметил и В.З. Демьянков. Текстовое событие (в терминологии учёного) определяется им как «интерпретация отрезка текста в его контексте» [4: 322], или же, по мнению Н.Д. Арутюновой, как гипотетическая интерпретация референтного события [3: 505].

Иными словами, в изысканиях, выполненных лингвистами в русле различных парадигм, рассматривающих С. сквозь разные призмы, пунктиром проходит мысль об особой природе события, нашедшего отражение в тексте в целом и массмедийном – в частности.

Вместе с тем не только в работах лингвистов, так или иначе обращающихся к понятию С., содержатся созвучные идеи, присутствуют они и в изысканиях исследователей иных гуманитарных отраслей знаний. В новейший период представителями социологической и политологической наук, в фокусе внимания которых оказывается данная категория, последовательно формулируется тезис о том, что событие (в первую очередь – политическое) становится таковым в силу его обнародования средствами массовой информации. До этого момента то, что произошло, по мысли учёных, политическим С. не является, и лишь после придания ему публичности, встраивания в новостийную «рамку» оно приобретает данный статус [10]. В целом же представления рядовых граждан о реальных С. являются результатом деятельности СМИ, предлагающих адресатам медиасобытия, или медиаверсии событий [11]. (Ср. *образ события* в СМИ в терминологии А.А. Леонтьева.)

Подобные наблюдения лингвистов, а также размышления социологов и политологов о природе события в условиях современного информационного общества приводят к необходимости анализа данной категории в русле *медиалингвистики* и позволяют утверждать, что референтное С. , преломленное сквозь призму дискурса (в частности – средств массовой информации), нашедшее вербальное отражение в его коммуникативном пространстве, предстаёт в другой ипостаси, приобретает новые характеристики. Такое событие будем называть ***событием речевым*** (далее также – РС). (Подчеркнём, что употребляем данный термин не в том значении, которое сформулировал Т.А. ван Дейк.) Описание РС в политическом дискурсе масс-медиа предполагает выявления ряда черт, определяющих его специфику.

С. как онтологическая категория, по мнению философов, не соотносится ни с каким активным деятелем, но в то же время выступает сферой взаимной принадлежности бытия и человека [12]. Согласно лингвофилософской концепции Н.Д. Арутюновой, со-

бытие хоть и отвлечено от агенса, но в нём должны принимать участие люди [3: 509]. РС предполагает *обязательное наличие субъекта*, то есть того, кто познаёт, мыслит и действует. Его активная деятельность становится необходимым условием, реализация которого делает событие доступным, постигаемым. Такой субъект, с одной стороны, выполняет функции актуализатора события реального мира («третьего», «свидетеля», «судии» в терминологии М.М. Бахтина) и одновременно является создателем феномена иного порядка. В этом смысле субъектом является *адресант*. С другой стороны, масс-медиа как канал, обеспечивающий информационное взаимодействие, предполагает обязательное наличие двух и более участников, которые вступили в контакт. И хотя в данном случае между отправителем и получателем непосредственная интеракция состояться не может в силу особенностей такой коммуникации, субъектом РС неизбежно становится и *адресат*.

Спецификой же СМИ определяется и характеристики субъектов речевого события в массмедийном дискурсе. Он не только предстаёт в двух ипостасях адресанта и адресата. Каждая из них может являть собой а) человека как носителя каких-либо свойств, индивида (журналист; читатель / зритель) и б) консолидированную группу лиц (журналистское сообщество; массовая аудитория).

В целом РС существует, так как в мире *есть человеческое сознание*. Этот признак не свойственен для С. как онтологической категории, в отличие от факта, но он является существенным для события речевого.

Событие, согласно Н.Д. Арутюновой [3: 508], относится к жизненному пространству. РС также *локализуется в сфере жизни* человека, однако его локализация имеет свои особенности. В частности, речевое событие, представленное в массмедийном политическом дискурсе, во-первых, входит *в сферу политики*, в пространстве которой проблему завоевания, удержания и использования государственной власти невозможно решить без коммуникативной составляющей. Во-вторых, оно локализуется и в *массмедийной сфере*. В этой связи обратимся к размышлениям немецкого социолога Н. Лумана, полагающего, что реальность масс-медиа имеет две стороны, две формы существования. Реальная реальность средств массовой информации состоит в протекающих в них и пронизывающих их коммуникациях, с помощью которых система воспроизводит саму себя [13: 8]. Вторая реальность – наблюдаемая, то есть то, что для других выглядит как реальность, то, что конструируют СМИ. Отмечая бытование РС в массмедийной сфере, мы понимаем под последней реальную реальность (в терминологии Н. Лумана).

В современном мире и политическая, и массмедийная области жизнедеятельности общества находятся в тесной взаимосвязи, поскольку политический процесс во многом переносится в информационное пространство. Это даёт основание некоторым исследователям утверждать, что в политике обозначилось новое явление, получившее название политико-медийного процесса [14]. Такие выводы политологов и социологов служат свидетельством органичности локализации РС в обеих названных сферах.

Вместе с тем оно бытует и *в символическом пространстве массмедийного политического дискурса*, организующего «наблюдаемую реальность» СМИ. Его канвой является событие политическое. Сама событийная природа жизни общества и желание современного человека «потреблять» С. неизбежно помещает их в фокус внимания масс-медиа. Это даёт толчок к продуцированию РС и в конечном счёте позволяет рассматривать его как имманентную составляющую массмедийного политического дискурса.

Таким образом, факт массмедийного «наблюдения» С. изменяет параметры последнего. Событие реального мира, которое нашло вербальное представление в дискурсе, есть событие речевое. РС, явленное в массмедийном политическом пространстве, характеризуется рядом свойств. Оно предполагает обязательное наличие субъекта и существует постольку, поскольку в мире есть человеческое сознание. Такое речевое событие локализуется в политической и массмедийной сферах жизнедеятельности общества, а также в символическом пространстве дискурса масс-медиа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Филатенко И.А. Понятие «событие»: философские основы интерпретации / И. А. Филатенко // Молодой ученый. – М., 2012. – №4 (39). – С. 212 – 216.

2. Вендлер З. Причинные отношения / З. Вендлер; пер. с англ. В.В.Петрова // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 18. Логический анализ естественного языка. – М.: Прогресс, 1986. – С. 264–276.

3. Арутюнова Н.Д. Предложение и производные от него значения / Н. Д. Арутюнова // Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1999.

4. Демьянков В.З. «Событие» в семантике, прагматике и в координатах интерпретации текста / В. З. Демьянков // Изв. АН СССР. Серия литературы и языка. – 1983. – Т. 42. – № 4. – С.320–329.

5. Леонтьев А.А. Психолингвистические особенности языка СМИ / А.А. Леонтьев // Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования. – М.: Изд-во МГУ, 2003. – С.66–88.

6. Марьянчик В.А. Аксиологическая структура медиа-политического текста: автореф. дис. на соискание уч. степени д. филол. наук: 10.02.02 / В. А. Марьянчик. – М., 2011. – 32 с.

7. Хаймс Д. Этнография речи / Д. Хаймс; пер. с англ. // Новое в лингвистике. – Вып. 7: Социолингвистика. – М.: Прогресс, 1975. – С. 42–95.

8. Дейк Т. ван Анализ новостей как дискурс / Т. ван Дейк; пер. с англ. // Язык. Познание. Коммуникация. – М.: Прогресс, 1988. – 312 с. – С. 111 – 160.

9. Папина А.Ф. Текст: его единицы и глобальные категории / А. Ф. Папина. – М.: УРСС Эдиториал, 2002. – 368 с.

10. Сморгунов Л.В. Гуманитарные технологии и формирование политического события / Л. В. Сморгунов [Электронный ресурс] // Гуманитарные технологии и политический процесс в России. Сб. ст. / Под ред. Л.В. Сморгунова. – СПб., 2001. – Режим доступа: http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2006/728.

11. Антонов К.А. Телевизионные новости: конструирование политических событий: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. социол. наук, 23.00.02 / К.А. Антонов. – Кемерово, 2004. – 21 с.

12. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления / М. Хайдеггер; пер. с нем. – М.: Республика, 1993. – 447 с.

13. Луман Н. Реальность массмедиа / Н. Луман; пер. с нем. – М.: Праксис, 2005. – 256 с.

14. Балынская Н.Р. Специфика участия средств массовой информации в политическом процессе современной России : автореф. дис. на соискание уч. степени докт. полит. наук, 10.01.10 / Н.Р. Балынская. – М., 2009. – 34 с.

УДК:371.15+070+004.738.5

Вейда Т.М.
(Одеса, Україна)

ЗАСОБИ МАНІПУЛЯЦІЇ СВІДОМІСТЮ У ПРОФЕСІОНАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТА
(на матеріалі Інтернет-дискурсу)

У статті здійснено теоретичне узагальнення та комплексний аналіз проблеми маніпуляції суспільною свідомістю у роботі сучасних українських журналістів, досліджено сутність та особливості маніпулятивного впливу журналістами на українську аудиторію на базі Інтернет-дискурсу.

***Ключові слова**: Інтернет-дискурс, маніпуляція, сугестивний вплив, суспільна свідомість.*

В статье осуществлено теоретическое обобщение и комплексный анализ проблемы манипуляции общественным сознанием в работе современных украинских журналистов, исследована сущность и особенности манипуляционного влияния журналистами на украинскую аудиторию на базе Интернет-дискурса.

***Ключевые слова**: Интернет-дискурс, манипуляция, суггестивное влияние, общественное сознание.*

The article makes a theoretical generalization and comprehensive analysis of the problem of manipulation of public opinion in work of modern Ukrainian journalists. It is investigated the nature and characteristics of manipulative influence of Ukrainian journalists audience which is based on Internet discourse.

***Keywords:** Internet discourse, manipulation, suggestive influence, public consciousness.*

Сучасне суспільство характеризується надзвичайною політизованістю, наслідком чого є підвищений інтерес населення до мови засобів масової комунікації та до мовленнєвої поведінки як потужного каталізатора формування суспільної ідеології. Останнім часом звертається увага на проблему маніпуляції, яка яскраво проявляється саме в мові журналістів. Тематика мовної маніпуляції й мовленнєвого впливу широко представлена у дослідженнях російських мовознаців Л.А. Кисельова (1978), Є.Ф.Тарасова (1983), Є.Л. Доценка (1996) та ін. Зацікавленість цією проблемою виникла на тлі нового осмислення сутності мовленнєвого спілкування і більш гнучкого підходу до вивчення мови, який започаткував Ф. де Соссюр у своїх працях з дихотомії «lingua-parole». У світлі зазначеної дихотомії, а також у світлі сучасної теорії дискурсу актуальним стає дослідження висловлювання у контексті ситуації.

Сучасні політичні та суспільні процеси, які відбуваються в українському суспільстві, а саме у свідомості кожного громадянина, ще раз свідчать про те, наскільки сильним інструментом формування свідомості в нашій країні є технології маніпуляції суспільною думкою. Майже кожна людина в країні підтримує ту чи ту політичну силу, має власні смаки та погляди, але часом навіть не може пояснити, чому підтримує саме таку політичну ідеологію. Велику роль у даному процесі відіграє сьогодні Інтернет-мережа,

© *Вейда Т.М., 2012*

де за невелику кількість часу можна знайти будь-яку інформацію та новини з останніх подій країни та Світу. Саме тому вважаємо акутальним дослідження специфіки засобів маніпуляції, що використовують вітчизняні журналісти на просторах Інтернету.

Вивченням віртуального дискурсу займалися Н.Г. Асмус, О.Н. Вавілова, О.Н. Галичкіна, О.І. Горошко, А.Є. Жичкіна, Л.Ю. Іванов, Л.Ф. Компанцева, О.В. Лутовинова, С.Н. Михайлов, К.В. Овчарова, М.Ю. Сидоров, Ф.О. Смирнов, Г.Н. Трофимова, А.Б. Кутузов, акцентуючи увагу на жанрових особливостях та лінгвістиці даного типу дискурсу. Дослідженням з теорії маніпуляції та сугестивного впливу як невід'ємної домінантної складової комунікації у вітчизняному мовознавстві широко представлені у працях С.Г. Кара-Мурзи, Т.Ю. Ковалевської , Н.Ф. Непийводи, Г.Г. Почепцова, В.В. Різуна, І.Ю. Черепанової, С.В. Формановоі. **Метою** нашої статті є аналіз засобів маніпуляції свідомістю у професійній діяльності вітчизняних журналістів на матеріалі Інтернет-дискурсу, виявлення специфічних та найбільш характерних рису ньому .

Мета зумовила розв'язання таких **завдань**:

1) проаналізувати найтиповіші риси сучасного українського журналістського Інтернет-дискурсу з лінгвістичної точки зору;

2) розкрити та описати природу найпопулярніших засобів маніпуляції суспільною свідомістю у віртуальному дискурсі;

3) з'ясувати особливості маніпулятивного впливу журналістами на українську аудиторію за допомогою Інтернет-дискурсу.

Соціальний та рольовий статус мовця яскраво проявляється в журналістському дискурсі. Взаємодія мови та Інтернету відбувається в межах соціально обумовленої комунікації. При цьому можна виділити два основних аспекти їхнього співвідношення:

1) мова обслуговує Інтернет-мережу, оскільки є основним її інструментом, тобто Світова мережа спирається на мовну систему і у такий спосіб відбувається спілкування;

2) віртуальна мережа здатна не лише впливати на людей за допомогою мови, але й здійснювати вплив на саму мову й змінювати системні відношення. Ми розглядатимемо специфічну здатність мови журналістів в системі Інтернет-дискурсу здійснювати вербальні маніпуляції за допомогою семантично нейтральних або, навпаки, стилістично забарвлених засобів, які закладені в системі мови.

О.Н. Галчкіна дефінує інтернет-комунікацію як складну комбінацію різних дискурсів, яка містить «ознаки всіх типів дискурсів, що не належать повністю до жодного типу»: передача особистої пошти (побутовий дискурс), офіційний обмін та пошук інформації (діловий дискурс), обговорення наукових питань у групі новин або конференцій (науковий дискурс), рекламні банери та сайти (рекламний дискурс)» [3: 10]. Вважаємо доцільним виділення журналістського інтренет-дискурсу, як одного із специфічних видів медіа-дискурсу.

Журналістський інтернет-дискурс відіграє важливу роль у створенні демократичного суспільства, де однією з головних засад є думка про свободу слова. Працюючи над власним мовленням, вітчизняні журналісти в Інтернет-мережах створюють певні технологічні прийоми маніпулятивного впливу на суспільство заради певних цілей та ідеологій.

С. Кара-Мурза зазначає: «Природа маніпуляції полягає в наявності подвійної дії — разом з відкритим повідомленням маніпулятор посилає адресатові «закодований» сиг-

нал, сподіваючись на те, що цей сигнал розбудить у свідомості адресата образи, потрібні маніпуляторові. Ця прихована дія спирається на «неявне знання», яким володіє адресат, на його здатність створювати у своїй свідомості образи, що впливають на його відчуття, думки і поведінку. Мистецтво маніпуляції полягає в тому, щоб спрямувати процес уяви у потрібне русло, але так, щоб людина не помітила прихованої дії» [4]. Сьогодні одним із засобів здійснення політичного впливу є ЗМК. Але, слід зазначити, що сучасні засоби масової комунікації досить часто не подають об'єктивний матеріал, оскільки більша частина мас-медійного простору України працює на замовлення, представляючи інтереси тої чи тої політичної сили. Але, у той же час, сучасні українські ЗМК знаходяться під впливом радянських ідеологій і тому дуже часто працюють за заданими схемами, використовуючи як певні лексичні, так і стилістичні прийоми маніпуляції суспільною свідомістю.

Сучасний український Інтернет-дискурс ЗМК характеризується специфічною манерою викладу, причому мовно-стильові прийоми є основними категоріями процесу маніпуляції суспільною свідомістю. На думку В. Петренка, він «є неоднорідним, має свої ідеологічні відмінності, певну гаму відтінків — від чесних і благородних задумів до відвертого обману та маніпуляцій» [7]. Нав'язуючи суспільству певну дійсність, журналісти через Інтрнет-дискурс нерідко створюють провокації національного значення.

Українським ЗМК з точки зору подачі матеріалу у вигляді Інтернет-дискурсу сьогодні не вистачає самостійності та об'єктивності, оскільки вони ще не достатньо сформувалися професійно. В українських мас-медіа інформативно-комунікативний код політичного дискурсу є іманентним, суперечливим, оскільки тут у постійному протистоянні перебувають приватний та громадський інтереси [5]. Своєрідним надзавданням інформативно-комунікативного коду такого дискурсу ЗМК України є вплив на свідомість аудиторії.

Маніпулятивний вплив журналістського Інтернет-дискурсу у багатьох випадках зорієнтований на вікові особливості, на морально-етичні цінності, які достатньо різняться між собою. Як правило, такі публікації спрямовані саме на молоде покоління, оскільки молодь більше користується Інтернет-мережами, ніж покоління людей зрілого віку.

Силовий потенціал маніпуляції Інтернет-публікацій сучасних українських журналістів залежить від багатьох чинників, одним із найважливіших з них є технологія впливу на почуттєву систему реципієнта, яка більше впливає на почуття та переживання суб'єкта, ніж на його розум та логіку. Великого значення у цьому відношенні відіграє «почуття натовпу», оскільки маніпуляція свідомістю спрацьовує значно більше в аудиторіях з великою кількістю людей - саме там, всередині певної соціальної групи, відбуваються найголовніші маніпулятивні процеси. Досвідченому представнику ЗМК достатньо глибоко вплинути на невелику кількість людей у певній аудиторії і механізм «здійснення маніпуляції на самих себе» буде автоматично запущено.

К.С. Серажим зазначає, що «маніпулятивний потенціал мови найкращим чином проявляється у політичних міфах та стереотипах, політичній рекламі та пропаганді, у функціонуванні засобів масової інформації та в публічному мовленні політичних діячів. Значні можливості мови як засобу маніпулятивного впливу на суспільну свідомість знаходять своє втілення у різноманітних політичних міфах та стереотипах» [8]. Звернемося до прийому «створення стереотипів», як однієї з основних сугестивних технік: ***«Подібні***

ситуації, *коли вкладники втрачають гроші, замість того, щоб отримати кредит,* ***непоодинокі.*** *На щастя, не всі вкладники кредитних спілок чи «псевдокредитних» беруться за зброю та захоплюють заручників, але від цього проблема не стає менш гострою»* [1]. Стереотип у цьому прикладі спрямований на стійку асоціацію реципієнта, акцентуючи увагу на тому, що повторюється постійно, стало звичайним, загальноприйнятим і чого дотримуються, що наслідують у своїй діяльності. Допоміжними мовними засобами у наведених прикладах є вирази ***«подібні ситуації», «непоодинокі»*** - тобто ті, що відбуваються не вперше і не останній раз.

Зазначимо також, що великий маніпулятивний вплив на суспільну свідомість здійснюють найрізноманітніші мовні прийоми, зокрема логічна мовна аргументація (навіть, коли вона не відповідає дійсності) та асоціативні порівняння. Розглянемо приклади останнього засобу: *«У ГПУ повідомили, що деякі кредитні спілки, наприклад КС «Християнська злагода» та КС «Надія» здійснювали свою діяльність одночасно в декількох областях: Львівській, Івано-Франківській, Рівненській, Волинській, Тернопільський, Чернівецькій, Хмельницькій та Житомирській.* ***Таким чином,*** *злочинна організація у складі 23 осіб впродовж часу своєї діяльності заволоділа коштами вкладників в сумі майже 100 млн грн*» [1]. Завдяки подальшому роз'ясненню журналістом наслідків ситуації, маніпулятивний вплив набуває вагомішого сугестивного ефекту.

Мова журналіста на просторах Інтернет-комунікації сьогодні характеризується чітко вираженим суб'єктивізмом та власною оцінкою дійсності. «Комунікація стає адресною, діалогічною» [8] і набуває рис реального спілкування, яке характерне, наприклад, для добрих друзів, що не слідкують за формою викладу думок, спілкуючись один з одним. Розглянемо цю тенденцію на прикладах: *«Так, у вівторок, 19 березня, коли опозиціонери* ***чи то позасинали, чи то відлучилися до вбиральні****, спікер Володимир Рибак швиденько відкрив ранкове пленарне засідання»* [9], *«Невідомі намагалися кинути у бік соратників Тимошенко пакети з субстанцією, яка нагадує екскременти. Постраждалих нібито немає,* ***проте не перемикайтеся. Хтозна, що нас очікує попереду***» [9]. Уїдливі вирази у прикладах володіють маніпулятивною силою, оскільки блокують свідоме та критичне сприйняття матеріалу через те, що увага концентрується саме на гумористичних та саркастичних відступах. За цих умов маніпуляція спрямована на підсвідомість людини.

Г.О. Осика, досліджуючи природу маніпуляції суспільною свідомістю за допомогою електронних технологій, зазначає: «для такого виду маніпулювання свідомістю властиві закритість, ілюзорність, невидимий механізм, психологічний вплив на підсвідомість людини, вплив на больові точки суспільної свідомості» [6]. Політичне маніпулювання суспільною свідомістю сьогодні у нашій державі не може обійтися без створення певних соціальних міфів, які активно використовуються політиками задля досягнення певної мети. Навіть, якщо соціальний міф є абсурдним та не відповідає дійсності, постійне застосування його відкладається у підсвідомості реципієнта і тим самим здійснює на нього певний психологічний вплив. Достатньо сильним прийомом впливу у цьому контексті виступає «прийом цитат», або «прецедентний текст» відомих суспільству діячів, які не завжди відповідають дійсності, оскільки факт їх виголошення неможливо довести, а реципієнти сприймають все тільки на віру. Ось, наприклад: «*Жінка-депутат від «Свободи» з шаленими очима ламає свої окуляри і б'є ними в обличчя свого колегу з*

Партії регіонів. Це – депутат Сех. За іронією долі вона – голова Комітету з боротьби зі стихійними лихами. Сама Сех – уособлення стихійного лиха в парламенті», — заявила Інна Богословська. Пізніше Нестор Шуфрич заявить, що його колега по фракції Артем Семенюк не застосував силу до пані Сех» [9], або ж *«На сьогодні ми виконали ямковий ремонт трохи більше 500 тисяч кв. м. Це протяжністю 12 тис. км доріг. Звичайно, пріоритет надається дорогам державного значення і тим основним маршрутам, за якими найбільша інтенсивність автомобільного транспорту», — зазначив голова підрозділу «Укравтодору» Сергій Стельнякович* [2]. На жаль, ніхто не може перевірити достовірність цих слів, оскільки немає фактичних даних і достовірного підтвердження, що ці слова дійсно були сказані саме так і у такій формі, але сугерент сприймає їх без критицизму.

У такий спосіб засоби маніпуляції свідомістю в Інтернет-дискурсі сучасних українських журналістів — це своєрідне типологічно, семантично та структурно складне явище в світовому інформаційному просторі. У країні, що тільки розвивається, такий вид політичної комунікації стає потужним каталізатором суспільних, політичних та культурних процесів. Піар-технологи тої чи тої політичної сили використовують сьогодні безліч прийомів та засобів впливу на суспільство, надаючи перевагу тому чи іншому засобу згідно з власною ідеологією та моральними принципами. Сучасне українське суспільство ще представляє собою тотальний об'єкт нав'язування певної дійсності, як це було у Радянському Союзі, тому саме у нашій країні питання про масову маніпуляцію суспільної свідомості в Інтернет-дискурсі є одним з найактуальніших питань дослідження гуманітарних наук.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архіпова О. Було, та за водою пішло – скільки грошей нажили кредитні спілку на українцях [Електронний ресурс] / О.Архіпова // Українські національні новини (UNN). – 2013. – 28 березня. – Режим доступу до статті: http://www.unn.com.ua/uk/publication/1199091-bulo-ta-za-vodoyu-pishlo-skilki-groshey-nazhili-kreditni-spilku-na-ukrayintsyakh .

2. Божко Ю. Дві українські біди: дороги, та ті, хто їх ремонтує [Електронний ресурс] / Ю. Божко // Українські національні новини (UNN). – 2013. – 26 березня. – Режим доступу до статті: http://www.unn.com.ua/uk/publication/1198710-dvi-ukrayinski-bidi-dorogi-ta-ti-khto-yikh-remontuye .

3. Галичкина, Е.Н. Специфика компьютерного дискурса на английском и русском языках (на материале жанра компьютерных конференций): дис. канд. филол. наук / Е.Н. Галичкина. – Астрахань, 2001. - 212с.

4. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием [Електронний ресурс] / С.Г. Кара-Мурза. — М., 2000. — Режим доступу до книги: http://www.kara-murza.ru/books/manipul/manipul49.htm#hdr_72

5. Онуфрів С.Т. Політичний дискурс ЗМІ України у світовому інформаційному просторі [Електронний ресурс] / С.Т. Онуфрів. – Режим доступу до статті: http://www.lib.ua-ru.net/inode/p-2/17715.html

6. Осика Г.О. Електронні джерела політичного впливу: форми маніпулювання свідомістю та засоби їх обмеження [Електронний ресурс] / Г.О. Осика. – Режим доступу до статті: http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/351325.html

7. Петренко В. В. Політична мова як засіб маніпулятивного впливу [Електронний ресурс] / В.В. Петренко. – Режим доступу до дисерт.: http://disser.com.ua/content/44451.htm

8. Серажим К.С. Сучасний український політичний дискурс [Електронний ресурс] / К.С. Серажим. – Режим доступу до статті: http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1298

9. Сердюк М. Рада не рада [Електронний ресурс] / М. Сердюк // Українські національні новини (UNN). – 2013. – 22 березня. – Режим доступу до статті: http://www.unn.com.ua/uk/publication/1197778-rada-ne-rada

УДК 821.162.1-312.1.09”190”В.Берент

Сторощук І.І.
(Львів, Україна)

«ТЛІН» ВАЦЛАВА БЕРЕНТА ЯК РОМАН З ЖИТТЯ МИСТЕЦЬКОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті проаналізовано жанрове визначення твору В. Берента «Тлін» («Próchno») як роману про митця.

Ключові слова: *жанровий різновид, роман про митця, fin de siècle, мистецька богема.*

В статье проанализировано жанровое определение произведения В. Берента «Тлен» («Próchno») как романа о деятелях искусства.

Ключевые слова: *жанровая разновидность, роман о деятелях искусства, fin de siècle, артистическая богема.*

The article is concerned with a comprehensive study of the genre definition of a work «Dry Rot» («Próchno») by V. Berent as a novel concerning an artist.

Key words: *genre variety, novel concerning an artist, fin de siècle, artistic bohemia.*

Роман як жанр літератури наділений особливою здатністю художнього освоєння дійсності. За словами відомого українського філолога П. Житецького, ця мистецька форма завжди буде найзручнішою для зображення особистих пристрастей, тієї боротьби людини з самою собою, яка прокладає нові шляхи до вирішення великих складних завдань життя [див: 1: 20]. На тлі суспільно-історичних, культурних подій увага у творах романного жанру фокусується на долях окремих героїв. Здатність роману вмістити в собі найширше коло суспільних явищ, створювати цілісні картини, сповнені складних перипетій, спричинилася до розгалуженої системи різновидів сучасної романістики, яка ґрунтується на тих чи інших критеріях поділу.

Сучасна українська дослідниця Т. Бовсунівська зауважує, що при творенні жанрової типології (в тому числі й романної) насамперед варто звернути увагу на тему, покладену в основу твору, її функціональну спрямованість [2: 59]. Варто наголосити, що саме тематичний критерій, як стверджують польські дослідники С. Кринський і М. Попєль, взято за основу при виокремленні роману про митця як жанрового різновиду [3: 33; 4: 10].

Наскрізна тематика творчого розвитку особистості, її можливостей і прагнень спричинилася до жанрового визначення твору В. Берента «Тлін» (Próchno, 1903) як роману про митця. Поліфонічний і багатоголосий роман віддзеркалює мистецьке життя епохи зламу століть, позначене настроями безнадії, розчарування та занепаду. Твір є яскравим прикладом втілення декадансу не лише у польському, але і в загальноєвропейському літературному просторі.

© *Сторощук І.І., 2012*

Декаданс виникає у тому вакуумі, який утворився при розмежуванні традиційного і нового мистецтва. Як стверджує Т. Гундорова, ідеологія модернізму формується через переривання, чи радше, за словами авторки, руйнування вже усталеної, сформованої традиції [5: 149]. І ось цей проміжок, цю нішу, яка виникла між уже закоріненим культурно-мистецьким досвідом і новим, щойно утвореним, заповнює декаданс, який фіксує зміни усталеного сприйняття конкретних явищ і переоцінку цінностей. Автор монографії «Міфологічний горизонт українського модернізму» Я. Поліщук зауважує, що новий тип героя епохи fin de siècle виникає саме завдяки естетиці декадансу: «Концентрація уваги письменників-декадентів на локусі хворобливих внутрішніх переживаннях спонукала до оновлення та вдосконалення образної палітри, до більш проникливого вираження нюансів індивідуальної психології, особливо тоді, коли йшлося про її аномальні стани – невротичні відчуття, меланхолію, істерію тощо» [6: 194]. У цей час відбуваються зміни типів художнього мислення, стилів, естетичних структур, що визначають історико-літературний поступ майже всіх європейських літератур. І, як стверджує українська дослідниця Т. Гундорова, епоха fin de siècle з притаманним їй декадентством фіксує розпад суспільної ієрархії і зосереджує увагу на маргінальних явищах. Йдеться про інтелектуальних пролетарів, денді чи артистичну богему [7: 213].

Емоційно, пристрасно, за допомогою різноманітних художніх прийомів автор створює картину епохи fin de siècle, епохи непересічного таланту і снобізму, економічного розвитку і соціальної нерівності, епохи протиріч з її прагненням до пошуків нового і націленістю на культурні досягнення минулого як джерела натхнення і взірця найвищої майстерності. В. Берент увиразнює суперечність, антиномію культури епохи fin de siècle, показує численні прояви масового й егалітарного та зіставляє їх з індивідуалізмом й елітарністю. Наявні у творі світоглядні орієнтації та пріоритети героїв, сформульовані постулати та їх оцінка створюють образ тогочасного західноєвропейського культурного середовища.

Персонажі роману обумовлюють композицію твору, впливають на структуру роману, яка сформована як історія про долі творчих особистостей. Польський дослідник С. Кринський, розмірковуючи про можливі видозміни вищезгаданого жанрового різновиду, зазначає, що романи про митця можна поділити на «романи про молодого митця» чи «романи індивідуації митця», «романи про митця зрілого віку» та «романи з життя мистецького середовища», прикладом якого слугує «Тлін» [3: 16]. Позбавивши твір єдиного яскраво вираженого протагоніста, В. Берент спричинився до утворення своєрідної жанрової модифікації роману про митця у польській літературі, оскільки у творі функціонують кілька головних героїв, які працюють у різних мистецтвах і є представниками власне мистецького середовища.

Польський теоретик літератури К. Трочинський виокремлює дві основні категорії персонажів, а інших трактує як свого роду елементи декорацій. За словами літературознавця, героїв роману можна поділити на «першопланових персонажів» і «партнерів» [8: 24]. До першої категорії належать Боровський, Єльський, Мюллер і Гертенштейн, а до другої – Куніцький, Зося Боровська, Туркул і Павлюк. Натомість, сучасний польський дослідник Є. Пашек головних героїв роману виокремлює для кожної з трьох частин роману. Літературознавець зазначає, що кожна частина твору має трьох основних персонажів, що зображуються на фоні інших, другорядних постатей, які поступово зникають зі сторінок

роману [9: XXV]. У першій частині головними героями є Боровський, Куніцький, і Зося Боровська, життєва історія яких переповідається на тлі тогочасної циганерії, для другої – Єльський, Мюллер і Куніцький, у третій частині, на думку Є. Пашека, фонові постаті відсутні, а головними героями є Гертенштейн, Мюллер і Хільда. Хоча серед дослідників роману «Тлін» є деякі розбіжності щодо функціонування персонажів у творі, однак беззаперечним є той факт, що така композиція твору дає змогу узагальнити і підсумувати різні мистецькі погляди та внутрішні конфлікти, увиразнити загальнолюдські та філософські проблеми.

Роман складається з тісних переплетінь монологів, діалогів, сповідей та дискусій. За словами М. Попєль, «Тлін» написано у такий спосіб, що на перший план виходить «слово героя» [10: 5]. На думку російського літературознавця М. Бахтіна специфічною, своєрідною рисою романного жанру є людина, що говорить, і її слово [11: 145]. Дослідник зазначає, що людина, яка говорить, її слова, які, як наголошує автор, не передаються і не відтворюються, – це предмет художнього зображення, який вимагає особливих мовних засобів та прийомів. Особливість слова героя полягає у його соціальній значимості і здатності до соціального розповсюдження. У романі людина, яка говорить, це свого роду ідеолог. Можливо, саме тому «Тлін» В. Берента побудовано як твір без яскраво вираженого протагоніста, однак з кількома головними героями, адже передусім читач більше уваги приділяє головному героєві, його словам, його вчинкам. Таким чином автор підкреслює важливість і значимість сказаних слів.

Кожен прагне висловитися, відшукати співрозмовника й уважного слухача. Уже поява на авансцені роману актора театру Боровського слугує цьому яскравим підтвердженням. Про драматичні перипетії його життя ми дізнаємося з уст самого персонажа. У розлогому монолозі він переповідає Куніцькому про свої прагнення і бажання до самореалізації як особистості, передусім творчої особистості, та про непрості стосунки з батьком, який був проти такого вибору свого сина. «Czy ty nie widzisz, ojciec, co się ze mną dzieje? Czy ty nie widzisz, żem ja się już ocknął z dzieciństwa? że mnie życie lada chwila w swój wir porwie?..Ty nie wiesz wcale, ile ja sił w piersiach czuję! I czym ty mnie częstujesz? Daj mi najpiękniejsze kobiety – powiem: «tyle tylko?» Daj mi bogactwa – powiem: «mało!» Wywróż mi szczęście – zawołam: «ach, nie dbam o to!» Obiecuj tryumf, sławę, władzę... – ja będę wołał: «mało, mało!». Bo dla moich wielkich chęci nie może być nazwy» [12: 9-11]. Але назва знайшлася: «Aktorem chcesz być» [12: 11]. Мистецтво, прагнення до творчості мали стати основою, фундаментом для самореалізації, проте, скоріш навпаки, – поглибили душевну порожнечу і позбавили відчуття цілісності.

Польський літературознавець К. Трочинський, аналізуючи роман крізь призму творчої неспроможності, зауважує, що можна виокремити три види творчого безсилля, які пов'язані з трьома категоріями – творчий матеріал, майстерність й особистісна історія митця. «Творчу неспроможність – пише літературознавець – можна віднести до двох деякою мірою протилежних категорій мистецької діяльності: до майстерності, яка у певному сенсі рівнозначна сутності з умінням осягнути і засвоїти витворювані, існуючі та зобов'язуючі форми мистецтва, і щодо внутрішнього матеріалу, який рівнозначний сутності із застосуванням творчих психічних особливостей щодо форм мистецької експресії. Творчий матеріал має ще один вимір: іноді є матеріалом особистісної історії індивідуума, який є митцем, а іноді творчим матеріалом митця …» [8: 25]. Боровський уосо-

блює безпорадність та неспроможність у категоріях творчого матеріалу і майстерності, Єльському, який досконало опанував сферу ремесла, не вистачає творчого матеріалу, натомість Мюллер при надмірній наявності творчого матеріалу не володіє майстерністю. Гертенштейн репрезентує тип творчого безсилля, що деякою мірою протиставляється безпорадності трьох вищезгаданих героїв. Музикант, володіючи потенціалом, стає творчо безпомічним з власної волі. Він вважає, що мистецтво це «szatańskie zwierciadło życia», витвір пристрасті і розпачу, ненаділений відповідними засобами для відтворення творчого переживання. Гертенштейн володіє і творчим матеріалом, і майстерністю, але неспроможний творити через надмірний вияв творчих здібностей.

Сприйняття краси, мистецький талант і уява не рятують творчу особистість від внутрішнього спустошення і розпачу. Її охоплюють відчуття розгубленості, страху та самотності, одвічне блукання у світі фантазії та хаосі подій. За словами Арнольда Гаузера, химерність бути митцем криється у його прагненні відчувати і відображати життя, хоча з самого життя він вигнаний [див: 13: 254]. Таке твердження співзвучне з концепцією Ф. Ніцше про роздвоєність творця.

Варто зауважити, що В. Берент часто використовує алюзії до «Так казав Заратустра» Ф. Ніцше, цитує упанішади, класичні твори польської і західноєвропейської літератури. Адже однією із особливостей роману є здатність взаємодіяти з іншими літературними родами і жанрами. Так, він може уміщувати вставні новели, вірші, наукові трактати чи послуговуватися такими розповідними прийомами як щоденники, листи чи мемуари. І, як зазначають А. Жаборюк та І. Жаборюк, органічно засвоюючись романом, вони стають невід'ємною частиною його художнього організму [14: 31]. Зауважимо, що така своєрідність романного жанру часто притаманна саме романам про митця.

«Тлін» В. Берента є одним із найвидатніших романів про митця у польській літературі, який спричинився до утворення своєрідної жанрової модифікації Künstlerroman – «роману про мистецьке середовище». Через занурення у внутрішній світ творчих натур автор віддзеркалює духовну кризу переломної епохи, адже найчуттєвішими до змін були і є митці. Роман охоплює ідейну спрямованість тогочасного мистецтва, слугує свого роду антологією постулатів і маніфестів, акцентує увагу на суспільній ролі митця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бернадська Н. Роман : проблеми великої епічної форми : навч. посіб. / Н. Бернадська. – Київ : Логос, 2007. – 116 с.

2. Бовсунівська Т. Теорія літературних жанрів : жанрова парадигма сучасного зарубіжного роману : підручник / Т. Бовсунівська. – Київ : Київський університет, 2009. – 520 с.

3. Kryński S. Artysta – Świat : w kręgu międzywojennej powieści o artyście / S. Kryński. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2003. – 277 s.

4. Popiel M. Powieść o artyście jako gatunek literacki i jako rodzaj dyskursu / M. Popiel // Z problemów prozy – powieść o artyście; [pod. red. W. Gutowskiego i E. Owczarz]. – Toruń : Adam Marszałek, 2006. – S. 9-14.

5. Гундорова Т. Дискурсія українського модерну. Постмодерна інтерпретація : дис. докт. філолог. наук : 10.01.01; 10.01.06 / Гундорова Тамара Іванівна. – Київ, 1996. – 373 с.

6. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму : монографія / Я. Поліщук. – Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 2002. – 392 с.

7. Гундорова Т. ПроЯвлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму : монографія / Т. Гундорова. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Київ : Критика, 2009. – 448 с.

8. Troczyński K. Artysta i dzieło : studium o «Próchnie» Wacława Berenta / K. Troczyński. – Poznań : Księgarnia W. Górski i G. Tetzlaw, 1938. – 77 s.

9. Paszek J. Wstęp / J. Paszek // Berent W. Próchno. – Wrocław, Warszawa, Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1998. – S. V-LXXXIX.

10. Popiel M. Retoryka zła w Próchnie Wacława Berenta / M. Popiel // Pamiętnik Literacki; [pod. red. B. Zakrzewskiego]. – Wrocław : Instytut Badań Literackich PAN, 1995. – Z. 3. – S. 3-34.

11. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет / М. Бахтин. – Москва : Художественная литература, 1975. – 502 с.

12. Berent W. Próchno / W. Berent. – Wrocław, Warszawa, Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1998. – 354 s.

13. Flis E. «Rozpacz na różne psychiczne tony». Sören Kierkegaard i Próchno Wacława Berenta / E. Flis // Z problemów prozy – powieść o artyście; [pod. red. W. Gutowskiego i E. Owczarz]. – Toruń : Adam Marszałek, 2006. – S. 246-257.

14. Жаборюк А. До питання про жанрову природу роману / А. Жаборюк, І. Жаборюк // Роди і жанри літератури : зб. наук. праць за матеріалами міжвузівської конференції, присвяченої пам'яті професора Г. А. В'язовського [відп. ред. Н.М.Шляхова]. – Одеса : Астропринт, 1997. – С. 27-31.

УДК 821.161.2 (71)’ 06-93.09

Пресіч О.
(Канада)

УКРАЇНСЬКО-КАНАДСЬКА ПРОЗА ХХ СТ.: ПОШУК СВОГО МІСЦЯ НА НОВІЙ ЗЕМЛІ

У статті проаналізована українсько-канадська проза ХХ ст. Основна увага приділена проблемі формування нової – українсько-канадської ідентичності. Об’єктом дослідження є проза Федора Склеповича, Миколи Петрівського, Іллі Киріяка, Онуфрія Іваха, Віри Лисенко.

***Ключові слова**: імміграція, українсько-канадська проза, національна ідентичність, асиміляція, патріотизм.*

В статье проанализирована украинско-канадская проза ХХ века. Главное внимание уделяется проблеме формирования новой – украинско-канадской идентичности. Объектом исследования стала проза Федора Склеповича, Николая Петривского, Ильи Кирияка, Онуфрия Иваха, Веры Лысенко.

***Ключевые слова**: иммиграция, украинско-канадская проза, национальная идентичность, ассимиляция, патриотизм.*

This article analyzes twentieth-century Ukrainian Canadian prose with special attention to the formation of a Ukrainian Canadian identity. The author studies the prose works by Fedir Sklepovych, Mykola Petrivsky, Illya Kyriyak, Onufrii Ivakh, and Vira Lysenko.

***Keywords:** immigration, Ukrainian Canadian prose, national identity, assimilation, patriotism.*

Постановка проблеми.

Паралельно до осмислення проблеми збереження української національної ідентичності модерного типу українсько-канадські прозаїки значну увагу приділяють процесу поступової адаптації українців до нового національного, культурного, ментального контексту, формування загальноканадського патріотизму. Глобальнішим для покоління піонерів видається питання про стосунки з канадцями й пошук свого місця на Новій Землі.

Актуальність дослідження. У вітчизняному літературознавстві ХХ-ХХІ ст. українсько-канадська проза майже недосліджена. Моніторинг наявних статей, монографій, дисертацій засвідчив необхідність усебічного вивчення її проблематики, поетики, жанрових і стильових особливостей, недостатню з’ясованість історико-літературних проблем, що зумовлює актуальність нашої наукової студії. До наукового обігу залучаються твори письменників-емігрантів, які досі не стали об’єктом дослідження. Елементи наукової новизни виявляються в аналізі прози Федора Склеповича, Миколи Петрівського, Іллі Киріяка, Онуфрія Іваха, Віри Лисенко крізь призму проблеми адаптації іммігрантів до нового етнічного середовища, формування загальноканадського патріотизму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському літературознавстві творчість представників української імміграції стала предметом наукових студій спочатку діаспорних, а згодом і «материкових» дослідників. У цьому контексті актуальними є наукові розвідки Т. Гундорової, В. Дончика, М. Ільницького, Г. Костюка, М. Ласло-Куцюк,

© *Пресіч О., 2012*

Л. Рудницького, Т. Салиги, Яра Славутича та ін. Українсько-канадську літературу ХХ століття вивчали О.Гай-Головко, М.Марунчак, М.Шкандрій. Спеціальних студій, присвячених досліджуваній проблемі, наразі немає.

Виклад основного матеріалу. На противагу до перших оповідань т. зв. піонерського періоду, в яких Канада репрезентована як чужий непривітний світ, у літературі середини ХХ століття виникає міф про перших поселенців, які живуть у гармонії з природою й іншомовним оточенням. Кульмінації така міфотворчість сягає в «Голосі землі» О.Іваха. Автор репрезентує сакральний казковий світ, у якому переселенці штучно залишені наодинці з природою, аби вони могли «дозріти» до модерності за підтримки місцевого вчителя-українця й увійшли в нове життя зі сформованими уявленнями про свій народ і власне місце в канадському світі. Єдиним каналом зв'язку з новим довкіллям, «магічним вікном, крізь яке можна хоч позирнути на далекий світ [1: 23]», є для них потяг, що іноді на кілька хвилин зупиняється на станції; а єдиними репрезентантами канадської модерності – пасажири, яким підлітки продають чорниці. Поява чужого сприймається з осторогою: коли Маланка вперше бачить чорношкірого канадця з обслуги потяга, вона спочатку страшенно лякається, але негайно заспокоюється від його доброзичливої посмішки. Це замкнутий самодостатній український світ, в якому навіть Ейда Бравн (донька англомовного бригадира залізничних робітників) говорить із сусідами чистою українською і грає Терпилиху в «Наталці Полтавці». Звісно, поодинокі випадки асиміляції до національних меншин могли траплятися в невеличких поселеннях іммігрантів на початку ХХ ст., проте наразі важливіше інше – у загальній авторській концепції образ Ейди є засобом заперечення, психологічного витіснення проблеми культурного відчуження й асиміляційного тиску нового культурного й етнічного оточення. Зворотний бік цього витіснення репрезентований через феномен англіцизації тварин. Так, у «Голосі землі» старий Клим говорить ламаною англійською лише до собак і волів, які мають англійські імена (Біл, Колі, Фенні, Джек). Природа не є чужою, ворожою першопоселенцям, тут вони почуваються комфортно, натомість змістовне спілкування з канадцями неможливе через незнання мови. Коли іммігранти в «Синах землі» вирушають у місто на заробітки, їм доводиться спілкуватися з крамарями на мигах, а один із них наймається на роботу, почавши без дозволу господаря пиляти дрова в нього в обійсті.

Показовою у цьому контексті є спроба наймолодшого із заробітчан, Василя Дуба, порозумітися з канадською молоддю. Спочатку він блукає в натовпі на ковбойському святі, роздивляючись ровесників: «Чужі вони були для нього і мовою й поведенням [2 (1: 118)]». Але канадці виявляються доброзичливими, а дівчата дивляться на гарного парубка «ніби з жалем [2 (1: 121)]». Врешті одна канадська родина жестами запрошує Василя завітати до них на гостину. Там хлопець стає центром уваги: йому показують йому альбоми з фотографіями, грають на фортепіано, а потім починають навчати англійської за шкільним підручником. Але така ідеалістично прискорена інтеграція в канадське суспільство є історично неправдоподібною. Цей сюжетний хід потрібен автору, щоб акцентувати прихильне ставлення канадців до нових переселенців. Знайомство Василя з цією канадською родиною не має продовження, оскільки його й інших заробітчан винаймає фермер-німець і вони залишають місто.

Найповніше взаємини переселенців із канадським світом розкрито через образ Марії Воркун. Вона першою з українських жінок улаштовується служницею в місті. Її працеда-

вець – власник крамниці будівельних матеріалів пан Фрейзер – «був один із тих добрих людей, що не дивилися на імігрантів кривим і зневажливим оком [2 (1: 361)]». Хоча Марія зовсім не знала англійської і не могла з ним порозумітися, її привабив «батьківський вираз» обличчя пана Фрейзера; невдовзі вона полюбила це подружжя як своїх батьків. Далі в тексті роману реалізується метафора репрезентації Канади як родини. Пані Фрейзер називає Марію дорогою дитиною. Її діти не виказують Марії жодної зневаги, навіть «за свою сестру вважають [2 (1: 369)]»: вчать англійської мови, правил поведінки, купують канадський одяг. Отже, авторові йдеться про щось більше, аніж просто заробітки в місті, – про інтеграцію іммігрантів у канадське суспільство, їх легітимацію як людей і громадян.

Односельці сприймають те, що відбувається з Марією, як соціальну трансформацію, навіть батько не знає, як до неї звертатися – на «ти» чи на «ви». Закоханому в неї Василеві здається, що «вона вже в панночку перевернулась». Скоро Марія нічим не відрізнялася від канадської молоді. Донька Фрейзерів Маргарета каже: «Наша вона й добра дівчина [2 (1: 380)]», – і ділить з Марією кімнату. Наступне порівняння русявої Маргарити й чорнявої Марії Киріяк підсумоване «ідеологічним» висновком – обґрунтуванням рівності всіх іммігрантів, адже Фрейзери також прибули до Канади порівняно недавно: «Обидві вони пересаджені були; одну з України, а другу з Шкотляндії привезли, та й у нову землю посадили на розріст нової нації. І зійшлися вони тут, серцями полюбились без питань, без мови, що, мовляв, ти гірша від мене, бо ти не з того поля, що я, та й в дикому лісі тебе посадили; гордості й покори вони не знали; пані й служниця були тут рівними душею й серцем, дітьми-квітками [2 (1: 380)]».

Однак задекларована в цьому текстовому фрагменті соціальна рівність все ж має для іммігрантів першого покоління чіткі межі. Коли між сином Фрейзерів Джоном і Марією виникає романтична прив'язаність, це стає приводом для суперечки між його батьками. Пані Фрейзер не бажає цього шлюбу: «Люблю я її, добра дівчина, але, знаєш, не для нього вона, а він не для неї. Іншої вона раси та й, як видно, походить із самого споду соціяльного життя [2 (1: 381)]». Пан Фрейзер не дуже переймається національною чистотою, проте й він хотів би послати Марію до школи й «вичесати з неї селянську вдачу [2 (1: 381)]». Зрештою Марію відправляють до батьків із щедрими подарунками, платнею і навіть коровою. Це цілком відповідає авторській інтенції: Іллі Киріяку було важливо, аби головні герої першого тому Марія і Василь відкинули принади міського життя й повернулися до хліборобської праці.

Мотив рівності всіх канадців європейського походження – нащадків іммігрантів є лейтмотивним в українській канадській прозі. Розгортається він і в оповіданні Михайла Петрівського «Біда біді не рівна». У ньому власник крамниці – містер Ґреґ – відкриває переселенцеві кредит, адже той нагадує йому про власних предків-іммігрантів: «Коли не гляну на тебе, бачу свого діда в Шотляндії, з твоїм орлиним носом, очима й поставою верховинця [3: 85]». Проте на другому плані завжди зберігається поняття соціальної нерівності.

У другому томі «Синів землі» роль речника просвітницьких сентенцій, захисника українських інтересів у канадському суспільстві виконує вчитель Ґудвін – етнограф за освітою й уподобаннями, модерний дослідник і приязний (подекуди з елементами зверхності) інтерпретатор селянської культури переселенців. Коли Ґудвін вперше приїздить

у поселення, його реакція на побачене виражена в питанні: «Чи всі вони такі брудні й дикі? [2 (2: 188)]». Але наприкінці його перебування Воркун так характеризує вчителя: «Він був таким, гейби з нашого роду походив. Не гордив нами, не посмішкувався з нашого капарства та бідноти [2 (2: 215)]». Ґудвін серйозно ставиться до своєї «цивілізаційної місії» в поселенні. Це також віддзеркалює його (й авторську) позицію щодо засадничої рівності національностей і соціальної зумовленості культурної відсталості. Ця теза неодноразово озвучена в думках і висловлюваннях Ґудвіна. Він твердить, що примітивність і покірність українців «не походять із нутра їх характеру, але нащеплені їм силою політичних і економічних обставин, в яких вони жили можливо сотки років [2 (2: 204)]». Селянський спосіб життя з його безкінечною працею також не сприяв культурному розвитку. Однак це теоретичне визнання рівності українців ніяк не втілюється в Ґудвіна на практиці. У розмові з власником ранчо Билом, закоханим у молодшу сестру Марії Єлисавету Воркун, вчитель твердить, що ніколи не одружився б із українкою.

Одна з центральних подій епопеї – перший у поселенні шлюб із канадцем – відбувається не з представником освіченої верстви, а з фермером. Як і всі персонажі-канадці, він – «наскрізь добряга, стидливий і скромний [2 (2: 49)]». Якщо з точки зору канадського суспільства цей шлюб прийнятний: Бил особливо цінує «міцну родинну любов», яку бачить у сім'ї Воркунів, то в середовищі переселенців він викликає різні думки. Григорій Воркун не довіряє Билу («не тому, що англієць, а тому, що пан»), а Єлену Воркун найбільше турбує, що наречений – «кальвін», «чоловік, що ніколи не молиться й не хреститься, ніяких свят не держить і навіть у неділю рубає дрова, гній возить, ну й не говорить по нашому [2 (2: 120)]». Найболючішою із вказаних ознак є іншомовність. Показово, що, на відміну від Іваха чи Лугового, Киріяк не пропонує читачеві зручної фантазії про вивчення канадцями української мови, а залишає це питання невирішеним.

Для самої Єлисавета кохання до Била є символом входження до нового світу, освоєння канадського життя. Характерною видається сцена, коли Бил вперше сприйняв служницю своєї сестри як дівчину, яка могла б стати його дружиною. Це відбувається, коли вона несподівано для всіх приручає його норовливого коня Джима й застрибує в сідло. У звернених до дітей словах Григорія Воркуна образ Єлизавети набуває символічного значення: «Тепер бачу, що ви ніби вже задзумбалали Канаду, посідали на неї мов на смирну кобилу й їдете, а я, так мені здається, її хвоста держуся [2 (2: 66)]». Йдеться, отже, про освоєння Канади, відчуття себе повноправними громадянами.

Образ свідомого українця, який вчить дітей іммігрантів англійської мови й культури і при тому закликає не забувати рідної спадщини, є центральним і в повісті Склеповича «Ще ватра палає». В оповіданні Стефанії Пауш «Научка» вчителька «місс Гуменюк» виховує своїх учнів з українського поселення чесними людьми й справжніми громадянами. Ці тексти органічно вписуються в ширший тематичний контекст української канадської прози про піонерське життя – формування громадянської свідомості іммігрантів. Герої «Синів землі» проходять шлях від селянської недовіри до уряду, в якому «засідають пани», до усвідомлення, що «в Канаді панів нема; тут усі рівні [2 (2: 99)]», розуміння, що «всякі вибори не панська, а їхня власна справа [2 (3: 225)]». Поступово персонажі Киріяка починають використовувати механізми канадської демократії для трансформації старих ієрархій. Із здобуттям освіти й засвоєнням модерних політичних практик герої прози про українських піонерів починають виразніше усвідомлювати себе українцями. Як по-

яснює першопоселенець Іфтодій Паламар у повісті Пауш «Анничка», «у Топорівцях то я був руский, бо там усі ми були руські чи австріяки. Чи чув я колись про Україну, питаєте? Та чув єм, у Січі та в читальні не раз вогорили, але це мене си не брало, навіть думати не хотів... Але тут, у цій Канаді, я дивлюся, що мої діти то будуть українці, будуть про своє знати, то й я від них не відступлю [4: 28]». Лейтмотивом розмов персонажів у Народному Домі є усвідомлення зв'язку просвіти, національної свідомості й пошуку свого місця в Канаді: «Треба тут нам просвіти, ми є українці, ми є великий і славний народ, <…> за нами історія світу, <…> тут ми можемо жити! [4: 33]». Поступово в нових умовах розвивається перенесена зі старого краю традиція засновувати читальні, організовувати концерти й народні хори. В оповіданні Пауш «Світло на хресті» місцевий священик доводить Єленці, що в поселенні вже існують ті ж інституції національного життя, що й у великому місті: школа, хор, Союз українок, Спілка української молоді тощо.

Від початку становлення модерної національної свідомості переселенців відбувається в гармонії з поширенням ідеї нового канадського патріотизму. У «Синах землі» Киріяк здебільшого оминає події Першої світової війни – періоду формування нової канадської ідентичності, позначеного несправедливим інтернуванням австрійських громадян. Питання про традиційну підпорядкованість однієї частини переселенців австрійському цісареві, іншої – російському цареві актуалізоване побіжно, під час оповіді про церковні конфлікти в поселенні між прихильниками РПЦ і греко-католицької церкви. І все ж автор чітко висловлює свою позицію в ключовій фразі: «Коли б котрий будь з них, цісар чи цар, посягнув був рукою по Канаду, то навіть такі суперники, як Поштар і Воркун, перші вхопили б ту руку зубами за пальці й відгризли б її в обороні свого нового краю [2 (3: 153)]». Повніше ця тема розгортається в «Голосі землі» Іваха. Старосвітську відданість цісареві автор втілює в образі старого сільського знахаря Вуйтика, який служив дванадцять років у цісарському війську й залишився патріотом Австро-Угорської імперії. Коли він дізнався в крамниці, що Австрія переможена, «то нараз відчув у своєму тілі тягар вісімдесяти і сім літ [1: 87]». Завжди жвавий і енергійний, він змінюється навіть зовнішньо. Проте помирає Вуйтик зі щасливою усмішкою: йому розповідають, що австрійський ерцгерцог Вільгельм фон Габсбург – український патріот, який перебуває з військом в Україні і може стати її цісарем. Головні герої повісті – Марко і вчитель Назарко –йдуть добровольцями до канадського війська. Так само в повісті Пауш «Анничка» в українському поселенні «хлопці пішли добровольцями воювати за короля, за нову батьківщину [4: 32]». Назарко згодом гине у Франції, але перед смертю встигає дізнатися й розповісти іншим солдатам-українцям про постання в Україні Центральної Ради. Риторичне узагальнення його саможертви автор передоручає старому Климові – неосвіченому хліборобові, який є уособленням українського піонерського міфу: «Назарко вмер за Канаду. Через те, що ми прийняли Канаду за свою другу батьківщину, то мусимо бути готові боронити її і вмирати за неї. Смерть Назарка марно не пройде. Він затвердив нашу вірність Канаді своєю кров'ю, – проказав, зупиняючись, зворушеним голосом Клим, і замовк, бо щось наче дужою рукою здавило його за горло [1: 86]». Показово також, що Марко хоч і втікає з канадського війська в Україну, аби 1919 р. взяти участь у поході Української галицької армії на Київ, але зрештою повертається в Канаду, куди його кликали два голоси – коханої Маланки й землі. Абстрактна любов до далекої батьківщини є теоретичним підмурівком національної ідентичності канадських українців піонерського покоління, але головною

для них стала відданість Канаді. Відбутися на особистісному рівні вони можуть не в збройній боротьбі за волю України, а у вільній хліборобській праці на широких ланах Канади.

Персонажі Киріяка декларують потребу повноцінного входження українців у канадську культурну спільноту – як рівних серед рівних, але за умови збереження рідної мови і спадщини. Програмові заяви з цього приводу автор передоручає персонажам-канадцям, які відвідують поселення напередодні Другої світової війни. Дитяча подруга Марії Воркун, Маргерита Фрейзер, наголошує на тому, що обидві мови однаково добре надаються до висловлення родинної любові. Бил вважає природним, що молодь у поселенні двомовна й поважає українську спадщину. На думку Ґудвіна, традиційна народна культура українців краща за «духовно порожні доми» людей, відірваних від своїх коренів. Тому замість спроб «цивілізувати й асимілювати» нових іммігрантів канадцям варто було б «пізнати їх душу, їх історію» і навіть «красти в цих людей все, що має велику людську вартість і засвоювати її в наше життя [2 (2: 234, 237)]».

Проте з авторських замальовок життя представників другого й третього поколінь іммігрантів зрозуміло, що ідея двомовності й подвійного патріотизму залишалася абстрактним ідеалом. На перший погляд, усе гаразд: синьо-жовті прапорці майорять поруч канадських, молоде покоління танцює традиційні танці; але поняття національної ідентичності поволі розмивається. У «Повісті без початку й кінця» Михайла Петрівського йдеться про найталановитішого студента в українській громаді, який, ставши лікарем у Монреалі, одружується із заможною франкомовною панною в католицькому соборі й змінює прізвище на Волтер де Себрієн. В іншому творі Петрівського – оповіданні «Біда біді не рівна» – маємо структуровану у формі спогадів першопоселенця оповідь про презирливе ставлення канадських лісорубів до українських заробітчан, яких або ігнорували, або зневажливо «прозивали галішонами, богонками й поляками [3: 76]». Найповніше ця проблема розроблена в романі Лугового «Безхатний». Головний персонаж, який прибуває до Канади 1929 року, постійно стикається з дискримінацією через українське походження, а серед іммігрантів-піонерів зустрічає тільки неосвіченість і байдужість до національних проблем.

Епопея Киріяка у цьому сенсі не видається такою однозначною. В останньому розділі твору онуки перших поселенців приїздять із міста провідати рідне село. Вони вже почуваються як удома і у великому місті, і в англомовному світі. Якщо раніше шлюб Джона Фрейзера з Марією Воркун уважався неможливим, то його син офіцер Роберт одружується з медсестрою Лесею, донькою Марії. А Генрі, син безіменного банкіра, який наріkав на розбудову українського культурного життя, заручений із Настею Воркун. Українці стають повноправними громадянами Канади. Василь Дуб справедливо твердить, що нині вже відійшов у минуле той світ, в якому іммігрант «носив на своїх плечах тяжкий, просяклий расовим пониженням кожух [2 (3: 343)]». Молодь іде до сільської церкви, співає в хорі, а потім відвідує на сільському кладовищі могили предків. Василь Дуб та Іван Поштар завершують цю сцену підсумовуючим діалогом про молодь. «Дивишся на них і думаєш, що кожне з них тільки на пустоту звисло, а то не так», – констатує Іван, а Василь додає: «В кожного з них у серцю любов є, але її треба виплекати, щоб вона любила і своїх батьків і дідів і прадідів, а з ними свій нарід і свій край. Але в те плекання треба своє життя вложити [2 (3: 347-348)]».

Але навіть у цьому ідеальному варіанті усвідомлення українцями своїх коренів піонерська доба постає для молоді лише як цікава й поважана спадщина, кодифікована в певних ритуалах. Проблема збереження мови, сакральної цінності хліборобського способу життя у трилогії Киріяка обійдена, натомість участь у хорі чи танцювальному гуртку презентована як важлива складова поваги до культури предків. Подібне вирішення проблеми збереження української ідентичності в модерному канадському світі одразу після війни зринуло в першому англомовному романі української імміграції – «Жовтих чобітках» Віри Лисенко. Дух іммігрантської спільноти продовжує жити в пісні та інших комодифікованих традиціях, тоді як хліборобський спосіб життя й рідна мова поступово зникають.

Висновки. Проблема інтеграції іммігрантів-першопоселенців і їх нащадків у нову етнічну й культурну спільноту є змістовим осердям українсько-канадської прози ХХ століття. Акцентуючи на необхідності зберігати українську мову, традиції, культуру (як осердя української ментальності), значно більше уваги прозаїки приділяють проблемі формування канадського патріотизму й композитної українсько-канадської ідентичності, що є запорукою органічного повноцінного розвитку імміграційної спільноти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Івах О. Голос землі: Коротка повість з життя в Канаді / О.Івах. – 2-ге вид. – Вінніпег: Тризуб, 1973. – 124 с.

2. Киріяк І. Сини землі: повість з українського життя в Канаді / І.Киріяк. – Едмонтон: The Institute Press, 1939-1945. – Т. 1. – 1939. – 398 с.; Т. 2. – 1939. – 352 с.; Т. 3. – 1945. – 354 с.

3. Петрівський М. Мрії сльозами облиті: оповідання з життя українських піонерів і імігрантів в Канаді / М.Петрівський. – Вінніпег: Тризуб, 1973. – 168 с.

4. Пауш С. Научка: нариси з піонерського життя / С.Пауш. – Едмонтон: Alberta Printing, 1967. – 76 с.

5. Петрівський М. Ой, Канадо, Канадонько... Оповідання з побутового життя українських поселенців в Канаді / М.Петрівський. – Вінніпег: Тризуб, 1974. – 168 с.

6. Склепович В. Ще ватра палає: історична повість / В.Склепович. – Вінніпег: Тризуб, 1979. – 178 с.

7. Lysenko Vera. Yellow Boots / V. Lysenko. – Edmonton: NeWest Press, 1992. – 355 p.

УДК 10.02.13

Кульчинський О.Б.
(Україна, Київ)

ОСМАНСЬКА ХРОНІКА «ІСТОРІЯ НАЇМИ» ЯК ЗАПЕРЕЧЕННЯ ЛІТОПИСНОГО КАНОНУ

Стаття присвячена пошуку ідіостилістичних рис османської хроніки «Історія Наїми» (поч. 18 ст.) на лексичному рівні мови. Чимало тюркологів засвідчували стилістичну особливість цього твору в загальних рисах. Утім, предметне дослідження лексики «Історія Наїми» демонструє, наскільки хроніка справді порушувала строгі канони османського літописання, та чи можна її вважати одним із фундаментів турецької пре-модерної літератури.

Ключові слова: *ідіостиль, літопис, османістика, літературний канон, мовна норма.*

Статья посвящена поиску идиостилистических особенностей османской хроники «История Наимы» (нач. 18 в.) на лексическом уровне языка. Многие тюркологи отмечали стилистическую особенность этого произведения в общих чертах. Тем не менее, предметное исследование лексики «История Наимы» демонстрирует, в какой мере хроника действительно нарушала суровые каноны османского летописания, и можно ли ее считать одним из фундаментов турецкой премодерной литературы.

Ключевые слова: *идиостиль, летопись, османистика, литературный канон, языковая норма.*

The article is devoted to research of an Ottoman prose work Tarih-i Naima (Naima's History) idiostyle features on its lexical language level. Up to now, many turkologists ascertained the stylistical peculiarity of this text in common features. However, the empirical research of Naima's History vocabulary demonstrates to what extent the chronicle breaks strict canons of Ottoman prose and whether it is possible to consider it one of the bases of pre-modern Turkish literature.

Key words: *idiostyle, chronicle, Ottoman language studies, literary canon, language norm.*

Як відомо, строгі рамки написання текстів визначали канони османської літератури. У мові османських літописів 16-18 століть їх можна охарактеризувати як домінування певних словесних пластів у загальній лексичній структурі текстів, що в основному складалися з арабських та перських запозичень. Так само на синтаксичному рівні хроністи надавали перевагу одним конструкціям над іншими. Заперечення мовних і жанрових канонів було вкрай рідкісним. Найчіткіше дослідникам вдалося зафіксувати його в «Книзі мандрів» відомого мандрівника Евлія Челебі (17 ст.) [1: 5-10]. Водночас чимало сходознавців наголошують, що ідіостилістичні особливості притаманні ще одному османському твору поч. 18 ст. – «Квітнику Гюссейна у викладі подій Сходу та Заходу», або ж скорочено – «Історії Наїми». Літопис має таку другу назву, позаяк належить перу першого державного хроніста Османської імперії Мустафі Наїмі (1655-1716) [2: 14-15].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Упродовж 20-21 ст.ст. серед закордонних науковців тезу про стилістичну особливість «Квітника Гюссейна у викладі подій

© *Кульчинський О.Б., 2012*

Сходу та Заходу» висували: З. Данишман, А. Расім, А. Кабакли, Т. Льюіс, Г. Іналджик, А. Джошкун, М. Мюнір Актепе та решта. Виділяють з-поміж османської прози «Історію Наїми» й українські орієнталісти А. Кримський та Г. Халимоненко. Утім, попри констатацію особливості хроніки в загальних рисах у тюркології не проводилося лінгвістичних досліджень, котрі чітко зафіксували б наявність ідіостилю літопису. Отже, до кінця нез'ясованим залишається питання, наскільки хроніка відрізняється від решти літописів та чим саме. На цьому, зокрема, наголошує в одній зі своїх публікацій турецький мовознавець М. Джошкун [3]. Така невизначеність породжує дискусії серед знавців турецької писемності щодо того, чи є літопис одним із рідкісних творів, які порушували канони османської прози та слугували фундаментом пре-модерної турецької літератури, чи він, загалом, не виходить за рамки тогочасних прозових жанрів.

Отож наше **завдання** полягало у визначенні на лексичному рівні мови чітких відмінностей тексту «Історія Наїми» від решти турецьких хронік 16-19 століть, або ж класичної доби османотурецької мови [4]. Такі відмінності, згідно зі стилістичними теоріями, становлять девіацію від мовної норми [5: 95]. Їхню сутність, зокрема, можна простежити через аналіз частоти вжитку лексики та виділення ключових слів тексту, що характеризуються авторським використанням відмінним від загального [6: 155]. На пошуку ключових слів, як основних ознак ідіостилю, наголошує й корпусна методика [7; 8], використана в нашому дослідженні, оскільки уможливлює чітку фіксацію ідіостилю як відхилення від мовної норми.

Виклад основних положень. Передусім авторський вокабуляр «Квітника Гюссейна у викладі подій Сходу та Заходу» було порівняно з лексикою 21 османського літопису 16-19 століть. Останні, у транслітерованому латиницею вигляді об'єднано, згідно з критеріями логічної вибірки, в колекцію електронних документів (корпус) через програму бази даних Microsoft Access. Корпус літописів османотурецької мови (КЛОТ) налічує 990 тис. словоформ. За принципом обрахунку між частотними словниками літописів коефіцієнта кореляції Пірсона (r) доведено правильність вибірки. Надалі лексику текстів укладено в загальний частотний словник кількістю 38 тис. одиниць, що й визначають модель мовної норми османської прози.

Ступінь кореляції r між частотними словниками 21 документа становить: від +0,709 до +0,981 ($p<0.001$). Це засвідчує велику близькість текстів, адже чим вищий показник коефіцієнту r, тим більша кореляція між рангами частотних словників. Отож загальний частотний словник усіх документів можна вважати нормативним для османотурецької прози 17-19 століть.

Літописи, що увійшли до корпусу, варто представити в такій хронологічній послідовності: 1. Tevarih-i Al-i Osman Нішанджи Мегмета-паші (16ст.); 2. Gence Fetihnamesi Рагімізаде Ібрагіма Чавуша (16 ст.); 3. Tebriziyye Таликизаде Мегмеда Субгі (16 ст.); 4. Gazavat-ı Murad Paşa Васиті (поч. 17 ст.); 5) Tevarih-i Al-i Osman анонімного (поч. 17 ст.); 6) Reçevi Tarihi Ібрагіма Печеві (сер. 17 ст.); 7) Reçevi Tarihi Ібрагіма Печеві (сер.17ст.); 8) Tarihçe-i Fethi Revan ve Bagdad Кара Челебі-Заде Абдюльазіза-ефенді (сер. 17ст.); 9) Tarih-i Kamaniçe Хаджи Алі Ефенді (кін. 17 століття); 10) Tarih-i Mehmed Giray Мегмеда Гірая (поч.18 ст.); 11) Sefaretname Нішлі Мегмеда-аги (поч.18ст.); 12) Tarih-i Sülalel-i Köprülü Бегджеті Сеййіда Ібрагіма-ефенді (сер. 18 ст.); 13) Tarih-i Çelebi-zade Челебі-заде Ісмаїла Асіма-ефенді (сер. 18 ст.); 14) Tarih-i Sami Мустафи Самі (сер. 18 ст.); 15) Kıt'a-min-

Tarih-i Sultan Mahmud-ı Evvel Мусаффи Мегеммеда-ефенді (18 ст.); 16) Risale-i Teberdariyye Fi Ahval-i Darü's-Sa'ade Дервіша Абдуллага (18 ст.); 17) Sefaretname Шегді Османли-ефенді (сер. 18ст.) 18) Keyfiyet-i Rusiyye Гасана Кюрді (кін.18 ст.); 19) Mukaddimetü's Sefer невідомого автора (кін. 18 ст.); 20) Tarih-i Sefer-i Rusya Саіда б. Галіля Ібрагіма (поч. 19 ст.); 21) Pehlivan Ibrahim Paşa Vakayi'Namesi Абдуллятіфа-ефенді (поч. 19 ст.).

За аналогією, окремо від перелічених літописів, створено корпус тексту «Історія Наїми», що налічує 98 тис. словоформ. Коефіцієнт кореляції r між частотними словниками «Історії Наїми» та колекції османських документів становить 0,771 ($p<0.001$). Для прикладу, «Сеяхатнаме» Евлія Челебі, володіючи виразними ідіостилістичними ознаками, корелюється з рештою хронік на рівні r: від +0,663 до +0.734, тобто значно менше. Таким чином, у загальному статистичному порівнянні лексична структура літопису «Історія Наїми» не виходить за межі мовної норми, однак перебуває на її периферії.

Дальші зіставлення тексту з гіпертекстом засвідчили, що глибші відмінності між ними виявляють себе в непропорційних співвідношеннях найчастотніших та ключових слів, що об'єднуються концептуально.

Наприклад, лексеми, які титулують османського падишаха: Hazretleri, Hümayun, padişah, sultan, hân загалом покривають 1. 46% з 990 тис. словоформ літописної колекції. Вони утворюють ядро лексико-семантичного поля, котре охоплює синоніми та епітети поняття султана як головної особи Османської імперії, загалом, володаря та повелителя. Сюди варто добавити утворені від них абстрактні й конкретні іменники, або ж якісні прикметники, антропоніми, менш частотні синоніми, тощо. Як наслідок, лексико-семантичне поле концепту «володаря, повелителя» в рамках корпусу османських документів можна описати через такі одиниці: Bâyezîd (ім'я султана), cihandar (володар), cihandariye (владарювання), cihangir (завойовник світу), cihangirî (належний завойовнику світу), cihânşâh (шах світу), hâkan (правитель), hâkanî (належний правителю), hâkaniyet (владарювання), hâkanlık (владарювання), halife (халіф), halifelik (халіфство), hânedan (владика), melik (володар), melikane (владарювання), mülûkâne (по володарському), Osman (Осман), Osmancık (Османчик), Osmanî (належний Османам), Osmaniyan (Османи), Osmaniyye (пов'язаний з Османами), Osmanlılık (належність Османам), Osmanoğlu (син Османа), Osmanzâde (син Османа), padişahane (по-падишахському), padişahî (належний падишаху), padişahlık (падишахство), pâdişâhzâde (принц), şâh (шах), şahâne (по шахському), şâhenşâh (шах шахів), şahlık (шахство), saltan (султан), saltanat (султанат), sultançayır (по султанському), sultaniyye (султанство), sultanlık (султанство), sultanullah (султанство), taht (трон) та решта. Їхня частка в корпусі складає 0.6%. Отож концепт, що характеризує постать володаря, розширяється щонайменше до 2.06%.

Натомість концепт «правителя» в літописі «Історія Наїми» на рівні лексем: hümayun, sultan, han, hazretleri, padişah є менш відчутнішим. Ці слова покривають у хроніці 1, 15% тексту, всупереч нормованому показнику – 1, 46%. У перших п'ятистах лексемах частотного словника хроніки, на відміну від нормованих показників, виділяється інша титулатура станів Османської імперії. Саме через такі концептуальні зсуви гіперонімічність поняття «володар» в «Історії Наїми» втрачає ті строгі риси, яких вимагав від тексту прозовий канон.

Зокрема, на переднє тло в літописі виходять такі дійові особи: ağa «ага», vezîr «візир», asker «вояка», bey «бей», vâlî «валі», efendi «пан», Yeniçeri «яничар», beylerbeyi

«бейлербей», şeyh «шейх», kâdî «кадій», kethüdâ «кетгюда», ulemâ «улеми», çavuş «чавуш», sipahi «сипагі», karıcı «стражник», şeyh «шейх», bostancı «вартовий», me'mûr «чиновник», müftî «муфтій», silâhdar «сілагдар». Тільки ці лексеми, що здебільшого вказують на військову й освічену знать Османської імперії, покривають щонайменше 3% тексту «Квітнику Гюссейна у викладі подій Сходу та Заходу». Тоді як показник інших літописів удвічі менший – приблизно 1,5%.

Описаний аналіз засвідчує, що літопису менш притаманне тогочасне звеличення центральної фігури Османів, відтак – пов'язані з ним епітети, метафори та гіперохи. На переднє тло у творі виходять різні суспільні верстви, передусім – освічена знать і військова аристократія. Найактивніша іменна лексика тексту демонструє зміщення від мовної норми, отже, і зміну стилістичного коду, закладеного в титулатурі.

Надалі відмінності також простежено у вживанні питомо тюркських дієслів у «Квітнику Гюссейна у викладі подій Сходу та Заходу» та інших літописах. У Таблиці 1. наведено зразки найчастотніших тюркських дієслів досліджуваного тексту. Їхню частоту в «Історії Наїми» та створеному корпусі літописів подано з розрахунку на мільйон словоформ (чмс). Різницю між частотами обчислено за усталеною статистичною формулою **Xi².**

Отже, P **Xi²** <0,001 є показником великої різниці між частотами лексем, P <0,01 – середньої, P <0,05 – незначної. Дані таблиці демонструють, що в «Історії Наїми» питомо тюркські дієслова фігурують частіше, ніж того вимагала норма османських літописів.

Таблиця 1.

Питомо тюркська лексика «Історії Наїми». Дієслова.

Слово	Переклад	чмс КЛОТ	чмс ІН	P Xi²
olma	бути	22315,3	22587	
olunma	пас. бути	8778,6	6576,1	<0,001
eyleme	чинити	7388,2	5217,9	<0,001
varma	досягати	1264	2889,8	<0,001
gitme	іти	1139,8	2348,6	<0,001
bulma	знаходити	1012,5	1347,9	<0,01
verme	давати	1765,2	3379,9	<0,001
etme	робити	16300	25569	<0,001
bilme	знати	543,6	939,4	<0,001
alma	брати	1285,3	2123,9	<0,001
çekme	витягати	289,9	612,7	<0,001
verilme	пас. verme	735,6	1531,7	<0,001
gönderme	відсилати	733,6	1929,9	<0,001
kalma	залишати	737,6	1255,9	<0,001
geçme	минати	576,9	1276,4	<0,001
çıkma	виходити	728,5	1868,7	<0,001

Таким чином текст частково відхиляється від моделі мовної норми на рівні найчастотнішої лексики. Аналогічна девіація притаманна хроніці і в більш глибинних словесних пластах. Тут її можна простежити у відмінностях між ключовими словами досліджуваного тексту та решти османотурецьких документів. Ці лексеми також можуть бути об'єднанні в концептуально-семантичні поля, або ж бути розподілені по них у загальній структурі текстів, щоправда цей момент детально не представлено в публікації, з огляду на її рамки.

Сам термін «ключові слова» введений у стилістику П. Гіро як означення лексем, що не просто характеризуються відносною частотністю, але й авторським вжитком, який відрізняється від загального [6: 155]. Такий підхід перегукується зі стилістичною концепцію М. Ріффатера, де ключові лексеми описуються як носії експресивних конотацій, тобто визначальні стилістичні елементи тексту [9; 10].

Для виділення ключових слів у квантитативній лінгвістиці з кінця 80-х років 20 ст. набув популярності метод Term Frequency Inverse Document Frequency, або ж: TFIDF [7]. Застосовуючи цей метод, ми передусім керувалися при його виборі тим, що маємо визначити ключові слова як параметри модельованої структури. Отож, якщо взяти укладену електронну колекцію літописів як один окремий документ, то кожне з його слів отримає, згідно з обчисленням TF, свою вагу t_i в межах корпусу:

$$\mathrm{TF} = \frac{n_i}{\sum_k n_k},$$

де n_i є число входжень слова в документ, а в знаменнику – загальна кількість слів у документі.

Далі обчислення IDF показує інверсію частоти, з якою слово зустрічається в документах колекції. Використання IDF зменшує вагу широковживаних слів:

$$\mathrm{IDF} = \log \frac{|D|}{|(d_i \supset t_i)|} \ ,$$

де: |D| – кількість документів колекції; $|(d_i \supset t_i)|$ – кількість документів, в яких зустрічається слово t_i (коли $n_i \neq 0$).

У результаті більшу вагу TFIDF отримають слова з високою частотою появи в межах документу та низькою частотою вживання в інших документах колекції. Слова з найбільшою вагою TFIDF потрапляють до так званого «стоп-списку», тобто лексем, що є широковживаними в усіх текстах і здебільшого належать до прийменників, займенників, або ж іменників та дієслів, що втрачають особливе значення через надмірну частоту вжитку [11: 117-120; 12].

Тому «стоп-список» було відкинуто, а на основі ваги лем корпусу, особливостей османотурецької мови та законів лінгвостатистики визначено: які зі слів є найважливішими для гіпертексту. Аналогічне обчислення ключових слів проведено і з відібраними для дослідження сегментами хроніки «Історія Наїми». У результаті операції ключова лексика хроніки «Історія Наїми» та укладеної колекції літописів розподілилася таким чином:

1. Слова представлені в колекції документів та досліджуваному тексті рівною мірою; вони утворюють певний нормативний стержень, якого дотримувався автор під час на-

писання твору. Як видно з Таблиці 2, до таких, наприклад, належать: bilad «краї», cisr «міст», dûş «плече»,hadim «служба», hesab «рахунок», kudretli «дужий», mahzar «місце аудієнції», tâd «отрута», varoş «передмістя».

Таблиця 2.

Зразок спільної лексики жанру та ідіолекту

Слово	Переклад	Чмс КЛОТ	Чмс ІН
bilad	краї	177,8	112,3
cisr	міст	47,5	20,4
dûş	плече	60,6	61,3
hadim	служба	85,9	91,9
harik	вогонь	44,5	20,4
hesab	рахунок	32,3	61,3
kub	що б'є	65,7	20,4
kudretli	дужий	64,7	112,3
mahzar	місце аудієнції	146,5	102,1
müsalaha	примирення	113,2	91,9
müsâ'ade	допомога	39,4	30,6
tâd	отрута	227,4	132,8
varoş	передмістя	112,2	81,7

2. Більш високоінформативні лексеми, меншою мірою представлені в досліджуваному тексті, ніж цього вимагає норма, або й відсутні, в ньому. Наприклад: müsî «який у біді», mûtad «звиклий», marifet «майстерність», semmûr «соболь», tebcil «звеличення». Утім, деякі слова навіть із невисокою інформативністю рідше вживаються в тексті, або й відсутні в ньому, що пояснюється особливостями авторського написання тексту та є однією з його прикметних рис. Наприклад: bâis «що є причиною», nâire «полум'я», tâhir «чистий», şenbih «день», ma'zûl «звільнений», murahhas «дозволений», güşâ «що відчиняє», hâm «невиконаний». Зразки цієї лексики представлено в Таблиці 3.

Таблиця 3.

Зразок ключової лексики, що домінує у функціональному стилі

Слово	Переклад	Чмс КЛОТ	Чмс ІН	P Xi²
bâis	що є причиною	87,9		
berkuk	абрикос	27,3		
davet	запросини	103,1	20,4	<0,05
güşâ	що відчиняє	101	30,6	<0,05
hâm	невиконаний	167,7	30,6	<0,01
ka'de	сидіння	23,2		

kaim	хто стоїть	113,2		
kaplı	покритий	73,8	10,2	<0,05
marifet	майстерність	43,5		
ma'zûl	звільнений	107,1	40,9	<0,05
şenbih	день	224,3	30,6	<0,001
nâire	полум'я	50,5		
murahhas	дозволений	99,0	20,4	<0,05
tâhir	чистий	64,7		

3. Ключові слова, які здебільшого є такими для досліджуваного тексту; автор послуговується ними набагато частіше, ніж решта літописців, як от: *hüccet «доказ», ulûfe «зарплатня сипагі», ihânet «зрада», deli «божевільний», katil «убивця», töhmet «провина», asâkir «вояки», batak «болото», voyvoda «воєвода», delil «доказ», herif «тип», kazak «козак», geçit «прохід», derviş «дервіш», tahrib «руйнація», bugün «нині», karpuz «кавун», bizzât «особисто», mütemekkin «поселенець», güft «слово», hamle «напад», üftâde «ницість», şahs «особа», fesad «зруйнування», duvar «стіна», husûsı «притаманний», ihtilâl «розруха», «бунт», kîse «торбина», gulüvv «поступ», musâhib «співрозмовник», guruş «боротьба», parmak «палець», oğlan «хлопець», kırmızı «червоний», boyun «шия», kulluk «рабство», şehirli «міський», nâs «люд», şeyhulislâm «шейхульіслам», müfti «муфтій», sekban «секбан», sadaret «очільництво», vali «валі», tacdar «вінценосний», haseki «улюблена дружина», azîz «святий», mezkure «згаданий», tedarük «заготівля», müheyyâ «готовий», vefat «кончина», giydirme «одягати», aslâ «по суті», bilcümle «усі», daha «ще», elbet «звичайно», evâil «попервах», ferâvân «багатий на щось», tersane «верф», vâfır «численний», hemen «одразу», vech «триб», vesâir «решта», akşâm «вечір», asr «століття», tevzî «розпорошення», kadırga «галера».* Зразки ключової лексики «Історії Наїми» та її домінацію в порівнянні з гіпертекстом можна представити у формі Таблиці 4.

Таблиця 4.

Зразок ключової лексики «Історії Наїми»

Слово	**Переклад**	**чмс КЛОТ**	**чмс ІН**	**P Xi²**
kurb	близькість	224,3	408,5	<0,001
ulûfe	плата вояці	98,01	367,6	<0,001
deli	божевільний	113,2	316,6	<0,001
töhmet	провина	61,6	306,3	<0,001
voyvoda	воєвода	162,7	275,7	<0,05
herif	тип, чоловік	14,2	265,5	<0,001
kazak	козак	170,8	265,5	<0,05
derviş	дервіш	64,7	214,4	<0,001

tahrib	руйнація	59,6	142,9	<0,01
bizzât	особисто	31,3	122,5	<0,001
güft	слово	25,3	122,5	<0,001
hamle	напад	19,20	122,5	<0,001
şahs	особа	29,30	122,5	<0,001
duvar	стіна	5,05	112,3	<0,001
bedel	ціна	37,39	91,9	<0,05
gulüvv	поступ	14,15	91,9	<0,001
musâhib	бесідник	54,56	122,5	<0,01
guruş	боротьба	106,1	306,3	<0,001
oğlan	хлопець	78,81	306,3	<0,001
boyun	шия	18,19	275,7	<0,001
katil	убивця	14,2	81,7	<0,001
asâkir	вояки	1,01	71,5	<0,001
batak	болото	18,2	71,5	<0,001
bugün	нині	10,1	40,9	<0,05

Варто зауважити, що майже всі ключові слова «Історії Наїми» вживані у сучасній турецькій мові. Деякі з них для 17 ст. можна охарактеризувати як вульгаризми. Власне, ці лексеми становлять визначальну рису мови автора, згідно з визначенням ключових слів ідіостилю, яке свого часу запропонував П. Гіро: в масштабах мови рідкісні, але для даного автора типові [13: 44–63].

Загалом нами було проаналізовано 296 ключових лексем функціонального стилю та ідіолекту. Сумарно вони розподілилися в таких числах: 63 слова набагато частіше вживаються в досліджуваному тексті, ніж у корпусі документів, отже, є однією з основ його стилю; 74 лексеми, що характеризують функціональний стиль османських літописів, представлені в «Історії Наїми» значно менше, а ще 57 – імовірно, зовсім відсутні; натомість 102 одиниці слугуватимуть стрижнем мовної норми в хроніці та визначатимуть її близькість з жанром на рівні ключової лексики. Розподіл ключових слів «Історії Наїми» та решти хронік у їхньому порівнянні, можна представити у вигляді Рис. 1.

Діаграма на рисунку демонструє розподіл ключової лексики у 3D-вимірі. На усіх щаблях куба лексичні одиниці представлені у вигляді дрібних куль. Його вертикальна вісь відображає коефіцієнт Хі², обчислений між частотними показниками «кульок» корпусу літописів та «Історії Наїми», тобто показує відстані між ними. На нижньому щаблі зосереджені лексеми, у частоті вжитку яких найнижча різниця між «Історією Наїми» та корпусом літописів. Натомість на кожному з двох верхніх рівнів кулі відображають ті лексеми, що є ключовими для колекції літописів, але непритаманні ідіостилю Мустафи Наїми, і – навпаки. Висота розташування куль визначена лише ступенем відмінності між частотою вжитку слів, незалежно від того, які з них домінують в досліджуваному тексті,

а які – в решті літописів. Зображення унаочнює спільну жанрову сутність хроніки з іншими творами (долішній щабель) та водночас розрив між ними (верхні щаблі).

Рис. 1.

Ідіостиль «Історії Наїми» на рівні ключової лексики

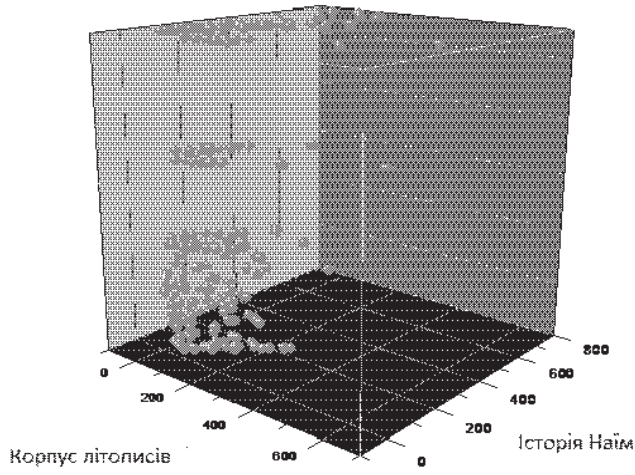

Висновки. Розподіл найчастотнішої та ключової лексики «Історії Наїми» й решти османських літописів засвідчує, що досліджуваний текст володіє невиразними ідіостилістичними рисами. Останні, зважаючи на представлені дані, можна вважати доволі рідкісним явищем в османській прозі та розцінювати їх як своєрідне заперечення жанрових канонів літописання.

Попередньо варто констатувати, що саме незначне відхилення тексту від норми дозволяло «Історії Наїми» залишатися особливо популярною серед османського читача і не зазнати забуття в архівах, як, наприклад, «Сеяхатнаме» Евлія Челебі – твір, який різко порушував тогочасний літературний канон [1: 5-10]. Та ж мало відчутна девіація наближала хроніку й до сучасного читача. Цьому сприяло те, що автор послуговувався лексикою, яка згодом набула широкого вжитку в сучасній турецькій мові. Проте, описана невиразність ідіостилю водночас не дозволяє зрозуміти на інтуїтивному рівні, якою мірою «Історія Наїми» стилістично суперечить решті османської прози.

Означене відхилення на лексичному рівні функціонального стилю має вигляд своєрідних зсувів у його структурних пластах. Вокабуляр автора розподіляється на концептуальні поля, до яких належать і ключові слова тексту. Неоднорідність цих полів та відмінності між ключовими словами у порівнянні з рештою літописів є одним із глибинних виявів стилістичних особливостей. Зазначені аспекти та їхня візуалізація розкривають сутність явища ідіостилю.

Перспективи подальших досліджень. Запропонована модель аналізу лексичної структури «Історії Наїми» може бути використана у дослідженнях інших давніх текстів.

Отримані в такий спосіб дані сприятимуть поглибленню теоретичних уявлень про ідіостиль. Проведене дослідження також можна використати для пошуку зв'язку між стилем літопису та змальованим у ньому подіями, отже, для тлумачення хроніки.

Наявність ідіостилістичних рис «Історії Наїми» актуалізує подальше вивчення цього тексту як одного з небагатьох виявів заперечення жанрових канонів не лише в османській, але й загалом близькосхідній прозі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахревский Е.В. Эвлия Челеби и его «Книга путешествия» / Е.В. Бахревский // Челеби Эвлия. Книга путешествия. Крым и сопредельные области. (Извлечения из сочинения турецкого путешественника XVII века) / Эвлия Челеби; [Вступит. статья, перевод с османского языка, комментарии Е.В. Бахревского]. – Симферополь : Доля, 2008. – С.5–10.

2. Ipşirli M. Önsöz / M. İpşirli // Tarih-i Naima: 6 Cilt; [hazırlayan Mehmet İpşirli] – Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007. – C. 1. – LXXVI s.

3. Coşkun M. Üslup Çalışmaları Üzerine / Menderes Coşkun // Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları. – İstanbul : Turkuaz, 2010. – Vol.V. – P. 72–83.

4. Timurtaş F. Osmanlı Türkçesine Giriş / F. Timurtaş. – İstanbul: Alfa, 1999. –460 s.

5. Тищенко К.М. Основи мовознавства: системний підручник / К.М. Тищенко. – Київ: Київський університет, 2007. – 304 с.

6. Guiraud P. Langage et versification / P. Guiraud. – Paris : Klincksieck, 1953. – 237 p.

7. Ramos Juan. Using TF-IDF to Determine Word Relevance in Document Queries / Juan Ramos // First International Conference on MAchine Learning. – Washington: Department of Computer Science. Rutgers University, 2003. [Електронний ресурс] – Режим доступу:
http://www.cs.rutgers.edu/~mlittman/courses/ml03/iCML03/papers/ramos.pdf

8. Wynne M. Stylistics: corpus approaches / Martin Wynne – Oxford University, 2005. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://docsfiles.com/pdf_stylistics_corpus_approaches.html.

9. Риффатер М. Критерии стилистического анализа / М. Риффатер // Лингвостилистика. Серия «Новое в зарубежной лингвистике». – М. : Прогресс, 1980. – Т. 9. – С. 69–98.

10. Riffaterre M. Essais de stylistique structurale / M. Riffaterre // Journal of Linguistics. – Cambridge, 1972. – Vol. 8. – P. 177–183.

11. Manning C. Introduction to information retrieval / C. Manning, P.Raghavan, H. Schütze. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 2009. – 544 p.

12. Солтон Д. Динамические библиотечно-поисковые системы / Д. Солтон. – М. : Мир, 1979. – 558 с.

13. Гиро П. Проблемы и методы статистической лингвистики / П. Гиро // Общее языкознание: Хрестоматия. – Минск : Высш. шк., 1976. – С. 44–63.

УДК 821.10.01

Сафиева Ф.
(Баку, Азербайджан)

ИСТОРИЧЕСКАЯ ТЕМА В ПОЭМАХ НАБИ ХАЗРИ

В статье рассматриваются поэмы Наби Хазри. Тематика и проблематика поэм очень разнообразна. Особое внимание уделяется поэме «Горы мои - горе мое». Поэма посвящена столетнему юбилею выдающегося азербайджанского поэта М.А.Сабира.

Ключевые слова: *поэма, лирик, мастер, творчество, герой, сюжет, поэзия.*

The arlicle deals with the poem "Mountains are the wounds of mine" by Nabi Xazri.

Key words: *poem, lyricist, artist, creativity, character, plot, poetry.*

Поэмы Наби Хазри в азербайджанской поэзии 60—70-х годов XX века отличаются своими красками, своей оригинальностью и самобытностью. В органичной слитности и взаимосвязи с поэмами современников, они еще более обнаруживают свою особенную стать, которая обусловливается всегда личностью художника, его нравственным и социальным пристрастием к действительности. В поэмах его нагляднее всего проявляется созвучность поэта своему времени.

«Поэмы Наби Хазри написаны умелой, твердой рукой, наполнены ветром времени, населены запоминающимися персонажами, почти в каждой из них присутствует та необходимая доля событийности, без которой поэма не могла бы существовать…» [1].

Причастность к истории своего народа всегда предопределяет взволнованный интерес к истории других народов. Вот почему сердечной болью многих азербайджанских поэтов стали и муки испепеленной атомным взрывом Хиросимы, и растерзанной фашистами Лидицы, и трагедия героического Вьетнама. А вместе с тем еще более обжигающей стала судьба отцов и дедов, добывших Великую Победу в годы войны с гитлеровской Германией, спасших землю от фашизма.

Наби Хазри обратился к истории во имя исследования жизни народа, не исключая из понятия «история» и предания, и легенды, и сказания. История отныне — реальность, равновеликая современности. Да и сама современность не просто соизмеряется с историей, а предстает ее страницей, заполняющейся живым творчеством масс. Погибающий в битве за правое дело или на своем трудовом посту человек не умирает, он входит в историю. Современниками остаются по этой самой причине и те, кто словом своим приближал наш день, будь то Сабир или Насими, кто так же настойчив во всем, как и по сей день ждущая возвращения с войны мужа солдатка-вдова. Историческим деятелем предстает в его поэме «Город моей мечты» каменщик Мурад, не только строящий город на пустынном берегу Каспия, но и «создающий» самого себя.

И в этом вторжении в историю как в современность у поэта была могучая «точка опоры» —опыт Самеда Вургуна. «Два следа» из поэмы «Город моей судьбы» — то дань любви и преданности своим великим предшественникам Джафару Джабарлы и Самеду Вургуну. Наби Хазри подчеркивает гуманную особенность творчества С.Вургуна и

© *Сафиева Ф., 2012*

Дж. Джаббарлы тем, что включает их имя в почетный ряд великих мастеров слова истории и современников.

Наби Хазри не приемлел встречающегося у некоторых национальных художников взгляда на жизнь своего народа как на удобный материал для стилизации, для выделения на первый план этнографических особенностей. Если и есть в его стихах и поэмах предания старины, легенды из народного творчества (а именно на таком материале построена поэма «Сны-легенды», написанная поэтом в 1971»—1973 годах), то он использует их, прежде всего для передачи ощутимого дыхания новизны жизни, для выявления народного характера в социальном и нравственном его содержании. Это оказывается возможным потому, что поэт не только обостренно чувствует современность, но и обладает удивительным свойством смотреть на нее глазами истории. Отсюда в его поэзии органичная связь сегодняшнего в жизни народа с тем, что им пройдено и прожито.

А поскольку это так, то Наби Хазри прежде всего обращается к тому кульминационному моменту в пережитом, где особо ощутима социально-нравственная доминанта испытаний. Наби Хазри, прежде всего, интересует нравственный итог пережитого, обеспеченный социальной деятельностью героя, будь то трактористка Севиль, или великий поэт Сабир. Поэтому несомненный интерес представляет сам процесс овладения историческим фактом и его поэтической трансформации. Наиболее отчетливо художническая методология Наби Хазри в освоении истории проявлена в поэме «Горы мои — горе мое» и «Встреча в Халебе» (1978).

В каждой из поэм Наби Хазри обращается к вершинному, итоговому моменту в жизни великих предшественников - поэтов Насими («Встреча в Халебе») и Сабира («Горы мои - горе мое»). Причем вершинному, кульминационному не в биографии творчества, а в биографии души, когда последний жест этой души доказывает гражданскую высоту и человеческую глубину всего созданного каждым и оставленного людям в духовное наследие. Вот те идейно-эмоциональные опоры, на которых возводит поэт «здание» каждой из поэм, обращенных к реальным фактам жизни, реальных героев, то есть, к истории.

Мирза Алекпер Таирзаде Сабир вошел в историю Азербайджанского народа как яркий, самобытный и остросоциальный поэт. Выходец из семьи мелкого торговца, он с детских лет столкнулся с социальными контрастами капиталистической действительности, усугубленными в странах Востока феодалъно - патриархальной отсталостью. Решающую роль в формировании его сатирического дара сыграло сближение Сабира с сатирическим журналом «Молла Насреддий» где он дебютировал 1906 году.

Говоря о художественном своеобразии поэта М. Ариф Дадашзаде прежде всего подчеркивает истинный демократизм его поэзии, новаторство и глубокую традиционность. «Сабир,— пишет он,— создал новый стиль, важнейшей особенностью которого было сочетание лучших традиций народной поэзии и социальной сатиры. Его стихи были понятны всем, но при всей этой видимо, простоте они доносили до народных масс смысл самых сложных внутренних и международных проблем эпохи. В его стихах нашел отражение будничный жизненный факт, их героями стали люди из реальной повседневности. Сабира по величине таланта можно сравнить с такими великими мастерами, как Некрасов, Берис, Беранже, Маяковский» [3].

Сабир продолжал и развивал просветительские традиции М. Ф. Ахундова, но в новых условиях, и не было такого большого или малого вопроса общественного звучания, к которому он не высказал своего отношения, по поводу которого не выразил бы своих симпатий и антипатий.

Для Сабира поэзия была неотторжима от живого общения с людьми. Он часто беседовал с учащимися школы, где он преподавал. Школа находилась в одном из старых нефтепромысловых районов Баку. Сближение с нефтяниками усилило не только социальную сторону его сатиры, но и обеспечило ясностью и четкостью идеал его поэзии.

Он был певцом демократии, прогресса, свободы о чем открыто творил:

Когда я уйду — ты, что пела в крови.
Свобода, разлейся, как пламя зари!
Свобода великая, вечно гори!
Свобода-красавица, вечно живи! [4, с.96]

Близкий народу Сабир пользовался глубокой и верной взаимностью. Его знали повсюду, его любили. И вдруг горькая весть: Сабир тяжело заболел. Неужто пробил тот час, о котором он сказал так просто и естественно: «Когда я уйду»?

Вот уж несколько дней.
Как весь город в тревоге...
От толпы облаков
Горизонт побелел…
За окраины
Вдаль выбегают дороги:
—Говорят, что Сабир тяжело заболел! [4, с.93]

С этого момента начинается поэма Наби Хазри.

И эхом душевной боли, тревоги за жизнь поэта откликнулись на горькую весть и стар и млад, и реки и горы, и утро, и темная ночь. И кощунственной радостью отозвались богатеи: умирает их беспощадный и неподкупный судья - Сабир. Но голос горя заглушает жалкий лепет ждущих смерти поэта:

Братья,
При смерти тот.
Кто смеялся сквозь слезы,
Да поможет Сабиру-
Кто может,
Как брат!
Он лежит тяжело,
Как усталое море.
Он лежит,
Переполненный волнами слов.
Словно тенями гор,
Перечерченный горем.
Он лежит,
Словно небо во мгле облаков…[4, с.99]

Высокая нота скорби, найдя метафорические синонимы для выражения своей огромности, резко обрывается. Наби Хазри рисует картину происходящего на одной из дорог,

ведущих в Шемаху к больному Сабиру. По ней спешит худенький оборвыш. Он оказывается одним из учеников Сабира -Арзу, который спешит к своему родному учителю, подчиняясь наивной в своей великости вере спасти умирающего, купив ему лекарств на грош, составляющий все его богатство.

Дорога далека, но щедра на отзвук в горе душа труженика. Старик, держащий путь на арбе до Маразы, предлагает Арзу подвезти того, а оттуда до Шемахи рукой подать. Далее идет вставная главка «Мальчик вспоминает», в которой раскрывается удивительная душевная доброта Сабира, огромность его человеческого сердца - поистине вселенской любви к людям, где нашлось немало добрых слов, ласки на долю круглого сироты — Арзу.

Эта сцена, конечно же, придумана Наби Хазри. Но придумана в строгом соответствии с логикой исторического факта: Сабир был учителем, его провожали в последний путь не только знакомые и незнакомые люди, но и ученики. И вместе с тем эта сцена принципиально важна в художественной структуре поэмы. Воспоминания мальчика, его понимание Сабира несут в себе предельную искренность в оценке личности человека, потому как мальчику еще, может быть недоступно осознание величия поэтического, дарования своего учителя. Именно через воспоминания мальчика открыл Наби Хазри душу поэзии Сабира. Открыл, чтобы провести читателя в ночную Шемаху, в убогое жилище, где «во власти тяжкого недуга» лежал Сабир.

Изначальная метафоричность: «Он лежит тяжело, как усталое море», «переполненный волнами слов» оборачивается простой информацией о тяжком недуге. Но и она, простая констатация факта, уже не является для нас таковой, потому что несет в себе сокровенные, прозвучавшие из потрясенной души ребенка слова о доброте, щедрости и мудрости Сабира. Угасающий светильник разума и добра лежал в убогом жилище с горькой думой о прожитом и пережитом. И хочется ему узнать от друга, что он сделал и что оставит после себя в подлунном мире. И когда слышит, что к нему сейчас прикован душой весь мир, что он останется навечно в памяти народной, сам Сабир восстанавливает штрихами, деталями пройденный путь, переводя высокие слова друга о себе в обычные житейские. В этом контрастном звучании высокого штиля и разговорного острее проступает душевное смятение поэта, сожаление о том, что многое еще недоделано, не дописано и недосказано. В означенном контрасте естественнее и обнаженнее открывается большой мир великого поэта. И неожиданно человеческое чувство, согретое высокой правдой испытанного и пережитого Сабиром, охватывает своим трепетом, теплом и искренностью самые высокие понятия.

Творческое кредо Сабира - принимать родину не только чисто географически, но и духовно, не ограничивать ее приделами села, области, республики. Поэтому азербайджскому поэту близки и понятны заботы, чувства, мысли всего человечества.

Цельность характера, верность своим гражданским убеждениям - это то, из чего складывается самобытность художника в русле традиций азербайджанской литературы, где особым светом и по сей день светят традиции великого Сабира, который был «счастливый человек», нашедший счастье свое в служении народу, в утверждении чувства братства людей вопреки порожденному и насажденному мраком тысячелетий злобы закону «кровной мести».

Именно так прочитывается глава поэмы «Именем Сабира».

Старик, не сумевший пристроить на «попутку» уставшего мальчика, решается отвезти его до Шемахи, хотя знает, что в горах скрывается его кровный враг. Но он не посмеет ничего плохого сделать Арзу. И когда встреча произошла, когда беглец – «кровник» предлагает старику пистолет, чтобы стреляться с ним, проявляя, а точнее, демонстрируя перед другими беглецами свое «благородство», Арзу бросается к безумцам:

Не надо!
Что вы делаете…
Мы
К Сабиру едем,
Мой учитель болен!
«Сабир?
Сабир?» -
Откликнулись холмы.
«Сабир!
Сабир!» -
Зашелестело поле. [4, с.116]

Торжество человечности, победа высокой поэзии над низменностью зла подчеркивает необратимость процесса преображения мира, свободность и счасть. Вот откуда светлота оптимизма поэмы, посвященной кончине славного сына Азербайджана.

И в качестве подтверждения необратимости гуманизма поэт выбирает традиционный мотив душевного жеста – усыновления сироты стариком.

Но счастья, цену его обретения нельзя постичь, забывая о горе, о невосполнимых утратах на крутом пути к свету, к свободе, к которым звал и зовет голос Сабира, звучащий и ныне в горах Азербайджана. Эхо голоса народного поэта слышит вся земля.

Для Наби Хазри в этом «эхе» слышится завет Сабира о том, что только в разделенности судьбы поэта с судьбой народной рождается истинная поэзия, у которой не будет конца, как нет его и у самой жизни.

История тем самым в творчестве Наби Хазри – это не только факты, явления, события прошлого, а прежде всего нравственный урок, предельное обострение чувства своей сопричастности к прошлому страны и еще более к дню сегодняшнему, устремленному в будущее. Со всей открытостью и откровенностью такое постижение истории проявляется в моменты прямого контакта сердца поэта с горечью утрат, ценой которых приближено и осуществлено настоящее. На таком сердечном «контакте» возникает поэма «Встреча в Халебе».

Наби Хазри, побывав в Сирии, оказался в Халебе на могиле великого соотечественника.

Я пришел поклониться
Любви твоей
и Судьбе,
Перед болью твоею,
Пришел я склониться.
На мгновенье одно лишь
Пришел я к тебе,
Но века в нем сумели
Смешаться и слиться… [4, с.216]

Так начинается поэма, начинается скорбным монологом пришедшего на свидание с вечной памятью, обозначенной островком могильного холмика на чужой земле.

Может быть,
Твоей звездной рожденный мечтой,
Я, как свет отраженный,
Пришел…
Ждут тебя
И вершина, и дол,
Шесть веков,
Шесть веков ты с отчизной в разлуке…
На поклон
К Насими
Я пришел! [4, с.116]

Память и день нынешний, «смешение и сплетение» веков и «свет отраженный» в своем соприкосновении и в невозможности слиться составляют внутренний нерв драматизма поэмы, эмоциональный стержень ее движения. И в этом эмоциональном движении явственнее проступают непременные для Наби Хазри нравственные уроки истории, преподанные жизнями тех, наследником и продолжателем дела которых ощущает себя поэт.

Вот почему созвучными моральному кодексу его души звучат слова далекого и близкого Насими, какие услышал благодарным сердцем современник, о подлинности и подлости в служении литературе.

Насими презирал тех, которые «войти народу в душу не способны, в карман его умеют ловко лезть».

Так скорбный монолог перерастает свою тональность, в него вторгается жизненная стихия нравственного урока Насими, выливаясь в мощную декларацию сердца поэта.

- Мой сын,
У этих
Скоротечен век,
Не солнце
их сияние,
а- снег.
Растает снег
В круговороте года…
Не может быть поэта
Без народа!
Его рождают
Время и земля,
Не вместится он
В собственное «я».
Лишь с миром связь –
Залог его успеха,
Нет века без стихов,
Стихов без века!
Живущий

Не для века своего
Не остается
В памяти его [4, с.217].

Произведения Наби Хазри учат. Учат понимать красату человека и природы, ценить и беречь благородные чувства и чистоту отношений между людьми, осознавать собственную причастность к чужому горю и утверждать огромную роль человека в жизни. Учат без нарочитой дидактики, а прежде всего нравственным примером личности, которая росла, мужала, совершенствовалась в чувствах вместе с движением поэтического таланта Наби Хазри к высотам его достижений.

Поэмы Наби Хазри при всем своем идейном и эмоциональном созвучии с Азербайджанской поэмой сохраняют свою неповторимость, особую красочность и оригинальность. Пройдут годы, это творчество всегда останется близка, понятна и любима каждому азербайджанцу.

ЛИТЕРАТУРА

1. Васильев С. Две ветви одного дерева. Литературная газета, 1973, 7 февраля
2. Набиев Б. Вера, ставшая великой правдой. Литературный Азербайджан, 1983, № 8, с.115 - 117
3. Дадашзаде М.А. Поэт и тревоги мира. Бакинский рабочий, 1988, 16 июля, с.3.
4. Наби Хазри Когда смотришь на завтра. Баку, Язычы, 1986, 249 с.

УДК 811.112.2’25

Цыганкова З.Н.
(Киев, Украина)

О ПЕРЕВОДЕ ЛЕКСИКИ РОМАНОВ ЖАНРА «ЧИКЛИТ»
(на материале романа К. Бушнелл «Пятая авеню, дом один»)

Стаття присвячена перекладацькому аналізові певних лексичних підгруп, зокрема неологізмів, оказіоналізмів, запозичень, обсценної лексики в американському романі та його перекладі російською мовою. Певна увага приділяється гендерному аспектові перекладу.

Ключові слова: *неологізм, оказіоналізм, запозичення, інвективна лексика, переклад, гендер.*

Статья посвящена переводческому анализу определенных лексических подгрупп, в частности неологизмов, окказионализмов, заимствований, обсценной лексики в американском романе и его переводе на русский язык. Доля внимания также акцентируется на гендерном аспекте перевода.

Ключевые слова: *неологизм, окказионализм, заимствование, обсценная лексика, перевод, гендер.*

This article is devoted to the analysis of translation approaches to some lexical groups such as neologisms, nonce words, borrowings, obscene words in an American novel and its Russian translation. We also pay some attention to the generic aspect of translation.

Key words: *neologism, nonce word, borrowing, obscene words, translation, gender.*

Постановка научной проблемы и ее значение. Сегодня литература нового направления завоевывает все больше читателей по всему миру. Англоязычные романы жанра «чиклит» переводят на множество языков. Переводчики в России также прилагают немало усилий для того, чтобы дать возможность русскоязычной аудитории открыть для себя этот современный литературный жанр.

Среди переводчиков произведений нового литературного жанра следует назвать А. Ю. Кабалкина, Т. Н. Шабаева, М. Д. Малкова, О. М. Солнцеву,О. А. Мышакову.

На первый взгляд может показаться, что перевод текстов этого литературного жанра весьма несложен, на самом же деле – это трудоемкий процесс. Несмотря на то, что в «женских» романах весьма ограниченный круг тем (жизнь современной женщины в условиях большого города, одиночество, карьера, любовь), средства для раскрытия определенной тематики безгранично разные. При этом отмечается, что авторы этих романов (как правило, женщины) стремятся к тому, чтобы выделиться из толпы и запомниться читателю чем-то особенным. Переводчику в таком случае «необходимо помочь автору передать характерный колорит произведения, сохраняя при этом речевые особенности оригинала» [3, 54].

Достаточно сложно при переводе романов жанра «чиклит» воспроизвести эмоциональную составляющую (а именно она очень важна для подобной литературы), используя дословный перевод. Перевод «женских» романов не ограничивается лишь подборкой языковых соответствий. Современный женский литературный жанр наполнен переживаниями, чувствами, мыслями и эмоциями героев произведения, он эмоционально нагружен, поэтому простое игнорирование этого момента ведет к разрушению установки автора оригинала [2, 51]. Более того, важна также передача средств информации, которые, несомненно, делают каждое подобное произведение индивидуальным и неповторимым. К таким средствам относятся эпитеты, сравнения, метафоры, неологизмы, окказионализмы, заимствования, ирония и др. К сожалению, эти факторы не всегда учитываются при переводе романов жанра «чиклит».

В этой статье мы хотим обратить внимание на перевод неологизмов, окказионализмов, заимствований и разговорной лексики, поскольку особенности этих лексических средств современного литературного жанра не всегда учитываются при переводе.

Анализ последних исследований по данной проблематике.В настоящее время существует достаточно много исследований, посвященных литературному жанру «чиклит», однако доля этих работ невелика. Проблемам этого жанра посвящены работы Ю. Г. Ремаевой, Н. Ю. Степановой. Если говорить об особенностях перевода текстов этого современного литературного жанра, то единственным переводческим исследованием была работа Ю. С. Куликовой «Перевод женских романов: гендерный аспект». Судя по всему, пока еще не было попыток переводческого анализа лексических единиц, в частности неологизмов, окказионализмов и заимствований, на материале романов, относящихся к жанру «чиклит».

Формулировка целей и заданий статьи. Целью исследования является стилистический анализ лексических единиц в оригинале и их отражение в переводе. Особое внимание сосредоточено на переводе неологизмов, окказионализмов, заимствований и обсценной лексики.

© *Цыганкова З.Н., 2012*

Объектом исследования послужили англоязычные неологизмы, окказионализмы, заимствования и обсценная лексика и их варианты перевода на русский язык.

Предмет исследования – особенности перевода слов, относящихся к названным лексическим подгруппам.

Материалом для анализа стал роман американской писательницы К. Бушнелл «Пятая авеню, дом один» и его перевод, выполненный А.Ю. Кабалкиным и О.А. Мышаковой.

Изложение основного материала и обоснование полученных результатов исследования. Романы жанра «чиклит» как образцы современной «женской» литературы не только иллюстрируют современное положение женщин в обществе, но и демонстрируют современное состояние языка. Наибольший интерес представляет лексическое наполнение романов, поскольку здесь широко представлены неологизмы, окказионализмы, заимствования, стилистически сниженная лексика и др. Большой интерес в плане перевода вызывают особенности воспроизведения неологизмов и окказионализмов в романе.

Рассмотрим некоторые примеры: *A rich* ***hedge-funder****, I would imagine [4, 14] –* ***Богатенький владелец хеджевых фондов*** *[1, 8]* Существительное hedge-funder не зафиксировано ни в одном словаре, однако поисковая система Google предлагает нам 476 фиксаций этого слова. Как известно, по П. Макфердису, неологизм должен соответствовать таким параметрам: впервые использоваться на письменном виде не ранее 1980 года; не быть зафиксированным в словарях; фиксироваться в трех разных периодических изданиях (по меньшей мере, в трех статьях, написанных тремя разными авторами) [5, 9]. Таким образом, указанные характеристики позволяют нам отнести ту или иную лексическую единицу к разряду неологизмов. Несмотря на то, что переводчик передает неологизм описательно – *«богатенький владелец хеджевых фондов»*, – на наш взгляд, такой перевод хорошо передает иронический подтекст выражения. Иронический оттенок этому выражению придает уменьшительно-ласкательная форма прилагательного *«богатенькие».*

Приведем другой пример: *Sidney was asleep, dressed in a blue* ***onesie*** *in a blue crib in a blue room with a wallpaper band of yellow ducks encircling the ceiling [4, 73]. – Сидни, одетый во все голубое, мирно спал в голубой кроватке в своей голубой детской: синеву немного разбавлял лишь бордюр в желтых уточках, наклеенный под потолком [1, 36].*

В этом примере, как мы считаем, слово *«onesie"* является неологизмом. Обратимся к его этимологии. «*Onesie"* – это название торговой марки, под которой выпускает детские комбинезоны компания Gerber Childrenswear. Со временем слово настолько вошло в лексикон носителей, что стало своего рода эпонимом, но до сих пор не зафиксировано в словарях. Что же касается перевода, то переводчик воспроизвел эту лексическую единицу с помощью генерализации, в некотором смысле игнорируя неологизм. Такой перевод нам кажется неудачным, поскольку в русском языке также есть (новое) разговорное название такого предмета детской одежды – *«бодик».*

Наряду с неологизмами в романе часто встречаются окказионализмы. Окказионализмы несут более эмоциональную нагрузку и больше насыщены смыслом, нежели слова «общего значения». Более того, они придают тексту элемент дополнительной разговорности. Зачастую окказионализмы в тексте представлены сложными словами. В большинстве случаев это целые синтаксические структуры, которые объединены в одну. При переводе окказионализмов необходимо отталкиваться от их словообразовательных мо-

делей, стараясь понять и передать значение каждого компонента. Фактически перевод окказионализма представляет собой создание окказионализма в языке перевода.

Рассмотрим перевод некоторых окказионализмов, которые выступают в тексте: *The landlady was **a salt-of-the-earth type** with a pile of bleached hair and a New York accent [4, 413] – Хозяйка, особа с обесцвеченными волосами и с нью-йоркским акцентом, сообщила… [1, 196]*. Выражение *«a salt-of-the-earth type"* является окказионализмом и полностью проигнорировано при переводе. Можно было придать предложению большей эмоциональной окраски и воспроизвести предложение так: *Хозяйка, из рода тех, на ком Земля держится, особа с обесцвеченными волосами… (перевод наш – З. Ц.).*

Следующий пример: *Of all his feelings, **this edge-of-failure feeling** was the most prominent (15) – В его эмоциях привычно доминировал **страх неудачи**, подавив все остальные чувства*. В этом случае переводчик передает окказионализм при помощи описательного перевода, однако не совсем ясна цель введения слова *«привычно»*, которого нет оригинале.

*Every folding chair was filled, and the **standing-room-only crowd** swelled around the stacks [4, 335] – Все раскладные стулья были заняты, проходы тоже оказались заполнены любопытствующими [1, 161]*. Здесь переводчик полностью отошел от оригинала во второй части предложения, что, на наш взгляд, искажает смысл предложения. Представляется более уместным такой вариант перевода: *Все раскладные стулья были заняты, а толпа, стоящая возле стеллажей с книгами, все увеличивалась.*

Как следует из примеров, переводчики не всегда уделяют переводу окказионализмов надлежащего внимания, часто игнорируя их. Однако это весьма негативно сказывается на тексте перевода, поскольку теряется прагматика оригинала и текст искажается.

В романах жанра «чиклит» наблюдается процесс активизации использования иностранной лексики, особенно французской. Мы говорим именно об активизации использования иностранных слов, а не о сугубо новых заимствованиях, поскольку вместе с появлением заимствований-неологизмов наблюдается учащение использования иностранной лексики. При переводе заимствований из французского языка переводчик использует переводческий комментарий в виде сноски, оставляя без изменений французский элемент в тексте перевода*: … even in Los Angeles, everyone knew the value of a **pied-a-terre** in Manhattan [4, 1] – … и даже в Лос-Анджелесе люди знают цену **pied-a-terre** на Манхэттене (сноска – 'убежище, пристанище' (франц.) [1, 3]; There was a glassy look to **les yeux**, thought Billy [4, 14] – Какие у нее странные, остекленевшие **les yeux**, подумал Билли (сноска – 'глаза' (фр.) [1, 7]); "And here," Billy said, throwing open two paneled doors, "is the **piece de resistance**. The ballroom." [4, 119] – а здесь, – объявил Билли, распахивая филенчатые двери, – **piece de resistance** – бальный зал (сноска – 'основное блюдо' (франц.) [1, 60])*. С одной стороны, перевод с использованием сноски позволяет переводчику передать текст без особых изменений. С другой стороны, с помощью такого приема удается отобразить прагматический потенциал текста и жанра в целом.

Анализируя роман, нельзя было не заметить тенденцию, которая, на наш взгляд, некоторым образом отображает положение женщин в обществе и их намерения. Многие литературные критики отмечают, что в последние годы писательницы нового литературного жанра охотно используют разговорную, часто обсценную, лексику в своих произведениях. В этом проявляется их бессознательное, а иногда и сознательное желание

встать на одну ступень с мужчиной. Соответственно, возрастает количество проблем, связанных с переводом подобных выражений. С одной стороны, перевод абсолютно выходит за рамки этики литературного произведения, однако с другой, это особенность произведения, задуманная автором, и переводчик не имеет права рушить ее.

Рассмотрим на примерах переводов, как переводчики решают эту проблему. Чаще всего при переводе обсценной лексики переводчики обращаются к смягчению высказывания, например: *"**Bullshi**t,' she said, lighting the fire. "You're scared schoolboy."[4, 304] – **Ерунда**! – отрезала она, зажигая камин. – Ты просто напуган! [1, 146]; Enid, you were right. He is a **scumbag**. And I'm never going to talk to him again [4, 356] – Вы были правы, Инид, он **подонок**. Я с ним больше не разговариваю[1, 171]; And every time you ripped someone, you said it was okay because they were successful, ergo, they were **an asshole** [1, 95] – Всякий раз, припечатывая очередную жертву, ты говорила: «Так им и надо, они разбогатели, значит, они **козлы и негодяи**» [1, 47]*. В данном примере переводчик использует транформацию, чтобы максимально передать эмоциональное состояние героев. Кроме того, для большей эмфатизации автор обращается к расширению и вводит дополнительный элемент *«негодяи»*, хотя, как нам представляется, такое отступление от текста оригинала в данном случае неуместно, поскольку первый элемент достаточно исчерпывающе передает смысл оригинала.

Таким образом, переводчик старается максимально воссоздать текст оригинала, несмотря на то, что автор использует стилистически сниженную, обсценную лексику. Однако в тексте также встречаются примеры, где эти элементы упускаются переводчиками, например: *'If you think **my movie sucks**, why are you in it?' he'd asked [4, 83] – Если вы считаете **мой фильм плохим**, зачем согласились на роль? – спросил он [1, 41*]. Здесь выражение *«my movie sucks"* переводчик транслирует как «*плохой фильм»*. На наш взгляд, такой перевод слишком нейтральный, более уместным в этом контексте был бы такой перевод: *Если вы считаете, что мой фильм – отстой, зачем согласились на роль?*

*It was possible Enid Merle didn't **give a damn** about Louise Houghton's legacy [4, 115] – Личфилд допускал, что Инид Мерль **абсолютно безразлична судьба** наследства Луизы Хотон [1, 57]*. Здесь перевод выражения недостаточно раскрывает оригинал, постольку автор нейтрализовал разговорный оттенок выражения при переводе, тем самым сделав его менее эмоциональным, что является недопустимым при переводе литературы женского жанра. На наш взгляд, выражению *«give a damn»* следовало придать более разговорный оттенок, употребив, например, выражение *«до лампочки*» или даже *«наплевать»*.

Не всякий раз переводчик, в нашем случае переводчик-мужчина, мирится с вольным использованием обсценной лексики женщиной (в том числе и героиней романа). Использование грубых слов режет мужской слух, поэтому переводчик нейтрализует или, попросту, игнорирует употребление бранного языка в своих переводах. Таким образом, при переводе должен также учитываться гендерный аспект.

Выводы. Проанализировав образцы перевода определенных лексических средств, можно сделать вывод о том, что переводчик часто нейтрализует или даже игнорирует некоторые лексические элементы текста. Причиной такой интерпретации, на наш взгляд, является то, что перевод выполнен в большинстве случаев мужчиной. Как известно, эмоциональная составляющая более свойственна женщинам, нежели мужчинам. Зачастую передача этой составляющей романов жанра «чиклит» представляет определенные труд-

ности для мужчин. Речь мужчин характеризуется лаконичностью и точностью, и окунуться в эмоциональный мир женщин удается не всегда.

Личность переводчика явно или латентно всегда присутствует в тексте перевода, однако одним из правил перевода является снижение влияния своей языковой личности на перевод. В противном случае рушится стиль автора оригинала и его замысел.

Однако совершенно точно одно: необходимо учитывать гендерный фактор в письменном художественном переводе. Мы не можем полностью контролировать наше сознание и сложившиеся стереотипы, рамки и видение мира, но процесс перевода необходимо держать под контролем, обращая особое внимание на гендерный фактор.

В эпоху быстрого развития различных областей науки специалистам необходимо постоянно поддерживать, пополнять и обновлять свои знания. Так и переводчикам уже недостаточно придерживаться лишь основных, прописных истин в теории и практике перевода.

Перспективы дальнейших исследований. Дальнейшую перспективу исследований видим в структурном и тематическом анализе неологизмов и заимствований в романах жанра «чиклит».

ЛИТЕРАТУРА

1. Бушнелл К. Пятая авеню, дом один / Кэндес Бушнелл. – М.: АСТ, 2009. – 224 с.

2. Кирилина А. В. Развитие гендерных исследований в лингвистике / А. В. Кирилина // Филол. науки. – 1998. – №2. – С. 51–58.

3. Куликова Ю. С. Перевод женских романов: гендерный аспект / Ю. С. Куликова // Вестник Челяб. гос. ун-та. Филология. Искусствоведение. – 2010. – № 21. – С. 53–57.

4. Bushnell C. One fifth avenue / Candance Bushnell. – London, 2008 – 470 p.

5. McFedries P. Word Spy. The word lover's guide to modern culture / Paul McFedries. – New York: Broadwaybooks, 2004. – 420 p.

УДК 821.161.2-1А1/7.08

Сварич Н.З.
(Київ, Україна)

ЛІРИКА ІВАНА АНДРУСЯКА: ЕВОЛЮЦІЯ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ

У статті розглянуто творчість одного з представників сучасного покоління поетів Івана Андрусяка. Показано еволюцію художньо-естетичних поглядів митця, особливості його поетичного стилю та змістового наповнення творів.

Ключові слова: *світоглядна концепція, художній стиль, мовні засоби, змістове наповнення, ідейно-тематичне спрямування.*

В статье рассматривается творчество одного из представителей современного поколения поэтов Ивана Андрусяка. Показана эволюция художественно-эстетических взглядов писателя, особенности его поэтического стиля и содержательного наполнения произведений.

Ключевые слова: *мировоззренческая концепция, художественный стиль, языковые средства, содержательное наполнение, идейно-тематическая направленность.*

The article concerns creativity value of one of the brightest representatives of the contemporary artistic generation Ivan Andrusiak. It has been shown the author's evolution of artistic and aesthetic views, the peculiar features of his poetic style and works' semantic intention.

Key words: *philosophical concept, artistic style, linguistic means, semantic intention, ideological and thematic character.*

Початок 90-х рр. XX ст. позначений важливими історичними подіями, які докорінно змінили соціально-політичний устрій країни, зумовили глибокі якісні перетворення в усіх сферах суспільного життя – економічній, політичній, побутовій, духовно-культурній, зокрема вплинули на систему художньо-естетичних цінностей та ідеалів у цілому. Мистецтво є художньо-образним відтворенням дійсного і уявного. Саме під впливом дійсності формуються нові цінності, нові ідеї, змінюється ставлення до навколишньої реальності. Незаперечним є той факт, що в усі часи на творчість письменників суттєво впливали зовнішні обставини та позалітературні чинники, які «переносять» твори в конкретне культурне середовище, пристосовують до нього, насичують їх актуальними оцінками й змістом, впливають на вибір певної тематики творів, спосіб моделювання образу світу, мови, типу героя, сюжету та жанрових форм [1: 10].

У цей час в українську літературу приходять нові митці та виникають літературні угруповання. Серед них чільне місце посідає «Нова деґенерація» (1992), яка, на думку Євгена Барана, «відіграла вирішальну роль у формуванні творчого обличчя покоління дев'яностих, …покоління, яке заперечувало традиції псевдоромантики з її псевдогероями і псевдо- патріотичним пафосом» [2: 214].

Іван Ципердюк, один із учасників «Нової деґенерації», розкриваючи історію виникнення назви цього угруповання та його світоглядну концепцію, зазначає, що «деґенерати» не хотіли «сміятися, творити літературний кіч, живучи в країні абсурду, жорстокої

© *Сварич Н.З., 2012*

іронії теж не відбулося – це було б надто м'яко. Обрано і оформлено в певну естетичну платформу було дещо інше – зображення трагізму, розпачу аж до душевного зламу і була прибрана така епатажно-дратівлива, саркастична назва» [3: 12]. Однак члени угруповання намагалися відобразити у своїх текстах «деґенеративність»… не власну – в сенсі виставлення себе на потіху юрбі, нібито персонажів такої собі «кунсткамери», – а, як видимий дисонанс до нашої направду традиційності, констатувати «деґенеративність» світу – такого, яким його передчували тоді» [3: 12].

До цього літературного осередку належав яскравий і неординарний майстер слова кінця XX – початку XXI ст., поет, прозаїк, перекладач та літературний критик Іван Андрусяк. Він є автором численних поетичних збірок: «Депресивний синдром», «Отруєння голосом», «Дерева і води», «Неможливості мови» та ін.; книги прози «Вургун», низки літературно-критичних статей «Літпроцесія» та «Латання німбів»; збірки есе «Дуби та леви», а також багатьох перекладів, книжок для дітей тощо.

Івана Андрусяка можна віднести до тих письменників, літературна діяльність яких, за твердженням А.Дністрового, відзначається активністю, тому його «повинно переслідувати почуття творчої еволюції, яка б непомітно змінювала манеру письма, виявляла інші приховані грані літературного хисту…» [4]. Цілком погоджуємося з думкою дослідника щодо поділу творчості Івана Андрусяка на три періоди: «деґенераційний», імперативний та умиротворений [4], кожен з яких має свої визначальні риси.

Однією з домінантних ознак поетичної творчості Івана Андрусяка є її герметичний характер, про що свідчить зізнання самого письменника: «Я поет-герметик» [5]. Г.-Г.Гадамер свого часу зазначав, що в час масової комунікації стає очевидний «…герметичний характер лірики», оскільки «яким іншим способом можна вивільнити слово з потоків інформації? Як іще воно може сконцентруватися на собі, якщо не шляхом відчуження від надміру звичних мовленнєвих закономірностей?» [6: 123].

Герметичність поезії Івана Андрусяка виявляється передусім в оригінальній мовній організації текстів, а саме: домінування верлібру як поетичної форми ритмічної організації твору, порушення граматичних норм, здебільшого на синтаксичному та пунктуаційному рівнях, наявність творів без назв. Зокрема, поет часто свідомо уникає розділових знаків, залишаючи за читачем право робити це самостійно, відповідно до індивідуального сприйняття. Крім того, до таких ознак належать символіка та складна метафоричність, гра семантичною структурою слова, що зумовлює неоднозначне прочитання й інтерпретацію поезії митця, яку Юрій Андрухович називає «елітарною», насиченою знаками, символами, алюзіями [7].

Уже з появою перших поетичних творів Івана Андрусяка почали називати «ліриком від природи», яким «зачитувалися» станіславівські студентки [8: 9]. Рядки його ранньої лірики вражають читачів передусім надзвичайною ніжністю, проникливістю, мелодійністю та емоційною насиченістю, які вербалізуються в поетичній мові через різноманітні індивідуально-авторські тропи та художні засоби (епітети, порівняння, анафору, антоніми тощо):

Панночко з блакитними очима,
панночко з блакитними сльозами,
як мені хотілося навчитись
бути з вами і не бути з вами.

Як мені хотілося, повірте,
на вітрах проворно пелехатих
і вдихати вас, немов повітря,
і, немов повітря, видихати [9: 33].

Унаслідок соціально-політичних змін 90-х років ХХ ст. відбувається переоцінка творчих пріоритетів, звільнення від політичної заангажованості, загострення уваги на проблемі людини та її існування. Роксана Харчук справедливо зазначає, що поетів-дев'ятдесятників «цікавлять не так глобальні проблеми, не дух історії, не маси, а найменший фрагмент екзистенції – особа» [10: 6].

Назви перших збірок Івана Андрусяка – «Депресивний синдром» (1992) та «Отруєння голосом» (1996) – вказують на розчарування, тужливий настрій, несприйняття оточення. Ось як поет моделює сучасний йому світ: «покірно ніби пан позеленіє дар / немови – просторінь тернинами обросла / у схилі віровчень переростають кросна / в торговий ряд життя чи попросту базар» [9: 24]. При цьому автор наголошує, що такі суспільні настрої вбивають відчуття насолоди життям: «на гребені життя не знайдеш насолоди» [9: 35].

У збірці «Депресивний синдром» Іван Андрусяк порушує проблему особистих внутрішніх конфліктів. Так, у поезії «ідеш і бачиш…» поет зазначає: «Я винен у тому що я не подібен на себе». За допомогою такої гри слів митець прагне показати ті зміни, які відбулися в його творчості під впливом суспільних перетворень, зокрема трансформацію тематичної наповненості своїх віршів. У цьому контексті слушно навести думку З.Фрейда, який у структурній концепції психіки людини вирізняв три складові: «Воно», яке закладене генетично; «Я», що є посередником між «Воно» та зовнішнім світом; і «Над-Я» як внутрішню совість індивіда, що перебувають у тісному взаємозв'язку і водночас у стані конфлікту [11].

Ліричний герой творів Івана Андрусяка розчарований і щодо самої літератури, оскільки всі попередні ідеали виявилися несправжніми: «література мить література ртуть / тут навіть очі сплять тут навіть орди мруть / відвідайте цей храм тут вичавлять роботу» [9: 25]; «Проводирі великого Сліпця / на попелі Великої Руїни. / Тремтять побожно зігнуті коліна, / слізьми бандур ілюзії дзюрчать» [12: 26]. Тому автор покладає великі надії на нове покоління письменників, які прийшли в літературу з наміром змінити її: «ми не маски ми стигми тих масок що вже відійшли / ми не стіни ми стогін імен що об стіни розлущені / ідемо до людей у вінках недоспілих олив /у простертих долонях несемо гріхи як окрушини / ми останні предтечі в країні вчорашніх богів / ми останні предтечі великого царства диявола» [9: 15]. Поет не випадково послуговується займенником «ми» замість «я», що дає йому змогу висловлюватися від імені усіх письменників-дев'ятдесятників.

Хаотичність та абсурд людського існування у час великих змін та переоцінювання моральних цінностей митець розглядає крізь призму суперечливого ставлення до Бога, Божественних істин, заповідей: «живемо під чортом неначе під Богом / і вправно жонглюєм словами / в яких від глибин від прасуті святого / немає ні грама» [9: 19]. У першій збірці автор звертається до Всевишнього, шукаючи в нього підтримки: «де Ти Господи», однак відповіді не отримує. Натомість згодом ліричний герой знаходить порозуміння з Богом: «Говорить Бог: Прости мені, Іване, / прости мені за те, що я мовчав» [12: 18].

У ранніх збірках поет також веде мову про самотність як стан, характерний не лише для його душі, а й для всього сучасного йому суспільства: «витікаю з арфи мертвяка / ніби не відлучений – а всує: / самота як пещена донька / знову десь під серцем капризує» [12: 17].

З часом поетична творчість Івана Андрусяка зазнає певних змін: автор часто звертається до світу природи, з якого черпає духовну енергетику; у ліричного героя з'являється віра в Бога; вірші набувають більшого філософського звучання; поет використовує міфічні, античні та біблійні теми, мотиви, сюжети та образи: «прощання смислу – вирок і пророцтво/ словам не доторкнутися до слів / допоки губи вимочивши оцтом / не заговориш: істина – в землі» [5: 24]; «дмухаєш на метелика / щоб не обпектися бо якщо є метелик / то поблизу має бути вогонь і якщо є камінь / то поблизу має бути сізіф / помішаний на цьому камені» [5: 41].

У збірці «Дерева і води» (2002) автор прагне осягнути через образи природи складні онтологічні проблеми. Звертаючись до багатозначних образів ріки та води, Іван Андрусяк передає плинність часу: «за дощами і димом / як безодня тонка / разом з нами ітиме кучерява ріка» [5: 10]; неможливість повернення назад: «ти знаєш дерева і води / не вернуться вже ніколи» [5: 12].

У цій же поетичній збірці автор відображає сучасну дійсність, сповнену суперечностей і примарності сподівань: «вартовими земля засіяна / за хрестами вола і степ / україною світло-синьою / небо визбиране цвіте / ополченці виходять хмарами / замикаючи гирла вод / ми не віримо ми не маримо / ми самі собі цей народ» [5: 30].

Леонід Ушкалов, аналізуючи творчість Івана Андрусяка, стверджує, що його «Дерева і води» «…народжені під знаком перемін» [13].

Остання поетична збірка Івана Андрусяка «Неможливості мови» (2011) структурно поділяється на два розділи: «Неможливості мови» та «Мова неможливості». Вона привертає увагу читачів своєю «прозорістю», піднесеним настроєм, зверненням до біблійно-євангельських мотивів, спробами осмислення гострих проблем сучасності, оригінальним сприйняттям світу природи та експериментами з мовою, зокрема: своєрідним фонетичним принципом письма, використанням звуконаслідувань, повторів, символів, авторських метафор тощо («цюрли-цінь / ціть-ціть / цвітьця / і знову: / ціть-ціть ціть ціть-ціть / цюррр» [14: 7] , «непересилуй / собісамому / місивасилю / неси солому / чогосьтасила / солонувата / місивасилю / глинаневата») [14: 37]. Не можна не погодитися з думкою В.Виноградова, який стверджував, що «…у стилі письменника, відповідно до його художніх засобів, внутрішньо пов'язані й естетично виправдані всі використані художні мовні засоби» [15]. Іван Андрусяк, як і інші сучасні письменники, відчуваючи плинність часу і змінність буття, пропонує свої мовні експерименти, епатажні новації, мета яких – самореалізація у слові, ствердження себе, своєї інакшості та неповторності.

Отже, зважаючи на все вищесказане, можна зробити висновок, що поет у своїх художніх творах щоразу постає перед читацькою аудиторією в різних образах і настроях – від депресивно-тужливого до емоційно-піднесеного. З кожною наступною збіркою змінюються мовні засоби, якими оперує митець, змістове наповнення поезій, характер відтворення дійсності. У віршах Івана Андрусяка знайшли відображення суперечності сучасної доби, які зумовили змінність авторського світогляду та художнього стилю поета, вплинули на еволюцію його творчих поглядів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Література. Теорія. Методологія: [упорядкув. і наук. редакція Данути Уліцької]. – К.: Видав. дім «Києво-Могилянська академія»,2006. – 543с.

2. Баран Є. Українська поезія 90-х років ХХ ст.: контекст «Нової дегенерації» / Євген Баран // Літературознавство. Прикарпатський вісник НТШ. Слово. – 2010. – №2.

3. Ципердюк І. «Нова дегенерація»: невдалі спроби тотальної втечі / Іван Ципердюк // Сучасність. – 1996. – №3 – 4. – С. 12 – 14.

4. Дністровий А. Іменем еволюції [Електронний ресурс] / Анатолій Дністровий. – Режим доступу: dyskurs.narod.ru/

5. Андрусяк І. Дерева і води. Серія «Ars poetika» / Іван Андрусяк. – Харків: Акта, 2002.

6. Ґадамер Г.- Ґ. Герменевтика і поетика / Г.- Ґ Ґадамер // Вибрані твори; пер. з нім. – К.: Юніверс, 2001. – 288 с.

7. «Нова деґенерація» / Юрій Андрухович // Нова деґенерація. – Івано-Франківськ: Перевал, 1992.

8. Процюк С. Лірик, котрий «не подібне на себе» / Степан Процюк // Лицарі стилосу і кав'ярень. Есеї про девятдесятників. – К.: Смолоскип, 1996. – 145 с.

9. Андрусяк І. Депресивний синдром / Іван Андрусяк. – Івано-Франківськ: Перевал, 1992.

10. Харчук Р. Покоління постепохи / Роксана Харчук // Дивослово. – 1998. – №1. – С. 6 – 12.

11. Фрейд З. Вступ до психоаналізу [Електронний ресурс] / Зігмунд Фрейд. – Режим доступу: pidruchniki.ws/…/ zigmund_freyd_ vstup_ psihoanalizu

12. Андрусяк І. Отруєння голосом [Електронний ресурс] // Іван Андрусяк. – Режим доступу: www.poetryclub.com.ua/metrs_poem.php?..

13. Ушкалов Л. Соліloквій про дерева та води [Електронний ресурс] / Леонід Ушкалов. – Режим доступу: dyskurs.narod.ru/

14. Андрусяк І. Неможливості мови / Іван Андрусяк. – К., 2011. – 151.

15. Виноградов В. Язык художественного произведения [Электронный ресурс] / В.Виноградов. – Режим доступа: danefae.org/lib/vvv/ojax/ iii. htm

УДК 821.161.1

Максимова В.В.
(Донецк, Украина)

В ПОИСКАХ “СКРЫМТЫМНЫМ”, ИЛИ ПРАВО НА ПРОЧТЕНИЕ

Спроба аналізу семантичної аури та глибинних властивостей онімів «Яблокопада» А. Вознесенського представляє деякі підходи методики поетонімологічного аналізу, які розробляє Донецька ономастична школа. Цей аналіз враховує позицію читача як другого учасника події художнього твору.

Ключові слова: *алюзія, контекст, поетонім.*

Попытка анализа семантической ауры и глубинных свойств собственных имён «Яблокопада» А. Вознесенского представляет некоторые подходы разрабатываемой Донецкой ономастической школой методики поэтонимологического анализа, учитывающего позицию читателя как второго участника события художественного произведения.

Ключевые слова: *аллюзия, контекст, поэтоним.*

The attempt to analyse semantic aura and deep properties of proper names in the poem «Jablokopad» by A. Voznesensky presents some approaches of the poetonymological analysis that is developed by Donetsk onomastic school. This method takes into account the position of a reader as a second participant of an event in art work.

Key words: *allusion, context, poetonym.*

“Формула поэзии”, которую “глубже всех услышал” А. Пушкин (“…ищу союза/ Волшебных звуков, чувств и дум…”) [1: 529], в произведениях “рисующего словами” [2: 156] А. Вознесенского, автора «Изопов», получает переосмысление. В «Параболической балладе» А. Вознесенский определяет искусство, наряду с любовью и историей, как одну из основных тем своего творчества (*Несутся искусство, любовь и история – по параболической траектории* [3: 28]). В стихотворении «Яблокопад» автор представляет свою концепцию поэзии, вступающей в “союз” с музыкой и живописью и обретающей тем самым более ёмкую формулу, которая отражает поиск “нового языка искусства” [4: 10].

Сравнивая свои стихи с кочаном капусты, обернутым множеством листьев-смыслов, Вознесенский писал: “Сначала все понимают первый слой, половина − следующий венец листьев <...> суть, кочерыжку (скрымтымным) порой понимают лишь на расстоянии” [цит. по 5]. Возьмем на себя смелость предложить свой вариант поиска “скрымтымным”. Подчеркиваем, что это всего лишь версия анализа художественного текста, но, по нашему мнению, версия достоверная и имеющая право на существование.

В стихотворении «Яблокопад» поэтические функции собственных имен, подобно “листьям-смыслам”, постепенно реализуются на различных уровнях прочтения произведения. Исследование поэтонимов предполагает многоуровневый анализ в контексте самого произведения, на фоне всего творчества автора, в поэтическом интертексте и в “окружении” культуры и истории. А. Вознесенский считает, что “поэт не должен быть для всех”, у настоящего поэта есть “избранный читатель”, “который в идеальном случае

© *Максимова В.В., 2012*

превращается в полное собрание читателя" [1: 531]. Но даже такая подготовленность к восприятию творчества автора, основанная на доскональном знании всех его произведений, не исключает индивидуальной интерпретации поэтического текста, так как постижение художественного произведения во многом субъективно и зависит от ряда факторов (уровня эстетической подготовленности читателя, соответствующего настроя на понимание текста и др.).

В «Яблокопаде» названы три поэтонима: *Чайковский*, *Гена Рождественский* и *Таруса*, которые являются омонимами реальных собственных имен, получивших новую жизнь в качестве художественных образов. Чтобы проникнуть в суть произведения и рассмотреть поэтонимы как изобразительные средства, необходимы культурно-исторические знания, сопровождающие протонимы.

Антропоэтоним *Чайковский*, омонимичный фамилии великого русского композитора Петра Ильича Чайковского (1840-1893), повторяется в произведении шесть раз и всегда в переносном метонимическом значении: имя композитора в трех из шести употреблений приравнивается музыке Чайковского ("из одной доносился *Чайковский"* [6: 100]; "из-под дверей приближался *Чайковский"* [6: 100]; "Материя. Сад. *Чайковский*, наверное" [6: 102]), в трех других случаях под именем *Чайковский* понимается грампластинка с записями произведений композитора ("над батареею отопленья крутился *Чайковский*" [6: 101]; "переворачивался двусторонний *Чайковский*" [6: 101]; "Мысль обо мне заводила *Чайковского*" [6: 102]). Благодаря повторяющемуся в этих значениях поэтониму появляется музыкальный аккомпанемент для возникающих художественных образов «Яблокопада». Название мелодии, служащей музыкальным фоном стихотворения, в самом тексте не обозначается. Допустим, что у каждого читателя А. Вознесенского есть определенный музыкальный мотив, который в памяти связывается с творчеством Чайковского. Ассоциации индивидуальны. Отметим только, что одними из самых узнаваемых в истории музыки являются начальные аккорды первой части «Концерта для фортепиано с оркестром № 1» [7]. Чтобы узнать название произведения, сокрытого за антропоэтонимом *Чайковский*, обратимся к тексту «Яблокопада». По сюжету стихотворения автор, присутствующий в образе лирического героя, приходит в дом умершего художника, в гостях у которого ему приходилось бывать еще при жизни хозяина. В таком эпитафиальном контексте музыкальные ассоциации будут иметь объективный характер: антропоэтоним *Чайковский* может обозначать здесь фортепианное трио «Памяти великого художника». Исследователь музыки Л. Гаккель писал, что эта симфония "создает у слушателя ощущение бесконечного величия трагического замысла" [8: 6]. Однако если функция данного антропоэтонима заключается только в создании настроения торжественной скорби, возникает вопрос: почему А. Вознесенский из всех существующих мемориальных произведений выбирает именно трио Чайковского. Ведь это порождает несоответствие между текстом стихотворения и настроением музыки, т.к. тема смерти/бессмертия в «Яблокопаде» не является единственной. Неясна и причина, по которой Вознесенский не указывает название музыкального произведения в стихотворении, а использует антропоэтоним в переносном значении. Поскольку наша цель – максимальное приближение к смысловому центру ("скрымтымным") «Яблокопада», за счет постепенного выявления поэтических функций собственных имен в стихотворении, обратимся к истории создания произведения «Памяти великого художника». Трио известно под двумя названиями:

«Памяти великого художника» и «Памяти великого артиста». Это объясняется тем, что в оригинале Чайковский назвал свое сочинение по-французски − «A la Memoire De Un Grand Artiste». "Последнее слово можно перевести буквально, − отмечает профессор Л. Гаккель, − Но артист – это грандиозное явление. Это и художник, и человек, и образ мыслей, и образ жизни" [8: 6]. Внутренним импульсом к написанию трио стал для Чайковского трагический уход из жизни Н. Рубинштейна, воспринятый им как большое личное горе [9]. Тот факт, что "звание" Художника Рубинштейн получает не за композиторскую деятельность, а благодаря виртуозному исполнению музыкальных произведений и талантливому дирижированию, отражает специфику музыки, где огромную роль играют интерпретация и исполнительство. У искусно сыгранного музыкального произведения не один, как, например, в живописи, а два автора – композитор и исполнитель. Все же Чайковский не поставил имени друга в посвящении, "поднимая на пьедестал прежде всего Художника и подчеркивая общечеловеческую идею трио" [9]. Творческий замысел великого композитора перекликается с ключевой идеей анализируемого стихотворения: в «Яблокопаде» одна из причин умолчания имени скрывается в желании А. Вознесенского прославить не только отдельного художника, поэта или композитора, но в первую очередь воспеть Творца. И безымянный живописец, и *Чайковский*, чье имя теряет важность, приобретая оттенок сомнительности, при последнем шестом употреблении ("Материя. Сад. *Чайковский,* ***наверное***." [6: 102]), и лирический герой − поэт, сам А. Вознесенский, хотя и не названный, косвенно отождествляясь с Богом-творцом (*соавтором* всех гениев), сливаются в понятие Создатель. Помимо этого, автор «Яблокопада», используя выразительные возможности онима, акцентирует внимание и на исполнителе музыки, значимость которого ассоциативно показана через имя *Н. Рубинштейна*: рядом с именем композитора появляется имя интерпретатора, соавтора музыки, такого же Творца ("Над батареею отопления крутился *Чайковский,* трактуемый *Геной Рождественским*" [6: 101]). Антропоэтоним, обозначающий в стихотворении исполнителя, омонимичен фамилии выдающегося дирижера Геннадия Рождественского (1931). Выбирая уменьшительную форму имени *Гена*, автор подчеркивает не личные дружеские отношения с дирижером в реальной жизни, а близость лирического героя-поэта образу исполнителя. Таким способом А. Вознесенский, яркий представитель эстрадной поэзии, доносит до читателя мысль, что декламировать стихи – это тоже искусство. Артист, читающий со сцены поэтические строки, как и художник, и поэт, и композитор, и музыкант-виртуоз, достоин называться Создателем, который возвеличивается в «Яблокопаде». Подчеркивая основную мысль произведения, в первом издании в сборнике «Безотчетное» [10] А. Вознесенский представляет «Яблокопад» как единственное стихотворение в цикле с названием «Создатель»[1].

Топопоэтоним *Таруса*, омонимичный реальному названию российского города, может быть аллюзией на имя художника, так как, по-видимому, указывает местоположение дома, где разворачивается сюжетное действие «Яблокопада». Это предположение будет более веским, если учесть одну из этимологических трактовок слова: Таруса от лат. tara – место, земля. Таруса – значительный культурный центр России. С этим городом связа-

[1] В первом издании анализируемое стихотворение называется по первой строке «Я посетил художника после кончины». В трехтомнике 1984 года «Яблокопад» печатается как цикл [6]. Начиная со сборника «Ров» (1987) «Яблокопад» выходит как стихотворение в различных циклах.

на история жизни и творчества многих художников и поэтов, писателей и режиссеров: М. Цветаевой, Н. Заболоцкого, И. Бродского, В. Бакшеева, А. Ржевской, С. Рихтера, Б. Ахмадулиной, А. Тарковского и множества других Творцов [11]. В «Письме из Тарусы» К. Паустовский, проживший в ней последние 13 лет своей жизни, писал: «Пожалуй, нигде поблизости от Москвы не было мест таких типично и трогательно русских по своему пейзажу. В течение многих лет Таруса была как бы заповедником этого удивительного по своей лирической силе, разнообразию и мягкости ландшафта. Недаром ещё с конца XIX века Таруса стала городом художников, своего рода нашим отечественным Барбизоном. Здесь жили Поленов и тончайший художник Борисов-Мусатов, здесь живут Крымов, Ватагин и многие наши художники. Сюда каждое лето приезжает на практику молодёжь из московских художественных институтов. За художниками потянулись писатели и учёные, и Таруса сделалась своего рода творческой лабораторией и приютом для людей искусства и науки» [цит. по 11]. Все имена великих Артистов, которые ассоциативно окружают протоним *Таруса*, важны для А. Вознесенского, прославляющего "***художников*** *всех времен*" («Мастера») [12: 367], и аллюзивно вплетены в текст «Яблокопада», где в содержательной структуре топопоэтонима на первый план выходит сема '*город Художников*'. Кроме того, учитывая "яблочный" контекст и "лирический ландшафт" Тарусы, важно обозначить смысловую перекличку *сада в Тарусе* с Эдемом. Среди всех знаменитых жителей небольшого, но богатого "прорабами духа" городка А. Вознесенский выделяет К. Паустовского, нарекая его "Тарусским творянином" [13: 412], таким образом закрепляя связь имени писателя с названием города, который К. Паустовский, создатель и руководитель ознаменовавшего волну оттепели 1961 года литературного альманаха «Тарусские страницы», превратил в "литературную мекку шестидесятников". Новатору, стороннику синтеза искусств, архитектору по образованию, А. Вознесенскому близки литературные взгляды К. Паустовского, писавшего в рассказе «Искусство видеть мир», что "знание всех соседних областей искусства – поэзии, архитектуры, скульптуры и музыки – необыкновенно обогащает внутренний мир прозаика и придает особую выразительность его прозе" [14]. Аллюзия на дом К. Паустовского вызывает множество других ассоциаций. В «Муках Музы» А. Вознесенский писал: "Вся поэзия наполнена эхом" [1: 526]. Текст «Яблокопада» содержит множество историко-культурных отзвуков. В одном из писем К. Паустовского, адресованном молодой ленинградке Леле Лыжиной, последней любви великого прозаика, есть строки: "Как жаль, что Вы не были в моей деревенской избе. У меня над столом висит предсмертный портрет Блока − трагический и прекрасный. Я бы его Вам подарил на память о Тарусе" [15]. Может быть, в первую очередь К. Паустовский связывает Тарусу с именем А. Блока, портрет которого висел в его рабочем кабинете. Маловероятно, что этого не знал бывавший в доме писателя А. Вознесенский. В «Золотой розе» К. Паустовского в рассказе «Александр Блок» фигурирует общий с «Яблокопадом» мотив: лирический герой, alter ego писателя, посещает дом умершего поэта А. Блока. Чувствительный к поэзии читатель, знакомый с приемом сокрытия имени, основанном на включении антропоэтонима в апеллятив (у Вознесенского: ***роза***, *стер****воза***, *хозя****йка*** **−** «*Оза*», *нагое* **–** «*Гойя*», *с****ирена*** **–** «*Ирена*»), скорее всего, увидит в названии стихотворения спрятанную фамилию поэта – ***яблок****опад*, но вряд ли сочтет свою догадку верной. Однако правомерность догадки о таком умолчании имени *Блока* имеет и другие доказательства. Исследователь интертекстуальных связей усмо-

трит в местоименной композиции «Яблокопада» (“Я посетил художника после кончины” [6: 100]) и в схожей теме (визит одного поэта в дом другого) отсылку к стихотворению А. Ахматовой «Я пришла к поэту в гости», с посвящением “Александру Блоку”. Образ ветра, присутствующий в «Яблокопаде» (“это уже ощущалось всеми: будто *проветривали* помещенье” [6: 101]; “*мысль <…> шатала строения и деревья!*” [6: 101]; в мире было *ветрено* [6: 103]), является заглавной структурообразующей мифологемой в цикле Б. Пастернака «Ветер (Четыре отрывка о Блоке)» (1956). А. Вознесенский в размышлениях о назначении поэта связывает имя Блока с высокой идеей поэзии, с “идеальным началом”: «Поэт – это прежде всего блоковское “во Имя”» [1: 534]. Музыкальность поэзии Блока, называвшего музыку внутренней сущностью мира, его организующей силой, близка одному из “сыновей гармонии” [16] А. Вознесенскому, обладающему “повышенной звукочувствительностью” [4: 16]. Принимая во внимание содержащуюся в СИ *Блок* историко-культурную сему ‘*музыкальность*’, автор «Яблокопада» окружает имя поэта, которое в сокрытом виде встречается в стихотворении 14 раз, включая название, в различных формах апеллятивов ***яблок****о* и ***яблок****опад*, музыкой *Чайковского*. Кроме того, В семантике имени *Блок* в широком историко-культурном контексте доминирует еще одна сема – ‘*надмирность*’. Считается, что образ поэта, описанный его современниками, и характер, соответствующий тому “автопортрету”, который можно составить по стихам А. Блока, наиболее точно раскрывает портрет, созданный художником К.А. Сомовым: “Облик Блока на портрете художника Сомова открывает его “*надмирность*”, отделенность от сущего. Он осенен поэзией <…>. Как из бронзы высеченное неподвижное лицо, окруженное нимбом волос, живые губы и нездешние, ледяные глаза. Это голова бога, стыдящегося грязи вокруг себя” [17]. М. Цветаева, которая еще до Вознесенского художественно “спрятала” имя *Блока*, в письме А. Ахматовой подчеркивала возвышенность, бестелесность поэта: “Удивительно не то, что он умер, а то, что он жил. <...> Весь он такое явное торжество духа, такой воочию – дух, что удивительно, как жизнь – вообще – допустила” [цит. по 18]. В.М. Калинкин в статье «Попытка вы-чтения поэтики онимов из “поэзии собственных имен”», анализируя цикл «Стихи к Блоку» М. Цветаевой, писал о “фонетической *полетности*”, возникающей за счет “звуков не выговоренного имени, рассыпанных по всему тексту” [18: 241]. В статье прослеживается устанавливающаяся в творчестве М. Цветаевой связь имени *Блока* с именем *Орфея*, певца и музыканта, сына солнечного Аполлона [18]. В стихотворении «Я пришла к поэту в гости» А. Ахматова также отождествляет хозяина дома с солнцем (“И малиновое ***солнце*** / Над лохматым сизым дымом… / Как хозяин молчаливый / Ясно смотрит на меня” [19]). “Святое” имя Блока (“*И во имя твое* ***святое****...*” [20]) М. Цветаева в цикле о поэте сравнивает с *ангелом*: *Имя твое, звучащее словно: ангел* [20]. В 1921 году в парижской газете «Последние новости» А.Н. Толстой публикует статью на смерть А. Блока под названием «Падший Ангел». Нарекая поэта таким именем и подразумевая в “падшем Ангеле” одухотворенный, чистый образ Блока и его *неземную* любовь к России, писатель использует глагол *пасть* в устаревшем сейчас значении *“упасть на землю*” [21]. А. Вознесенский обыгрывает в слове, ставшем анаграммой, часть этого “прозвания” Блока: за фамилией поэта следует корень слова *падший* − *яблоко****пад***. Однако в контексте анализируемого стихотворения на первый план выходят другие значения слова *падший*: “*греховный*, *порочный*”. Само включение автором “светлого” имени Блока в слово ***яблок****о*, запретный плод, наиболее часто

символизирующий грехопадение, искушение, соблазн, уже выходит за рамки историко-культурной традиции. Можно предположить, что А. Вознесенский вовсе не хотел вкладывать в имя поэта такой "земной" смысл, и для правильного понимания «Яблокопада» прежде всего важна связь яблока с бессмертием (ср. молодильные яблоки). Эта ассоциация, как и все другие, верна[2]. Сомнение вызывает ее первоочередность. В «Яблокопаде» А. Вознесенский проникает в суть вдохновения ("*мысль, что предшествовала творенью*" [6: 100]), источником которого может быть любовь, но любовь не к прекрасному образу далекой дамы, а физическая, чувственная страсть ("*страсть, что предшествовала творенью*" [6: 101]). В стихотворении присутствуют два безымянных женских образа, муза поэта и муза художника, которые сопровождает семантика 'округлости': сравнение с шаром ("шел я, как с черным воздушным ***шаром***" [6: 100]; "***шар*** умолял его в небо выпустить" [6: 101]; "как ***шары*** по земле раскатишься" [6: 103]), а также наиболее значимое соотнесение с яблоком. Поскольку круглые формы ассоциируются с женским началом и "низменными" желаниями (ср.: в греческой мифологии яблоко Париса с надписью "прекраснейшей" достается Афродите, пообещавшей принцу Трои самую желанную из женщин), актуализируется сексуальный подтекст «Яблокопада». И художник в воспоминаниях лирического героя, и сам лирический герой в момент творения полураздеты ("мэтр *полуголый*" [6: 102]; "Я сбросил рубаху. / По *голым* лопаткам…" [6: 102]). Через "яблочный" контекст формируется синестетический, телесный образ музы поэта, которая из спутницы превращается в творенье. Сначала лирический герой чувствует запах – запах яблок ("*Туча пахла, как мешок с яблоками*" [6: 101])[3]. Затем в музыке *Чайковского* слышатся "*стоны антоновских яблонь*" [6: 101]. И вот творенье обретает *материю* – женское тело с *яблоками коленей*: "*была тяжела, шевелилась, пахла*" [6: 102]. Одета женщина в мужскую рубаху ("*В рубашке, словно в коротком платьице*" [6: 103]), что является достаточно пикантным моментом. Имя музы поэта не называется. Лексико-семантическое поле, связанное с библейским контекстом (*яблоко,* число *40, творенье, ребро, Создатель, Бог, сад, падший, прах*), и образы, перекликающиеся со священным писанием (акт творения; соотнесение сада художника с райским садом; лестница с отсутствующей

[2] Яблоко может быть символом здоровья и жизненной силы ("Яблоко на обед – и всех болезней нет"), брака, весны. Яблоко – общеславянский символ целомудрия невесты. Его оставляли на брачной рубашке. По известной легенде, Закон всемирного тяготения был открыт Ньютоном, наблюдавшим, как в саду падают яблоки. Алхимики, заметив, что сердцевина разрезанного поперек яблока напоминает пятиконечную звезду, использовали яблоко как символ знания. У Жака Превера есть стихотворение «Прогулка Пикассо», написанное в 50-е годы. В нем рассказывается о том, как художник "реального", пытающийся изобразить яблоко таким, "каким оно бывает", "становится печальной жертвой бесконечных ассоциаций идей", вызванных этим плодом. Мимо "ошалевшего" художника проходит Пикассо. Он удивляется идее рисовать яблоко и съедает его. "И яблоко говорит ему спасибо" (перевод М. Кудинова) [22]. В искусстве яблоко занимает особое место: в живописи начинающему художнику предлагают нарисовать яблоко. По этому рисунку определяется уровень его таланта. Этот образ настолько символичен, что как бы живет в произведениях своей отдельной жизнью, играя всеми оттенками заключенных в нем смыслов.

[3] В поэтическом интертексте связь женского начала с запахом яблока традиционна. См. у Ф.М. Достоевского: "…от красивой свежей женщины яблоком пахнет…" («Подросток») [23: 166]; см. также А. Ахматова: "Водою пахнет резеда и яблоком любовь"[24]; у А. Вознесенского: "И снег антоновкою пахнет, и хлопья в воздухе висят. Они немножечко качнутся, когда их ноженькой коснутся, одетой в польский сапожок. Пахнет яблоком снежок"[25: 116].

перекладиной, напоминающая поэту ребро Адама; сравнение *падших* яблок с *прахом*, из которого был создан человек; образ шара, связывающийся в христианской традиции с Богом-Отцом, стоящем на шаре и др.), подразумевают имя Ева, содержащее семы '*грех*', '*соблазн*', '*женское начало*'. Во внешней характеристике героини, "*попутной местной* ***чертовки***" [6: 100], преобладают признаки, позволяющие отнести ее скорее к демоническим созданиям. Муза поэта соотносится с черным цветом: она чернокожа ("С гостьей высокой в ***афроприческе***, шел я, как с ***черным*** воздушным шаром" [6: 100]), "изъясняется ***по-черноземному***"[4] [6: 103]. Героиня А. Вознесенского косоглаза: "Под правым белком, ***косящим*** набок, прилипла ***родинка*** темным зернышком" [6, 103]. В христианстве аномалии глаз являются признаком инфернальности. Во времена инквизиции родинки считались клеймом дьявола[5]. Демонический контекст противоречит семантической структуре онима *Блок*, обозначающего "самого неземного поэта" (Г. Иванов). Имя поэта в таком окружении связывается не с именем Орфея, а в противоположность традиции с именем его антагониста Диониса, виновного в смерти Орфея. Дионис – бог экстатического вдохновения, божество безумной природы. В момент творчества лирический герой «Яблокопада» находится в состоянии, напоминающем экстатическое: "Я на коленях брал эти яблоки яблокопада, яблокопада. <…> Я хохотал под яблокопадом" [6: 102]. Диониса, сопрестольника богини *луны* Артемиды, отождествляют с темнотой, черным цветом (согласно легенде, Дионис одет в шкуру черного козла). В стихотворении Вознесенского солнца нет, оно скрыто за тучей: "В небе ***гроза*** набрякла. ***Туча*** пахла, как мешок с яблоками" [6: 101]. Гроза ассоциируется с Дионисом. Один из своих эпитетов Бромий он получает потому, что в момент его рождения гремел гром (бром). Кроме того, Дионис – сын молниеносного Зевса. Здесь же уместно вспомнить о преобладании черного цвета в описании музы поэта, которая на чувственном уровне приравнивается вакханкам, сопровождающим Диониса [28]. Афроприческа в форме шара чернокожей спутницы А. Вознесенского является аллюзией на популярную в 70-80-е годы в Советском Союзе афроамериканку Анджелу Дэвис, визитной карточкой которой была именно такая стрижка. Ключевая сема имени правозащитницы в историко-культурном контексте '*свобода*' базируется на известном лозунге «Свободу Анджеле Дэвис!»[6]. В римской мифологии Дионису соответствует *Либер*, имя которого на латыни означает "свободный, вольный". Один из эпитетов Диониса *Ликнит* происходит от апеллятива "ликнон" ("корзина") ("Набил плодами ее, как ***корзину***" [6: 102]). Сад тоже олицетворяет Диониса, бога плодородия и растений. Слово *лабухи* ("Яблоки падали. Плакали ***лабухи***" [6: 102]), обозначающее в ряде арго и в просторечии (коммерческого) музыканта, исполняющего современную/низкопробную музыку ради денег, обычно − (ресторанного) музыканта [29], опять же отсылает к Дионису как символу питейных заведений. Бык – основная из ипостасей Диониса, которого часто изображали быком или человеком с рогами. Топопоэтоним *Таруса* по звуковой форме похож на латинское слово 'taurus' − *бык*. И, наконец, само яблоко на-

[4] Слово "черный" является эвфемистической заменой слова "черт" [26: 346].

[5] Косоглазие музы лирического героя «Яблокопада» сближает ее с образом Маргариты, вдохновлявшей Мастера. Отметим также связь с музой А.С. Пушкина Натальей Гончаровой, которую влюбленный поэт называл "моя **косая** мадонна" [27].

[6] Мысль А. Вознесенского о свободе как непременном условии творчества перекликается с литературными взглядами Пушкина, муза которого должна быть свободной: ***Свободы*** гордая певица («Вольность»); Прими с улыбкою, мой друг, ***свободной*** *музы приношенье («Кавказский пленник»*).

прямую связано с Дионисом, так как, по легенде, Дионис создал яблоко и подарил его Афродите.

Появляется расхождение между сокрытым именем *Блок*, символизирующим '*дух*', '*идею*', и контекстом, формирующим семы '*телесность*', '*безумие*'. Это несоответствие объясняется творческой манерой А. Вознесенского, в произведениях которого прием контраста является одним из ведущих в создании поэтики [30]. В «Яблокопаде» говорится о двух началах искусства: аполлоническом и дионисийском. Аполлон ассоциируется с разумом, дионисово же "опьянение и восторг" "затрагивают чувственные основы человека" [31]. Аполлон – дух, Дионисий – форма, материя. Ф.Ф. Зелинский через древних богов находит соответствие двум жизненным началам: «Аполлон, идеал ясной умственной красоты, весь дух, весь мечта и воля в своей неземной стройности и легкости. Дионис, томный бог сокровенных чар природы, пленительный и загадочный, как влажный весенний воздух с его вестью о пробуждении, о приливе жизнетворных сил» [32: 69]. С именем *Блока* в «Яблокопаде» связано начало Аполлона. Ему соответствуют, как уже было сказано, образ ветра, дом, символизирующий душу художника; *мысль* и *тоска*, предшествующие творенью; "смысл совершаемого творенья" [6: 102]; любовь ("как он любил ее в это время!" [6: 101]; "Как он любил ее!" – я подумал"; "Так на коленях любимых лепим" [6: 102]); "мятущийся и одинокий характер" [6: 102] натурщицы, который способен передать только такой же, как *Блок*, тонко чувствующий творец; звучащая музыка Чайковского. Антропоморфизированная метонимия, переносящая имя композитора на его творение, получает поэтическое развитие: дух *Чайковского*, как бы "ищущий форму" («Поэтарх», 1982), незримо присутствует в доме и в саду благодаря играющей музыке. Но этот образ вызывает скорее "светлые" ассоциации: в строке "Из-под дверей приближался Чайковский" [6: 101] музыка или призрак композитора как результат метонимического переноса ассоциативно связывается с полосой света, просачивающегося сквозь дверные прорезы[7].

Имя художника, символизирующего начало Диониса, остается загадкой, разгадать которую можно, если обратиться к автобиографической повести А. Вознесенского «О» (1982). В 1963 году поэт ездил в Мужен на юг Франции в гости к Пабло Пикассо. В примечаниях к семитомному изданию своих произведений Вознесенский пишет, что был в доме Пикассо и после смерти художника [33: 150]. Не названное имя *Пабло* Пикассо приобретает в формировании поэтики стихотворения особое значение, т.к. в более зашифрованном виде, чем имя *Блок*, тоже присутствует в названии стихотворения – ***яблокопад***. Благодаря повести «О» становится понятным, почему для музыкального фона «Яблокопада» А. Вознесенский выбирает мелодию Чайковского. Это личная ассоциация автора, основанная на реальных событиях. В 1963 Пикассо "встретил" Вознесенского Первым концертом этого композитора [13: 407]. Читатель, знающий, что именно эту мелодию подразумевает антропоэтоним *Чайковский*, сможет проникнуть в глубинный смысл произведения. История создания Концерта для фортепьяно с оркестром № 1 связана с одним из самых ярких моментов в жизни Чайковского. В 1868 году композитор влюбляется в певицу Дезире Арто. Был даже назначен день помолвки. Затем, волею многочисленных обстоятельств и, в первую очередь, из-за вмешательства ближайшего друга Чайковского Николая Рубинштейна, Дезире Арто, даже не попрощавшись с женихом, уезжает в Ев-

[7] Здесь целесообразно вспомнить, что музыка существует не в материальной, а идеальной форме.

ропу, а через месяц выходит замуж за другого, о чем Рубинштейн с плохо скрываемым удовлетворением сообщает Чайковскому. В 1874 году Чайковский завершает работу над Первым концертом. Когда Рубинштейн прослушал его в исполнении автора, он очень резко отозвался о нем и отказался играть его премьеру. Более того, он заявил, что концерт настолько плох, что исправить в нем что-либо невозможно, и остается лишь разорвать партитуру и выбросить ее. Такая реакция Рубинштейна объясняется тем, что он вдруг слышит в первой части Концерта тему, начинающуюся со звуков Des (ре бемоль) и A (ля), т.е. с монограммы любимой и так и не забытой Чайковским женщины. Еще один намек содержится во второй части концерта, в среднем разделе которого Чайковский использовал мелодию французской песенки. Эту песенку Дезире Арто не раз пела в узком кругу в присутствии как Чайковского, так и Рубинштейна [34]. Здесь необходимо вспомнить о специфике авторства в музыке и что А. Вознесенский в «Яблокопаде» особо выделяет исполнителя, используя собственное имя *Гена Рождественский*. Первый концерт для Н. Рубинштейна исполняет влюбленный Чайковский. В такой интерпретации в музыке слышны чувства к женщине, вдохновившей композитора на создание произведения (“страсть, что предшествовала творенью”). Дружба Чайковского с Рубинштейном, основанная на любви к музыке, – пример сотворчества, когда вдохновением для создателя служит великая мысль другого Творца (“мысль, что предшествовала творенью”). Предлагая Рубинштейну сыграть Концерт, Чайковский надеется на отзвук в музыке взаимодействия двух источников своего вдохновения. Возможно, композитор рассчитывал услышать в исполненной другом мелодии ревность, но не предполагал, что это чувство окажется настолько сильным и Рубинштейн вообще откажется играть произведение. Впоследствии Рубинштейн признал гениальность Первого концерта и неоднократно его исполнял. Замысел Чайковского находит отражение в «Яблокопаде», где творческий порыв лирического героя является результатом влияния двух причин: энергии созидания, наполняющей дом умершего художника (его картины, звучащая музыка, воспоминания) и душевного подъема, вызванного присутствием прекрасной попутчицы. Более того, Вознесенский возвеличивает особую одаренность женщин, становящихся музами для Художников, распространяя на них понятие сотворчества: “благодарю тебя <…> за гениальность твоих натурщиц” [6: 104]. Имена женщин в стихотворении не называются[8], но “избранный читатель” сможет определить протонимы. Из повести «О» становится понятно, что *натурщица* и *хозяйка дома* – это вторая и последняя жена Пабло Пикассо Жаклин Рок, которой художник посвятил больше картин, чем любой другой из своих женщин. В примечаниях к семитомному изданию А. Вознесенский упоминает Лил Деспродел, “черную жемчужину Парижа из круга левой элиты”, с которой поэт ездил на юг в дом Пикассо [33: 150]. Аллюзия на Лил Деспродел понятна только самому узкому кругу читателей, так как имя спутницы Вознесенского, не обладает широкой известностью. Перифраза *женщина в кресле*, встречающаяся дважды, обозначает Жаклин. Также это аллюзия на всех многочисленных возлюбленных Пикассо, которых ему нравилось изображать сидящими в кресле. Эта перифраза или дословно повторяет название целого ряда картин художника, написанных в разные периоды творчества, или входит

[8] Можно предположить, что имена героинь представлены в названии стихотворения в качестве “круглой” буквы *о – ябл**о**к**о**пад*, так как в творчестве А. Вознесенского эта буква играет исключительную роль и связывается с женским началом (ср.: повесть «О», поэма «Оза»).

в артионим частично: «Обнаженная женщина в красном кресле» (1929), «Женщина в сорочке, сидящая в кресле» (1913), «Женщина в кресле I» (1948), «Женщина в кресле (Француаза)» (1946), «Женщина в кресле» (1947), «Женщина в кресле» (1949) и др. А. Вознесенский акцентирует внимание на большой разнице в возрасте между Пикассо и его молодой женой (“Вышла студенткой. Лет было мало. / Гения возраст − в том, что он гений” [6: 101])[9], которая боготворила художника и покончила с собой, так и не сумев обрести новый смысл жизни после смерти Пикассо[10]. Семы ‘*мужская сила*’ и “*сексуальность*”, сформированные контекстом «Яблокопада» (молодая любящая жена, перифразы “*женщина в кресле*”, “*мэтр полуголый*”), соответствуют репутации имени художника в историко-культурном пространстве. Женщины и Пикассо – этой теме посвящены на Западе многие серьезные исследования, имеющие скандальный характер. Художник обладал необыкновенным мужским магнетизмом, которому невозможно было сопротивляться. В творчестве Пикассо, любившего повторять, что искусство и сексуальность одно и то же, даже самые абстрактные картины наполнены характерной чувственностью. Представления о Пикассо в искусстве связаны с быком. Бык – один из любимых образов художника на протяжении всего его творчества. Не просто персонаж излюбленного сюжета с корридой, но и воплощение ‘силы’, ‘мощи’. Носитель мужского начала, часто – альтер эго самого Пикассо[11] [36]. Звуковая форма топопоэтонима *Таруса*, являясь аллюзией на художника, укрепляет связь *Пикассо-Дионис*. Физическое здоровье и долголетие[12] художника, противопоставленные ранней смерти и болезненности *Блока*, усиливают сему ‘телесность’.

А. Вознесенский оригинально обыгрывает примат формы в дионисийском начале: *Пикассо*, олицетворяющий в стихотворении сферу плотского, даже после смерти, будучи духом, сохранят очертания: “Попробуйте душ принять в его ванной – душ принимает его очертанья” [6: 101]. Дух *Пикассо*, как и сам художник при жизни, – ‘темный’, ‘властный’ (“*тьма творенья*”; “*гневным затмением лысого шара*” [6: 102] – аллюзия на голову Пикассо), ‘ревнивый’ (“Как он ***ревнует*** её, отошедши!” [6: 101]). Поэт не обходит вниманием и пророческий дар, которым отличался великий Пикассо: “Все оправдалось, мэтр полуголый, что вы сулили мне в стенах шершавых...” [6: 102].

Наличие множества аллюзий на испанского живописца говорит о том, что в замысел Вознесенского входит “угадывание” читателем в художнике из «Яблокопада» реального творца. Текст выстроен таким образом, чтобы имя прототипа “выплыло”. Поэтика умолчания здесь особенно многогранна. Круг историко-культурных ассоциаций оказывается более широким, чем тот, который можно “вычислить”, расшифровав аллюзии. Что-то остается невидимым. Идейно-содержательная образность стихотворения раскрывает-

[9] На момент знакомства Жаклин было 27 лет, а Пикассо – 72 года.

[10] Строка “*Верила, стало быть, понимала*” является художественной вариацией девиза схоластических теологов “Верю, чтобы понимать” (Credo ut intelligam). Это намек на особенные отношения между художником и Жаклин, для которой Пикассо был божеством, кумиром. Она называла его “мой господин” и искренне удивлялась, как кто-то может смотреть в окно, если в комнате находится “солнце и наш король монсеньор Пикассо”. Сам художник говорил Жаклин: “Ты выдумала себе религию!” [35].

[11] Первая серьезная картина Пикассо, которую он написал в 8 лет, называется «Пикадор». С этим творением художн не расставался в течение всей жизни [36].

[12] Падающие на землю сада спелые яблоки также могут символизировать зрелость гения.

ся только при опознании имен *Блок* и *Пикассо*, позволяющих постигнуть поэтическое ви́дение процесса творчества и искусства. Двойная анаграмма, включенная в название «Яблокопад», свидетельствует о поливалентности образов поэзии А. Вознесенского, которые связаны воедино семами '*творец*, *создатель*' и '*гениальность*'.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вознесенский А.А. Муки музы / Андрей Вознесенский // Вознесенский А.А. Собрание сочинений. В 3-х т. – М.: Худож. лит., 1984. – Том 2. – С. 524-535
2. Вознесенский А.А. Тень звука / Андрей Вознесенский. – М.: Молодая гвардия, 1970.
3. Вознесенский А.А. Параболическая баллада / Андрей Вознесенский // Вознесенский А.А. Собрание сочинений. В 3-х т. [вступ. ст. Л. Озерова] – М.: Худож. лит., 1983. – Том 1. – С. 27-28
4. Озеров Лев Андрей Вознесенский и его поэзия / Лев Озеров // Вознесенский А.А. Собрание сочинений. В 3-х т. [вступ. ст. Л. Озерова] – М.: Худож. лит., 1983. – Том 1. – С. 5-18.
5. Марченко Алла Максимовна Ностальгия по настоящему (заметки о поэтике А. Вознесенского) / Марченко А.М. // Вопросы литературы. – М., 1978. – №9
6. Вознесенский А.А. Яблокопад / Андрей Вознесенский // Вознесенский А.А. Собрание сочинений. В 3-х т. – М.: Худож. лит., 1984. – Том 3. – С. 100-104.
7. Концерт для фортепиано с оркестром № 1 (Чайковский). Материал из Википедии [Электронный ресурс] / Википедия. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/
8. Гаккель Леонид Чайковский. Трио : [О шедеврах мировой музыки] / Леонид Гаккель // Искусство. Приложение к газете «Первое сентября». – 2002. – 16-28 февр. (№4). – С. 6-7.
9. Вайдман П.Е. Биография Чайковского. «Памяти великого художника» [Электронный ресурс] / Чайковский. Жизнь и творчество русского композитора. – Режим доступа: http://www.tchaikov.ru/trio.html
10. Вознесенский Андрей Безотчетное / Андрей Вознесенский. – М.: Советский писатель, 1981.
11. Таруса. Материал из Википедии [Электронный ресурс] / Википедия. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/
12. Вознесенский А.А. Мастера / Андрей Вознесенский // Вознесенский А.А. Собрание сочинений. В 3-х т. – М.: Худож. лит., 1983. – Том 1. – С. 367-376.
13. Вознесенский А.А. О. Рифмы прозы / Андрей Вознесенский // Вознесенский А.А. Собрание сочинений. В 3-х т. – М.: Худож. лит., 1984. – Том 3. – С. 365-465
14. Паустовский К.Г. Искусство видеть мир [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://paustovski.ru/zolotaya-roza/155-iskusstvo-videt-mir.html
15. Бутыльская И. Леля и Паустовский [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://paustovskiy.niv.ru/paustovskiy/bio/lelya-i-paustovskij.htm
16. Блок А. О назначении поэта [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://vivovoco.rsl.ru/VV/PAPERS/LITRA/POETRY.HTM
17. Сомов К.А. Портрет А.А. Блока, 1907 год [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://literatura5.narod.ru/blok3.html

18. Калинкин В.М. Попытка вы-чтения поэтики онимов из “поэзии собственных имен” / В.М. Калинкин // В пространстве филологии. ДонНУ. Филологический факультет. – Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2002. – 400 с. – ISBN 966-7695-63-8.

19. Ахматова А. Я пришла к поэту в гости… [Электронный ресурс] / Анна Ахматова. Библиотека поэзии. – Режим доступа: http://ahmatova.ouc.ru/ja-prishla-k-poetu-v-gosti.html

20. Цветаева М. Стихи к Блоку [Электронный ресурс] / Наследие Марины Цветаевой (сайт о великом русском поэте XX века). – Режим доступа: http://www.tsvetayeva.com/cycle_poems/stihi_k_bloku.php

21. Толстой А.Н. Падший Ангел. Александр Блок [Электронный ресурс] / Алексей Николаевич Толстой. – Режим доступа: http://az.lib.ru/t/tolstoj_a_n/text_0370.shtml

22. Превер Жак Прогулка Пикассо [Электронный ресурс] / Стихи.ру. – Режим доступа: http://www.stihi.ru/2009/11/11/3447

23. Достоевский Ф.М. Подросток / Федор Михайлович Достоевский // Достоевский А.М. Собрание сочинений в пятнадцати томах. – Ленинград: Наука, 1990. – Том 8. – С. 139-693

24. Ахматова А. Привольем пахнет дикий мед…[Электронный ресурс] / Анна Ахматова. Антология русской поэзии. – Режим доступа: http://www.stihi-rus.ru/1/Ahmatova/132.htm

25. Вознесенский А.А. Новогоднее письмо в Варшаву / Андрей Вознесенский // Вознесенский А.А. Собрание сочинений. В 3-х т. – М.: Худож. лит., 1983. – Том 1. – С. 116-117

26. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т.: Пер. с нем. – 2-е изд., стереотип. – М.: Прогресс, 1987. – Т. 4. – 864 с.

27. Гончарова, Александра Николаевна. Материал из Википедии [Электронный ресурс] / Википедия. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/

28. Дионис. Материал из Википедии [Электронный ресурс] / Википедия. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/

29. Шаповал В.В. Откуда пришло слово *лабух*? / В.В. Шаповал // Русское слово. Материалы и доклады межвузовской конференции, посвященной 60-летию Орехово-Зуевского госпединститута : [Орехово-Зуево, 24-25 ноября 2000 г.]. – Орехово-Зуево, 2001. – С. 28-32.

30. Скорино Л. Послесловие к книге Андрея Вознесенского «Ахиллесово сердце» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ruthenia.ru/60s/voznes/ahilles/skorino.htm

31. Варакина Г.В. Между Дионисом и Аполлоном : Очерки о русской культуре “серебряного века”. – Рязань, 2007. – 221 с.

32. Зелинский Ф.Ф. Эллинская религия. / Ф.Ф. Зелинский. – Минск: Экономпресс, 2003. – 330 с. – ISBN 985-6479-33-9.

33. Вознесенский А.А. Собрание сочинений в 7 томах. – М.: ВАГРИУС, 2005. – Том 5.

34. Вайдман П.Е. Арто Дезире [Электронный ресурс] / Чайковский. Жизнь и творчество русского композитора. – Режим доступа: http://www.tchaikov.ru/arto.html

35. Гордиенко Е. Богини и коврики Пикассо / Е. Гордиенко // Аиф. Суперзвезды, 2005. – 22(76) 22 ноября.

36. Пикассо Пабло. Материал из Википедии [Электронный ресурс] / Википедия. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/

УДК 821.12.01/3

Юзвяк Й.
(Быдгощ, Польша)

АМЕРИКАНСКИЙ КОЛОРИТ В РУССКО-ПОЛЬСКОМ ПЕРЕВОДЕ

Стаття присвячена розгляду проблеми віддзеркалення культурно коннотованних мовних елементів, котрі допомагають створити американський колорит твору в російсько-польському перекладі. Аналіз виконується шляхом порівняння способів введення такого типу елементів в російський та польський тексти і оцінки відмінностей в сприйнятті.

Ключові слова: *переклад, культурна компетенція, культурний колорит, реалії, третя культура.*

Статья посвящена рассмотрению проблемы отражения культурно коннотированных языковых элементов, помогающих создать американский колорит произведения в русско-польском переводе. Анализ производится путем сравнения способов введения такого типа элементов в русский и польский текст и оценки различий в восприятии.

Ключевые слова: *перевод, культурная компетенция, культурный колорит, реалии, третья культура.*

The article deals with a problem of reflection of language elements, helping to create the American cultural background in the Russian-Polish transfer. The analysis is made by comparison of ways of introduction of elements of this kind in the Russian and Polish text and estimates of distinctions in perception.

Key words: *translation, cultural competence, cultural background, language realities, third culture.*

В исследовательской литературе по теории перевода неоднократно рассматривалась проблема переводческой компетенции и ее составляющих. В настоящее время в связи с взаимопроникновением культур, вызванным также усилением процессов глобализации, что находит непосредственное отражение в языковом материале, акцент переносится на культурный аспект переводческой деятельности.

По мнению А. Майкевич [1: 116, 130], культурная компетенция имеет основное значение в процессе совершения выбора между стратегией освоения и экзотизации при отражении культурных явлений, в особенности таких, которые призываются имплицитно или с помощью аллюзий, укоренившихся в пространстве исходной культуры и одновременно малопонятных для получателей перевода. В данном плане следует отметить, что переводчик должен обладать двойной культурной компетенцией, какой, как правило, не располагают читатели перевода [1: 116].

© *Юзвяк Й. , 2012*

Надо также обратить внимание на факт, что в зависимости от роли, выполняемой в тексте данной языковой единицей, может изменяться подход автора перевода к элементам, относящимся к иной культурной действительности. Как замечает Д. Урбанэк, в культурологическом тексте культурные особенности являются главной темой и касаются также способа сложного описания чужой культуры − в отличие от т.н. элементов чуждости, составляющих фон или элемент инокультурного фона в переводе. [2: 42].

Ситуация осложняется, когда в исходном тексте находятся ссылки на более чем один культурный круг и переводчик вынужден передать не только языковую и культурную обусловленность оригинала, но также связи, возникающие между языком оригинала, а также языком перевода и языком очередного, иного культурного круга.

Согласно терминологическому определению Д. Урбанэк, элементы, чужие как языку и культуре оригинала, так и языку и культуре перевода, называются элементами третьей культуры. [3: 160] Они представляют собой потенциальный источник затруднений, поскольку при их передаче осуществляется наружение двуязычия переводчика − он должен такую единицу заметить, классифицировать каким-нибудь образом и передать [3: 161].

В польской литературе по теории перевода, согласно терминологии Р. Левицкого, компоненты текста, которые способны активизировать восприятие чуждости в процессе предполагаемой и фактической рецепции текста считаются потенциальными носителями чуждости. [4: 45] Хотя данное понятие относится к элементам языка и культуры оригинала, подлежащих переносу в текст перевода, можно его также вполне оправданно использовать, анализируя отражение в тексте перевода единицы из т.н. третьей культуры.

Следует обратить внимание на факт, что, может быть, вопреки первому впечатлению, проблемы, связанные с передачей языковых единиц, чужих культурам оригинала и перевода, появляются не так редко, потому что относятся, например, к ситуации, когда действие произведения происходит вне страны главного героя, говорящего на языке оригинала, или в случае, если в ходе событий появляются иностранцы, воспринимающие действительность через призму своего культурного опыта.

Материалом для настоящих рассуждений послужили языковые единицы, почерпнутые из рассказа представителя современной русской прозы Б. Акунина *Долина мечты* из тома *Нефритовые четки*, а также из его польского перевода *Dolina Marzeń*, сделанного Э. Роевской-Олеярчук. В плане сигнализированной проблематики текст показался нам интересным, так как главный герой Эраст Петрович Фандорин − русский и его бесценный друг Маса − японец решают очередную криминальную загадку на Диком Западе, благодаря чему в тексте не удастся избежать культурного столкновения.

Культурная тождественность проявляется в языковых знаках, указывающих на принадлежность к иному культурному кругу. Большинство компонентов, участвующих в создании культурного фона, национального или местного колорита, также чужого исходному и/или переводящему языку, в процессе восприятия текста читателями способны активизировать упомянутое восприятие чуждости. Стоит отметить, что данная ассоциация может иметь конкретный или более общий характер [4: 123]. В случае третьей культуры желательно вызвать конкретную чуждость, т.е. ассоциацию с определенной страной и/или языком, что является возможным, если в распоряжении реципиента имеются предварительные знания относительно наличия особых денотатов в конкретной стране [4: 123].

Процесс передачи элементов т.н. третьей культуры опирается в какой-нибудь степени на решения, известные переводчикам в связи с отражением единиц с культурной коннотацией. Но на практике могут возникнуть совсем другие проблемы.

Начиная с одной из самых популярных техник − траскрибированной записи, следует подчеркнуть, что в польском языке имеются стандартные правила переводческой транскрипции русских слов, в том числе антропонимов, топонимов, реалий, которые чаще всего помогают создать культурный фон в любом произведении. Согласно польской языковой традиции, допускающей в определенных случаях употребление полонизированных вариантов, в анализируемом рассказе появляются следующие записи: *Маврикий Христофорович Старовоздвиженский − Mawrikij Christoforowicz Starowozdwiżeński*, *Кузьма Кузьмич Луков − Kuźma Kuźmicz Łukow*.

Однако, столкновение более чем двух культур, о котором упоминалось выше, приводит к появлению таких моментов, когда автор оригинала через транскрибированную запись обращает внимание на культурную тождественность героев. В одном фрагменте текста герой объясняет причины изменения своего имени и фамилии в американском обществе. В оригинале выступает тогда исходный вариант *Маврикий Христофорович Старовоздвиженский* и транскрибированный с русского на английский вариант *Mavrikyi Christophorovich Starovozdvizhenskyi*. В польском языке дифференциация произошла между двумя транскрибированными записями, ср. *Mawrikij Christoforowicz Starowozdwiżeński* и *Mavrikyi Christophorovich Starovozdvizhenskyi*, что несомненно усилило восприятие чуждости у читателей оригинала и вызвало частично отличающиеся ассоциации.

Проблемы другого типа связаны с существенным и базовым различием между русской и польской транскрипцией в случае передачи слов, записанных латинским алфавитом. Как известно, русская транскрипция имеет фонетический характер, в то время как польские нормы предусматривают возвращение к оригинальной записи. Процедура кажется четко определенной, но на практике обозначает, что русско-польский переводчик должен знать английский язык, так как различия бывают существенными, ср. *Корк Каллиган − Cork Cullighan*, *Сюзи Шортфилд − Suzie Shortfield*, *Нед О'Пири − Ned O'Peary*, *Мелвин Скотт − Melvin Scott*, *Морис Стар − Maurice Star*, *Уошингтон Рид − Washington Reed*. Такую ситуацию можно считать нарушением двуязычия переводчика. В случае значимого прозвища *Рэттлер Тэд − Rattler Ted* в обоих языках дается сноска с объяснением значения слова *rattler* − гремучая змея / grzechotnik.

Конечно, общеизвестные имена и фамилии, вызывающие ассоциации с данной культурой, позволяющие однозначно отнести действие к определенному месту, например, *Джесси Джеймс − Jesse James*, *Буффало Билл − Buffalo Bill*, а также топонимы, играющие важную роль в создании местного колорита, такие как: *Вашингтон − Waszyngton*, *Бостон − Boston*, *Миннеаполис − Minneapolis*, *Миннесота − Minnesota* должны находится в когнитивной базе переводчика и не вызывать никаких затруднений. Однако, передача менее известных или реже употребляемых антропонимов или топонимов может оказаться не такой простой, ср. *Круктаун − Crooktown*, *остров Бедлоуз − Bedloe'e Island*, *Сканк-Лейк − Skank Lake*.

Кроме указанных примеров ономастических реалий [5: 110-111], в рассматриваемых текстах находятся и этнографические реалии, по словам Н.К. Гарбовского, в художе-

ственных текстах придающие высказываниям определенный национальный, региональный или местный колорит, составляющий неотъемлемую часть поэтики переводимого текста [6: 483].

В рассказе выступают, например, наименования оружия: *герсталь*, *дерринджер*, *кольт*, *смит-энд-вессон*, переводящиеся на польский язык путем восстановления оригинальной записи, т.е.: *herstal*, *derringer*, *colt*, *smith&wesson*, но и здесь действителен принцип частотности употребления в данном языке – практически только название *colt* можно считать очевидным для польского реципиента.

В тексте встречаются наименования частей поверхности определенного предназначения типа *ранчо*, *корал*. Первый пример имеет закрепленное в польском языке соответствие *ranczo* и таким же образом передается. Второе слово появляется в оригинальной английской записи *corral*.

Также некоторые английские наименования гостиниц требуют в польском переводе оригинальной формы, а не использования транскрипции, например, *гостиница «Грэйт-Вестерн» − hotel «Great Western»*.

Американский колорит подчеркивает использование Акуниным таких не закрепленных в русском языке наименований лиц, как *растлэр*, *топхэнд*. Данные слова в польском варианте рассказа переводчик оставляет на английском языке, ср: *rustler*, *tophand*, достигая соответствующего коммуникативного эффекта. В случае более известного слова *ганфайтер*, переводчик применил необычный для польского языка прием − запись, опирающуюся на произношение, т.е. *ganfajter*, вместо установленного соответствия *rewolwerowiec*.

Способ передачи элементов третьей культуры обусловливается функцией, какую они выполняют в тексте. Выше приводились примеры слов, передающих культурные коннотации и помогающих формировать национальный колорит. Однако, в рассматриваемом рассказе имеются моменты повествования с иноязычными элементами, выполняющими также характеризующую функцию. И тогда особо ярко заметны различия между восприятием в русском и польском языках. Для иллюстрации проблемы используем несколько высказываний из оригинала и сравним их с польским вариантом перевода: „*Плиз*, мистер! Окей!”[7: 308] − „*Pliz*, mister! Okej!” [8: 294]; „− ...Люди мы мирные, враги всякого *вайоленса*, у нас и оружия нет, даже ворон от огородов одними криками отгоняем” [7: 309] − „− …Jesteśmy ludzie spokojni, przeciwnicy wszelkiego *wajolensu*, nie mamy broni, nawet wrony z warzywników odpędzamy tylko krzykiem” [8: 294]; „Мол, живите у себя, как хотите, а нашу *прайваси* не трогайте”[7: 309] − „Znaczy: żyjcie u siebie, jak chcecie, a naszej *prajwasy* nie zakłócajcie” [8: 295]; „Бывший *аутло*, грабитель с большой дороги. А потом получил пардон от губернатора и стал работать на *эйдженси* Пинкертона”[7: 312] − „Były *autlo*, bandyta ze szlaku. A potem dostał *pardon* od gubernatora i zaczął pracować dla *ejdżensy* Pinkertona” [8: 297].

Графически выделенные автором рассказа (кроме *плиз*) английские слова служат характеристике героя как человека, который много лет живет уже в Америке и, говоря на родном русском языке, вводит в свою речь английские слова, редко им употребляемые или являющиеся названиями американских реалий.

Облик слов в русском языке связан с правилами транскрипции. Учет произношения и отражение его в письменной форме в польском языке привело к искажениям, вы-

зывающим совсем другие ассоциации и частичное непонимание. У польского читателя возникает противоположное намеренному впечатление, что председатель общины „Луч света" неправильно говорит на английском языке. А ведь надо иметь в виду, что, по словам И.С. Алексеевой, „понятие переводческой эквивалентности включает представление о результате перевода, максимально близком к оригиналу, и представление о средствах достижения этого результата", [9: 139].

Следует также отметить возможность появления отношений к различным культурам в ссылках интертекстуального характера. С точки зрения читателя перевода факт принадлежности таких элементов к культуре оригинала или к третьей культуре не имеет существенного значения. Намного важнее, насколько они известны реципиенту и какой вид чуждости они вызывают. Позволяет это сохранить преднамеренные автором ассоциации, но иногда требует введения объяснений, например, в форме сносок. В рассматриваемом тексте перевода не обнаружилась потребность объяснения английских интертекстуальных элементов, хотя есть сноски, содержащие объяснения, относящиеся к русской культуре. Единичным примером ссылки интертекстуальной ссылки может служить заглавие известного романа Гарриет Бичер-Стоу *Хижина дяди Тома*. Оно перенесено в текст перевода с помощью установленного польской традицией соответствия *Chata wuja Toma*, поскольку оба заглавия вызывают такие же ассоциации у представителей обеих культур.

Подытоживая, следует подчеркнуть, что отражение переводчиком культурного фона оригинала является сложной задачей, но не единственной в процессе перевода текста. Появление элементов, чужих как культуре оригинала, так и перевода, требует от автора переводческого варианта дополнительных знаний, как будто мультикультурной компетенции, богатой когнитивной базы, умения оценить знания потенциальных реципиентов не только по отношению к культуре оригинала, но и по отношению к иным культурам, а также способности принять соответствующие переводческие решения в каждом отдельном случае. Самым важным следует считать индивидуальный подход к каждому компоненту текста и умение сделать выбор способа передачи данного элемента с учетом различий при восприятии, опираясь на теоретические рекомендации, практический опыт и переводческую интуицию.

ЛИТЕРАТУРА

1. Majkiewicz A. Intertekstualność − implikacje dla teorii przekładu: Wydawnictwo Naukowe PWN − Warszawa, 2008 − 329 c.

2. Urbanek D. Od rosyjskiej Biezduchownosti do polskiej Pustki duchowej. Kilka uwag o przekładzie tekstów kulturoznawczych / J. Brzozowski, M. Filipowicz-Rudek (red.) Między oryginałem a przekładem. XV. Obcość kulturowa jako wyzwanie dla tłumacza: Księgarnia Akademicka − Kraków, 2009 − 526 [11] c.

3. Urbanek D. Pęknięte lustro. Tendencje w teorii i praktyce przekładu na tle myśli humanistycznej: Wydawnictwo Trio, Instytut Rusycystyki Uniwersytetu Warszawskiego − Warszawa, 2004 − 260 c.

4. Lewicki R. Obcość w odbiorze przekładu: Wydawnictwo UMCS − Lublin, 2000 − 176 c.

5. Виноградов В.С. Перевод. Общие и лексические вопросы: Издательство КДУ − Москва, 2006 − 240 с.

6. Гарбовский Н.К. Теория перевода: Издательство Московского университета − Москва, 2007 − 545 с.

7. Акунин Б. Долина мечты / Акунин Б. Нефритовые четки: Издательство «Захаров» − Москва, 2008 − с. 260 – 445.

8. Akunin B. Dolina marzeń / Akunin B Nefrytowy różaniec: Świat książki − Warszawa, 2009 − с. 249 – 414.

9. Алексеева И.С. Введение в переводоведение. Издательский центр «Академия», Филологический факультет СПбГУ − Москва, Санкт-Петербург 2006 − с. 347.

УДК 378.146:253

Циган Л.В.
(Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ФАХОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ

У статті розглядаються особливості перекладу як виду мовленнєвої діяльності і як навчальної дисципліни. Визначаються етапи формування перекладацької компетентності.

Ключові слова: *навчання перекладу, перекладацька компетентність, професійні знання, навички і вміння.*

В статье рассматриваются особенности перевода как вида речевой деятельности и как учебной дисциплины. Определяются этапы формирования переводческой компетентности.

Ключевые слова: *обучение переводу, переводческая компетентность, профессиональные знания, навыки и умения.*

This article describes the peculiarities of translation in the teaching context. The teaching stages have been specified.

Key words: *translation teaching, translation competence, professional knowledge and skills.*

На сьогодні немає необхідності доводити важливість ролі перекладу як особливого виду міжкультурного спілкування, виду мовного посередництва, проте було б доцільно зупинитися на проблемі навчання перекладу у вищих мовних навчальних закладах, оскільки ця проблема була і залишається актуальною. Як відомо, переклад не вичерпується знаннями двох мов і вмінням знаходити відповідники на рівні слів і речень. Уміння швидко і кваліфіковано здійснювати переклад з однієї мови на іншу і навпаки вимагає особливих *професійних знань, навичок і вмінь*, які не формуються автоматично у процесі вивчення іноземної мови [1; 2; 3]. Перекладу необхідно навчати спеціально. Зміст навчання майбутніх перекладачів має відрізнятися від навчання іноземних мов студентів інших спеціальностей [1; 2; 4; 5].

Враховуючи зазначене вище, ми визначили *мету* цієї статті: розглянути особливості процесу формування перекладацької компетентності, а саме: 1) розглянути особливості перекладу як виду мовленнєвої діяльності і як навчальної дисципліни і 2) визначити етапи формування перекладацької компетентності.

Переклад в усіх його видах є складним, специфічним, вторинним видом мовленнєвої діяльності, поряд з такими її видами, як аудіювання, говоріння, читання і письмо. Складність перекладу як виду мовленнєвої діяльності передусім полягає в характері спрямо-

© *Циган Л.В., 2012*

ваності на прийом і видачу інформації. Так, якщо аудіювання і читання є рецептивними видами мовленнєвої діяльності, а говоріння і письмо – продуктивними, то переклад характеризується як складна *рецептивно-репродуктивна* діяльність. Переклад базується на двох інших видах мовленнєвої діяльності (на читанні або аудіюванні, з одного боку, та на говорінні або письмі, з іншого), але при цьому він є не сумою цих видів мовленнєвої діяльності, а своєрідним поєднанням їхніх внутрішніх механізмів. Крім того, кожен з цих видів мовленнєвої діяльності у процесі перекладу не має самостійної мети. Так, метою рецептивної ланки є сприйняття, розуміння і осмислення прослуханого чи прочитаного, а репродуктивної – відтворення (репродукція) прослуханого чи прочитаного засобами іншої мови. При цьому, якщо в основі рецептивних видів мовленнєвої діяльності лежить процес смислового сприймання, а в основі продуктивних видів – процес продуктивного творчого мислення, то переклад передбачає наявність добре розвиненого смислового сприймання, результативного осмислення і репродуктивного мислення [3; 6].

Усе вищезазначене ще раз доводить правильність положення про те, що володіння основними видами мовленнєвої діяльності не забезпечує володіння перекладом і що перекладу необхідно навчати спеціально, враховуючи психологічні і психолінгвістичні особливості цього складного, специфічного, вторинного виду мовленнєвої діяльності.

Навчання перекладу як виду мовленнєвої діяльності передбачає формування *перекладацької компетентності*, тобто формування перекладацьких знань, навичок і вмінь, а також удосконалення механізмів (як рецептивного, так і продуктивного плану), що забезпечують цей вид діяльності. Оскільки переклад – це складна внутрішня діяльність, процес здійснення якої не піддається спостереженню, то необхідно поступово навчати окремих дій, які є її складовими компонентами [1; 2; 4; 5]. Формування перекладацької компетентності здійснюється поетапно. На кожному з етапів формуються відповідні компоненти перекладацької компетентності. Ми передбачаємо три етапи формування перекладацької компетентності, а саме: 1) підготовчий етап (або доперекладацький), 2) етап формування і вдосконалення перекладацьких навичок і 3) етап формування і розвитку перекладацьких умінь.

Оскільки більшість перекладацьких *навичок* і вмінь можуть формуватися лише на основі відповідних знань, то перший етап – *підготовчий* – має на меті отримання певних уявлень про професію перекладача і перекладацьку діяльність, а також отримання певних перекладацьких знань: 1) про основні етапи історії перекладу, про видатних вітчизняних і зарубіжних перекладачів, про їхній внесок у розвиток перекладу і культурну спадщину України та світу; 2) про поняття міжмовної комунікації, еквівалентності і адекватності перекладу, про прагматичні аспекти перекладу; 3) про різні види перекладу і умови їх здійснення, про перекладацькі прийоми і стратегії, необхідні для їх здійснення; 4) про різні види трансформації тексту – описовий переклад, генералізацію, антонімічний переклад, компенсацію, компресію, експансію, цілісне переосмислення; 5) про граматичні, лексичні, стилістичні і соціокультурні труднощі перекладу, про причини їх виникнення та шляхи їх подолання; 6) про основні види перекладацьких відповідників, еквівалентів, про способи перекладу безеквівалентної лексики, інтернаціоналізмів, фразеологізмів, фонової лексики; 7) про особливості перекладацької діяльності, про сучасний світ перекладу і перекладацькі послуги у сучасному світі, про професійні якості перекладача як професіонала, про професійну етику перекладача.

Саме на цьому етапі відбувається формування *уявлень* про необхідність інформаційної підготовки до перекладу, про інформаційні ресурси сучасного перекладача, про технологію підготовки і виконання повного чи вибіркового перекладу, про недоліки комп'ютерного перекладу і причини пріоритету діяльності людини у сфері двомовної комунікації, а також формування *навичок* використання основних перекладацьких трансформацій і прийомів на рівні слова, словосполучення і речення та формування *вміння* працювати з різними видами довідкової літератури та ресурсами Інтернету.

Формування перекладацьких умінь неможливе без оволодіння сумою вищезазначених знань. Але, як відомо, лише знання теоретичного і мовного матеріалу ще не забезпечують формування відповідних умінь, необхідні *навички* володіння цим матеріалом [7].

Під час другого етапу – *етапу формування і/або вдосконалення перекладацьких навичок* – відбувається подальше засвоєння перекладацьких трансформацій і прийомів через аналіз готових перекладацьких рішень або через застосування цих трансформацій і прийомів на рівні слів, словосполучень, речень і понадфразових єдностей. Цей етап передбачає подальше ознайомлення з типовими перекладацькими труднощами – лексичними, граматичними, стилістичними, соціокультурними, а також формування наступних навичок: 1) навички володіння мовним матеріалом для породження і розпізнавання інформації; 2) навички швидкого переключення з мови оригіналу на мову перекладу; 3) навички міжмовної трансформації тексту; 4) навички автоматизованого використання найчастотніших перекладацьких відповідників, еквівалентів, фонової лексики; 5) навички лінійного й асоціативного запам'ятовування; 6) навички використання техніки універсального перекладацького скоропису (під час усного перекладу).

Слід зазначити, що майбутні перекладачі мають засвоїти набагато ширший обсяг *фонових знань*, ніж це вимагається для інших спеціальностей. Обсяг фонових знань перекладача (особливо усного) має наближатися до аналогічного обсягу освіченого носія відповідної мови. Крім того, майбутні перекладачі мають засвоїти набагато ширший обсяг *іншомовної лексики*, ніж це вимагається для інших спеціальностей. Це, зокрема, стосується термінології [1; 5; 8]. Усе це необхідно враховувати у процесі навчання перекладу студентів мовних ВНЗ. Слід пам'ятати, що навчання перекладу відбувається в умовах недостатнього володіння учнями іноземною мовою і здійснюється паралельно із її вивченням. У цьому випадку слід враховувати відсутність достатньої мовної підготовки і доповнювати навчання власне перекладу вивченням особливостей іноземної мови, знання якої є необхідними для вирішення перекладацьких завдань.

Змістом третього етапу формування перекладацької компетентності – *етапу формування і розвитку перекладацьких умінь* – є власне переклад та його редагування. Саме на цьому етапі відбувається подальше оволодіння технологією виконання письмового і усного перекладу (повного і вибіркового), а також розвиток перекладацьких умінь. Формування і розвиток умінь – це досить тривалий процес. Специфіка розвитку перекладацьких умінь полягає в тому, що вони можуть створюватися лише в результаті практичної діяльності студентів на основі вже сформованих перекладацьких навичок і теоретичних знань. Більшість перекладацьких умінь носять комплексних характер [4; 8]. В цілому перекладацькі вміння можна розділити на дві групи: 1) вміння, необхідні для здійснення передперекладацького аналізу тексту, під час якого визначається загальна стратегія виконання перекладу у відповідності з типом тексту, що перекладається та метою його здій-

снення, а також 2) вміння, що визначають характер дій перекладача у процесі перекладу.

До перекладацьких вмінь відносимо: 1) вміння визначати основну стратегію перекладу та вибудовувати попередню схему тексту перекладу; 2) вміння долати труднощі, пов'язані з лексичними, фразеологічними, граматичними, стилістичними, соціокультурними особливостями вихідної мови; 3) вміння обирати та правильно використовувати технічні прийоми перекладу; 4) вміння грамотно та правильно викладати / висловлювати свої думки мовою перекладу; 5) уміння утримувати в пам'яті значні уривки тексту (під час усного перекладу); 6) уміння прогнозувати зміст висловлювання (під час усного перекладу); 7) уміння працювати з різними видами довідкових джерел; 8) уміння редагувати перекладені тексти.

Визначення етапів формування перекладацької компетентності є дуже важливим для навчання перекладу, оскільки забезпечує теоретичне підґрунтя для створення завдань, які б співвідносилися з певними субкомпетенціями на певних етапах їх формування [1]. При цьому необхідно зазначити, що розмежування етапів формування перекладацької компетентності є умовним, оскільки у реальному процесі навчання отримання знань, формування навичок і оволодіння вміннями, що складають перекладацьку компетентність, відбуваються взаємопов'язано, у комплексі, за допомогою цілісної системи вправ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Черноватий Л. М. Методика викладання перекладу як спеціальності : підручник для студ. вищих заклад. освіти за спеціальністю «Переклад» / Л. М. Черноватий. – Вінниця : Нова Книга, 2013. – 376 с. – (Серія «UTTA Series»).

2. Алексеева И. С. Профессиональный тренинг переводчика : учебное пособие по устному и письменному переводу для переводчиков и преподавателей / Алексеева И. С. – Спб. : Изд-во «Союз», 2005. – 288 с. – (Серия «Изучаем иностранные языки»).

3. Зимняя И. А. Психологический анализ перевода как вида речевой деятельности / И. А. Зимняя // Вопросы теории перевода: сб. науч. статей. – М. : МГПИИЯ, 1978. – С. 37-49.

4. Комиссаров В. Н. Теоретические основы методики обучения переводу / В. Н. Комиссаров. – М. : РЕМА, 1997. – 111 с.

5. Черноватий Л. М. Навчально-методичний комплекс для підготовки перекладачів з англійської мови / Л. М. Черноватий // Принципи складання вправ для навчання галузевого перекладу / Л. М. Черноватий // Вісник Сумського держ. ун-ту. – 2002. – № 3 (36). – С. 101-105.

6. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики / А. А. Леонтьев. – [3-е изд.]. – М. : Смысл, Спб. : Лань, 2003. – 286 с.

7. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: підручник / [Бігич О. Б., Бражник Н. О., Гапонова С. В. та ін.]; під керівн. С. Ю. Ніколаєвої. – [Вид. 2-е, випр. і перероб.]. – К. : Ленвіт, 2002. – 328 с.

8. Латышев Л. К. Перевод : Теория, практика и методика преподавания : учебник для студ. перевод. фак. высш. учеб. заведений / Л. К. Латышев, А. Л. Семёнов. – 3-е изд., стер. – М. : Издательский центр «Академия», 2007. – 192 с. – (Высшее профессиональное образование).

УДК 808.2

Синявина Л.В., Филянина Н.Н.
(Харьков, Украина)

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ И КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОДЫ К ПРЕПОДАВАНИЮ РУССКОГО ЯЗЫКА ИНОСТРАННЫМ ГРАЖДАНАМ

У статті йдеться про розвиток студентів в умовах реалізації компетентністного та культурологічного підходів, про можливість їх використання в освітньому процесі.

***Ключові слова**: розвиток, культурологічний підхід, компетентністний підхід, комунікативна компетенція.*

В статье идет речь о развитии студентов в условиях реализации компетентностного и культурологического подходов, о потенциале их применения в образовательном процессе.

***Ключевые слова:** развитие, культурологический подход, компетентностный подход, коммуникативная компетенция.*

The article looks at student development in the context of competence and culturological approaches, highlighting the potential of this approach in education.

***Key words:** development, cultural studies approach, competence approach, competence of communication.*

Сегодня в Украине высшее образование является ведущим звеном в целостной культурообразовательной системе общества, поскольку оно непосредственно связано с наукой, культурой, экономикой государства. Поэтому закономерно применение культурологического подхода для осуществления образовательного процесса в вузе, особенно в процессе преподавания русского языка иностранным гражданам.

В педагогике культура признана исторически сложившейся совокупностью социальных норм, ценностей, созданных умом и руками человека, а также совокупностью знаний и умений, обеспечивающих ценностные ориентации личности [1]. Признанная многофункциональность культуры [2] обусловливает разнонаправленность развития человека в процессе ее присвоения.

В настоящее время утверждается направление в образовательной практике, которое обеспечивает его подлинную гуманизацию и гуманитаризацию и которое представляет концепцию процесса образования, в основе которой лежит принцип культуросообразности образования. Исходным для него является признание множественности целей, которые стоят перед человеком, и выбора – адаптивно-приспособительного поведения. Точнее, это иерархия целей, стоящих перед человеком. Осуществление первых – практических, в том числе прагматических – лишь необходимое средство для выполнения целей второго порядка, которые выдвигает перед человеком культура.

Основополагающее значение культуры в образовании нашло отражение в культурологическом подходе [3], согласно которому задачи развития студентов вуза должны охватывать когнитивную, деятельностную, ценностно-мотивационную, коммуникативную сферы личности.

© *Синявина Л.В., Филянина Н.Н., 2012*

Личностно-ориентированный подход выражается в осознании и отношении к нему как целостной личности, готовой и способной к многоразличному отношению к миру. Поэтому в осуществлении его главное состоит не в социально-ролевой позиции партнерства студента в педагогическом процессе и не в возможности выбора учебных предметов по интересам (хотя и то и другое, безусловно, имеет психолого-педагогическое значение), а в том, что обеспечивает полноту познавательных и эмоционально-чувственных связей личности с миром и живую причастность к его человеческим основаниям и на этой основе (в диалоге с преподавателем по смысложизненным проблемам бытия) самоосуществления, понимаемого как «самостроительство» своей личности в поле культуры.

Культурологический подход актуализирует понятие «культуротворчество». Феномен культуротворчества основан на создании в образовательном процессе вуза особой атмосферы культурного обмена и возникновении при этом возможности «приращения» индивидуальных культурных ценностей. В качестве таких ценностей выступают не только знания и умения, приобретаемые студентами в образовательном процессе, но и новые отношения, понимание действительности, эмоции и чувства, переживаемые субъектами этого процесса – студентами и преподавателями.

В связи с современным пониманием культуротворческой сущности образовательного процесса вуза и его развивающей направленности педагогические условия реализации культурологического подхода целесообразно представить как комплекс, включающий два основных компонента – содержательный и технологический.

Содержательный компонент раскрывает культурное содержание, которое усваивают студенты в образовательном процессе вуза (знания по дисциплинам и способы их приобретения), информационную культуру (навыки работы с информацией), коммуникативную культуру (навыки общения и коммуникации), культуру учебно-познавательной деятельности.

Технологический компонент представляет собой организованную деятельность по реализации культурологического подхода и включает последовательность действий по организации и осуществлению образовательного процесса. Основные этапы разработки технологии обучения в условиях применения культурологического подхода предполагают: анализ содержания обучения, разработку приоритетных развивающих целей, конкретизацию технологических средств, определение методов и форм обучения, установление обратных связей и анализ результата обучения.

Базовыми критериями развития студентов послужили: когнитивные (знаниевые), деятельностные, аксиологические (ценностные), и, следовательно, в структуре образовательного процесса студентов выделились следующие взаимосвязанные компоненты: когнитивный (задания на приобретение необходимой теоретической и практической базы для развития потенциала студентов); ценностно-мотивационный, включающий педагогические ситуации и задания, стимулирующие студентов на развитие и саморазвитие их потенциала; деятельностно-практический (активное использование инновационных педагогических технологий) и коммуникативный.

Среди мировоззренческих и коммуникативных проявлений развития студентов вуза для профессиональной деятельности в качестве специалистов наиболее существенны: стремление к созданию творчески наполненной среды, способность к диалогическому общению в процессе социокультурной деятельности. Также мы отмечаем направлен-

ность личности, способность выдвигать оригинальные решения учебных задач, осознать ценность творчества в будущей профессиональной деятельности, значение внимания, памяти, воображения, фантазии, способность к коллективной деятельности.

Понятие образовательной компетенции включает совокупность смысловых ориентаций, знаний, умений, опыта деятельности учащегося. А их внедрение в практику обучения как раз позволит решить типичную для высшей школы проблему, когда студент, овладев набором теоретических знаний, испытывает трудности в их реализации при решении конкретных задач или проблемных ситуаций.

Компетентностный подход ведет к смене образовательной парадигмы и предполагает поиск таких подходов и методов обучения учащихся, при которых они приобретают умения использовать полученные знания в различных жизненных ситуациях. Перспективным компетентностное обучение является еще и потому, что при таком подходе учебная деятельность приобретает исследовательский и практико-ориентированный характер и сама становится предметом усвоения.

Ведущей компетенцией является коммуникативная, поскольку она определяет уровень владения языком: осведомленность в лингвистической теории, осознание ее как системы правил и общих предписаний, регулирующих употребление средств языка в речи; знание речеведческой теории, владение основными видами речевой деятельности; владение основными языковыми (опознавать, классифицировать и т.п.) и речевыми (выбирать, актуализировать и т.п.) умениями; способность анализировать речевую ситуацию и в соответствии с ней выбирать программу (вербальную и невербальную) речевого поведения.

Основной проблемой, стоящей перед преподавателями, внедряющими компетентностный подход в преподавании языка иностранным студентам, является проблема создания открытого языкового пространства. Речь идет об изменении приоритетов в преподавании: переходе в преподавании с предметного уровня на обучение языку как средству общения. Требуется создать условия, приближенные к естественной коммуникации. В основе уроков русского языка в высшей школе лежит практико-ориентированный подход, опирающийся на опыт практической деятельности обучающихся, предполагающий создание образовательной ситуации, основными составляющими которой являются: образовательная напряженность; уточнение образовательного объекта; конкретизация задания; решение ситуации; демонстрация образовательной продукции; систематизация полученной продукции; работа с культурно-историческими аналогами; рефлексия.

Система заданий на таких занятиях предполагает создание готового образовательного продукта: написание творческой работы, ориентированной на цели и задачи коммуникации. В качестве подготовительного этапа студенты занимаются комплексным анализом текста, лингвистическим анализом, сопоставительным анализом. Определение темы, идеи становится не целью, а лишь средством достижения той или иной цели.

Задача иностранных студентов – создать собственный текст, прокомментировав то или иное явление, приведя собственные примеры. Таким образом, в процессе работы они не только работают над комплексным анализом текста, но и овладевают навыками ведения дискуссии и полемики.

Способность к сотрудничеству – важное для творчества качество личности. Умение сформулировать свою мысль, аргументировано критиковать свои и чужие идеи способ-

ствует выработке решения. Это связано с тем, что при формулировании сути своей идеи студенты лучше ее понимают.

Существует серьезная проблема отслеживания уровня развития и сформированности предметных компетенций.

Выделяются четыре уровня сформированности коммуникативной компетентности языковой личности: нулевой уровень – неосознанная компетентность; первый уровень – репродуктивная компетентность; второй уровень – деятельностная компетентность; третий уровень – творческая компетентность. Критериями *третьего уровня* является та самореализация компетентной личности, способной к самостоятельной творческой учебной деятельности на базе обретенных знаний, умений, ценностей и смыслов, о которой речь шла выше. Среди этих четырех уровней наивысшим является третий уровень – творческая компетентность. Перед преподавателем, использующим компетентностный подход в преподавании, стоят задачи по совершенствованию инструментов мониторинга или их комплексному использованию: выделение интегральных умений, позволяющих оценить степень владения русским языком; анализ каждого основного умения, выделение его составляющих, то есть составление древа компетенций; определение возможных уровней сформированности каждого интегрального умения; подбор языкового материала (тексты разных типов, используемые в разных ситуациях чтения и письма, адресованные разным возрастным группам).

Кроме того, целесообразно говорить и о внедрении метода оценки индивидуальных достижений и компетентностей, другими словами, метода оценки индивидуального прогресса студента.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гусинский Э.Н., Турчанинова Ю.И. Введение в философию образования. – М.: ЛОГОС, 2000. – 224 с.

2. Педагогический энциклопедический словарь / Гл.ред. Б.М. Бим-Бад. – М.: Большая рос. энциклопедия, 2002. – 528 с.

3. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. М.: Наука, 1989. – 243 с.

4. Исаев И.Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М: Высшая щкола, 2002. – 323 с.

УДК 371.212:81

Татьянченко Н.Ф.
(Київ, Україна)

ЛІНГВОМЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МОВНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ-НЕФІЛОЛОГІВ

В даній статті розглядається проблема визначення пріоритетних методів та напрямів щодо формування лінгвокомунікативної компетентності студентів-нефілологів у науково-професійному навчанні.

Ключові слова: *антропологізм, лінгвістичне пізнання, комунікативність, спілкування, міжпредметна координація, когнітологія.*

Данная статья посвящена проблеме приоритетных методов и направлений формирования лингвокоммуникативной компетенции студентов-нефилологов в учебно-профессиональном общении.

Ключевые слова: *антропологизм, лингвистическое познание, коммуникативность, общение, межпредметная координация, когнитология.*

This article is devoted to the aspect of priority methods and trends of formation of the student linguistic and communicative competence during academic communication.

Key words: *cognitive anthropology, linguistic cognition, communication, communicativeness, conversation, multidisciplinary coordination, cognitive science.*

Лінгвістика кінця XX-XXI століття не тільки підвела підсумки щодо актуальності розвитку лінгвістичних напрямів попередніх століть, а й визначила перспективи дальшого розвитку лінгвістичних дисциплін на якісно новому науково-пізнавальному рівні. Пошук нового змісту і загальної тенденції щодо активізації процесу сучасного лінгвістичного пізнання, що визначається численними науковими дослідженнями науковців мовознавчих дисциплін, засвідчується процесом наукового дослідження від аналізу системи різнобічних лінгвістичних напрямів до центру всіх цих систем – до людини як до мовної особистості.

Так, щодо зміни, тобто осучаснення методів і напрямів мовознавчих досліджень вітчизняної науки, процес яких розпочався з середини XX століття, український вчений-мовознавець О.О.Селіванова зазначає, що мовознавча наука вітчизняного пострадянського періоду опинилася в стані методологічної кризи, причиною якої стали умови, з одного боку, - це відмова від жорстких канонів марксистсько-ленінської теорії пізнання, а з іншого, - еклектизм методологічних позицій світової лінгвістики. Звідси, «пошук виходу із кризового стану зумовив численні наукові розвідки присвятити проблемам методологічних настанов лінгвістичних досліджень і переглянути загальні підходи та принципи дослідження мови, визначитися стосовно її ролі в житті людини, соціумі, культурі; з'ясувати функціональну природу мови як мову семіотичної системи і, врешті-решт, упорядкувати й виробити відповідний новому парадигмальному просторові інструментарій її дослідження» [21: 327]. Але, на жаль, як зауважує вчений, і досі почасти продовжується в окремих дослідженнях тягар методологічних постулатів радянських часів.

© *Татьянченко Н.Ф., 2012*

Висловлена думка простежуються і в дослідженнях інших вчених. Так, український вчений О.В. Лещак з цього приводу зауважує, що в окремих наукових працях учені «взагалі не переймаються питаннями щодо методологічної основи свого дослідження» [17: 46], [16], що є, безперечно, суттєвим недоліком будь-якої наукової праці. Нова галузь в сучасному мовознавстві – лінгвометодологія, яка набуває «особливої ваги в сучасній лінгвістиці» [21: 328], передусім «спрямована на з'ясування природи мови у співвідношенні зі свідомістю її носіїв, соціумом, культурою, дійсністю, комунікацією, процесами пізнання світу» тощо [17: 46], [16].

Загальновідомо, що мова не тільки суттєво впливає на її носія, а й формує його як особистість у всіх сферах діяльності людини: загальноосвітній, політичній, науковій, культурологічній тощо. Звернення лінгвістичної науки до людини як до суб'єкта пізнання і творця в усіх його проявах свідчить передусім про гуманізацію як сучасний напрям і науковий пошук у мовознавстві, а також і як своєрідний діалог наукового мовлення з іншими галузями науки, культури, техніки засобами мови, згоди, взаєморозуміння тощо. Пошук науковцями шляхів щодо осучаснення вітчизняної мовознавчої науки стосовно її методології і змісту відбувався у відповідності з визначеними суттєво важливими підходами і стандартами, закладеними як у вітчизняному, так і у зарубіжному науковому просторі, свідченням чого є дослідження вітчизняних і зарубіжних учених: Апресян Ю.Д. , Гійому Ж., Голубовська І.О., Дейк ван Т.А., Дементьєв В.В., Дем'янков В.З., Дрідзе Т.М., Єрмоленко С.С., Леві-Строс К., Селіванова О.О., Тураева З.Я., Хомський Н., Ченкі А.С.

Своєрідним висновком стосовно аналізу і впровадження пріоритетних напрямів в мовознавчі науки і сучасну лінгвістику, в їх методологію, є праці українських і російських вчених, здійснені на тлі різнобічних досліджень в галузі мовознавства, наприклад, дослідження російськими вченими-мовознавцями: [18: 89-116]; [10]; українськими вченими: Ф.С.Бацевичем [4], І.О. Голубовською [7] та іншими, в дослідженнях яких ученими не тільки впроваджені сучасні світові ідеї і підходи стосовно змісту мовознавчих наук, а й визначені відповідні нові напрями розвитку сучасного мовознавства. Так, зокрема, російський науковець Н.К.Оніпенко підкреслює, що ефективність спрямування сучасних мовознавчих досліджень повинно здійснюватися «за двома факторами», а саме: за «а) посиленням уваги до текстодослідження і б) визнанням, що антропоцентризм мовної системи вимагає антропоцентризму від лінгвістики. Результатом взаємодії цих факторів є: по-перше, відмова від граматики описової і звернення до граматики пояснювальної; по-друге, встановлення вертикальних зв'язків з різними граматичними рівнями; по-третє, взаємодія з різними гуманітарними науками і встановлення зв'язків з різними філологічними дисциплінами на основі єдиного об'єкту – тексту; вчетверте, особливий інтерес до категорії суб'єкта; вп'яте, усвідомлення того, що синтаксис є організуючим центром мовної системи, і дослідження значущих одиниць мови повинно здійснюватися у відповідності з їх синтаксичним значенням щодо речення і тексту, оскільки саме в синтаксичних структурах здійснюється активність людини» [18: 89].

Звідси, тексти професійного спрямування відповідно до поставленої нами проблеми та її розв'язання, зокрема за визначенням Н.К.Оніпенко, слугують основою щодо встановлення різнобічної комунікації в діяльності людини, тобто як навчально-практичної, так і науково-навчальної, науково-дослідної тощо. Тексти, як форма, спосіб, що відтворюють процеси комунікації, спілкування як навчальну діяльність людини засобом ви-

користання мови, окреслюють новий напрям в сучасній науці про мову, тобто напрям в мовознавстві, - «комунікативна лінгвістика».

Як наука, підкреслює український вчений Ф.С.Бацевич, «комунікативна лінгвістика» почала активно формуватися лише в другій половині XX століття і за цей час вже чітко визначила свій предмет дослідження, методи аналізу, зв'язки з іншими науками згідно з урахуванням усіх наявних складових процесу комунікації (фізичних, фізіологічних, психологічних, соціальних, контекстних, ситуативних та інших). Відтак, «лінгвісти почали говорити про мову як форму, спосіб життєдіяльності людини, вербалізації людського досвіду і його усвідомлення, вираження особистості й організації міжособистісного спілкування у процесі спільної діяльності людей» [4: 7-11].

Отже, мовознавство як наука, що поєднує в собі дослідження мовних і немовних явищ, найбільш органічно пов'язана з філософією як наукою про людську діяльність, що, зокрема, спрямована не тільки на пізнання світу, а й на його зміну та реформування. Звідси природно, що «філософія мови» як окрема галузева наука, зазначає російський мовознавець В.П.Даниленко, «щільно пов'язана з лінгвофізикою, біолінгвістикою, лінгвотехнікою, лінгвокібернетикою, психолінгвістикою, лінгвостилістикою, лінгвоетикою (культура мовлення), лінгвомистецтвом, релігієзнавством та іншими галузями науки, тобто досліджує зміст дисциплін зовнішньої і внутрішньої лінгвістики, які у сукупності складають загальномовний цикл науки - культура» [8: 8-15], що показово засвідчує про взаємозв'язок сучасного мовознавства з різногалузевими науковими сферами діяльності людини, і наукової мови зокрема. Саме методологія філософських наук є основою визначення суті, цілей і загальних закономірностей розвитку суспільства, сприяє коригуванню змін, які відбувалися і відбуваються в науці, культурі, в психології людини тощо.

Звідси, формування нового сучасного напряму в галузі філософських наук – «філософія освіти» свідчить про новий підхід і вимоги науковців-філософів щодо підготовки майбутніх високоосвічених фахівців вищої школи з різних галузей сучасної науки, техніки, і насамперед мовою, яка є державною і яка задовольняє вимоги сучасного українського суспільства.

Про всебічний взаємозв'язок науки «філософія мови» та її методології, що є спільною щодо змісту різногалузевих наукових сфер, показово засвідчують праці сучасних вітчизняних і зарубіжних вчених-філософів, наприклад, Андрущенко В. [1: 5-8], Аршинов В.И., Буданов В.Г. [3: 67-108], Огнев'юк В.О. [5], Кремень В.Г. [12].

Отже, саме методологія філософських наук є основою визначення загальних закономірностей розвитку будь-якого суспільства. Як зазначає український вчений-педагог М.М.Фіцула, перед педагогічною наукою вищої школи теж поставлені якісно нові завдання, що передусім свідчить про «еволюцію основних філософських концепцій», «про роль людини у світі», та студента у сфері освіти, зокрема [24: 8-10].

Дослідження і виконання цих завдань повинно здійснюватися згідно з визначеними в науці сучасними філософськими концепціями лише у тісній взаємодії з різними науками, тобто, стосовно навчального процесу вищої школи - у науково-навчальній предметній координації, в контексті якої глибше і доцільніше формуються світоглядні і моральні позиції студента, його розвиток як особистості та майбутнього професіонала. За таким підходом, згідно з окресленими пріоритетними напрямами щодо наукової підготовки студентів як фахівців вищої школи до сучасного життя, з'ясовується і основний зміст

наукової дисципліни «педагогіка», головною проблемою досліджень якої є особистість студента.

Так, український вчений-філософ, педагог В.Андрущенко вважає, що філософія і педагогіка є науками, передусім, про людину, яка здобуває знання, формує необхідні вміння і навички в будь-якій діяльності, реалізується (або не реалізується) в ній як особистість у певному науковому, соціальному суспільстві тощо [2: 3-7].

Виходячи з філософського вчення про людську діяльність як доцільну і цілеспрямовану пізнавальну діяльність людини в усіх її проявах, вчені різних наукових спрямувань в своїх концепціях (С.Л.Рубінштейн, О.М.Леонтьєв, Дж.Брунер, Дж.Міллер, Ж.Піаже, Д.Пойя, Л.С.Виготський, Н.Ф.Талізіна та інші) вбачали «діяльність» людини як найважливіший фактор в її розвитку як особистості. Визначаючи особливу роль цілеспрямованої творчої діяльності, в якій людина реалізує себе, формує і розвиває свої пізнавальні можливості, вчені підкреслюють, що дії людини, її здібності не тільки свідчать про результати її загальної діяльності, а й формують риси її характеру, інтелект і ефективність її творчих зусиль С.Л.Рубінштейн, Л.С.Виготський, Талізіна Н.Ф., що передусім і є сучасною вимогою щодо формування наукового пізнання студента вищої школи як суб'єкта свідомого навчання [20], [6: 5-361], [22; 45].

Всебічний діалог науки з людиною як суб'єктом пізнання дозволяє їй глибше проникнути в природу і сутність мови не тільки як до засобу щодо різних сфер спілкування, а й насамперед як до засобу наукового взаєморозуміння, оскільки мова є необхідною умовою різнорівневої дисциплінарної комунікації і, як результат (добрі знання), - це досягнення певного успіху в навчанні, в майбутній професії. Адже «мовознавство, або лінгвістика, - це наука про природну людську мову загалом і про всі мови світу як її індивідуальних представників» (Кочерган М.П.) [11: 5]. У зв'язку з цим у світовому інформаційному просторі, в який інтегрує Україна, насамперед мовна і відповідно змістова компетентність студента, свідчить про нього як майбутнього фахівця, що є спроможним, або навпаки, ефективно орієнтуватися в будь-якій сфері діяльності, навчання, звичайно, проявляючи при цьому свої знання, вміння та навички.

Як зазначає вчений М.М. Фіцула, «Міжнародний департамент стандартів навчання та освіти розглядає поняття «компетентність» як здатність кваліфіковано й успішно реалізовувати діяльність, виконувати завдання або роботу. При цьому воно охоплює знання і навички, що дають змогу особистості ефективно здійснювати функції, спрямовані на досягнення певних стандартів у професії або діяльності. Професійну компетентність спеціаліста визначають ціннісні орієнтації, мотиви його діяльності, розуміння себе та навколишнього світу тощо» [24: 114].

Отже, з'ясовуючи дану проблему щодо її **актуальності** можемо стверджувати, що розкриття лінгвістичних, філософських, методологічних, психолого-педагогічних закономірностей, які діють у межах освіти і навчання, та використання їх з метою вдосконалення щодо загально професійної та спеціальної підготовки студентів вищих навчальних закладів, - є одним із новітніх шляхів забезпечення високого рівня універсальності в підготовці фахівців з різних галузей науки.

Мета дослідження полягає в тому, що підготовка майбутніх спеціалістів стосовно успішного виконання ними професійних завдань у відповідності до їх рівня і профілю навчання, озброєння їх методологією ефективного пошуку рішень в певних науково-на-

вчальних та професійних ситуаціях, - все це буде сприяти розвитку творчої самостійності студентів вищої школи.

Об'єктом дослідження даної проблеми є навчальний процес студентів - нефілологів у вищих навчальних закладах у контексті підготовки їх до майбутньої професії як високоосвічених фахівців стосовно різних галузей науки і техніки на тлі бездоганного володіння ними фахово-науковим мовленням.

Предметом дослідження є визначення методів щодо змісту і структури процесу удосконалення та наукового осмислення знань з української мови професійного спрямування студентами вищих навчальних закладів і отримання ними в процесі навчання певної лінгвістичної освіти щодо конкретно обраної спеціальності.

У зв'язку з тим, що зміст навчального процесу для студентів- нефілологів передбачає передусім здобуття ними знань з обраного фаху, то навчання мови професійного спрямування має для студентів більш практичну і комплексну загальноосвітню **ціль**, а саме - проявити свої знання і вміння у професійному спілкуванні мовою, якою вони навчаються.

Звідси, відповідно до цілей професійно мовного спілкування студентів у навчанні з'ясовуються **завдання**, сутність і характер яких зумовлює:

- єдність методологічних, теоретичних, психолого-педагогічних засад, лінгводидактичних основ та напрямів в часовому, історичному контексті тощо, що формує здатність сучасного студента до синтезу знань в різних сферах науково-навчальної діяльності та забезпечує йому високий рівень орієнтації у визначенні певних фактів, явищ з різних галузей науки і культури;
- визначення психолого-педагогічних, лінгвометодичних напрямів та прийомів щодо формування навчального процесу і розуміння їх студентами як сутності навчання, значно ефективно сприяє активізації засвоєння ними професійно мовленнєвих дій та знань з обраного фаху;
- постійне обгрунтування в студентів розуміння важливості здобуття досконалих знань з мови, якою вони навчаються тощо.

Отже, вирішення поставлених завдань в контексті звернення сучасних наук: філософії, психолінгвістики, педагогіки, загального мовознавства, а також процесу наукового мовлення до людини як до суб'єкта учіння, зокрема, до її менталітету, культури, психології, - свідчить передусім про активізацію нового напряму в мовознавстві, психології, педагогіці як гуманістичного, антропологічного. Визначений процес в науці, як процес об'єднання окремих наук в науковий конгломерат, розпочався ще минулого століття, і результатом такого об'єднання стало зародження новітньої міждисциплінарної науки - «когнітологія»: Т.Виноград, Дж.Фодор, Дж.Лакофф, Ч.Філлмор, Т.ван Дейк, Дж. Лакофф [14: 350-368], центральним об'єктом якої стало дослідження свідомості людини, її мислення, як активного діяча в процесі формування нею наукових знань, пізнання.

Адже, як зазначає український вчений-мовознавець Ф.С. Бацевич, «людина виокремилась зі світу, що її оточує, і піднялася над ним завдяки мисленню і мовленнєвій діяльності, спілкуванню за допомогою виняткової знакової системи – природної мови». Спілкування (комунікація), як особливий тип людської діяльності, поряд з діяльністю когнітивною (мисленнєвою), трудовою, ігровою та іншими, - є одною з найнеобхідніших і всезагальних умов щодо формування і розвитку суспільства та особистості [4: 26 – 27].

Український вчений-мовознавець І.О.Голубовська підкреслює, «що злам тисячоліть у лінгвістиці був ознаменований появою і реалізацією в лінгвістичних дослідженнях іншого «стилю мислення», для якого характерним став поворот до розгляду мовних явищ під антропоцентричним кутом зору. Все більшої ваги почав набирати активний суб'єкт пізнання світу – людина. Мовна форма перестала тлумачитись як самодостатня субстанція, природу якої можна збагнути поза її зв'язками з користувачем, індивідом-мовцем, що пізнає світ» [7: 8-9].

Вітчизняні та зарубіжні вчені С.С.Єрмоленко, О.С.Кубрякова, Дж.Лакофф, В.І.Постовалова, З.Д.Попова, О.О.Селіванова, Є.В. Сидоров, Ноам Хомський та інші, трактуючи в науковій літературі мовні процеси як антропологічну діяльність, як «діяльність духа», в рамках яких мова розглядається у тісному зв'язку зі свідомістю людини, її мисленням, визначають даний процес як найважливіший принцип функціонально-мовної методології, тобто як такий, що є невід'ємною складовою мовної системності, а системність, насамперед, характеризується вченими як конститутивна властивість діяльності і як найскладніша когнітивна система систем в дослідженні мовленнєво-комунікативних процесів [9: 386], [13: 34-47], [19].

Антропологічний підхід щодо з'ясування мови, мовної комунікації як сутності, як засобу пізнання тощо, безперечно, не протиставляється всім іншим підходам щодо її дослідження, а перебуває «з ними у відношеннях, так би мовити, додаткової, а не контрастної дистрибуції. Очевидно, цілісне уявлення про мову може дати дослідження її проявів у всіх відведених їй ролях: мова як код (знакова система); мова як засіб пізнання; мова як інструмент комунікації; мова як «дім буття духу народу» [7: 9].

Отже, знання, що набула людина в минулому житті, не зникають, а актуалізуються і набирають нової якості відповідно до сучасних вимог і лінгвістичних орієнтирів. Найпоширенішою формою фіксації такого процесу є тексти, що обіймають знання різних сфер діяльності людини, як мовні такі позамовні, звісно, засобами текстового змісту.

Вчені-лінгвісти, досліджуючи текст і комунікативні процеси у взаємозв'язку з науковими даними інших наук, все більше зближають мовознавство з різнобічними сферами наук та стверджують його динамічний процес в лінгвістиці як функціонування мови в дії [13: 27].

Звідси, аналізуючи різнобічні підходи та принципи у взаємодії з визначеними напрямами, методами щодо даної проблеми, ми маємо підставу стверджувати, як **висновок**, що основою загальнонаукової функціонально-комунікативної методологічної теорії в процесі формування лінгвістичної компетентності студентів-нефілологів є принцип науково-навчального діалогічного зв'язку, а саме - міждисциплінарний підхід щодо вивчення та осмислення мови і мовлення як процесу. Відтак, мова, тобто її лінгвістична система, є не тільки інструментом для озвучення ідей, але скоріше вона сама є творцем ідей, програмою і планом інтелектуальної діяльності людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В. Основні методологічні принципи філософської рефлексії освіти / Віктор Петрович Андрущенко. — К., 2007. – 50, [4]. – (Вища освіта України; № 3).

2. Андрущенко В. Освіта має плекати духовність / Віктор Петрович Андрущенко. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – 50, [5]. – (Науковий часопис НПУ мені М.П.Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: Зб. наук. пр.; №11(21).

3. Аршинов В.И., Буданов В.Г. Когнитивные основания синергетики / Владимир Иванович Аршинов, Владимир Григорьевич Буданов. – М.: Прогресс-Традиция, 2002. – 108. – (Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве.).

4. Бацевичем Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник / Флорій Сергійович Бацевич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 344.

5. Огнев'юк В.О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку / Віктор Олександрович Огнев'юк. – К.: Знання України, 2003. – 450 с.

6. Выготский Л.С. Мышление и речь / Лев Семенович Віготский. – М.: Педагогика, 1982. – С. 361. – (Собр. соч. в 8 т.; т.2).

7. Голубовська І.О. Актуальні проблеми сучасної лінгвістики: курс лекцій / І.О. Голубовська, І.Р.Корольов. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. – 223.

8. Даниленко В.П. Общее языкознание и история языкознания: курс лекций / Валерий Петрович Даниленко. – М.: Флинта: Наука, 2009. – 272.

9. Єрмоленко С.С. Мовне моделювання дійсності і знакова структура мовних одиниць: монографія / Сергій Семенович Єрмоленко. – К.: Вид. Дім Дмитра Бураго, 2006. – 386.

10. Золотова Г.А., Онипенко Н.К., Сидорова М.Ю. Коммуникативная грамматика русского язика / Галина Александровна Золотова, Надежда Константиновна Онипенко. Марина Юрьевна Сидорова. - М.: Изд-во МГУ, 1998. – 528.

11. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти / Михайло Петрович Кочерган. – К.: Видавничий центр «Академія», 1999. – 288.

12. Кремень В.Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум / Василь Григорович Кремень. – К.: Грамота, 2007. – 576.

13. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века / Елена Самуиловна Кубрякова. – М.: Рос. гуман. ун-т, 1995. – 227. – (Язык и наука конца XX века).

14. Лакофф Дж. Языковые гештальты / Джордж Лакофф. – М., 1981. – 368. – (Новое в зарубежной лингвистике; вип. 10).

15. Леві-Строс К. Структурна антропологія / Клод Леві-Строс. – К.: Основи, 2000. – 536.

16. Лещак О.В. Методологические основы функционального исследования языковой деятельности: дис. … доктщра филол. наук / Олег Владимирович Лешак. – Краснодар, 1997. – 276.

17. Лещак О.В. Очерки по функциональному прагматизму: Методология – онтология – эпистемология / Олег Владимирович Лещак. – Тернополь-Кельце: Підручники та посібники, 2002. – 255.

18. Онипенко Н.К. Грамматические категории в тексте / Надежда Константиновна Онипенко. – М.: РГГУ, 2001. – С.250. – (Лингвистика на рубеже епох. Идеи и топосы. Сборник статей).

19. Попова З. Д., Стернин И.А. Очерки по когнитивной лингвистике / З.Д.Попова, И.А.Стернин. – Воронеж: Истоки, 2001. – 191.

20. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание / Сергей Леонидович Рубинштейн. – М.: Изд-во АН СССР, 1957. – 328.

21. Селіванова О.О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке. Монографічне видання / Олена Олександрівна Селіванова. – Черкаси: Ю. Чабаненко, 2012. – 488.

22. Талызина Н.Ф. Управление процессом усвоения знаний / Нина Федоровна Талызина. – М.: Изд-во Моск. Гос. Ун-та, 1975. – 343.

23. Талызина Н.Ф. Формирование познавательной деятельности учащихся / Нина Федоровна Талызина. – М.: Знание, 1983. – 96.

24. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / М.М.Фіцула. – К.: Академвидав, 2010. – 456. – (Серія «Алма-матер»).

25. Хомський, Ноам. Роздуми про мову / Пер. з англ. / Ноам Хомський. – Львів. Ініціатива, 2000. – 352.

УДК 811.111:165.194

Голощук С.Л.
(Львів, Україна)

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ БАЖАННЯ В АНГЛОМОВНОМУ СПОНУКАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ

Стаття присвячена розгляду мовних засобів вираження концепту БАЖАННЯ з позиції когнітивно-дискурсної парадигми. Здійснюється аналіз даного концепту на основі синонімічного розширення ключового слова та аналізу контексту, в якому номінується досліджуваний концепт.

Ключові слова: *волевиявлення, концепт, вербальна репрезентація, спонукальний дискурс.*

Статья посвящена рассмотрению языковых средств выражения концепта ЖЕЛАНИЕ с точки зрения когнитивно-дискурсной парадигмы. Проводится анализ данного концепта с учётом синонимического расширения ключевого слова и анализа контекста, в котором данный концепт номинируется.

Ключевые слова: *волеизъявление, концепт, вербальная репрезентация, побудительный дискурс.*

The article deals with the verbal means of the representation of the concept WISH while considering the cognitive and discourse perspective. The given concept is analyses in terms of its synonymic broadening and context examination in which it is nominated.

Key words: *declaration of intention, concept, verbal representation, directive discourse.*

Інтенсивний розвиток когнітивно-дискурсної лінгвістики обумовлений спрямованістю сучасних досліджень на поглиблене вивчення проблем декодування ментальних

© *Голощук С.Л., 2012*

процесів у ході когнітивного моделювання дискурсів різножанрової типології. Оскільки когнітивна наука тісно пов'язана з глибинними механізмами інтелектуальної діяльності людини, її свідомістю, мисленням, інтуїцією, то, у першу чергу, її цікавлять проблеми формування і представлення знань як спектру уявлень, що стосуються підсумків пізнавальної діяльності людини й результатів усвідомлення нею предметного досвіду. Одним із важливих завдань постає вивчення процесів пізнання світу в їхньому зв'язку з мовою. Досліджуючи питання співвідношення концепту і дискурсу, А.М. Приходько стверджує, що дискурс є немислимий поза концептосферою з її стабільними концептополями і ситуативно мінливими концептосистемами, а концептосфера, що безперебійно постачає йому лінгвокультурний матеріал, – без дискурсу [1: 121]. Дослідження особливостей актуалізації концептів у дискурсі відкриває можливості до моделювання структури останнього, оскільки дискурс є одночасно середовищем функціонування концептів та інструментом їхньої реалізації [1: 120]. **Актуальність** обраної теми дослідження зумовлена необхідністю пошуку адекватних шляхів інтерпретації тих одиниць, які репрезентують елементи свідомості людини. Філологічні дослідження мовних засобів вираження концепту БАЖАННЯ актуальні тому, що вони допомагають адекватно відтворити нову грань когнітивно-дискурсної парадигми, висвітлюючи взаємозалежність представлених у дискурсі знань від способу їх мовної репрезентації учасниками взаємодії.

Мета. Враховуючи важливість проблеми розуміння реалізації процесів волевиявлення, у даній статті здійснюється аналіз концепту БАЖАННЯ в англомовному спонукальному дискурсі.

Об'єктом дослідження даної статті обрано лексикографічні джерела та фрагменти сучасних англомовних художніх творів.

Концепт є базовою когнітивною сутністю, що дає можливість пов'язати смисл із ужитим словом і не ототожнюються з поняттям як набором необхідних і достатніх ознак, що відповідають вимогам істинності та позбавленні будь-яких емоційно-оцінних відтінків через їхню абстрагованість [2: 182]. *Поняття* й *концепт* – дві сторони одного феномена ментальної сфери: поняття відрізняється більш високим рівнем об'єктивованості, логічності, істинності; концепт є орієнтованим на поняття як на свій інваріант. С.А. Жаботинська розглядає концепт як основу для формування *мовної картини світу* – системи вербалізованих знань [3: 4]. Поєднання мовних і когнітивних характеристик концепту зумовлює інтегрування семантичного й когнітивного підходів до його вивчення [4: 5]. На сучасній стадії розвитку лінгвістики такий підхід робить концепт гнучкою, універсальною структурою, здатною реалізуватися у дискурсах різної типології.

Реалізація процесів мислення відбувається за допомогою мовних одиниць, котрі мають формальне вираження та виявляють особливості мислення учасників спонукання, їхні думки та вміння їх висловлювати. Світ впливає через органи почуттів на свідомість людини і на основі цієї взаємодії та її результатів будуються мисленнєві моделі реального світу. Реалізація матеріального вольового акту, відзначає О.Р. Лурія, актуалізується за допомогою внутрішнього мовлення людини, яке виконує роль засобу і вказує на те, що необхідно зробити і як спрямувати свої дії [5: 140]. Процес виникнення мисленнєвої моделі волевиявлення починається з бажання. Бажання спонукати когось до виконання певних дій є характерним для мовної особистості. Бажання досягти певних результатів існує "в кожному моменті процесу відбиття" (С.Л. Рубінштейн), оскільки завжди включає примусовий компонент (див: [6: 112]).

Перед тим, як здійснити волевиявлення ініціатор взаємодії зазнає впливу від зовнішньої чи внутрішньої суб'єктивної ситуації, яка формує у нього бажання змінити існуючу реальність. На основі вивчення ірреального бажання дослідниця Панчишина Т.А. зводить поняття "бажання" до наступних універсальних складників, які вирізняють його серед інших мотивів поведінки: 1) усвідомлення об'єкта задоволення потреби (того, що може задовольнити бажання); 2) позитивна емоційна модальність; 3) стимулюючий характер; 4) віднесеність до початкових етапів вольового акту (є спрямованість на певний об'єкт, але відсутнє чітке уявлення про шляхи реалізації задуму) [7: 6]. Наведені властивості даного поняття демонструють його психологічну основу та дають можливість одержати вагомі дані про когнітивні особливості мислення учасників спонукального дискурсу.

Оскільки концепти існують і функціонують в лінгвокультурному просторі не ізольовано і не хаотично, а в чітко заданих рамках своєї системної організації [8: 27], виникає необхідність проаналізувати характеристики концепту БАЖАННЯ. Когнітивний ракурс розгляду лексем, що вербалізують концепт БАЖАННЯ в сучасній англійській мові, умотивовується загальною орієнтацією когнітивної парадигми на одночасне вивчення значення та знання. Концепт БАЖАННЯ, як і будь-який інший концепт, виражає сукупність вербальних і невербальних засобів, що експліцитно чи імпліцитно ілюструють, уточнюють і розвивають його зміст. Концептуальні характеристики виявляються через значення мовних одиниць, що репрезентують цей концепт, їхні словникові тлумачення, мовні контексти. З цією метою ми проаналізували доступні мовні засоби репрезентації концепту БАЖАННЯ в системі мови та мовлення.

В англійській мові семантику бажання репрезентують лексеми *wish, desire; longing, hunger; itch (for); lust (for), will, want, request, inspiration, aspiration*. За даними Англо-українського словника укладеного М.І. Баллою, спостерігаємо, що бажання належить до таких тематичних груп як *бажання, побажання; воля, наказ; прохання; бажане, предмет бажання* (*wish, greeting; will, order; request; thing desired*), а також до їх підгруп, позначених словами *амбіція, прагнення, надія, тяга, голод, туга, розпуста, лібідо, жадання, статевий потяг* (*ambition, aspiration, hope, craving, hunger, yearning; lechery, libido, lust, sex driver*) [9; 10]. У словнику English Dictionary for Advanced Learners упорядники наводять наступні словосполучення *if desired, heart's desire, leave a lot to be desired* [11: 413]; *without wishing, wish for, wish smth on, wish list, death wish* [11: 1797]. Додаткові лексичні поєднання зустрічаємо в Oxford Dictionary and Thesaurus, зокрема *best (good) wishes, wish fulfillment, wishing well, the wish is father to the thought* [12: 1803]. Таким чином, вважаємо, що основу концепту БАЖАННЯ складають слова *wish-desire*, аналіз яких виявив їхнє відповідне семантичне значення для актуалізації латентного бажання.

Проведений нами аналіз лексикографічних джерел виявив, що зазначені лексеми характеризуються синонімічним зв'язком: 1) "*wish*" – *desire, longing, want, yearning; aspiration, hankering, hope, inclination; whim, will; bidding, entreaty, request;* 2) "*desire*" – *ambition, aspiration, hope, wish; craving, hunger, longing, yearning; lechery, libido, lust, orexis, sex driver.* Додамо також, що значення "*wish*" в словниках пояснюється за допомогою слова "*desire*", і навпаки: "*desire*" – *is a strong wish to do or have smth* [11: 413]; "*wish*" – *a desire, or strong feeling that you want to have smth or do smth* [11: 1796].

Проте, на думку англійського лінгвіста С. Талоч, "*wish*" і "*desire*" не можуть цілковито взаємозамінюватись. Дослідниця вважає, що "*desire*" відрізняється від "*wish*" тим,

що позначає незадоволене палке бажання, статеве жадання та хіть [12: 392]. "*Wish*" пояснюється як бажання, прохання та прагнення. Слід зауважити, що "*desire*" асоціюється із невисловленим, внутрішнім бажанням, в той час як "*wish*" позначає як внутрішнє, так і озвучене бажання і навіть побажання. Окрім цього, зазначені лексеми розрізняються за ступенем градації: "*desire*" позначає більш сильніше бажання на відміну від "*wish*".

Аналіз контекстуального використання зазначених слів також виявляє зазначені С. Талоч відмінності. Наведемо приклад: *Her fantasies were as romantic now as when she was adolescent, and as erotic as when she had been a 'love woman', and were of herself, herself now, and this was because, embraced by Bill, she had felt his desire for her so strongly announce itself* [13: 140]. Статевий потяг головної героїні виражається формі латентного бажання за допомогою лексеми "*desire*". Контекстуальні слова, що супроводжують цю лексему (*romantic fantasies, adolescent, erotic, 'love woman', embraced by*) інтенсифікують її дію. Синонімом до даного значення є слово *lust.*

У наступному відрізку спонукального дискурсу простежуємо взаємозамінне вживання лексем "*wish*" і "*desire*". Завдання слуги (адресат-ретранслятор) полягає у передачі волевиявлення свого господаря (спонукувач) полоненій дівчині (спонукуваному), котре номінується як бажання (*wishes*). Беручи до уваги збентеженість слуги щодо передачі досить тонкого бажання (*delicate task*) свого господаря, намагаючись його озвучити він замінює лексему *wish* на *desire* і навпаки: *wish => desire => wish => desire*: *The valet coughed. To him fell the delicate task of transmitting to me his master's wishes. – 'My master - '... – A stick fell in the grate. He lost his place in his speech, began again. – 'My master has but one desire.'... – 'He wishes only – '– Now, in the face of my impassivity, the valet twittered, his ironic composure gone, for the desire of a master, however trivial, may yet sound unbearably insolent in the mouth of a servant and his role of go-between clearly caused him a good deal of embarrassment* [14: 49]. У цьому контексті слід зазначити і те, що бажання позначене лексемою *desire* є проявом лише одного бажання, про що свідчить кількісний числівник *one* (*one desire*). Сукупність конкретних бажань виражається лексемою *wishes.*

Як бачимо з цих прикладів, наведених вище, лексема *desire* означає незадоволене бажання та сексуальний потяг, на відміну від лексеми *wish,* що позначає бажання, прохання та волю. Однак у дослідженні концепту БАЖАННЯ ці відмінності не відіграють суттєвої ролі, оскільки визначальною характеристикою цього концепту вважаємо наявність внутрішньої готовності до здійснення певних дій, котрі б змінили існуючу ситуацію. Отже, аналіз словникових тлумачень зазначених слів дає змогу виявити такі змістові ознаки концепту БАЖАННЯ в англійській концептосфері, як: бажання, побажання; воля, наказ; прохання; бажане, предмет бажання; жадоба, пристрасть, прагнення.

Факт конкретизації змісту бажання не має суттєвого впливу на перебіг СД, оскільки саме бажання є тією рушійною силою, котра уможливлює реалізацію спонукального дискурсу.

Проведений нами аналіз художніх текстів дає підстави зробити висновок про те, що ключовими словами-репрезентантами концепту БАЖАННЯ в англійській мові виступають слова *wish* та *desire*. Цими словами концепт маніфестується у мовленні, тобто за допомогою вказаних одиниць здійснюється базова вербалізація концепту. Ядро концепту БАЖАННЯ реалізує семантика ключових лексем: внутрішнє прагнення змін суб'єктивної чи об'єктивної дійсності. Диференціальними ознаками зазначеного концеп-

ту виступають наступні ознаки: ментальна репрезентація та бажання змін. Ядро поля концепту БАЖАННЯ становлять лексеми *wish* та *desire*; до найближчої периферії концепту належать лексеми *want, hope, will, request.* Дальню периферію концепту БАЖАННЯ утворюють лексеми *aspiration, longing, inclination, lechery, yearning, lust.*

Перспективи дослідження. Підсумовуючи, зауважимо, що проведені дослідження природно не вичерпують усіх варіантів, що виникають при мовленнєвому використанні словникових номінацій концепту БАЖАННЯ в англійській мові, тому розгляд цього концепту у конкретних контекстах може стати предметом окремого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Приходько А.М. Концепт і дискурс у їх співвідношенні / Приходько Анатолій Миколайович // Дискурсні стратегій лінгвістики XXI століття: Збірник матеріалів конференції (укр., англ., рос., нім., фран., польск. мовами) / Укл. А.І. Раду. – Львів : Видавництво Львівського національного університету імені Івана Франка, 2011. – С. 120-122.

2. Полюжин М.М., Венжинович Н.Ф. Концепт як базова сутність // Мовні і концептуальні картини світу. Зб. Наук. Праць. – К., 2001. – № 5. – С. 182-184.

3. Жаботинская С.А. Когнитивная лингвистика: к вопросу об уровнях концептуальных моделей // Вісник Черкаського університету. Філологічні науки. – 1997. – Вип. 3. – С. 3-11.

4. Змійова І.В. Лінгвокогнітивні характеристики засобів вербалізації концепту ДОБРО в англійській мові: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10. 02. 04 – Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2006. – 20 с.

5. Лурия А. Р. Язык и сознание / Лурия А. Р.; [под ред. Е. Д. Хомской]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 320 с

6. Психологія : підруч. для студ. вищ. навч. закладів / [за ред. Ю. Л. Трофімова]. — Київ : Либідь, 2005. – 558 с.

7. Панчишина Т.А. Репрезентація ірреального бажання в синтаксичних конструкціях з кон'юнктивом у сучасній німецькій мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 02. 04 „Германські мови" / Т. А. Панчишина. – К., 2001. – 16 с.

8. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістикию. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.

9. Англо-український словник: Близько 120 000 слів. У 2 томах. / Склав М.І. Балла. – Т. 1. — К. : Освіта, 1996. — 752 с.

10. Англо-український словник: Близько 120 000 слів. У 2 томах. / Склав М.І. Балла. – Т. 2. — К. : Освіта, 1996. — 712 с.

11. English Dictionary for Advanced Learners. – Glasgow: HarperCollins Publishers, 2001. – 1824 p.

12. Oxford Dictionary and Thesaurus / edited by Sara Tulloch. – Oxford: OUP, 1993. – 1892 p.

13. Lessing D. Love, Again. – Flamingo, 1997. – 340 p.

14. Carter A. The Bloody Chamber and Other Stories. – Vintage, 1995. – 197 p.

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ МОВИ І КУЛЬТУРИ

Лукінова Т.Б., Бріцин В.М., Гальчук І.Ю. ВІД ШКІЛЬНОГО УЧИТЕЛЯ ДО АКАДЕМІКА (до 75-річчя від дня народження академіка В.Г. Скляренка) 5

ПСИХОЛОГІЯ МОВИ І КУЛЬТУРИ

Зарецкая О.А. ИНТЕРНЕТ-ОБЩЕНИЕ НА «ВЫСОКИЕ ТЕМЫ»: АНАЛИЗ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ 11
Коч Н.В. КОГНИТИВНАЯ МЕТАФОРА КАК «СРЕДСТВО ПРИПОМИНАНИЯ» 18

МОВА СУЧАСНОГО МИСТЕЦТВА

Жильцова О.П. СУЧАСНА МОВА РОСІЙСЬКОГО ТРАДИЦІЙНОГО ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА 26

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕКСТУ

Муравьёва О.В. ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПТА «ЛЮБОВЬ» В РУССКОЯЗЫЧНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Т.Г. ШЕВЧЕНКО (философский, культурологический и психологический аспекты) 33
Слабоуз В.В. К ОБОСНОВАНИЮ НЕКОТОРЫХ НАПРАВЛЕНИЙ РАЗВИТИЯ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЙ ОНИМОГРАФИИ. 42
Лабащук О. ФУНКЦІЇ НАТАЛЬНОГО НАРАТИВУ 46
Семашко Т.Ф. КОЛОРАТИВИ У НАЇВНІЙ КАРТИНІ КОЛЬОРУ УКРАЇНСЬКОГО ЕТНОСУ. 54
Шкляєва Н.В., Николюк Т.В. ГОСПОДАРСЬКІ МОТИВИ У НАРОДНІЙ ТОПОНІМІЧНІЙ ПРОЗІ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ 60

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

Зарицька Т.Г. ФОЛЬКЛОРНІ ЗБІРКИ М.О. МАКСИМОВИЧА ЯК СЛАВІСТИЧНЕ ДЖЕРЕЛО У ЧЕХІЇ ТА СЛОВАЧЧИНІ 65
Поўх І.В. ДЫЯЛОГ КУЛЬТУР У ПАЭЗІІ ГЭЙБРЫЭЛА РОЎЗЭНСТОКА 75
Руда О.В. ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ВЕРБАЛЬНЫХ И НЕВЕРБАЛЬНЫХ КОМПОНЕНТОВ В КОММУНИКАЦИИ 78

НАЦІОНАЛЬНІ МОВИ І КУЛЬТУРИ В ЇХ СПЕЦИФІЦІ ТА ВЗАЄМОДІЇ

Ажнюк Л.В. ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА І ПРИНЦИП ЮРИДИЧНОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ . . . 84
Ажнюк Б.М. СТАТУС МОВ У РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ. 90
Ващенко О.О. СТАРО- ТА НОВОГРЕЦИЗМИ У СКЛАДІ ЧЕСЬКОГО ЛЕКСИКОНУ (історичний, культурологічний та мовознавчий аспекти дослідження) 97

Звонко Г.О. УКРАЇНСЬКІ ІМЕННИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ АГЕНТІВ ПЕРЕТВОРЕННЯ 105
Кулиева Афсана Насими гызы МЕСТО ЭКОНОМИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ
В ЛЕКСИКОЛОГИИ СОВРЕМЕННОГО ТУРЕЦКОГО
И АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКОВ. 112
Абдуллаева Гызылгюль Агали кызы ГЛАСНЫЕ
В ФОНЕТИКО-ОРФОГРАФИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА XVII ВЕКА 118

МОВА І ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Филатенко И.А. РЕЧЕВОЕ СОБЫТИЕ В ПРОСТРАНСТВЕ
МАССМЕДИЙНОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА 127
Вейда Т.М. ЗАСОБИ МАНІПУЛЯЦІЇ СВІДОМІСТЮ У ПРОФЕСІОНАЛЬНІЙ
ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТА (на матеріалі Інтернет-дискурсу) 131

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ

Сторощук І.І. «ТЛІН» ВАЦЛАВА БЕРЕНТА ЯК РОМАН З ЖИТТЯ
МИСТЕЦЬКОГО СЕРЕДОВИЩА 137
Пресіч О. УКРАЇНСЬКО-КАНАДСЬКА ПРОЗА ХХ СТ. ПОШУК СВОГО
МІСЦЯ НА НОВІЙ ЗЕМЛІ 142
Кульчинський О.Б. ОСМАНСЬКА ХРОНІКА «ІСТОРІЯ НАЇМИ»
ЯК ЗАПЕРЕЧЕННЯ ЛІТОПИСНОГО КАНОНУ 149
Сафиева Ф. ИСТОРИЧЕСКАЯ ТЕМА В ПОЭМАХ НАБИ ХАЗРИ 159
Цыганкова З.Н. О ПЕРЕВОДЕ ЛЕКСИКИ РОМАНОВ ЖАНРА «ЧИКЛИТ»
(на материале романа К. Бушнелл «Пятая авеню, дом один») 165
Сварич Н.З. ЛІРИКА ІВАНА АНДРУСЯКА: ЕВОЛЮЦІЯ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ 171
Максимова В.В. В ПОИСКАХ “СКРЫМТЫМНЫМ”, ИЛИ ПРАВО НА ПРОЧТЕНИЕ 176

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПЕРЕКЛАДУ

Юзвяк Й. АМЕРИКАНСКИЙ КОЛОРИТ В РУССКО-ПОЛЬСКОМ ПЕРЕВОДЕ 188

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИКЛАДАННЯ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

Циган Л.В. ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ФАХОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ 194
Синявина Л.В., Филянина Н.Н. КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ И КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ
ПОДХОДЫ К ПРЕПОДАВАНИЮ РУССКОГО ЯЗЫКА ИНОСТРАННЫМ
ГРАЖДАНАМ. 198
Татьянченко Н.Ф. ЛІНГВОМЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ
ФОРМУВАННЯ МОВНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
СТУДЕНТІВ-НЕФІЛОЛОГІВ 202
Голощук С.Л. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ БАЖАННЯ В АНГЛОМОВНОМУ
СПОНУКАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ. 209

Наукове видання

«МОВА І КУЛЬТУРА»

Випуск 15

Том VIII (162)

Редактор: *О.Г. Бураго*

Макет і комп'ютерне верстування: *Є.М. Нестеренко*

Підписано до друку 11.12.2012 р.
Формат 60 х 84 $^{1}/_{16}$. Папір офсетний. Гарнітура «Тип Таймс».
Обл.-вид. арк. 11,57. Ум.-друк. арк. 13,88. Наклад 300 прим. Зам. № 1192-8.

Видавничий дім Дмитра Бураго
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
ДК № 2212 від 13.06.2005 р.
Тел./факс: (044) 227-38-48, 227-38-28;
e-mail: conf@graffiti.kiev.ua
www.burago.com.ua
Адреса для листування: 04080, м. Київ-80, а/с 41